

neparklupdyta **LIE+UVA**

ANTANAS TERLECKAS

Ne pats pasirinkau savo dalią

ANTANAS TERLECKAS

Ne pats pasirinkau savo dalią

UDK 821.172-94

Te-115

Serija „NEPARKLUPDYTA LIETUVA“, 2-oji knyga

1-oji serijos knyga – Joanos Ulinauskaitės Mureikienės „Likimo išbandymai“, 2013

ISBN 978-9955-589-82-2 (popierinė kn.)

ISBN 978-609-8148-98-5 (elektroninė kn.)

Knygą elektroniniu formatu išleido

„Versmės“ leidyklos Elektroninių knygų

rengimo centras. Vilnius, 2019-12-19

© Antanas Terleckas, 2013

© „Versmės“ leidykla, 2013

ANTANAS TERLECKAS

Ne pats pasirinkau savo dalią

Versmė

VILNIUS | 2013

Turinys

Vietoj pratarinės	3
Mano giminės šaknys	5
Mano vaikystė	11
Mūsų šeimos nuotrupos	13
1937-ieji, svajonės turėti gražų namą	25
Keliamės gyventi nuo Kiauno ežero prie Pakalo	30
Netenkame Klaipėdos	35
Didžioji Lietuvos valdžios vyrų išdavystė	40
Skaudus praregėjimas	44
Saldutiškio, Linkmenų ir Labanoro žydų tragedija	48
Išprotėjusi žydaitė	52
Jaunystės atradimai ir praradimai	53
Prasideda antroji bolševikinė okupacija	62
Krivasalio partizanų būriai	72
Pirmoji pažintis su komunistiniu kalėjimu	85
Sovietinėje laisvėje	95
Mokslas sovietiniame universitete	108
Ir pats nesuvokiau, kokiais pavojingais laikais gyvenu	113
Nemalonumai „per valdžios namus“	116
Mane šalina iš komjaunimo	128
Po amnestijos sugrįžta Aleksas Bičkauskas	132

Džiaugsmas, vargai ir ligos	136
Paskirtas į SSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinę kontorą	141
Veiklos troškimas	144
Kova už lietuvišką žodį	148
Aspirantūroje	152
Palaidoju viltį dirbti aukštojoje mokykloje	163
Atėjo trise auliniais batais apsiavę	172
Į tėviškę su čekistų palyda	183
Kaltinimo liudininkai su moksliniais laipsniais	190
Pažintis su Aleksandru Markevičium-Markaičiu – ūgio ir dvasios milžinu	207
Teisingiausias pasaulyje teismas	214
Vilnius į Sibirą mus išlydi su vėliavomis	231
Pažintis su sargybiniu Ivanu	242
Kalinių santykiai nelaisvėje	258
Čiunos konclageryje	262
Sugrįžimas	268
Per stebuklą išsaugotas dienoraštis	276

Sūnus Ramūnas gimē 1969 metais. Kaip būna pagrandukams,
augo visų mylimas ir lepinamas. Šioje nuotraukoje mes su Elena ir vaikais –
Gintautu, Ramūnu ir Vilija. 1972 m.

Vietoj pratarinės

Bene prieš 40 metų kilo mintis užrašyti savo atsiminimus. Visada stengiausi įsiminti žmonių, su kuriais suveda gyvenimas, vardus, pavardes, o svarbius įvykius – išlaikyti atmintyje. Vis dėlto, pradėjus raštu pasakoti apie savo gyvenimą, paaiškėjo, jog daug labai svarbių detalių yra išsityrę iš atminties. Todėl man labai pravertė išlikę dienoraščiai, ypač laišakai Juliui Sasnauskui, tremtyje rašyti iš Kolymos (Magadano sr., Rusija) į Tomsko sritį, kur jis buvo ištremtas. Džiaugiuosi, kad Julius išsaugojo tuos laiškus.

Nepasitikiu atsiminimais, parašyta be jokių dokumentų – dienoraščių, laiškų, ypač – jei memuaristai yra 70–80 metų amžiaus. Tokie atsiminimai klaidina skaitytojus. Dar 1964–1969 m. studijuodamas Vilniaus universitete istoriją pastebėjau, kad beveik visi mano profesoriai, dėstytojai neretai painiojo istorines datas.

Gyvenime esu stebėjęsis tik kelių žmonių puikia atmintimi: poeto Antano Miškinio brolio Motiejaus, Uralo lagerių draugo Viktoro Niekpielovo ir mano tėvo – Prano Terlecko. Motiejus Miškinis, didelę senatvės dalį praleidęs tėviškėje, Juknėnuose, savo atsiminimais būtų daug pasitarnavęs mūsų Tautos kultūros ir valstybės istorijai. V. Niekpielovas gi nepakėlė kagėbistų suteiktų jam moralinių kančių. Po lagerio emigravęs į Paryžių, greit mirė nuo smegenų vėžio. O mano tėvukas mokėjo tik savo pavardę ant dokumento parašyti. Jo atminties nepaveldėjau.

Gaila, kad už mane pusantrų metų jaunesnis brolis Jonelis mirė dar 1985-aisiais. Jis taip pat turėjo neblogą atmintį ir šiandien galėtų papildyti mano atsiminimus. Neliko nė vieno jaunystės draugo. Jau išmirę ir beveik visi 5–10 metų jaunesni už mane.

Išliko mano laišakai, nuo 1948 m. rašyti žmonai Elenai į Kauną. Ir jos atsakymai. Bet tada bijodavom rašyti apie „politiką“. Lietuviai, kurie buvo drąsesni už mane (arba nesuvokė čekistų klastos), už savo laiškus daug metų yra praleidę konclageriuose, daugelio jų kaulai ilsisi Rusijos imperijos platybėse. Gaila Sibire rašyto ir atsivežto į Lietuvą dienoraščio apie areštą per 1957 m. Kūčias ir pirmuosius mėnesius KGB rūsiuose. Tada nė neįtariau, kad čekistai, mums nesant namuose, darys kratas, vogs dokumentus.

Ar suspėsiu parašyti atsiminimus? Tai nuo Dievo priklausys. Reikėjo anksčiau pradėti rašyti. Tačiau daug laiko užėmė įvairiausia politinė, visuomeninė veikla. Dabar pagrindinė mano pareiga – prisiminti visa, ką gyvenimas buvo suteikęs progą pažinti. O tada ir mirti bus lengviau.

Stebuklingi mano išsigelbėjimai iš sunkių ligų, išsaugota gyvybė, vienuolika metų „viešint“ už grotų ir spygliuotų vielų, rodo, jog mane saugo Gerojo Globėjo ranka. Jei-gu nėra pomirtinio gyvenimo, taip pat nereikia daryti jokios tragedijos. Pragyvenau tiek, kiek Dievas skyrė. Bet jeigu žmogaus gyvenimas baigiasi čia, žemėje, tai kam išvis reikėjo gimti? Kentėti ir kitus kankinti.

Stebiuosi tik dėl vieno. Kodėl beveik neįaučiu savo senatvės? Gal todėl, kad tokio amžiaus sulaukęs esu ganėtinai sveikas. Tik nešant naštą lipti stačia gatve vis sunkiau...

Ir dar keletas minčių iš 2006 m. spalio 25 d. užrašų.

„Mano gyvenimas neatrodo labai ilgas ir sunkus. Gal todėl, kad iki šiol nesiskundžiau savąja dalia. Gal gyvenimas nepabodo todėl, kad vis labiau suvokiu jo prasmę.

Ir mirties per daug tarsi nebijau. Išleidęs dvi knygas – apie Lietuvos laisvės lygą (tariu ačiū už tai bičiuliui Gintarui Šidlauskui) ir dienoraštį (1964 m.), suvokiau savo gyvenimo prasmę. Todėl ir mirtis neatrodo tokia beprasmė, kaip daugeliui mano bendraamžių. Nors kolaborantai ir bailiai, vadinantys save Lietuvos patriotais, visaip siekė išstumti mane iš Lietuvos istorijos ir iš Lietuvos valstybės kovų už savo laisvę istorijos.“

Atsiminimuose stengiuosi rašyti visą tiesą, kaip ir savo 1964 m. „Rezistentų užrašuose“. Manau, kad savo trūkumų, ydų, nemalonių faktų nutylėjimas būtų nepagarba skaitytojui, pačiam sau ir istorinei tiesai. Tiesos, kad ir kokia ji būtų, nutylėjimas ar pagražinimas paverstų atsiminimus beprasmiu kūrinium.

Vilnius, 2007 m. vasario 7 d.

Mano giminės šaknys

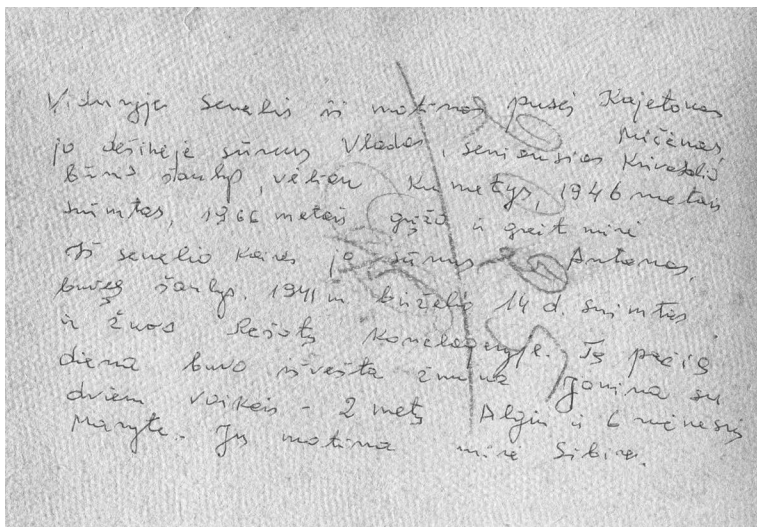
Apie savo genealoginį medį beveik nieko nežinau. Rytų Europoje ir net Vokietijoje gyvena daug žmonių, turinčių Terleckų pavardę, ypač Lenkijoje, Gudijoje, Ukrainoje. Brolis Vladas „iš knygų“ yra nustatęs, kad mūsų protėviai kilę nuo Pšemyslo vietovės, esančios į rytus nuo Lvovo. Vienas Terleckų buvęs Slucko, kitas – Pinsko vaivada, trečias – net vyskupas. 1956 m. rudenį apsigyvenęs Mokslų akademijos bendrabutyje, sutikau ten dirbantį Juožą Terlecką nuo Širvintų. Tai buvo pirmasis mano sutiktas Terleckas, kilęs ne iš mano gimtojo Krivasalio kaimo. 1989 m. JAV radau ne vieną tolimą giminaitį, kurio seneliai ar protėviai buvę Terleckai. Šiandien gailiuosi nepaprašęs jų genealoginio medžio kopijos.

Mano giminaitė Marija Terleckaitė, bene 1918 m. grįžusi iš Rusijos, stojo į Vilniaus lietuvišką mokytojų seminariją. Lenkų valdžia rengėsi ją, kaip gimusią už Lenkijos–Lietuvos demarkacijos linijos, išstremti į Lietuvos Respubliką. Sužinojusi, kad Želigovskio armijoje aukštas vietas užima du pulkininkai Terleckai, kreipėsi į juos. Pulkininkus sužavėjo puiki Marijos lenkų kalba. Gal dėl to jie padarė viską, kad Marijai būtų leista baigti mokslus mokytojų seminarijoje. Ištrėmė ją vėliau.

Kaimas, kuriame gimiau, vadinamas Krivasaliu, bene iki 1939 m. priklausė Linkmenų valsčiui. Kadangi už 4 km esąs Linkmenų miestelis buvo lenkų okupuotas, valsčiaus centras buvo Saldutiškyje. Kas ir kodėl mūsų kaimą pavadino Krivasaliu, niekas tiksliai nežino. Spėliojame, kad pavadinimas kilęs iš dviejų žodžių – „krivių sala“. Kaimo laukus (bene kvadratinį kilometrą) supa net 3 ežerai: Kiaunas, Šventas ir Pakalas. Žmonės Krivasalio apylinkėse gyveno jau akmens amžiuje. Prie Pakalo ežero

Mano senelis iš motinos pusės Kajetonas Mičėnas su sūnumis Vladu (kairėje) ir Antanu

Nuotraukos kitoje pusėje išliko įrašas: „Viduryje senelis iš motinos pusės Kajetonas Mičėnas. Jo dešinėje sūnus Vladas, seniausias Krivasalio būrio šaulys, vėliau kumetis, 1946 m. suimtas, 1966 m. grįžo ir greit mirė. Seneliui iš kairės – jo sūnus Antanas, buvęs šaulys. 1941 m. birželio 14 d. suimtas ir žuvo Rešotų konclageryje. Tą pačią dieną buvo išvežta žmona Janina su 2 vaikais – 2 metų Algiumi ir 6 mėn. Maryte. Jų motina mirė Sibire“

vaikystėje buvom radę akmeninių kirvukų. Daug ką pasako ir Švento ežero vardas.

Būdamas vaikas, įlipęs į aukštą alksnį, suskaičiuodavau net 7 ežerus. O iš Kiauno ištekančia Kiaunės upele laiveliu galima nuplaukti iki Vilniaus Žeimena ir Nerimi.

Šiandien Krivasalyje gyvena tik bene 3 šeimos. 1944 m. kaime gyveno apie 50 vyrų 18–45 metų. Tų metų rudenį pusė vyrų pasitraukė į Vakarus, o likę tapo partizaninės kovos kariais. Nė vienas jų neišėjo savanoriu nei į rusų, nei į vokiečių kariuomenę. 1945 m. kovo 11–12 d. mūsųje su enkavedistais Kiauneliškio miške žuvo 79 partizanai, dauguma jų buvo iš Krivasalio ir Šiškinčių kaimų. Kovo 11 d. rytą dešimčiai Krivasalio vyrų pavyko prasiveržti iš bunkerio. Likę kovojo 2 dienas. Pasiūlymą pasiduoti atmetė. 7 ar 8 patys susisprogdino, o kovo 12 d. du bunkerius susprogdino NKVD kareiviai. Iš Krivasalio bunkerio enkavedistai ištraukė sunkiai sužeistą 16-metį mano klasės draugą Liudą Malakauską, jis mirė prieš keletą metų. Kitame mūsųje žuvo dar vienas krivasalietis, o du sužeisti paimti į nelaisvę. Abu mirė Sibire. „Amnestija“ pasinaudojo 5 partizanai. Auga jų vaikai ir vaikaičiai.

Iš „amnestuotųjų“ partizanas Adomas Pazdnėkas buvo suimtas ir MGB užverbuotas. Grįžo į būrį, kuris vėl buvo išaugęs iki 80 vyrų. Papasakojo bendražygiams apie MGB užduotį, po metų žuvo. Paskutinis partizanas, būrio vadas A. Krinickas, išdaviko buvo nušautas 1948 m.

Iš į Vakarus pasitraukusiųjų į Tėvynę nesugrįžo nė vienas.

Mano seneliai iš motinos pusės – 1870 m. gimusi Marcelė Krinickaitė ir 1868 m. gimęs Kajetonas Mičėnas. Jie abu turėjo vos 3 dešimtines labai prastos žemės. Aš dar prisimenu jų į žemę susmegusią trobelę. Motina pasakojo, kad mano senelė pagimdė apie dvylika vaikų, iš jų gyvus prisimenu tik penkis. Visi kiti badu ir nuo įvairių ligų išmirė.

Senelis ankstyvą pavasarį, palikęs namuose krūvą mažų vaikų, išvažiuodavo prie Amūro upės Sibiro geležinkelio magistralės tiesi. Grįždavo rudenį nuo Amūro viską pragėręs. Laikau stebuklu, jog senelė išmaitino ir užaugino tris dukras ir du sūnus. Pavasarį pasirodydavo ankstyvieji grybai. Vasarą pilni miškai uogų. 4–5 metų vaikus vesdavosi kartu miško gėrybių rinkti. O sulaukusius 6–7 metų išvarydavo pas turtingesnius žmones vaikų prižiūrėti arba gyvulėlių ganyti. Duktė Teklė – būsimoji mano motina – gimė 1902 m. Ir tą jos motina ne išleisdavo tarnauti, bet išvarydavo, kaip

mama pati mums pasakodavo, palydėdama „su pliauska“ – blogai aptašytu pušiniu bruzgaliu. Kitą dieną Tekliutė parbėgdavo namo gerai žinodama, kad bus primušta. Po dienos kitos, kai mušimo žymės apnykdavo, Teklė vėl su „pliauska“ palydėdavo į tą pačią ar į kitą tarnybą. Bet po kelių dienų ji vėl sugrįždavo savo dalies „pliauskos“ atsiimti. O jos abu broliai ir dvi seserys kantriai nešė samdinių jungą.

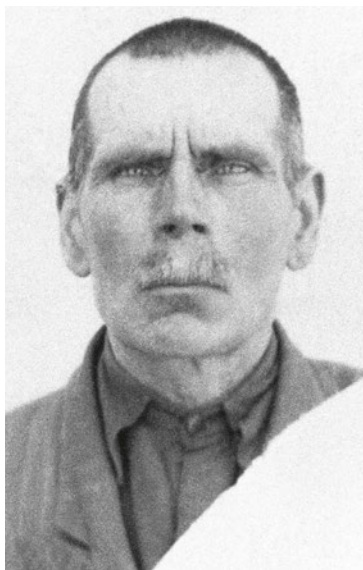
Mano būsimoji motina perdavė meilę savo gimtiesiems namams net mano vaikams ir vaikaičiams. Vyresniąją mūsų dukrą Viliją priėmė į darželį generolo Ladygos duktė. Visą dieną nieko nevalgydavo, tik verkdamo. Darželio gydytojos patarta, po kelių mėnesių mano žmona buvo priversta atsiimti Viliją iš darželio. Po ketverių metų gimė Vilytės broliukas Gintautėlis. Su tuo buvo šiek tiek mažesnė bėda. Senelė kasdien nunešdavo jį ant kupros į netoliese buvusį darželį. Tačiau vėliau ir jis nebeišverdavo be namų. Vieną vasarą pionierių stovykloje netoli Nemenčinės Vilija vos išbuvo savaitę, skambindavo kasdien, kad atsiimtume. Sutarėm, kad ją pakeis Gintautas. Po savaitės nuvykusi jo aplankyti mama buvo priversta parsivežti namo...

1969 m. gimė sūnus Ramūnėlis. Jis taip pat nelankė darželio, bet savo sūnelį Antanėlį mėgino pripratinti prie tos įstaigos. Valandą paverkęs, Antanėlis paprašė leisti jam paskambinti namo telefonu. Auklės netikėdamos, kad toks pyplys sugebės, leido. O tas paskambino net į tėvo darbovietę ir pagrasino: „Jeigu tuoj pat nepaimsi manęs namo, pabėgsiu iš čia.“

Man labai sunku būdavo vos kelias dienas išverti Maskvoje, Leningrade, Taline, Tartu, Rygoje. 1989 m. prailgo pora savaitių Švedijoje ir tais pačiais metais pusantr mėnesio JAV, 2002 m. – tiek pat Kanadoje. Man atrodydavo, kad Tėvynės ilgesys kalėjimuose, konclageriuose ar tremtyje vienintelį mane taip kankino. Bet iš ten pabėgti niekur nebuvo galima.

Manau, kad daugumą lietuvių po Kovo 11-osios išvarė iš Lietuvos ne materialinis, bet dvasinis skurdas – meilės savo Tėvynei stoka. Lietuvis nepamilo okupantų, tačiau per 50 metų jis prarado Tėvynės meilės jausmą. Daugiausia tėvai kalti, kad jų vaikai taip lengvai atsizada Lietuvos.

Kai kas klausia manęs, kodėl nenuėjau okupantams tarnauti. Greičiausiai todėl, kad beraštis mano tėvas vos ne kasdien kalbėdavo: „Koks laimingas esi, vaike, kad gali lietuvišką mokyklą lankyti.“

Motina Teklė Terleckienė (1902–1980) labai sielojosi dėl mano areštų.

**Ji mirė, kai buvau Vilniaus KGB kalėjime. Nei atsisveikinti
su sergančia motina, nei į laidotuves neišleido.**

**Tėvas Pranas Terleckas (1896–1965) Pirmojo pasaulinio karo metais kovėsi
rusų–austrų fronte Galicijoje. 1945 m. jis neprieštaravo, kad stočiau į partizanų būrį.**

Bet dėl jauno amžiaus į būrį priimtas nebuvau, turėjau mokytis

Visi iki vieno Krivasalio vyrai (kurie nepasitraukė į Vakarus) įstojo į Lietuvos partizanų kariuomenę todėl, kad patriotais juos užaugino tėvai (nors dauguma ir beraščiai), tautinė Lietuvos mokykla, kurios dabar neturime. Šiandieninė kosmopolitinė Lietuvos mokykla kalta, kad šimtai tūkstančių lietuvių emigruoja. Tokią mokyklą sukūrė mūsų prokomunistinė Lietuvos valdžia.

Senelių iš tėvo pusės nebeprisimenu. Ir tėvukas mažai ką galėjo man papasakoti, nes mano senelis mirė tėvui dar mažam esant.

Tėvas Pranas gimė 1896 m., o jo jauniausias brolis Kazys – 1903 m. Tėvas piemenaudavo pas svetimus žmones. Aišku, badaudavo. Mano motina, norėdama pasišaiptyti, prikišdavo, kad jis piemenaudamas maitinosi žvirbliena ir varniena.

Senelis Gabrys laikęs daug bičių, turėjęs pusvalakį žemės (apie 10 ha). Daugelis jo vaikų išmirę. Aš, be tėvo, dar prisimenu tetą Veroniką (gimė 1890 m.), dėdę Juozą (gimė 1893 m.) ir savo krikštatėvį Kazį (gimusį 1903 m.), kuris mane pakrikštijęs emigravo į Braziliją, iš kur nebesugrįžo.

Senelis buvo du kartus vedęs, mirė sulaukęs apie 100 metų. Pirmą kartą vedė būdamas 35 metų, tačiau vaikų su žmona nesusilaukė. Antrą kartą vedė mano senelę Veroniką, turėdamas jau 70 metų. Žmona jam pagimdė apie 10 vaikų. Po vyro mirties ištekėjo už našlio Justino Pazdnieko, su kuriuo vaikų neturėjo. Mirė bene 1918 m. Niekas man nėra parodęs jos kapo. Tais metais krivasaliečius laidodavo vienoje iš trijų Linkmenų kapinių. Ant kapų statydavo medinius kryžius. Tik dvarininkams – gražius antkapius, jų dalis iki šiol išlikusi.

Senelis Gabrys meistraudamas netyčia sumušė sūnui Juozui galvą. Dėl padarinių caras neėmė jo į kariuomenę. 1915 m. į caro kariuomenę paėmė mano tėvą, iki tol nė žodžio nemokėjusį rusiškai. Ryšininku tarnavo rusų–austrų fronte Galicijoje. Netoli sproges austrų patrankos sviedinys kontūzijo. Sunkiai valdė dešinę ranką. Mirė sulaukęs 69 metų, palikęs 3 suaugusius sūnus, vienas mirė prieš 17 metų.

Grįžęs iš kariuomenės tėvas įsimylėjo gražuolę Mičėnaitę Teklę – būsimą mano motiną. Sunku suvokti, kaip tėvas nesuprato, jog ji jam ne pora, todėl niekada nepamils. Ji aukšta, šviesi, o tėvas – neaukšto ūgio, šiek tiek nesveikas. Radusi pasislėpusią dukrą nuo kandidato į vyrus, motina mušdavo ją šaukdama: „Pranas labai geras žmogus ir vyras, apsukrus, pinigų uždirba. O kas tave be jokio kraičio paims!“ Teklė visais būdais slapstydavosi nuo Prano. Tačiau minėtoji „pliauska“ privertė paklusti. Verkdamą ėjo prie altoriaus, rodos, Labanoro bažnyčioje.

Mano vaikystė

Susituokę tėvai greit susilaukė sūnaus Broniaus. Dar ir šiandien prisimenu motinos pasakojimą apie vos 3 metų sulaukusį ir mirusį pirmagimį.

1928 m. gimiau aš. Po pusantrų metų – broliukas Jonelis. Gerai prisimenu: motina sėdėdama ant lovos žindo broliuką, o aš supu tuščią kaimišką lopšį, pakabintą ant lingės. Po lopšiu trobos asloje – šlapimo išplauta duobelė, ją tėvukas greit šviežiu moliu užlygina.

1930 m. dar gulėjau plačioje lovoje šalia abiejų tėvų. Bet po kurio laiko mane paguldė dideliame iš pušinių balanų pintame pailgame krepšy, taip pat lopšiu vadinamame. Tarp balanų nedidelės skylutės, per jas lengvai išlenda mano mažičiai pirštukai. Susapnuoju didžiulę baidyklę, ji nori mane pagriebti. Per miegus šaukiuosi mamos pagalbos. Nubudę tėvai nuramina, įtikina, kad tai tik sapnas, nors aš nesuvokiu, kas yra tas sapnas. Vis tiek jo bijau. Pagaliau užmiegu giliu miegu.

Dieną motina nusiveda mane prie Kiauno ežero įlankos, Pelaku vadinamos. Pasiėjęsi ant plačios lentos drobulę ir plačia kultuve užpylusi ežero vandens, imasi kultikalbinius. Motinos veidas jaunas ir labai gražus. Bėgioju po pievą: į ežerą bristi bijau. Ten tikrai tūno kokios nors baidyklės. Nė karto nesu jų matęs, bet bijau.

Kodėl tik tokius dalykus išsaugojo mano vaikiška vaizduotė? Kodėl ji nepadovanojo gražių vaizdų, kodėl neįsiminiau nieko labai šviesaus?

Matyt, nieko mano tėvų gyvenime labai gražaus ir nebuvo. Motinos meilės stoka mano Tatukui kažkokiu būdu perėjo ir man. Ne vaizdais, bet nuotaika.

Visą vaikystę ir paauglio metais daug skurdęs, badavęs, tėvas tenkindavosi tuo, kas

paprasciausia. Todėl nesuprasdavo savo žmonos noro kokių nors „skanėstų“. Būdamas labai darbštus, tėvas pinigų turėdavo. Tačiau juos išskolindavo žmonėms, kurie negražindavo. Tėvukas visiems pasakodavo, kad didžiausia jo svajonė – nusipirkti nors trejetą hektarų žemės. Tai žinodami, pažįstami ar giminės kišdavo jam vekselius kaip garantuotą taupymo priemonę. Tėvas skolindavo ne tik pinigus, bet net grūdus ir arklių.

Tokių atviros širdies žmonių kaip mano tėvukas, jo brolis Juozas ir sesuo Veronika niekur ir niekada nėra tekę sutikti. Dėl tėvo pasitikėjimo kiekvienu žmogumi daugiausia kentėdavo mūsų šeima.

Tėvuko brolis Juozas buvo labai nagingas stalius. Apylinkėj tik jis vienas buvo karstadirbys. Sužinojęs, kad kas nors mirė, dėdė neprašomas nueidavo „mierkos nuimti“. Paprašydavo atvežti pas mus tik lentų ir vinių. Apie jokių užmokestį negalėjo būti ir kalbos. Mano vaikystėje neteko matyti ir girdėti, kad už paslaugas būtų atsilyginama ketvertuku degtinės.

Neprisimenu, kad mūsų troboje būtų švenčiamos vardinės ar gimimo diena... Nesu matęs, kad motina būtų išgėrusi nors lašelį degtinės. Tėvas išgerdavo svečiuose 100–200 gramų. Nuo dainų skambėdavo visas kaimas. O kokie gražūs buvo gėlių darželiai, ypač mano senelės. Tačiau likimas atėmė iš manęs vaikystės ir jaunystės džiaugsmą. Žinoma, už tai nekaltinu nei likimo, nei savo tėvų. Tokia buvo Dievo valia. Esu įsitikinęs, kad Visagalis pristatė prie manęs daug Angelų sargų, kurie, gerokai pakankinę, išsaugojo mane šiame pasaulyje iki senatvės.

Mūsų šeimos gyvenimo nuotrupos

1934 m. gyvenom gal dar senelio statytoje troboje su moline plūkta asla 4 suaugę ir 2 vaikai: tėvas su motina, tėvo brolis Juozas, gyvenašlė sesuo Veronika ir mes su broliu Joneliu.

Vienoje lovoje miegodavo tėvai, kitoje dėdė Juozas, o teta Veronika greičiausiai ant labai ilgo ir plataus suolo, rytinėje trobos pusėje priglauto prie sienos. Kampe – didelis keturkampis stalas. Prie pietinės sienos pristumtas mažesnis suolas, ant kurio stovėjo mano „kašelė“.

Ilgasis suolas tarnavo dažnai pas mus nakvojantiems elgetoms, padegėliams, smulkiems prekybininkams žydams. Žiemą daugelis glausdavomės ant rusiškos krosnies.

Neprisimenu, kad tėvai būtų kalbėjęsi su manimi, ką nors aiškinę, guodę, raminę. Neprisimenu, kad būtų nupirkę kokį nors žaislą, saldumynų. Iš Saldutiškio tėvukas parveždavo tik „sitniko“ – pikliuotos duonos ir norvegiškų silkių, kurios būdavo tokios skanios su neluptomis bulvėmis. Labai laukdavom elgetų, jie būdavo dažni svečiai. Pinigų žmonės mažai turėdavo, ypač tose trobose, kur nebuvo suaugusių vyrų, galinčių uždarbiauti kertant arba vežant mišką. Todėl elgetoms dažniausiai duodavo duonos. Elgetos tą duoną parduodavo, – juk maišo netempsi į savo namus. Paprastai elgetos būdavo iš tolimų kaimų. Už gerą pusmaišį duonos motina sumokėdavo 50 centų. Iš vaikystės liko atminty, kokia skani daugelio kaimo moterų kepta duona.

Vieną įvykį itin gerai prisimenu. Pusbrolių Joną už akių visi vadindavo mergos vaiku, pažymėtu gėdos ženklu. Buvo tai aukštas ir labai gražus vaikas, bet vienišas. Jo motina, mano mamos sesuo Stasė, kažkur toli tarnavo, todėl retai parvažiuodavo

namo. Prieš tai ji draugavo su taip pat gan neturtingu Liudu iš Krivasalio, lyg rengėsi susituokti. Bet kai Liudo tėvai sužinojo, kad Stasė neščia, uždraudė sūnui ją vesti. Mat jie buvo nužiūrėję nors ir negražią, bet turtingą marčią.

Greičiausiai tai buvo 1934-ųjų vasara. Vyresni vaikai pasiėmė mane į „Jono tėvo“ vestuves. Vos mes, būrelis basų vaikėzų, pasirodėm Liudo kieme, kažkas iš suaugusiųjų įstūmė mus į ankštą trobą. Atsidūrėm prie pat vestuvinių stalo. Neprisimenu jaunavedžių veidų ir tik šiandien suvokiu jauniko nuotaiką, išvydus savo aštuonerių metų sūnų. Ir kaip tada jautėsi jaunoji...

1944 m. kovo pabaigoje chuliganas basliu užmušė aštuoniolikmetį Jonelį. Tėvo, aišku, laidotuvėse nebuvo.

Tėvai laikė dvi karves. Tėvas aprūpindavo Lietuvos–Lenkijos administracijos liniją saugojančių policininkų šeimas šviežia kiauliena. Valstybė supirkinėdavo iš gyventojų bekonus, rodos, ne mažesnius kaip 85 kg svorio. Į Saldutiškio geležinkelio (siauruko) stotį žmonės suveždavo bekonus iš tolimų apylinkių (net nuo Molėtų ir iš dar toliau). Jeigu iki nustatyto svorio trūkdavo nors 100 g, nepriimdavo. Tokių „mažsvorių“ bekonų porą nupirkęs tėvukas paskersdavo ir išveždavo policininkams. Kiaulienos kilogramas kainavo 1,10 ar 1,20 lito. Sau likdavo galvos, kojos. Tad nebuvome alkani.

Greit suplėšydavom apavą: klumpes, kurių padas medinis, o viršus iš odos. Naujų neskubėdavo daryti. Todėl nusilengvinti abu su broliu žiemą bėgdavom basi. Gelbėdavo senelė – atnešdavo sunešiotų klumpių.

Didžiausias vargas būdavo su mokykla. Tėvai visada vėluodavo pasiūti ar sulopyti drabužėlius, apavą.

Tik todėl 1935 m. gegužės 1 d. negalėjau laiku pradėti lankyti mokyklos. Pavėlavau bent porą savaitių. Pakiauny (ten kurį laiką buvo nuomojamos patalpos mokyklai) mane pasitiko mokytoja Stasė ar Stefanija Žilėnienė. Apkabino, pabučiavo. Dar ir šiandien, rodos, užuodžiu jos kvėpalus.

Kelias dienas rašto mane mokė pusbrolis Jonukas ir pusseserė Veronika. O po savaitės – aš juos abu. Mokslai sekėsi gerai. Spalio pabaigoje baigiau pirmąją grupę. Mokslas trukdavo tik 4 mėnesius – gegužę, birželį, rugsėjį ir spalį.

1935 m. vasaros pabaigoje į Krivasalį atvažiavo senyvo amžiaus labai inteligentiško

elgesio matininkas. Valdžia nusprendė išskirstyti kaimą į viensėdžius. Šio matininko tikslas – surūšiuoti žemes ir numatyti naujo, tiesaus kelio ribas. Mačiau jį tik vieną kartą, atėjusį pasiklausti pas giminaitį Vytautą Terlecką vienintelio kaime buvusio radijo imtuvo. Nupirko jį savo broliui sesuo Marija, mokytoja.

Mano tėvukui vėl pasitaikė proga parodyti savo charakterį... Mirdamas senelis Gabrys paliko trims savo sūnums Juozui, Pranui ir Kaziui pusę valako (10 ha) žemės. 1929 m. Kazys emigravo į Braziliją. Pinigų kelionei davė mano tėvas. Kitas jo vietoj būtų paėmęs dokumentą, kuriuo Kazys atsisako savo dalies Prano naudai. Tačiau mano tėvukas, aišku, tokio dokumento nepareikalavo.

Sužinojęs apie žemės reformą, Kazys atsiuntė įgaliojimą savo seseriai Veronikai (jos vyras dingo per Pirmąjį pasaulinį karą) atsiimti jo trečdalį valako žemės. Ir nė žodžio broliui Pranui. Patirtos neteisybės aš nesuvokiau, nes prie manęs tėvai apie ją nekalbėjo. 1936 m. tėvai gavo kaimo galukelėse 4,88 ha žemės. Jeigu Kazio dalis būtų tekusi mums, būtume turėję 9,5 ha. Tėvas ir toliau skolino pinigų už vekselius, vis dar tikėdamasis nusipirkti 3 ha žemės. Tie vekseliai 1940 m. buvo valdžios anuliuoti.

Mūsų šeimoje religinga buvo tik teta Veronika. Žmonės ją vadindavo davatka, bet tokia ji tikrai nebuvo. Jos religija – meilė žmogui, nors, žinoma, jos niekas nemokė tiesos: „Kas nemyli žmogaus, tas nemyli ir Dievo.“ Teta buvo panteistė – be galo mylėjo gamtą. Jai atrodė, kad kiekvienoje gyvoje būtybėje glūdi paslaptinga dvasia, išskyrus, žinoma, musę, uodą, karkvabalį, mėšlavabalį, vanagą. Ji tikindavo mane, kad didžiausia nuodėmė užminti ant boružės, Dievo karvyte vadinamos. Mokė mane neskriausti paukščių, neardyti jų lizdelių. Mano draugai draskydavo varnų, šarkų lizdus. Tetos dėka nesu išardęs nė vieno lizdo. Be jokio reikalo nenukirsdavau nė vieno medelio. Didelė mano nuodėmė – meškerykočių kirtimas. Tačiau net iki 40 metų amžiaus, darže iškasęs laukinių aviečių krūmą, nunešdavau jį į mišką, persodinavau ir palaistydavau.

Nebūdavo mūsų namuose bendros šeimos maldos, išskyrus Kalėdas ir Velykas.

Neigiamai veikė mano religines pažiūras daugumos kunigų formalus pareigų atlikimas. Smelkėsi į mano sielą kritiškos moterų pastabos apie Saldutiškio kleboną, kurio žmonės net pavardės nežinojo. Dėl labai vešlių, garbanotų plaukų visi vadindavo jį Garbeniu.

Prisimenu bene pirmą jo vadinamąjį kalėdojimą 1934 m. gruodį. Tais laikais nuo pat ryto būdavo ruošiamasi sutikti klebonėlį: plaunamos net apdulkęjusios trobų sienos, asloje lyginamos duobutės, užberiant smulkiu smėliu. Vienas kitas šventas paveikslas ir kryželis ir taip nuolat kabodavo. Šeimos nuotraukos – nė vienos. Nebuvo madinga fotografuotis.

Vyrai paruošdavo klebono svitai šiek tiek javų.

Jaučiu, kad klebono buvo daugiau bijoma, negu džiaugiamasi jo vizitu. Jeigu ko nors supykęs klebonas kitais metais neaplankys, bus didžiulė gėda, visas kaimas pirštais badys.

Pagaliau išgirstam, kad kunigo rogės iš kaimynų suka į mūsų kiemą. Neprisimenu, kas jį pasitinka, gal Veronika. Priekyje stovime basi abu su broliu Jonu, už mūsų tėvai ir dėdė Juozas.

Tvirtu žingsniu įėjęs Garbenis pagarbina Jėzų Kristų, pašlakstęs visus šventu vandeni, sugieda vargonininkui pritariant kažkokį palaiminimą, visiems duoda pabučiuoti kryželį, įtvertą į blizgantį apvalkalą. Paskui paklausęs, kaip gyvenam, iš vaikų sužinojęs, kada jie eis pirmosios išpažinties, paglosto jiems galvutes. Svita pasiima paruoštus javus, o tėvukas paprašo paimti pinigines Kalėdų dovanas: ant vienos lėkštės klebonui 5 litai, vargonininkui – 2, o zakristijonui – 1 litas. Visa ceremonija trunka mažiau negu 5 minutes. Jaunesni vyrai išdrįsdavo palydėti kalėdotojus kandžia replika: „Išskubėjo į Sidariškių dvarą, kur klebono laukia sava kompanija, turtingos vaisės ir, aišku, ne tokios menkos Kalėdų dovanos.“

1935 m. kalėdonių neprisimenu. Jas užgožė Garbenio mūsų giminei parodyta didelė nepagarba. Mano senelio brolis Vaitiekus Mičėnas, susipykęs su senmergėmis dukromis, sumanė išeiti iš šio pasaulio. Tačiau dukroms pavyko jį ištraukti iš kilpos. Bijodamos, kad tėvas nenumirtų be kunigo, paprašė savo pusbrolių, mano dėdę Antaną, atvežti Garbenį, neišpėjusios, jog tėvas mėgino išeiti į kitą pasaulį ne Dievo valia. Kažkuri davatka, įtarusi „šventvagystę“, apie tai pranešė klebonui.

Garbenis nutarė nubausti nesiaiškinęs visą Mičėnų giminę. Veltui mano senelis Kajetonas Mičėnas su žmona, dviem sūnumis, sūnaus Vlado žmona, vaikais, dviem seserimis ir vienos sūnumi Joneliu laukė kunigo. Tas sėdėdamas rogėse, išdidžiai pakėlęs galvą, pravaziavo pro trobelę su mažyčiais langeliais ir nušvilpė į Sidariškių dvarą...

Ne tik tą dieną verkė Kajetono Mičėno šeimos moterys, jos ilgai neužmiršo nepelnytos skriaudos, patirtos iš savo kunigo.

O baisiomis bausmėmis nubaudė Mičėnus ne Dievas, bet kruvinasis Stalinas. Apie tai sužinosime vėliau.

Kai pradėjau lankyti mokyklą, pagal savo amžių buvau augalotas, gan energingas ir stiprus berniukas. Tada jau niekas nedrįsdavo manęs skriausti arba užgaulioti. Maža to, tapau vieno metais už save vyresnio berniuko gynėju. Jį skriausdavo kaimo vaikigaliai. Tai Pyragis iš Bendrovės kaimo. Po pamokų palydėdavau jį netrumpa Krivasalio gatvele nuo pradžios iki pabaigos. Tačiau 1936 m. gegužės 19 d. pasibaigė manoji Pyragio (vardą pamiršau, jis jau seniai miręs) globa. Sunki liga pakeitė mane visais atžvilgiais. Tapau lėtu, tyliu berniuku. Saugodamas osteomielito pažeistą koją, nedalyvaudavau kaimo vaikų žaidimuose. Buvau silpnas net kvadrato žaidėjas, nekalbant apie tinklinį ar krepšinį.

Karštą 1936 m. gegužės 19 d. bežaisdamas su vaikais, įsivariau į kairės kojos mažąjį pirštelį rakštį. Iš pradžių bandžiau jį pats ištraukti. Pradėjus pirštelį labai skaudėti, kreipiausi pagalbos į motiną. Toji nesugebėjo rasti rakšties. Greit pradėjo skaudėti visą koją. Pakilo temperatūra. Per naktį išgėriau daugiau kaip kibirą vandens. Valgyti nieko negalėjau. Tėvai girdė kažkokiomis žolėmis, tikėdamiesi, kas viskas greit praeis. Nebuvo tada mados „dėl menkniekio“ kreiptis į gydytoją. Bet kai paraudo ir sutino koja, buvo pakviesta senelė ir dar keletas kaimo „gydytojų“. Jos nusprendė, kad man „rožė“. Kitą dieną tėvukas nuvežė mane pas Maleckiškės miške gyvenantį eigulį Astrauską, kuris buvo pripažintas vadinamasis žadėtojas. Eigulys grįžo tik temstant. Atrodo, kad aš buvau praradęs sąmonę. Prisimenu, jog, uždegęs žvakę, Astrauskas atsinešęs dubenėlį smulkių ruginių miltų, peržegnojęs juos ir sukalbėjęs kažkokią maldelę, ištepė jais visą labai skaudančią kojos pėdą ir blauzdą. Klidėdamas gėriau tik vandenį. Po poros dienų ant kojos kelio išaugo nemaža gan skaudi rausva dėmė.

Išgelbėjo kitoje gatvės pusėje gyvenančio tėvo pusbrolio Vytauto Terlecko motinos nelaimė. Dažnai pamąstau, kad tokia buvo Dievo valia.

Kai kitą sekmadienį po gegužės 19 d. gulėjau lovoje kęsdamas didelį kojos skausmą, pro šalį pravažiavo į Saldutiškį Vytautas Terleckas. Jis į bažnyčią mišių vežė savo motiną, žemaitę Feliciją, žmoną Antaniną (Tonia vadintą) ir seserį Janiną, dėdės

Antano būsimą žmoną. Vytautas didžiavosi savo jaunu eikliu arkliu. Bet jis nepagalvojo, kad žirgas tik iš tolo yra matęs automobilį, kuriuo pro šalį retkarčiais pravažiuodavo Utenos apskrities viršininkas, buvęs Nepriklausomybės kovų dalyvis majoras Jonas Motiejūnas-Valevičius. Beveik visada Valevičius pravažiuodavo Krivasalį šeštadienio vakare. Tačiau šį kartą dėl kažin kokių priežasčių važiavo sekmadienį prieš vidurdienį. Pusiaukelėje prieš Terleckų vežimą išniro Valevičiaus automobilis. Arklys metėsi į dešinę ir išvertė „lineiką“ su keleiviais į giloką griovį. Daugiausia nukentėjo motina Felicija. Valevičius nuvežė ją į Krivasalį ir davė komandą vairuotojui parvežti iš Plaučiškių kaimo, esančio už 7 kilometrų, karo metais felčerių tapusį Maciulevičių, visų vadinamą Latviuku. Apylinkėje jis garsėjo kaip daugiau išmanantis negu bet koks gydytojas. Kai Latviokas apžiūrėjo Feliciją, tėvukas pakvietė jį į mūsų trobą. Felčeris paaiškino, kad sūnaus laukia didelė nelaimė. Ant kelio keliasi votis, ji gali pažeisti kelio sąnarį. Nuo to vaikas liktų visam gyvenimui invalidas. Išėitis viena – ant kelio reikia dėti karštų linų sėmenų kompresus. Nuo kompresų votis turėtų persimesti į blauzdą. O tada „pažiūrėsime“.

Koja ne tik negijo, bet kuo toliau, tuo labiau ją skaudėjo. Galėjau gulėti tik ant kairiojo šono. Kai tėvai bandydavo apversti mane ant dešiniojo šono, baisūs skausmai neleisdavo. Buvo labai karštas birželis. Ilgėjausi gamtos, bet manęs nieks nelankė, išskyrus senele. Kartą motina, paėmusi mane ant rankų, išnešė prie žydinčių rugių lauko. Ir pirmą kartą taip karštai išbučiavo. Gal mažytį ir bučiuodavo, bet tų laimingų akimirklų neprisimenu.

Apie birželio 13 ar 14 dieną tėvas vėl atvežė Latvioką. Votis išsikėlusi ant kojos blauzdikaulio. Nuo jos pūlių rūdija blauzdikaulis. Anot felčerio, pasitaiko, kad kaulai patys atskyla ir išlenda per žaizdą. Bet tai labai reti atvejai. Jis siūlęs vežti mane į valstybinę Utenos ligoninę. Ten padarys man operaciją. Žinoma, neapsidžiaugiau. Bet neverkiaiu.

Birželio 16 dieną, pasikinkęs mūsų širmą kumelaitę, tėvukas su motina ir manimi išsirengė į 33 km kelionę pro Saldutiškį, Kuktiškes į Uteną. Pirmą kartą patekau į tokį miestą, jis man atrodė labai didelis, nors beveik visas medinis, gyvenamas daugiausia žydų. Tėvas greit sugrįžo susitaręs su gydytoju, kad mane apžiūrės.

Mus priėmė jaunas juodbruvas vyras baltu chalatu – gydytojas Pranas Strimaitis.

Beveik visi mano sutikti gydytojai (išskyrus kai kuriuos Kolymos lageryje) elgdavosi su manimi labai žmoniškai. Bet šis vizitas išliko atminty visam gyvenimui. Gal todėl, kad iki tol švelnaus elgesio nebuvau patyręs. Iš pradžių, padedant gailestingosioms seselėms, jis rentgeno aparatu persvietė sulenktą koją; ištiesti jos negalėjau. Daktaro veidas nieko man neišdavė. Priešingai, guodė mane tokiais žodžiais: „Antaniuk, nenusimink. Truputį paskusim tavo kojelės kaulą ir būsi sveikut sveikas. Būsi šaunus šokėjas.“ Jis pasakė tėvukui: „Operacija kainuoja 120 litų.“ Tėvą ši suma nuliūdino. Juk neseniai tėvai buvo nupirkę labai didelę karvę, už kurią sumokėjo 96 litus. Vadinasi, iš namų teks išvežti į turgų vieną iš dviejų karvių. Tačiau pamatęs susikrimtusį tėvo veidą, daktaras paguodė: „Kadangi esat neturtingi, už operaciją mokėsit tik 40 litų.“

Viena iš sesučių nunešė mane į didžiulę palatą, kurioje buvo 18 lovų, kone visos užimtos. Paguldė į tokį baltą patalą, kokiam niekada dar nebuvau tekę gulėti.

Gydytojas pasakė tėvukui, kad man operaciją darys po trijų dienų – birželio 19 dieną, t. y. lygiai po mėnesio nuo mano susirgimo.

Vakarienės neprisimenu. O pusryčiams gavau tokių skanėstų, kokių nebuvau valgęs. Sviestą motina mušdavo dažnai, veikiausiai iš nerūgščios grietinės. Tačiau tokio skanaus sviesto nebuvau iki tol valgęs. Ir apskritai per visą savo gyvenimą tokio sviesto yra tekę nusipirkti vos du ar tris kartus. Vietoj duonos davė, rodos, pyrago, kokio buvo tekę valgyti tik Kalėdų ir Velykų proga. Itin skanus buvo raudonas kisielius, tokio išvis nebuvau ragavęs.

Nustebau palatoje pamatęs vėžiu sergantį ligonį. Mūsų apylinkėje vėžiu sirgo tik vienas žmogus – tėvo dėdė Viktoras Terleckas. Visi kaime kalbėdavo, kad tai baisi užkrečiama liga. Žmonės bijodavo praeiti pro Viktoro namus. Pirmą kartą iš gydytojo Strimaičio išgirdau, jog vėžys – neužkrečiama liga. Mane, vaiką, naują pacientą, gydytojas manė esant reikalinga nuraminti, kad nebijočiau vėžiu sergančiojo...

Su didele baime laukiau operacijos. Gydytojas rūpestingai įspėjo mane, kad prieš operaciją gausiu narkozę, t. y. būsiu užmigdytas ir nieko nejausiu.

Atrodo, kad birželio 19-ąją pusryčių negavau. Paguldžiusi mane ant didžiulio stalo, seselė uždėjo kažkokią dvokiančią kaukę. Po kurio laiko pajutau, kad kažkas skuta mano kojos kaulą. Tačiau jokio skausmo.

Prabudau didžiulių skausmų kankinamas. Skaudėjo ne tiek koją, kiek visą kūną.

Kažkoks šleikštulys pykino, norėjosi vėmti, šokti iš lovos. Tačiau gulėjau lovoje, prie kurios buvo pritvirtintas metalinis tinklas. Iš skausmo verkiau, raudojau, kažkam grasinau, keikiausi. Man apie tai vėliau papasakojo kiti ligoniai. Žinoma, tada keiksmazodžių dar nemokėjau. 1958 m. pavasarį KGB Vilniaus kalėjime kameros draugas kunigas Aleksandras Markevičius-Markaitis yra klausęs manęs: „Antanai, ar moki keiktis?“ Išgirdęs teigiamą atsakymą, nesutiko: „Tu nebuvai Kolymoje, todėl neturi teisės tvirtinti, jog moki keiktis.“

Atrodė, kad, narkozei tebeveikiant, kelis kartus buvau užmigęs. O kokių kančių kėlė naujas prabudimas! Kartą prabudęs pamačiau šalia lovos stovinčią ir verkiančią motiną... Ji prie svetimų žmonių gėdijosi mane pabučiuoti. Vėliau atsibudęs jos neberadau... Kažkas ją parvežė į Krivasalį.

Sunkus buvo atsibudimas po narkozės 1954 m. sausio 24 ar 25 d. po ileuso („žarnų nepraeinamumo“) operacijos, bet nepalyginti su 1936 m. birželio 19 d. Lengvai atsibudau po kitos žarnyno operacijos 1954 m. birželio 25 d., taip pat lengvai – 1987 m. balandžio mėnesį po apendicito operacijos. Esu turėjęs keletą „vietinių narkozių“. Jokių padarinių nejaučiau. Medicina po 1936 m. padarė didelių stebuklų.

O kokie skausmingi tuomet būdavo perrišimai, atliekami kas trečią dieną. Nebuvo tada nei penicilino, nei jokių kitų antibiotikų. Gydė mano osteomielitą geltoname rivanolio skystyje sumirkytą marlę kišdami į žaizdą. Skausmas neapsakomas. Tais laikais tik vienas kitas ligonis, paprastai vaikas, pasveikdavo. Likusieji tapdavo invalidais, jų kojos žaizda niekada neužgydavo.

Pirmą dieną po perrišimo labai skaudėdavo kojos kaulą. Antrą dieną skausmai sumažėdavo. Lengviau atsidusdavau. Galėdavau pakalbėti su vaikščiojančiais vienmečiais. Tačiau trečios dienos pusryčių nenorėdavau. Palindęs po antklode slėpdavausi nuo gailestingųjų sesučių, naiviai tikėdamasis, kad jos gali mane užmiršti ir nevežti į perrišimą. Jau vežant į perrišimo palatą, imdavo labai skaudėti koją... Psichologinis poveikis!

Baisiai skaudėdavo traukiant tamponus iš labai gilos ir ilgos žaizdos. Tačiau dar labiau skaudėdavo, kai kišdavo į žaizdą rivanolio skystyje sumirkytus tamponus. Pradėdavau šaukti, verkti, o seselės gąsdindavo mane: „Neverk, Antanėli, antraip pašauksime daktarą tavo kojos palankstyti.“ Tas mane labai baugino. Iki operacijos galėdavau

užmigti tik sulenkęs kairę koją. Ji ir liko pritraukta. Operuojant ją ištiesino, tačiau koja vis tiek nesilankstė. Reikėjo ją judinti, mankštinti. Bet tai – be galo skausminga procedūra. Tuomet dar labiau šaukdavau. Manau, kad daktarui pačiam buvo gaila manęs, todėl per anksti nutraukė tas procedūras. Ir šiandien negaliu tos kojos sulenkti taip, kaip sulenkiu dešinę. Tačiau tai nesutrukdė tapti, mano manymu, neblogu šokėju, ko ir linkėjo daktaras.

Nepaisant mano ašarų, aimanų, jų gėdydavausi, kartą nugirdau kone tokį medicinos sesučių pokalbį: „Onute, pasakyk tu man, iš kur to vaiko tokia kantrybė?“ Daktaras jokio komplimento man nėra pasakęs, tačiau jis kitaip mane įvertino. Labai dažnai atnešdavo šokoladinių saldainių su saldžiu įdaru. Kažkas iš ligonių paklausė seselę, kodėl daktaras vaišina brangiais saldainiais tik vieną Antaniuką, juk palatoje yra daugiau vaikų. Toji atsakiusi, jog daktaras myli Antaniuką už jo kantrybę. O man pačiam atrodė, kad tokio komplimento nesu nusipelnęs, juk žaizdas perrišant tiek ašarų išliejau.

Kiek bolševikinė propaganda dejavo dėl to, kad Lietuvos buržuazija labai skriaudė mažąžemius ir bežemius, kurie susirgę buvo priversti mirti, nes neturėjo galimybių kreiptis į valstybės sveikatos apsaugos įstaigas. Tapęs studentu, išdrįsdavau per paskaitas ar seminarus papasakoti apie Lietuvos sveikatos sistemą. Ji, žinoma, nebuvo ideali, bet daug pranašesnė už sovietinę. Tada niekas nenešdavo medicinos personalui jokių dovanų, nes nebuvo tokios tradicijos. Medikai gaudavo tokį atlyginimą, kad galėtų žmoniškai gyventi. Už operaciją reikėdavo mokėti gan daug. Tačiau valstybinės ligoninės chirurgas turėjo teisę operuoti už daug mažesnę kainą, itin didelių nuolaidų teikdavo privačios žydų ligoninės. Žydų ligoninėse dauguma pacientų buvo krikščionys.

Už ligoninės paslaugas bežemiams sumokėdavo valsčių savivaldybės, turinčios savo biudžetą. Ir niekas iš ligoninės neišvarydavo nepasveikusių.

Utenos ligoninėje mano palatoje gulėjo keli bežemių valstiečių vaikai. Atvežtas į ligoninę radau juos ir po 24 parų palikau.

Parą praleidęs ligoninėje už vaistus, maistą ir patarnavimą turėjai mokėti gan daug – 4 litus. Vasarą per dieną tiek uždirbdavo darbininkas vyras. Tačiau tik labai sparti moteris per rugiapjūtę už 12 valandų darbą gaudavo 2 litus (tiek visada mokėdavo mano motinai ir dar vienai moteriai iš Krivasalio). Už ligoninę mano tėvams

reikėjo sumokėti 136 litus: 40 litų už operaciją ir 96 litus už „gulėjimą“. Tada centneris rugių kainavo apie 7 litus. Tačiau valstybė „išdėstė“ tą mokestį, rodos, 2,5 metų – po 5 litus per mėnesį.

Labiausiai Lietuvoje buvo išnaudojami dvarų kumečiai. Man atrodo, kad kumetynai tapo sribų peryklomis. Prisimenu Verikų nuo Molėtų šeimą. Sūnūs Gediminas ir Jonas buvo mano ir brolio vienmečiai, todėl draugavome su jais. Mačiau baisią jų buitį. Ir mano motinos brolis Vladas kelerius metus vargo Sidariškių dvare, kumečia-vo būdamas seniausias Krivasalio šaulių būrio šaulys – gimęs 1896 metais. Mačiau, kokioje iš molio ir karklų drėbtoje landynėje jis su šeima gyveno. Kiekvienai šeimai buvo skirta to molinio laužo apie 16 m². Šone stovėjo rusiška krosnis. Po ja – papečkys vištoms laikyti. Ant krosnies žiemą ir vasarą guli skarmalais apsikloję, nelygu šeimos dydis, du ar trys vaikai. Troboje iš prastų lentų sukaltas pušinis stalas, šalia jo keli suoliukai. Aišku, kėdės nė vienos. Viena lova tėvams miegoti. Užtvaras kokiam nors gyvuliui, neretai ožkai. Lentomis pridengta duobė bulvėms laikyti. Du niekada neatidarinėjami langai.

Iš dvaro žemės buvęs savanoris Lunius gavo 7 ha. Su jo sūnumi ir 2 dukromis lankiau mokyklą. Savanoris buvo suspėjęs pastatyti tik trobą (raštų trobai pasistatyti gavo veltui, bet įsirengti ją turėjo pats). O iš kur gauti pinigų, jeigu toj kietoj molinėj dirvoj niekas neaugo? Po poros metų Lūnius su šeima dingo. Po vienos nakties dingo ir jo troba. O kodėl į ją nebuvo galima įkelti kurios nors kumečių šeimos? Na, kad ir šaulio Vlado Mičėno, Kazachstano rūdų šachtų būsimo darbininko? Dvarininkas turėjo 40 ha miško. Ar nebuvo galima pastatyti žmoniškos trobos?

Prieš pat karą Verikai sugrįžo į Molėtų apylinkes. Gaila buvo atsiveikinti su vaikais, kurie man buvo tapę gerais draugais: su Stase, Jonu, o ypač su Gediminu.

1936 m. liepos 9 d. tėvukas parvežė mane iš ligoninės į tėviškę. Vasara buvo labai karšta, su perkūnija ir liūtimis. Pirmą kartą mano gyvenime buvo taip anksti pradėta ir baigta rugiapjūtė.

Kitą dieną per pietus (buvo sekmadienis) manęs aplankyti atėjo dėdė Vladas. Ir kokių dovanų jis, kumetis, galėjo man atnešti? Ogi po dvaro sodo obelėmis parinktų baltųjų alyvinių obuolių. Obuoliai jau buvo prinokę ir labai skanūs, nors nemažai kirmėlėtų.

Man prieš akis buvo kojos žaizdos perrišimas, taip pat kas tris dienas. Ir ne vietoj, o pas Latvioką, gyvenantį Plaučiškėse už 7 km. Kumelė visiškai nuvaryta. Kai išsikinko, abu su mama nesugebam pakinkyti. O aš ir vaikščioti negaliu, reikia laukti pro šalį važiuojančio vyro.

Įvažiavę į dvaro laukų link vedantį keliuką, pamatome ariantį dėdę Vladą, kažkodėl tik vieną arklį pasikinkiusį. Pasilabinęs patikrina, ar kumelė gerai į ratus įkinkyta. Pasikalbėjęs dėdė vėl arija. Šiek tiek pavažiavusi, motina praplumpa raudoti. Neklausiu, kodėl. Jai gaila kumečio brolio...

Labiausiai pasaulyje motina bijo perkūnijos. O čia vienam debesui su perkūnija praėjus, atslenka kitas. Tenka slėptis pas žmones. Ji lekia manimi nešina į kokią nors trobą.

Šiškinių–Saldutiškio vieškelis lygus. Kartais kumelaitė sutinka ir ristele pabėgėti. Bet įsukus į siaurą, duobėtą ir akmenuotą Plaučiškių keliuką, tenka kumelei žingine žingsniuoti. Ratui atsidažus į ant kelio gulintį akmenį, skausmas priverčia abiem rankomis griebtis už kojos. Daktaras sutinka mus be didelio džiaugsmo. Jo sąžinė neleidžia imti iš mano motinos už žaizdos perrišimą daugiau nei litą. Be to, valstybė apmokestina privatų gydymą...

Perrišimas skaudus, nors ir ne toks kaip ligoninėje. Ir vėl 7 km atgal. Kumelė vis atsigrižta pasižiūrėti, kas vadelėtojas. Ta pati moteris – vadinasi, negaus botagu...

Ir taip kas trečią dieną kelionė į Plaučiškes ir atgal, ir tokia pati procedūra.

Dažnai grįžtam namo jau gerokai sutemus. Kokie skirtingi mano tėvai. Tėvas žiemos naktį per vilkų rują gali pereiti bet kokį mišką. O motina sutemus nedidelį šunyktį vilku palaiko. Kartais neiškenčia man prisipažinti: „Vakar sutemus, kai tu, Untaniuk, buvai užmigęs, paskui mus ilgai sekė vilkas...“ Nuo to laiko iki šiol ir aš neišsigydziau nuo vilkų baimės. O Sibire ir Kolymoj labai bijodavau meškų, ypač „šatunov“ – žiemą nemiegančių.

Šalta buvo 1936–1937 m. žiema. Ant langų stiklų buvo labai storas šerkšno sluoksnis. Gerai prisimenu Naujuosius 1937-uosius metus. Tą dieną užėjo pas mus keletas kaimynų, tačiau kažkodėl nebuvo tradicijos vieniems kitus sveikinti su ta švente, linkėti laimesnių metų. Pamenu, pagaikščiu užrašiau ant lango stiklo „1937 m. sausio 1 d.“. Gal po mėnesio tėvukas nupirko už 7 litus pirmąjį mūsų namuose žadintuvą.

Anksčiau tėvukas keldavosi į mišką rąstų vežti „tretiems gaidžiams pragydus“, t. y. apie 5 val. O dabar galėjo ramiau pamiegoti – prikeldavo žadintuvus. Visa šeima džiaugėsi.

Žiemą laukdavom elgetų, o ypač žydo, Ilgamaišiu vadinamo. Jis visada nakvodavo tik pas mus. Todėl kaimo moterėlės subėgdavo pasižiūrėti, kokių smulkių prekių atnešdavo, ir kai ką nusipirkdavo. Džiaugdavausi šiokiu tokiu gyvenimo pasikeitimu. Šiaip buvo nuobodu, nes niekas iš kaimo vaikų neužeidavo, o aš pats dėl nesveikos kojos taip pat niekur nevaikščiojau.

Kai Ilgamaišiui ateidavo laikas melstis, tėvai nieko nesakydami išeidavo, kad ne-trukdytų žydo maldos. O tos maldos būdavo ilgos ir labai keistos. Tačiau tėvų nė nemokyti niekada nesijuokdavome iš Ilgamaišio ir kitų žydų maldų.

Labai gražiai aprašė panašaus žydo apsilankymus Bagaslaviškio apylinkėse velionis Kazimieras Skebėra. Jo etnografinį straipsnį „Orčikas“ išspausdinome pagrindiniame „Laisvės šauklio“ laikraštyje (nr. 3) 1977 m. pradžioje.

Labiausiai mes laukdavom Tauragnų žydų, kuriuos visi vadino Metiniu ir Korka. Todėl, kad vienas jų atvažiuodavo kartą per metus, o Korkos buvo labai didelė nosis. Jų elgesį charakterizuoja toks faktas. Pas mus kurį laiką gyveno 4 metais už mane vyresnė našlaitė pusseserė (tėvo mirusios sesers duktė, vardu Veronika). Jos džiovininkas tėvas atidavė Verutę kažkur tarnauti pusmerge. Kai tėvas staiga mirė, nežinojom, kur pusseserė tarnauja. Kažkam iš mūsų šeimos kilo protinga mintis: bent kartą Metinis su Korka tikrai turėjo Verutę pas mus matyti. Reikia jų paprašyti, kad suteiktų žinių apie pusseserę. Ji turėtų tarnauti kažkur apie Tauragnus. Praėjus vos porai savaitių, Korka ją atpažino viename kaime ir pranešė, kad ji yra ieškoma dėdžių, tetos ir pusbrolių.

1937 -ieji, svajonės turėti gražų namą

Gegužės pradžia lyg ir nežadėjo naujų bėdų. Tėvas su broliu Juozu ardė geriausią mūsų pastatą – kamarą – ir vežė jį nuo Kiauno ežero prie Pakalo, kur gavom daugiau kaip 4 ha akmenuotos, apaugusios karklais ir alksniais žemės. Tėvas buvo sumanęs ant vieno kalnelio pasistatyti gražų dviejų galų namą. Valdžia buvo leidusi Labanoro girioje išsikirsti storų pušų tiek, kiek reikia namui pasistatyti. Tėvas Pakiauto malūno lentpjūvėje buvo apsipjovęs rąstus ir suvežęs ant to kalnelio. O pakalnėj sakais dar kvepiančią kamarą buvo numatęs paversti tvartu. Manė, žiemą praleisim kamaroj, o kumelei pristatė iš kaimo atsivežtą pastatą, pirkaite vadinamą, kur kaime gyvenant stovėdavo girnos grūdams malti ir rūšys bulvėms. Tėvukas ketino žiemą praleisti su mumis buvusioj kamaroj, o pavasarį namą statyti. Gal namą būtų pradėjęs statyti, kaip dauguma krivasaliečių, dar 1937 m. vasarą, bet sutrukdė atsinaujinusi mano kojos žaizda. Iki žiemos jis skubėjo pastatyti kamarą peržiemoti šeimai. O kai pastatysim namą, planavo, kamarą paversti tvartu, greičiausiai avinams, mažiems paršeliams. Karvės ir kiaulės bus laikomos kitoj keliuko pusėj ant seseriai Veronikai priklausiusios žemės pastatyta-me tvarte. Nuo karvių ir kiaulių tvarto į kairę stovėjo bendras su Veronika svirnas, o į dešinę – bendras klojimas, perkeltas tik 1938 m. pavasarį. Kadangi pirkia laikinai liko kaime (brolis Juozas vienas su seserimi nepajėgė persikelti į 1936 m. gautą sklypą), tai visa šeimyna pasiliko gyventi kaime, o tėvukas, pasamdęs prastą meistrą A. Mičėną, pastatė buvusioj kamaroj didžiulį rusišką pečių. Pristatė priemenę. Iš kamaros išėjęs į priemenę, galėjai per kitas duris galėjai patekti pas kumelelę. Šieną ir vandenį tėvukas nešdavo kumelei per priemenę. Tad priemenėje buvo pribarstyta šieno, šiaudų.

Tačiau motinos pusbrolis Rastenis Ignas kaip tik 1938 m. pradžioje „trims savaitėms“ pasiskolino iš tėvo apie 100 litų ir niekada jų nesugrąžino. Be to, broliui Joneliui susirgus plaučių uždegimu, o vėliau šlapiuoju pleuritu, reikėjo pinigų, tad žadėtojo gražaus namo statyba sustojo visiems laikams... Mes, trys broliai, užaugom visam kaime prasčiausioj troboj. Visą gyvenimą gėdydavomės, jeigu užeidavo koks nors draugas...

1937 m. gegužė mano gyvenime buvo palyginti laiminga. Lankiau III grupę, nors antrojoj praėjusiais metais mokiausi vos dvi savaites (iki gegužės 19 d.). Bet birželio pradžioj iš kojos žaizdos pradėjo liūsti kaulo atplaišos. Mėnesio antroje pusėje Latvionas patarė vėl vežti mane į Uteną. Mėnesio pabaigoje širmoji kumelaitė vėl 33 km smėlėtu ir žvyruotu keliu vežė mane su tėvais į Uteną. Deja, Utenos valstybinėje ligoninėje tėvukas daktaro Prano Strimaičio neberado. Turįs privačią kliniką. Aišku, pažino savo pacientą. Tačiau, mano nelaimei, daktaras negalėjo man prieš operaciją duoti narkozės. Kažkokią vietinę davė. Ne verkiau, bet kaukiau, tikrąja to žodžio prasme. Po 70 metų prisiminus tą operaciją, šurpas nukrato...

Išvežė mus Širmoji iš Utenos į Krivasalį jau sutemus. Vilkų nebijojau, nes su mumis važiavo bene visame pasaulyje drąsiausias žmogus (bent man taip atrodė) – tėvukas.

Gal po poros dienų motina paprašė mane prižiūrėti neseniai gimusią seserį Verutę, nes tėvas kviečias mamą į darbą. Motina žinojo, kuo mane papirkti. Ji buvo pastebėjusi, kad ryte ryju į mano rankas patekusį bet kokį laikraštį. Mama sunėšė iš kaimo daug laikraščių ir žurnalų. Tolimas giminaitis Antanas Mičėnas studijavo kažkokius mokslus Kauno Vytauto Didžiojo universitete. Jis prenumeravo daug laikraščių ir žurnalų. Perskaitęs siųsdavo į kaimą savo motinai, aišku, nebaigusiai jokių mokslų, bet politikoje besiorientuojančiai daug geriau negu daugelis šių dienų Seimo narių.

Verutė buvo labai tyli, silpna, netrukus mirė. 1944 m. gimė antra sesutė, Janytė. Kai motina išeidavo į darbą, prižiūrėdavau ją. Padėdavo ir brolis Jonas. Kadangi žemės sklypas buvo vietoje, atbėgdavo dukrelės pamaitinti ir motina. Tad ji buvo labiau prižiūrėta negu Verutė. Tačiau, sulaukusi pusės metų, staiga susirgusi mirė.

1937 m. pasaulyje vyko keletas karų, „Iliustruotas pasaulis“ (tuomet jis kitaip buvo vadinamas) spausdindavo daug nuotraukų. Vyko pilietinis karas Ispanijoje. Nežinau, kodėl palaikiau vyriausybinkus ir taip neapkenčiau generolo Franko. Aišku, palaikiau ne japonų, bet kinų pusę, jų miestus griovė japonų lėktuvai.

Spaudoje buvo daug rašoma apie abisinių (šiandien vadinamų etiopais) ir italų konfliktą. Palaikiau abisinius, kurių vadas buvo, regis, imperatoriumi vadinamas.

Be galo žavėjo mūsų savanorių žygiai, aprašomi žurnaluose „Karys“ ir „Trimitas“.

Šiandien stebiuosi, kad tada žinojau daugumos pasaulio valstybių sostines, jų vadovų pavardes. 1937 m. Lietuvos Respublikoje veikė Švietimo įstatymas, pagal kurį septynmetis vaikas turi per 3 vasaras baigti tris grupes (ne skyrius ir ne klases, bet grupes). Mokslas trukdavo I ir II grupėj gegužės, birželio, rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais, o III grupėj – dar ir spalį. Baigęs III grupę, mokinys būdavo perkeliamas į I skyrių. Privalomi buvo IV skyriai. Kas norėjo lankyti gimnaziją, turėjo baigti V ir VI skyrių. Baigusieji VI skyrių turėjo laikyti egzaminus į I gimnazijos klasę.

Veikiausiai 1937 m. įvyko švietimo reforma. Baigusieji dvi grupes buvo priimami į I skyrių, o tris grupes – į II skyrių.

Už žurnalus motina, palikusi keletą buteliukų virinto pieno, prašydavo manęs juos pakaitinti šiltame vandenyje ir sugirdyti Verutei. Tą pareigą, rodos, vykdydavau be jokios meilės, bet nejausdavau ir neapykantos. Tačiau apie rugpjūčio pabaigą Verutė pradėjo sirguliuoti. Aišku, jokie gydytojai niekas nevežė.

Kada mirė Verutė, neprisimenu. Greičiausiai rugsėjo viduryje. Neprisimenu jos pašarvotos. Tik mano atminty dažnai pasirodo toks vaizdas: klūpiu ant suolo, matau pro langą keliuku kapinių pusėn einantį rudeniškai apsirengusį dėdę Vladą. Po dešine ranka pasikišęs jis neša mažą karstelį su Verutės kūneliu. Šiek tiek atsilikusi, nuleidusi galvą seka mano ir Verutės motina...

O vaikiškoje mano širdyje kažkokia nyki tuštuma.

Rašant šiuos žodžius taip pagailo motinos ir Verutės...

Iš tos šeimyninės tragedijos liudytojų gyvas esu likęs tik aš vienas...

Dėl sveikatos 1935 m. mokyklą lankiau 4 vasaros mėnesius, 1936 m. – dvi savaites, o 1937-aisiais – gegužę, ne visą birželį, rugsėjį ir spalį. Tačiau nuo lapkričio 1 d. buvau priimtas į II skyrių.

Dėl tėvo pomėgio skolinti svetimiems žmonėms pinigus ir dėl mano gydymo išlaidų mes neturėjome kuo apsiauti. Kol spalio mėnesį iškrito sniegas, naująją mokyklą (pastatytą Krivasalyje 1937 m. rudenį) lankėm basi. O sniegui iškritus, mane motina apavė savo senais „burlečiais“, panašiais į sovietinių laikų „vengierkas“, kuriuose

skendau aukščiau kelių. Kaip atrodžiau, galiu spręsti iš vaikų reakcijos. Visi kvatojo ir rodydami į mane, šaukė: „Močios burlečiai, močios burlečiai!“

Kuri laiką dar bandžiau žaisti mokyklos kieme. Bet dažnas vaikų tyčiojimas privertė mane vienintelį visas pertraukas tarp pamokų sėdėti klasėje. Per pamokas labai bijodavau, kad mokytoja neiškvieštų prie lentos. Kviesdavo dažniausiai Algirdą Pazdnieką (1944 m. rudenį 17 metų amžiaus išėjusį partizanauti, žuvusį 1945 m. kovo dvyliktąją) ir, deja, mane. Lengviau atsidusdavau tik išgirdęs mokytojos žodžius: „Gali sėstis!“

Pagaliau tėvas, pėsčiomis sukoręs 20 km į Labanorą ir atgal pas savo gerą bičiulį žydą, pravarde Juodasis, atnešė mudviem su broliu dvi poras batų iš rudos karvės odos. Vaikstant mokyklos koridoriais, batai keistai girgzdėdavo. Vaikai pradėjo į mus žiūrėti jau su neslepiamu pavydu...

Bet mūsų laimė truko nelabai ilgai. Prieš Naujuosius žiema privertė labai daug sniego. Pusbačiais apsiavus nebuvo galima išbristi per tas pusnis. Mano kojos žaizda dar nebuvo visiškai užgijusi, ji jautriai reagavo į šaltį. Kairiąją koją apėjo votys. Kol tėvukas nupirko kaliošus, kol Kirdeikiuose suvėlė iš vilnų veltinius, praėjo apie trejetą savaitių. Kiek per tą laiką sėdėdamas namie praliečiau ašarų! Juk taip norėjau mokytis. O broliukui Joneliui toji pertrauka buvo didelė šventė – gulėk sau ant pečiaus ir spjau-dyk į lubas, juk nereikia skaityti vadovėlio, spręsti aritmetikos uždavinių.

Sužinojęs, kad veltiniai nuveltai ir ryt galėsime eiti į mokyklą, tą patį vakarą Jonelį išmokiau iš žurnalo tokio religinio eilėraščio:

Verkia Adomas,

Skundžiasi Ieva:

Ižeidėm Dievą.

Vargsim, kentėsime,

O kai numirsime –

Kur pasidėsime?

Mokytojai paklausus, kas išmoko eilėraščių, Jonelis pirmas pakėlė ranką... Tai labai pakėlė mokytojos akyse Jonuko nelabai aukštą autoritetą. Jis buvo gerokai pašlijęs dėl to, kad, išėjęs į mokyklą, pamokas dažnokai prasėdėdavo mūsų kanapėse.

Mes nieko nežinojom apie Lietuvai lenkų pateiktą ultimatumą ir apie tai, kad

Lietuva jį priėmė su jį gan žeminamomis sąlygomis. Kovo 18-oji buvo šiltoka diena. Po pamokų su Joneliu patraukėm į „būsimą tvartą“. Man vaizdas ten neatrodė patrauklus. Tėvukas dar kartą patikino, kad tokia tvarka laikina. Jis laikinai pagyvensiąs kaimynystėj su Širmaja, o mes su Joneliu ir motina galim, taip pat laikinai, likti kaimo pirkioj, kurios dėdė Juozas neskubėjo perkelti „į sklypus“.

Linksmi sugrįžom su broliu į senąją trobą. Pamenu, kad ant Krivasalio keliuko jau nebuvo nė trupučio sniego. Bet naktį smarkiai pašalo. Ryte eidami į mokyklą abu su broliu skaitėm ant namų sienų prilipdytus prezidento Antano Smetonos ir kariuomenės vado Stasio Raštikio atsisaukimus Lietuvių Tautai; tada mūsų niekas nevadino „brangiais Lietuvos žmonėmis“. S. Raštikis prisiekinėjo, kad jo vadovaujama kariuomenė neatiduos priešams nė pėdos šventos Lietuvos žemės...

1989 m. spalį, nuskrیدęs į JAV, atsisakiau priimti lietuvių dovaną – S. Raštikio „Raštų“ rinkinį. Buvau įsitikinęs, kad tuose atsiminimuose tiesos labai nedaug. Su A. Smetona lyg ir susitaikiau, bet S. Raštikiui iki šiol negaliu atleisti...

Greit oras pasitaisė, sniegas išvis nutirpo. Bene balandžio pradžioje Krivasalio mokykla gavo kvietimą į Saldutiškio šešių skyrių pradžios mokyklą pasižiūrėti nebylaus kino filmo. Nesupratau, kad pavasarį eiti į „miestą“ apsiavus veltiniais jokia būdu negalima.

Vos man pasirodžius mokykloje ar Šaulių namuose, apspitę Saldutiškio valdininkų vaikai pratrūko juoktis, pirštais badyti... Atsikvošėjau tik filmui prasidėjus. Rodė paauglių pabėgimą laivu į Ameriką. Bet aš daugiau galvojau apie tai, kaip tyčiosis iš manęs Saldutiškio vaikai filmui pasibaigus.

Po filmo grįždami į Krivasalį vaikai dalijosi su mokytoja S. Žilėniene įspūdžiais apie pirmą kartą pamatytą filmą. O ašėjau paskutinis galvą nuleidęs.

Keliamės gyventi nuo Kiauno ežero prie Pakalo

1938 m. balandžio pabaigoje aš baigiau du pradžios mokyklos skyrius, o brolis Jonas – pirmąjį.

Kada persikėlėm gyventi į „kamarą“, tiksliai neprisimenu, bet jau įpusėjus žemės ūkio darbams. Pamenu, tėvukas džiaugėsi valstybės pagalba naujakuriams. Mes gaudavom 50% nuolaidą pirkdami žemės ūkio techniką – spyruoklines akėčias („drapėką“), plūgą, taip pat mineralines trąšas – salietrą, vadinamąjį zuperį ir kt.

Kažin kokia žemės reformos institucija, įsikūrusi Saldutiškyje, vadovaujama agronomų keitė mažą derlių duodančią mūsų javų ir bulvių sėklą į moksliniuose institute išbandytą. Iki tol sėtus mažą derlių duodančius šešiaeilius ir ketureilius miežius keitėm į dvieilius, kurie duodavo daug didesnę derlių ir geresnės kokybės grūdus. Rodos, gaudavom nusipirkti geros rūšies dobilų, linų sėklų.

1937 m. rudenį ir 1938 m. pavasarį tėvukas iškirto dalį alksnynų, suarė dirvonus. Laukėm gero derliaus.

Vos ūgtelėjus javams, tėvukas, pasikinkęs Širmąją, išvažiavo prie Žemaičių plento tiesimo darbų. Sugrįžo tik apie liepos vidurį.

Sugrįžo pagražėjęs ne tik tėvukas, bet ir Širmoji. Nors dirbo sunkų darbą, Širmoji buvo šeriama avižomis ir turėjo tik vieną šeimnininką. O Krivasalyje jai teko apdirbti ne tik mūsų „ūkį“, bet tėvuko brolio Juozo ir sesers Veronikos žemę. Aišku, tėvas parsivežė pinigų namui pasistatyti. Kiek supratau, tėvukas tikėjosi dar pinigų uždirbti veždamas miško rąstus į Kiauneliškio ar Saldutiškio geležinkelio stotis. Uždirbdavo

ir prekiaudamas kiauliena. Tačiau prie jo prisistatė padėjėjas Jasius Jurgelevičius, šis kažin kaip greit pasistatė dviejų galų namelį, iki šiol tebestovintį. Įtariu, kad jis iš tėvuko išviliojo pinigų namo statybai. Antrosios okupacijos metais, prieš persikeldamas į Klaipėdos kraštą, tą namelį Jurgelevičius pardavė savo giminaičiui ir išvyko net neatsisveikinęs su tėvuku...

Prisimenu dar vieną, šį kartą „socialinį“ konfliktą rugiams žy dint. Kiaunės upely prigaudęs maišioką aukšlių, nusprendžiau nubėgti pas savo draugus kumečius į Sida riškių dvarą. Bėgau keliuku, vedančiu per dvaro rugių lauką. Aišku, basas, bet apsilvilkęs, mano nuomone, deramai – nesuplyšusiais drobiniais marškiniais ir pašukinėmis kelnėmis.

Iš keliuko užuolankos išniro gal metais ar dvejis už mane vyresnis jaunuolis, su kuriuo pavasarį buvau susidūręs Saldutiškyje. Visų pirma man į akis krito jo puošnus apsirėngimas. Brangūs marškiniai, odiniu diržu sujuostos dryžuotos trumpos „skautiškos“ kelnės. Gražios kojinės, odiniai vasariniai pusbačiai. Jis pažvelgė į mane kupinu pasišlykštėjimo ir paniekos žvilgsniu, kurį ilgam įsiminiau... Išsigandęs to žvilgsnio ir bijodamas, kad ponaitis nesuspardytų manęs tais batais (koja dar pūliavo), moviau atgal ir kitu keliuku nubėgau į kumetyną pas panašiai į mane atrodančius...

Tų metų vasario mėnesį man suėjo lygiai 10 metų. Vadinasi, laikas eiti prie Pirmosios komunijos. Gal dvi savaites kasdien po septynis kilometrus traukdavau į Saldutiškį katekizmo tiesų mokyti. Mokė jų už mane keleriais metais vyresnis jaunuolis, kurį mes broliuku vadinome. Saldutiškyje gyveno Vytėnų vienuoliai, Saleziečių ordino centrui priklausą klierikai, broliukai, žodžiu, būsimieji kunigai vienuoliai ar kunigai pasauliečiai.

Beveik visi berniukai ir mergaitės buvo jaunesni už mane. Mokslai jiems nesisekė. Kartą buvo tema apie Paskutinę vakarienę. Beveik niekas nesugebėjo pakartoti Kristaus žodžių, ištartų per Paskutinę vakarienę. O aš nesuklysdamas juos išpyskinau. Broliukas visiems girdint pagyrė mane: „Visą savo gyvenimą mokykis, Antanėli, kaip čia mokaisi.“ Po pamokų bėgdavau namo. Prie vienu namų visada laukdavo senokas žydas. Ne manęs, bet motinos duotų 10 centų, už kuriuos nupirkdavau iš jo 2 didokus riestainius.

Kunigai vienuoliai tingėdavo su mumis pabendrauti, daug ką paaiškinti. Žinoma,

pomirtinio gyvenimo problemos manęs nejaudino. Kad esu mirtingas žmogus, suvokiau tik 1958 m., sėdėdamas KGB kalėjime. Tik vieną dieną, nuvedęs į bažnyčią, kunigas pamokė, kaip reikia elgtis per Aukojimą, kunigui pakėlus Švč. Sakramentą. Tačiau atėjus sekmadieniui daugelis tą pamoką užmiršo. Ir šiandien mano ausyse skamba piktas kunigo riktelėjimas per Aukojimą: „Žiūrėkit į Ostiją!“ Šiurkštus elgesys tokią akimirką numušė mano vaikiškoj sieloj pakilią šventišką nuotaiką, keliančią į Dangų...

Pas mus į mokyklą kartą per savaitę atvažiuodavo kunigas iš Saldutiškio. Jo pokalbiai su mumis būdavo formalūs. Mes jam buvom lyg tuščia vieta. Tik keletą kartų buvo atvažiavęs tą nesimpatiškąjį pakeitęs labai įdomus kunigas, kuris žiūrėjo į mus kaip į Dievo sutvertas būtybes ir elgėsi kaip su tokiomis.

Vieną dieną abu skyriai sprendėm klausimą, ką reiškia „Tėve mūsų“ maldoje žodžiai: „Kasdienės mūsų duonos duok mums šiandien.“ Bet jis daugiau nebeatvažiavo. Taip gaila buvo, kad su tuo kunigėliu nebesutiksime. Ir šiandien man neaiškus atsakymas į to kunigo pateiktą klausimą.

O mane mokinęs „broliukas“ antrosios sovietinės okupacijos metais tapo dideliu ateistu, dirbo už okupantų pinigų Vilniaus ateizmo muziejuje, siekdamas ištrinti iš mūsų sielų Dievą ir Tėvynę. Po 1990 m. kovo 11-osios jis išleido savo atsiminimų knygėlę. Laukdamas dedikacijos, priminiau 1938 m. Apsimetė, kad tų metų neprisimena. Savo knygoje jis vaizduojasi esąs didelis Lietuvos patriotas. Bet joje nė žodžiu neužsimena apie savo garbingą darbą Saldutiškyje ir nedorą – Vilniaus ateizmo muziejuje.

Gal tėvas tikrai būtų pasistatęs žmonišką trobą, jeigu ne naujos ligos, šį kartą ištikusios brolių Jonelį.

1938 m. rugpjūčio antroje pusėje vakarieniavom lauke prie laužo. Prieš eidamas miegoti ant šieno, Jonelis pratarė: „Ryt anksti nesikelsiu. Miegosiu iki pietų.“ Saulei aukštai pakilus, nuėjusi sūnelio kelti motina rado jį šlapiais baltiniais. Gydė tradicinės medicinos vaistais – įvairiomis žolelėmis. Kai nepadėjo, nuvežė Saldutiškio gydytojui. Tas liepė vežti jį į Utenos ligoninę. Ten nustatė plaučių uždegimą, o vėliau – šlapią pleuritą. Ne kartą teko motinai ir tėvui vežti jį į ligoninę pūlių iš plaučių traukti.

Jonelis buvo pradėjęs lankyti pradžios mokyklos II skyrių, bet jo nebaigė. Taip ir liko „su nebaigtu pradiniu mokslu“. O man sekėsi daug geriau. Rudenį užgijo kojos

žaizda. Bet netrukus pakinklyje pradėjo dygti kažkoks guzas. Jis užaugo toks didelis, kad aš vėl negalėdavau kojos sulenkti. Saldutiškio gydytojas guodė, kad guzas savaime išnyks. Taip ir įvyko!

Rudenį motociklu atvažiavęs agronomas pasiūlė mums užsiveisti sodą. 20 obelaičių valstybinė kaina – 60 litų, bet mums, naujakuriams ir mažžemiams, būsianti nuolaida. Reikėsią sumokėti tik po litą už vieną obelaitę. Agronomas dalyvavo obelaites sodinant.

Vienas iš turtingesnių ūkininkų nusipirko 20 obelaičių, bet pasidalijo dar su trimis savo kaimynais. Esą vienam brangu 20 litų mokėti. Tai užgavo agronomą. Jis atsisakė globoti jų sodus.

Rugsėjį pradėjau lankyti pradžios mokyklos III skyrių. Visą gyvenimą stengdavau si sėdėti paskutiniame klasės suole. Tačiau šiais metais mokytoja Algirdą Pazdnieką ir mane paskelbė esant „mokyklos pažibomis“ ir privertė sėdėti pirmame suole. Tokia išskirtinė garbė bent mane slėgė. Juk aš nedėjau didelių pastangų ir išvis nesipuikavau geru mokymusi. Labai gaila tik Algirdo. Buvo labai geras matematikas. Jei būtų likęs gyvas, nurungtų ne vieną „pirčių akademiką“.

Laikiau jį, kaip ir savo atsiminimų herojų Aleksą, bailiu berniuku. Bet 1945 m. kovo 11 d., enkavedistams įmetus į bunkerį granatą, Algis pirmas griebdavo ją ir išmesdavo atgal... 1990 m. kovo 11 d. iškilmingame Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Vytauto Landsbergio valia žodis buvo suteiktas buvusiai aktyviai ateistei – papasakoti „viziją“ apie roko grupės „Antis“ meno vadovą. Tas žodis turėjo būti suteiktas Algirdo ar kito partizano motinai.

1938 m. rudenį jau nekilo apsirengimo ir apavo problemų. Ėjau į mokyklą auliniiais batais apsiavęs. Keista, bet mokytoja nieko mums nepasakojo apie komunizmą ir SSRS. Klasėje kabėjo Europos žemėlapis. Sovietų Sąjungos plote matėme keturias raides – SSSR, ir kažkuri mergaitė paklausė, ką reiškia tos raidės. Mokytoja atsakė: „Trys seserys ir vienas rusas.“

Prosovietišškai mus auklėjo P. Rusecko „Savanorių žygiai“. Tada dar nežinojau, kad autorius buvo baltarusių kariuomenės Lietuvoje bataliono vadas. Tačiau daug kur išlįsdavo jo bolševikinis požiūris į Raudonąją armiją. Jeigu lietuvis patekdavo į bolševikų nelaisvę, tie su juo elgdavosi gan žmoniškai. O lenkai mušdavo, badu marindavo. Ne

geresni vaizduojami ir bermontininkai. Tačiau aš perskaitydavau kiekvieną „Kario“ bei „Trimito“ numerį, juose lietuviško patriotizmo pakako. Nuo 1939 m. sausio 1 d. tėvai už 5 litus visiems metams užsakė „Ūkininko patarėją“ su „Jaunuoju ūkininku“. Tai buvo gan patriotiškas savaitraštis.

Su koku pavydu žiūrėdavau į retkarčiais pasirodančius skautus! 1938 m. vasarą jie surengė Pakiaunio miške savo stovyklą. Įspūdį mums, vaikams, darė sargyboje su čekišku karabinu stovintis jaunas skautas. Ar šiandieninis jaunimas labai svajoja skautais tapti? Kodėl šių dienų skautų retai matome?

Pamenu, kaip skautų vadas pasakė svečiams labai gražią patriotinę kalbą. Skautai mus apdalijo patriotine literatūra. Itin įdomus buvo „Skautų aidas“, jo gavau ne vieną numerį.

Kas kaltas, kad šiandien skautai nėra svarbūs auklėjant mūsų jaunimą patriotiška dvasia?

Netenkame Klaipėdos

Į Lietuvos jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungą priimdavo nuo 12 metų. Bet, mokytojai patariant, jaunuoju ūkininku tapau 1939 m. pradžioje. Į mokyklą iš Saldutiškio buvo atvažiavęs agronomas, kuris nesunkiai įtikino ne tik mane, kodėl jaunimas turi priklausyti Jaunųjų ūkininkų sąjungai. Gavome veltui įvairių daržovių sėklų ir pavasarį 20 leghornų veislės viščiukų... Ir pradėjome savo praktinę ūkininkavimo veiklą specialiai tėvuko paskirtoje geriausioje žemėje. Sunkiausia buvo išretinti ir apravėti morkas. Dvasinį pasitenkinimą dirbti žemės ūkyje pražudė kolchozinė sistema, sugražinusi ūkininką į baudžiavinę vergovę.

Mokslai sekėsi labai gerai. Mokytoja ne kartą yra apgailėstavusi, kad neturėsiu sąlygų toliau mokytis. Iš tikrųjų jokios vilties nebuvo.

Prisimenu šiltoką 1939 m. kovo 22 d. Po pietų pertraukos į klasę atėjo ne pati mokytoja, bet jos vyras, Pasienio policijos ruožo viršininkas Vladas Žilėnas. Šluostydamasis ašaras tepasakė: „Šiandien pamokų nebus. Eikite, vaikai, namo ir praneškite savo tėveliams, kad netekome Klaipėdos...“ Štai tau! Vilniaus kraštą užgrobė lenkai, o Klaipėdos – vokiečiai. Vaikiški mūsų protai nevisiškai suvokė, kas vyksta pasaulyje.

1938 m. kovo 19 ar 20 d. nebuvo įleisti į taryk vykusį šaulių susirinkimą. Kodėl, niekas nepaaiškino. Buvo nuslėpta nuo Tautos, kad neminėsime spalio 9-osios – Vilniaus užgrobimo dienos – ir kodėl iš mūsų patriotinių žurnalų viršelių išnyko didžiulėmis raidėmis užrašyti šūkiai „Mes be Vilniaus nenurimsim!“

Ir šiandien man neaišku, kodėl Lietuvos valdžios spauda laikė Tautą nežinomybėje. Kodėl nepratino jos prie artėjančio, valstybės gyvybei gresiančio pavojaus.

Apie tą pavojų sužinojome tik Šaulių sąjungos Krivasalio būrio susirinkime 1939 m. kovo 22 d. Vyrų kaltino Lietuvos valdžią, kad atidavėm Klaipėdą be jokio pasipriešinimo. Itin griežtą, kupiną priekaištų kalbą režė prezidentui ir kariuomenės vadui šaulys Jonas Avižienis.

Tos dienos šaulių nuotaikos rodė, jog Tauta yra pasirengusi pasipriešinti būsima bolševikinei agresijai.

Antrosios sovietinės okupacijos metais perskaičiau visus katalikiškojo „Židinio“ ir tautiškojo „Vairo“ numerius. „Židiny“ dar ką nors parašydavo apie SSRS agresyvią politiką, o „Vairas“ buvo visiškai nebylys.

Valstybės bailumas pratino Tautą prie kapituliacijos. Tiesą apie tai girdėdavau tik šaulių būrio susirinkimuose, jų sekmadieniniuose kariniuose mokymuose vasarą.

Kadangi administracinė siena su Lenkija buvo vos už 4 km, kiekvienas 16 metų sulaukęs jaunuolis jautė pareigą tapti šauliu. Įstojęs į Sąjungą, jis veltui gaudavo šautuvą ir keliasdešimt šovinių, taip pat teisę laikyti juos namuose. 1940 m. reikėjo tik Šaulių sąjungos vado P. Saladžiaus komandos ir 70 tūkstančių šaulių kariuomenė būtų stojusi į mūšį.

Rugsėjo 1-ąją dieną užgirdom, kad Vokietija užpuolė Lenkiją. Nepaisant to, kad Lenkija atplėšė nuo Lietuvos trečdalį jos teritorijos, mano simpatijos buvo lenkų pusėje.

Per pertraukas stovėdavau po Žilėnų buto langu (mokytojų šeimoms buvo skirti butai pietiniame ilgo mokyklos pastato gale) ir klausydavau Kauno radijo. Žinoma, kadangi Tauta buvo laikoma nežinioje, nieko nebuvom girdėję apie tai, kad Hitleris siūlė Lietuvos kariuomenei kartu žygiuoti prieš lenkus Vilniaus atsiimti.

Rugsėjo 13 d. vakare buvom jau sugulę plačioje lovoje, išpraustoje į kambaro kampaną prie rytinio lango. Joje miegodavome trise: tėvukas, o šalia jo aš su Joneliu. Šiandien nesuprantu, kaip tokie paaugliai dar tikėjome pasakomis ir prašydavome tėvuką jų pasekti. Tačiau jis tų pasakų labai mažai mokėjo, o būdamas labai išvargęs greit užmigdavo.

Atsirėmusi savo galu į mūsų lovą stovėjo kita, daug siauresnė ir žemesnė lovelė, kurioje miegojo motina. Tą vakarą iš lovelės pasigirdo motinos vaitojimas. Tėvas išėjo pas pribuvėją. Netrukus grįžo su ja. Greit užgirdom ploną kūdikio balselį. Pribuvėja garsiai pasakė, kad gimė berniukas.

Kol vaikelį nuprausė, į vystyklus suvyniojo, mudu su Joneliu užmigom. Tam vaikeliiui jokio jausmo nejaučiau. Pagimdė motina, tad tegu gyvena! Tačiau auklės dalia vėl teko man. Motina laikė Jonelį sunkiu ligoniu, visai jį lepino, tad, išėjusi žemės ūkio darbų dirbti, palikdavo Vladelį mano priežiūrai. Žinoma, aš ir patirties jau turėjau. Elgiausi su juo kaip ir su Verute. Tik toji beveik niekada neverkdavo, netrukdydavo „savo reikalais užsiimti“, o Vladelis rodė vyrišką charakterį, reikalavo dėmesio. Paūgėjęs sykį užropojo ant stalo. Tada aš su jaunesniais už save vaikais lošiau kortomis „vežimą“. Vladelis pridirbo nemažą krūvą. Visi lošėjai pasišlykštėję išsilakstė iš pirkios. Suvyniojęs į staltiesę „kaka“ ir apšluostęs Vladelio užpakalį, stiproakai kirtau plaštaka per jį. Vladelis žiūrėjo į mane tokiomis mėlynomis akimis ir verkė. Savo ašaromis jis pravirkdė ir mane patį. Teko bučiniaus nutildyti jį. Neprisimenu, kad dar kartą būtų tekę broliuką aplūpti.

1939 m. rugsėjo 17 d. SSRS užpuolė Lenkiją. Buvo pakviesti prie ginklo Lietuvos šauktiniai, taip pat ir mano dėdė Antanas. Pakrikę lenkų kariuomenės daliniai, sudėję ginklus prie demarkacijos linijos, buvo internuoti. Į Lietuvą atbėgo ir antroji J. Pilsudskio žmona su dukromis. Lietuvių tauta užjautė lenkus.

Nesuvokiau, kodėl taip greit Lietuvos šauktiniai buvo paleisti namo. Lietuvos valdžia, bijodama užrūstinti Staliną, demobilizavo juos.

Spalio mėnesį Maskvoje vykusiose derybose Lietuvai buvo sugrąžinta tik nedidelė Vilniaus krašto dalis su Vilniumi. O kodėl ne visas kraštas pagal 1920 m. liepos 12 d. Maskvos taikos sutartį? Kodėl krikščionys demokratai, liaudininkai su socialdemokratais negalėjo leisti pagrindinio laikraščio, kuris būtų galėjęs informuoti Tautą apie tariamą Stalino dosnumą Lietuvai? Bet šie klausimai iškilo mano galvoje tik vokiečių okupacijos metais...

Tuomet gedėjau dėl to, kad Švenčionys, Adučiškis, Tverėčius, Melagėnai ir kitos grynai lietuviškos žemės nebuvo grąžintos Lietuvai.

Taigi spalio antroje pusėje Lietuvos kariuomenė išskleidė savo palapines pakeleje tarp Saldutiškio ir Linkmenų. Sužinoję, kad spalio 28 ar 29 d. kariuomenė įžygiuos į Vilniaus kraštą, motina, teta Stasė ir aš patraukėm į Naujasodį, – šis buvo pristatytas prie Linkmenų iš Lietuvos pusės, lenkams okupavus pačius Linkmenis, ir vis augo.

Mums leido prieiti prie pat demarkacijos linijos. Buvo laukiama rusų armijos

atstovų. Jiems atvykus stebėjau skirtumus tarp lietuvių ir rusų karininkų uniformų. Buvo duotas įsakymas aprišti pasienio stulpelius šiaudais, ant jų buvo užvyniota spygliuota viela, kad vėliau galima būtų padegti – kaip Vilniaus pavergimo simbolį. Vienas lietuvių ir vienas rusų karininkas perpjovė vartus, skiriančius Lietuvą nuo Lenkijos okupuoto krašto.

Jaučiau sieloje nemaža džiaugsmo, tačiau masinių džiaugsmo manifestacijų nebuvo. Kodėl? Galima tik spėlioti.

Žygiavo gražiomis milinėmis apsirengę, ant galvų užsidėję iš vokiečių pirktus šalmus, apsiavę odiniais batais gražūs jauni vyrai. Itin gražiai atrodė kavalerijos daliniai. Matėme nemažai artilerijos pabūklų. Nuvylė keliolika „prancūziškų dėžučių“ – jų tankų.

Kariuomenės daliniams toliau nužygiavus Vilniaus link, mums buvo leista įžengti į šiaudais dengtų stogų miestelį. Nemaaloniai nuteikė pirmi išgirsti lenkiški žodžiai, išgąsdinę mane tuo, kad per 19 metų net Linkmenis pavyko okupantams sulenkinti. Vienas vaikišcias lenkiškai keikėsi su kitu: „ic ty do d... spievac“. Bet vėliau niekada negirdėjau jų lenkiškai kalbančių. Ir niekas Linkmenyse lenkiškai nekalbėdavo.

Motina ir jos sesuo Stasė panoro aplankyti parduotuves. Visi pardavėjai žydai, nors su žydišku akcentu, bet gerai lietuviškai kalbėjo. Jie neslėpė džiaugsmo, kad Vilnius atiteko Lietuvai.

Tačiau labai greit išgaravo iš mano širdies džiaugsmas dėl Vilniaus krašto grąžinimo.

Netrukus paskendo du Lietuvos prekybos laivai, užplaukę ant vokiškų minų. Pa-brango žibalas, mat jo iš Vakarų atsivežti nebuvo galima, o rusai neskubėjo juo aprūpinti „draugiškąjį Pabaltijį“.

Spauda nieko nerašė apie rusų armijos plėšikavimą Vilniaus krašte, kol iš jo pasitraukė. Net išvežė į gulagą lenkų valdžios nuteistus ir Lukiškėse laikytus Lietuvos patriotus. Baili Lietuvos valdžia slėpė bolševikų nusikaltimus, migdė lietuvių politinę sąmonę.

1939–1940 m. žiema buvo šalta kaip ir 1928–1929 m. Net nuo lapkričio pabaigos iki gruodžio 15 d. nelankė mokyklos. Tos dienos ryte prabudę radom atodrėkį. Ap-sidžiaugiau, kad galėsiu mokyklą lankyti. Bet grįžtant namo pakilo tokia baisi pūga, nešanti didžiulį šaltį, kad vos paršliauziau.

Ir vėl labai ilgai nėjome į mokyklą. Vėliau spauda rašė, kad iššalo dauguma Lietuvos sodų.

Mums atrodė, kad obelaitės išgyvens ir išsprogs. Tačiau pavasarį motociklu vėl atvažiavęs agronomas savo lenktu peiliu nupjovė 19 obelaičių iš 20. Jos atžėlė ir po keleto metų pradėjo žydėti.

Gegužės pabaigoje vyko kažkas panašaus į valstybinius egzaminus. Buvo atstovas iš kitos mokyklos. Į egzaminą eidamas įsidėjau labai blogą plunksną. Todėl atstovas ne visur įskaitė mano diktantą ir parašė „4“, nors visus diktantus rašydavau tik „5“. Visi kiti pažymiai buvo „5“.

Birželio 15 d. mus pakvietė mokytojos (dirbo dvi, bet antroji manęs nemokė, todėl tos senokos šaulės nė pavardės neprisimenu) ir įteikė IV pradžios mokyklos skyriaus baigimo pažymėjimus.

Sužinoję, kad į Lietuvą „įvedami papildomi tarybinės armijos daliniai“, bėgom 3 km į Šiškinius pažiūrėti į juos.

Stebėjau jų kavaleriją, nejausdamas jokios neapykantos, nes nesuvokiau, kad vyksta Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės laidotuvės. Tokiam suvokimui mūsų neparengė baili Lietuvos valdžia, ji labai kalta dėl upeliais pralieto lietuviško kraujo. Daugelio tų metų valdžios vyrų kaulai šiandien taip pat ilsisi Kolymos, Norilsko, Sibiro, Kazachstano ir Uralo platybėse. Savo nuolaidžiovimu agresoriui nieko jie nelaimėjo nei tautai, nei sau.

Didžioji Lietuvos valdžios vyrų išdavystė

1940 m. birželio 16 d. saulėtą sekmadienio priešpietį išsirengiau į Linkmenų pašta parsinešti „Ūkininko patarėjo“. Ėjau per Sidariškių dvarą, Pakalo ir Žiezdro ežerų pakrantėmis, kol atsidūriau ant Saldutiškio–Linkmenų vieškelio. Priešais žygiavo rusų armija, kurią tik vėliau pavadinsime okupacine, o pirmajame Lietuvos laisvės lygos suorganizuotame mitinge prie Adomo Mickevičiaus paminklo 1987 m. rugpjūčio 23 d. pareikalausime ją išvesti iš Lietuvos.

Bailių Lietuvos politikų mes, lietuviai, buvome įtikinti, kad SSRS yra draugiška Lietuvai valstybė, sugrąžinusi jai lenkų 1919 m. spalio 9 d. užgrobtą Vilnių. Kaip aš, dvylikametis kaimo berniokas, galėjau suvokti, kas iš tikrųjų įvyko Lietuvoje? Ir dar tada, kai pirmajame „Ūkininko patarėjo“ puslapyje puikavosi didelis prezidento Antano Smetonos portretas, tarsi raginantis Tautą suprasti, kad Raudonoji armija įžengė į Lietuvą, siekdama garantuoti jos suverenitetą. Tada tokio vyro kaip Antanas Merkys, 1919–1923 m. kovojusio už Lietuvos nepriklausomybę, už nuopelnus toje kovoje gavusio karinį majoro laipsnį, paskirto Klaipėdos gubernatoriumi, 1939 m. tapusio Lietuvos Respublikos ministru pirmininku, protas buvo visiškai sujauktas tiek, kad jo įsakymu buvo suimti mūsų valstybės vidaus reikalų ministras generolas K. Skučas ir tos ministerijos Valstybės saugumo departamento direktorius A. Povilaitis. Stalino reikalavimu jie buvo perduoti SSRS ir po kankinimų NKVD sušaudyti. Lietuvos Respublikos prezidentas Antanas Smetona prieš pasitraukdamas į Vokietiją neišdrįso bent žodžiu protestuoti prieš nepriklausomos valstybės, Tautų Sąjungos narės, okupaciją ar bent per radiją įspėti, kad Lietuva yra okupuojama. O Antanas Merkys

ragino Lietuvos kariuomenės vadovybę draugiškai sutikti Rusijos armiją ir teikti jai visokeriopą pagalbą. Tik daug vėliau teko išgirsti, kad rusų tankams sustojus dėl benzino stokos, kažkokio pulko vado įsakymu iš Lietuvos kariuomenės rezervų buvo atsiųsta cisterna su benzinu, kad tankai įvykdytų draugo Stalino įsakymą „nurodytu laiku“ užtikrinti Lietuvos suverenitetą...

Krito į akis dėl gedimų sustoję tankai, suvargę, paišini tankistų, remontuojančių tankus, neapsakomo nuovargio ir kažkokios nevilties kupini kareivių veidai. Su didžiuliu talentu tos armijos žygi per Lietuvą yra aprašęs Ignas Šeinius savo atsiminimuose „Raudonasis tvanas“. Palyginau Lietuvos kareivių, pernai spalio pabaigoje įžygiavusių į Vilniaus kraštą, ir raudonarmiečių išvaizdą. Apsiaję kerziniais batais, blauzdos apvyniotos plačiais, bespalviais tvarsčiais...

Okupacinės armijos prestižui pakelti buvo privežta daug baltos duonos, kuria buvo demonstratyviai šeriami arkliai. Vietos ūkininkams tai darė didelį išpūdį. Šiose apylinkėse žemės prastos, tik dvareliuose buvo sėjami kviečiai. O baltą pyragą ant stalo mes matydavome tik per dideles šventes – Kalėdas ir Velykas.

1935 m. Krivasalyje buvo tik vienas radijo imtuvas, o 1940 m. jau nemažai ūkininkų buvo juos nusipirkę. Tai palengvino sovietinės propagandos mašinos darbą... Tačiau žmonių protus iš pradžių labiausiai sujaukė aukštieji Lietuvos ponai.

Dar ir šiandien paplitusi nuomonė, kad lietuviai nedalyvavo vadinamojo Liaudies seimo rinkimuose. Tai didelė netiesa! Rinkimų į tą, atsiprašant, seimą išvakarėse Lietuvos enkavedistų vado A. Sniečkaus įsakymu naktį iš liepos 11 į 12 d. daugiausia dideliuose Lietuvos miestuose buvo suimta apie 2 tūkstančius aukštų politikų, valdininkų. Tad likę nesuimti iš baimės stovėjo eilėse „balsuoti“. Be to, pasuose buvo dedami antspaudai (kaip ir 1936 m. birželį) su žodžiais „balsavo Liaudies Seimo rinkimuose“. Tad pamėgink nebalsuoti!

Išdavikiškai rinkimų kampanijoje pasielgė Lietuvos šaulių sąjungos vadas plk. P. Saladžius (bolševikų sušaudytas). Jo įsakymu tų „rinkimų“ aktyviausi organizatoriai buvo šauliai. Jie sudarinėjo rinkėjų sąrašus, buvo rinkimų komisijos nariai Krivasalyje. Visą liepos 14 d. išbuvaui pradžios mokyklos salėje ir viską mačiau savo akimis. Mačiau, kaip vidurdienį balsavo Sidariškių ir Pakiaunio dvarelių šeimų nariai. Tie, matyt, buvo gerai informuoti apie Kaune siaučiantį sniečkiškai enkavedistinį terorą...

Kadangi tėvukas dirbo miško darbus, greit gavo kvietimą į savo darbovietę. Ten sužinojo, kad buržujai jį buvo apgavę – mokėjo daug mažiau, negu iš tikrųjų priklausė. Tėvukas gavo papildomai nemažai litų. Gavo priedus ir iš „Maisto“ už parduotus bekonus.

Aš su Širmaja iš Pakiaunio malūno lentpjūvės nuvežiau į Saldutiškį fotografui Rupkiui 3 vežimus lentų. Už tai jis man atsilygino 100 kg kvietinių miltų. Dabar pyragą valgydavome kasdien. Motina virė savo darbo kvietinius makaronus gryname piene.

Kaip mažąžemis tėvas gavo iš valdžios konfiskuoto Sidariškių dvarelio išsvajotus 3 ha labai geros žemės. Jonui Motiejūnui-Valevičiui pavyko pabėgti į Vokietiją.

Spauda nieko nerašė apie bolševikinį terorą Lietuvoje, jis buvo jaučiamas tik miestuose. 1940 m. Krivasalio apylinkėse nebuvo suimtas nė vienas žmogus.

Mus lankydamas motinos jauniausias brolis Antanas dažnai kalbėdavo mano tėvukui: „Ačiū draugui Stalinui, kad jis išgelbėjo mus nuo bado.“ Tėvukas atsakydavo šypsodamasis: „Ačiū!“ Jų žodžiuose nesijautė jokios ironijos.

Iš Saldutiškio ir net Utenos atvykę agitatoriai asmeniniuose pokalbiuose tikindavo klausytojus, kad Raudonoji armija bus išvesta iš Lietuvos pasibaigus Antrajam pasauliniam karui. Prie Lietuvos įvairiais laikotarpiais buvo prijungti Švenčionys, Adučiškio, Tverečiaus, Mielagėnų, Eišiškių ir Druskininkų valsčiai. Buvo žadama daugiau lietuviškų etninių teritorijų sugrąžinti Lietuvai. Tik kur ne kur pradėjo sklisti kalbos, kad, litą prilyginus 90 kapeikų, rusų kareiviai išpirko visas prekes, o žydai krautuvininkai pradėjo jas slėpti. Po karo vienas rusas, anuo metu tarnavęs armijoje, man pasakojo, jog jiems „politruakai“ (politiniai vadovai) liepė visas prekes, supirktas Vilniaus krašto parduotuvėse, atsinešti į rikiuotę. Buvo sukrauti dideli laužai. Vyresnis „politrukas“ įsakė visas tas prekes mesti į laužus. Itin gaila buvę vilnionių kostiumų, medžiagų kostiumams siūti, mat Rusijoje gyvendami jie ir akyse tokių nebuvo matę. Sovietinė valdžia nenorėjo, kad kareivių tėvai ir kiti artimieji pamatytų, kaip turtingai gyvena jų „išlaisvintų“ kraštų žmonės, palyginti su nuskurusiais darbininkais ir „kolchoznikais“. Kaip jie gyveno tada, skaitėme J. Paleckio knygoje „SSSR mūsų akimis“.

Bent man atrodo, jog pirmieji praregėjo Lietuvos prekybininkai žydai, kurių verslas patyrė didelių suvaržymų. Apie tai aš išgirdau iš vienišos Linkmenų žydės Orčikaitės.

Ji vaikštinėjo po kiemus ir tikrąja to žodžio prasme elgetavo. Jos žodžiais, anksčiau ją remdavę krautuves ar krautuvelės turėję tautiečiai. O dabar jų biznis labai sumažėjęs, nes kiekviename kaime buvo įsteigtos valstybinės krautuvelės, jų vedėjais tapo lietuviai. Tokia parduotuvė buvo „organizuota“ netoli esančiame Pakiaunio dvarelyje. Jos prekių asortimentas nebuvo labai platus, bet kaimiečiui nereikėjo dėl kiekvienos smulkmenos važiuoti į kokį nors miestelį.

Orčikaitė Krivasalyje būdavo labai laukiama, nes atnešdavo mums macų. Žinoma, lietuviai nelikdavo skolingi – įdėdavo jai tai kiaušinių, tai sūrį. Tais metais lietuvių ir žydų santykiai buvo tokie patys kaip ir prieš Lietuvos okupaciją. Todėl negirdėjai paskalų, kad į macus būtų pridedama krikščionių kraujo... Kalbu apie Lietuvos kaimą. Vėliau sužinojau, jog miestuose, ypač Kaune, santykiai tarp lietuvių ir žydų tapo įtempti dėl to, kad LKP buvo daug žydų, kurie savo tautiečius aprūpindavo darbu tuometinėje sovietinėje administracijoje.

Krivasalyje liovėsi lankęsi žydai, smulkūs prekybininkai – Ilgamaišis, Metinis ir Korka. Tų smulkmenų, kurias jie anksčiau atveždavo, buvo galima nusipirkti kaimų parduotuvėse...

Skaudus praregėjimas

1941 m. birželio 14 d. vakare motina pranešė liūdną žinią – jos brolis Antanas šįryt buvęs iškviestas į Švenčionėlius ir nebegrižęs. Pas mūsų senelę atvažiavę milicininkai (lietuviai, ne žydai ar kitokie svetimtaučiai) su pakinkytais vežimais išvežti į Sibirą dėdės Antano žmonos Janinos ir abiejų vaikų – dvimečio Algiuko ir kelių mėnesių dukrelės Marytės. Mes kviečiami atsisveikinti su jais. Nesuprantu, kodėl man neužteko drąsos tragiškai tiesai į akis pažvelgti. Nenuėjau atsisveikinti su išvežamais į tą baisųjį Sibirą. Išėjo tėvai ir abu broliai – Jonelis ir dvejų metųukū neturintis Vladukas.

Likau vienas ir mano sieloj kilo didžiulis gailestis senelei, jos mylimiausiam sūnui ir mano mylimiausiam dėdei Antanui, jo šeimai. O gerklę smaugė baisi neapykanta „liaudies“ valdžiai. 1975 m. lapkričio 23 d. esu rašęs SSRS KGB pirmininkui Jurijui Andropovui (pasirašiau savo vardu ir pavarde): „1941 m. birželio mėn. naktis iš 14 į 15 d. liko mano prisiminimuose amžinai. Laukdamas sugrižtant atsisveikinti išėjusių savo tėvų, aš, 13 metų berniukas, tapau suaugusiuoju. Tą naktį mano sieloje gimė neišdildoma neapykanta Stalinui <...> 1974 metų gruodį po kratos mūsų bute čekistai paklausė manęs, ar aš neturiu noro pakeisti savo politines pažiūras. Žinoma, ne! <...> Aš jau nepajėgiu pamilti jūsų valdžios <...> Nemoku mylėti savo priešų <...>.“

1941 m. birželio 14 d. nesuvokiau bolševikinių žiaurumų priežasčių. Sovietinė propaganda smaigalį kreipė į Lietuvos fabrikantus, dvarininkus, buožes. Tačiau bent mūsų Krivasalio kaime tremti į Sibirą numirti pradėjo nuo pačių neturtingiausiųjų. Dėdės Antano tėvai turėjo tik 4 ha žemės; dar tiek pat valdžia buvo davusi iš Sidariškių dvaro. Be senelių, iš šios žemės maitinosi dviejų sūnų – Antano ir Vlado – šeimos

(iš viso 9 žmonės) ir dvi netekėjusios dukros. Ištrėmė ir mano dėdė iš tėvo pusės – Igną Terlecką. Jis turėjo 5 ha žemės. Jo šeimoje augo 5 vaikai. Kartu gyveno du nevedę broliai (būsimieji partizanai), o Ariogaloje – dar vienas brolis, taip pat pretenduojantis į žemės dalį.

Ištremtasis Antanas Narusevičius iš 2 hektarų lazdynų giraitės maitino 6 asmenų šeimą.

Švenčionėliuose vyrus atskyrė nuo žmonių ir vaikų. Greit jie išmirė konclageriuose. Bene 1947 m. už mane vyresnis Vytautas Narusevičius pabėgo iš Sibiro. Grįžo jis tokio pat ūgio, koks buvo ištremtas keturiolikos metų. Per didįjį trėmimą 1948 m. gegužės 22 d. Vytukas vėl buvo suimtas ir, kai atliko teismo skirtą bausmę, buvo grąžintas į tremties vietą.

1958 m. abu su motina grįžo į Lietuvą. Vytautas vedė. Vėliau žuvo avarijoje. Sibire žuvo brolis Algis. Seserų likimas nežinomas. Igno Terlecko šeimos likimas taip pat nežinomas. Antano Mičėno žmona mirė Sibire. Sesuo Marija jau po karo parsivežė abu našlaičius vaikus į Krivasalį. Abu sukūrė šeimas. Mūsų apylinkėse 1941 m. daugiau nieko neištrėmė. Kodėl trėmė pačius neturtingiausius, suvokiau daug vėliau – kad virš kiekvieno lietuvių galvos kybotų Damoklo kardas – baimė būti ištremtam į Sibirą.

Jeigu tokius neturtingus lietuvius veža į Sibirą, reikia manyti, kad išveš visus. Jau birželio 15 d. krivasaliečiai pradėjo slapstytis aplinkiniuose miškuose, slėpti gyvulius, nuo sėjos likusius grūdus, bulves. Sklido gandai, kad po savaitės turėtų prasidėti karas tarp rusų ir vokiečių, kuris išgelbės Tautą nuo mirties Sibire.

Tačiau dar iki karo į Krivasalį atvažiavo sovietiniai pareigūnai dviem vežimais, įkinkyti puikūs arkliai – po ketvirtą į kiekvieną vežimą. Pasklido žinia, kad tremis į Sibirą. Žmonės sujudo slėptis. Tačiau paaiškėjo, kad tai valsčiaus valdžia atvažiavo surašyti birželio 14 d. išvežtųjų turto. O to turto išvis nebuvo. Igno Terlecko liko trys broliai, gyvenę toje pačioje troboje. Antano Mičėno seni tėvai, penkių asmenų šeima, dvi netekėjusios seserys, vienos jų 15 metų sūnus. Visi jie gyveno viename name. Antano Narusevičiaus vienintelę karvę išsivedė ištekėjusi duktė, ir liko tik tuščia trobelė. Savo akimis mačiau išvažiuojančius valdžios žmones tuščiais vežimais. Po kelių savaičių miške už Saldutiškio juos sušaudė tie patys milicininkai, kurie dalyvavo trėmimuose.

Gyvenom viltimi, kad mus išgelbės greit prasidėsiantis karas. Išaušo saulėtas

birželio 22 d. rytas. Po pusryčių kartu su pusbroliu Jonu bėgom į už poros kilometrų esantį Pakiaunio dvarelį, kurio poroj kambarių buvo krautuvė. Bėgom kokį saldainį nusipirkti ir žinių sužinoti.

Prisirinko daug už mane vyresnio jaunimo. Kažkodėl visų nuotaika buvo pakili. Ketvertas vyrų pirkto po „čvertką“ (250 g) degtinės. Pamenu, kaip vieną, mėgindami atidaryti delno smūgiu į butelio dugną, sudaužė. Tada kažkas pastebėjo aukštai skrendančius lėktuvus. Jų sparnų galai buvo nudažyti pilkai balta spalva. Vyrų spėliojo, ar tai ne vokiečių lėktuvai. Tuomet į krautuvę užėjo dar vienas vyras, nepamenu kas, ir sušuko, kad prasidėjo karas tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos. Praskridę lėktuvai yra tikrai vokiečių. Nieko nelaukęs patraukiau namo pranešti naujienos. Gal šeštadienį išvežtųjų nesusėję išgabendami į Rusiją ir visi sugrįš namo? Lekiu basas ir kartoju kažkur girdėtą dainelę:

*Jau kariauja rusas,
šauda ir germanas,
dabar prasidėjo
pasaulinis karas.*

Pasirodo, kad tėvai apie karą jau buvo sužinoję. Visi džiaugėmės. Tuoj pat nubėgau pas senelius pranešti, kad sūnaus Antano šeima sugrįš. Bet jie jau buvo išvežti.

Kartą per metus privalėjom visi suaugę šeimos nariai eiti išpažinties ir priimti Švenčiausiąjį Sakramentą. Per vežimus kiek susivėlinom. Pirmadienį anksti ryte tėvukas pakinkė Širmąją ir mes su motina išvažiuom į Saldutiškį nuodėmių atsikratyti.

Radom klausykloje moterėles „spaviedojantį“ visoje Lietuvoje garsų dvasininką Gustą. Mačiau, kad nuodėmklausys ne tiek nuodėmių klausosi, kiek į šalį dairosi labai sunerimęs. Syki nuodėmklausys kažkur buvo išėjęs nieko nepasakęs. Greičiausiai buvo pakviestas išklausti per radiją transliuojamos Lietuvos Laikinosios Vyriausybės deklaracijos ir Tautiškos giesmės.

Sugrįžęs liepė kuo trumpiau dėstyti savo nuodėmes ir eiti „prie Švento Stalo“. Gavę Švč. Sakramentą ir atlikę atgailą išėjom iš bažnyčios. Išvažiavę į gatvelę, vedančią Krišalio pusėn, išgirdom garsų sproгимą. Greit šiaurės vakarų pusėje pamatėme juodus dūmus. Kažkas sušuko, kad dega Utena. Iš vienos parduotuvės išbėgo pardavėja žydaitė, iš kitos – kita. Išsigandusios apie kažką tarpusavyje žydiškai kalbėjosi. O mes

skubėjome namo bijodami, kad lėktuvai nepradėtų Saldutiškio bombarduoti. Vakarykštė dziugi nuotaika dėl prasidėjusio karo išgaravo...

Tą pačią dieną nubėgau į Pakiauni. Atėjo sunerimęs seniūnas Lunius iš Stirninės ir kalbėjo kažką apie vyrų mobilizaciją, ragino juos kažkur eiti, greičiausiai į Saldutiškį. Tie siuntė seniūną po velnių ir net ėmėsi jam grasinti. Bijodamas muštynių parbėgau namo. Antradienio ryte nugirdau žmones kalbant, kad į Krivasalį anksti rytą atėję ke-liolika rusų kareivių, sulaužę į akmenis savo šautuvus ir paprašę valgyti. Kaime vos ne kiekvienoje šeimoje apsistojo po kareivį. Vienas jų apsigyveno pas mano senelius.

To paties antradienio ryte teta Stasė sugrįžusi iš Saldutiškio atbėgo pas mus verk-dama. Prie pat Saldutiškio miškelyje vos neužlipusi ant keturių nušautų žydų. Ji minė-jo visų jų pavardes. Iš visų mano atmintis išsaugojo tik vieną – fotografo Rupkio. Atėjo tėvuko sesuo Veronika. Visos trys moterys, taip pat ir mano mama, pradėjo chorų raudoti: „Už ką reikėjo juos šaudyti?“

Stengiausi kuo mažiau būti troboje, kad negirdėčiau moterų aimanų. Su draugais nubėgau prie Kiaunio ežero, kur susirinko kaimo jaunimas, buvo ten ir rusų dezer-tyrai. Visi buvo nusiteikę draugiškai, tik susikalbėti negalėjom. O seni žmonės buvo nepatenkinti, kad rusai nė kiek nenori padėti jiems ūkio darbuose, ir vadino juos „kolchozų sugadintais“.

Kas nutiko rusams, apsigyvenusiems Krivasalyje? Vokiečių valdžia paleido gaudus, kad Maskva beveik užimta, todėl reikią belaisvius suvežti į Švenčionėlius, iš kur jie bus pasiųsti į Rusiją. Iš visų tik vienas, gerai mokąs žemės ūkio darbus ir gan gudrus, atsisakė važiuoti į Švenčionėlius. Tai Vasia. Jis liko bernauti Pakiaunio dvare. Nors našlė dvari-ninkė Ašembergienė, jos iš Lenkijos atbėgęs žentas Januševskis, anūkė Marytė ir viena kita tarnaitė tarpusavyje šnekėjo lenkiškai, Vasia neblogai pramoko lietuviškai ir 1944 m. A. Sniečkaus sovietinei Lietuvos valdžiai tiko į stribus. Vokiečių okupacijos metais Švenčionių policijoj atsakingas pareigas ėjo buvusios mano mokytojos vyras Vladas Žilėnas. Jis dažnai viešėdavo Pakiaunio dvare, nes kitas dvarelis šeimininkės žentas Merkys dirbo Utenos policijoje, buvo vachmistras. Jie žinojo, kas toks Vasia, bet vokie-čiams jo neišdavė. Tapęs stribu, Vasia dėkingumo lietuviams nejautė. Su kitais stribais 20 km persekiojo iš bunkerio prasiveržusius partizanus. Pasiviję Igną Paznėką norėjo gyvą suimti, bet tas, užsikirtus kulkosvaidžiui, pakišo po juo granatą ir susisprogdino...

Saldutiškio, Linkmenų ir Labanoro žydų tragedija

Kad Lietuvos žydų sunaikinimas yra mūsų Tautos tragedija, gerai suvokė didesnė dalis ir tik pradžios mokslus baigusių, ir visiškai beraščių lietuvių. Ir nemažai Lietuvos kunigų ir inteligentų.

Yra nemažai parašyta, kaip vokiečių okupacijos metais Lietuvos šviesuoliai gelbėjo mirti pasmerktus žydus, patys rizikuodami savo gyvybe – gerai žinodami, kad ne tik už žydų, bet ir už jų daiktų slėpimą (norint juos parduoti ir pinigų perduoti į getą) korė lietuvius, lenkus, rusus ir kitų tautybių žmones.

Mano atmintyje likę kitokie prisiminimai. Prieš keletą metų išstudijavau pažįstamo žydšaudžio, tiksliau, Linkmenų žydų šaudymui vadovavusio Adomo Luniaus bylą. Teisme 1958 m. liudytojui Juliui Palikšai pats Lunius aiškinęs, kad sušaudyti žydus įsakė „atvažiavę vokiečiai“. Rodos, tada nei Saldutiškyje, nei Linkmenyse vokiečių nebuvo. Girdėjau pasakojant, kad „baltaraiščių“ sušaudyti varomus komunistus ir komjaunuolius važiavę pro šalį vokiečiai, atrinkę jauno amžiaus mirtininkus, įsakė paleisti. Apie tai sovietinės okupacijos metais rašė vienas iš paleistųjų komjaunuolių, kuriam tada buvę 16 metų...

Lunius aiškino tardytojui, kad įsakymą sušaudyti žydus jam davęs kažkoks Kurpė.

Su Luniumi aš pats susidūriau 1941 m. birželio 30 d., pirmadienį. Tarp Pakalo ir Žiezdro ežerų yra Pažiezdro kaimelis. Jame bazavosi iš Pabradėje stovėjusios 29 korpuso divizijos pasitraukę lietuviai kareiviai. Jie sulaikydavo Saldutiškio–Linkmenų žvyrkeliu nuo vokiečių bėgančius raudonarmiečius. Juos nuginklavę leisdavo

trauktis „į Maskvą“, prieš tai sušaudę vadinamuosius politrukus ir kareivius žydus... Tačiau antrą sekmadienį (birželio 29 d.) pro Pažiezdrį traukėsi pulkas raudonarmiečių. Tie išvaikė lietuvius kareivius, tris ar keturis, stovėjusius sargyboje, sušaudė, o likusieji spėjo pasitraukti. Tarp ištrūkusiųjų buvo ir Lunius. Pirmadienio rytą pas mus užėjo du vyrai, vienas iš jų neginkluotas, visas šlapias. Pasirodo, bėgdamas nuo rusų su drabužiais (net kailinukais apsirengęs) perplaukė pirmyn ir atgal klampų Ežeryno ežerėlį. O Lunius, visiškai sausas, visą laiką šaipėsi iš šlapiojo, buvo išgėręs ir nepaleido iš rankų pistoleto. Su tuo pistoletu vedžiojo apie tėvuko galvą. Gal iš skurdo mūsų troboje manė, kad esam sovietinės valdžios šalininkai. Pirmą kartą mačiau tėvuką taip išsigandusį, jau nekalbant apie motiną.

„Svečias“ tikino tėvuką, kad kiekvienas žydas yra komunistas, todėl kaip Lietuvos priešus reikia visus „juos“ iššaudyti. Kadangi tėvukas tylėjo, Lunius nesiliovė mosavęs pistoletu.

Apsidžiaugėm, kai išsinešdino. Tačiau po valandos pamatėm jį sugrižtantį nuo Sidariškių dvarelio. Visus apėmė baimė, kad sugrižta mūsų sušaudyti. Pasirodo, praėjęs Sidariškes per žiūroną pamatė kelis rusų kareivius, kuriuos vedė Linkmenų žydė parodyti traktorių sandėlio, kur galėtų būti mazuto sustojusiems kariuomenės automobiliams.

Po kelių dienų išgirdom nuo Linkmenų šūvių salves. Greit sužinojom, kad Luniaus gauja sušaudė visus Linkmenų žydus. Vienas žydas buvo anksti rytą išplaukęs žvejoti. Sugrižusį pasitiko banditėliai. Atsiklaupęs žydelis meldė: „Broliai lietuviai! Aš jums nieko blogo nesu padaręs. Palikite mane gyvą.“ Tačiau tie nutempė prie sušaudytų jo tautiečių ir nušovė užkasė...

1958 m. sausio mėnesį čekistai mane, kalinamą KGB kalėjime, atvežė į tėviškę pakankinti tėvų ir brolių ašaromis. Iš brolio Jono išgirdau, kad Lunius esąs suimtas ir atvežtas dalyvauti atkasant duobę, kur gulėjo sušaudyti Linkmenų žydai (juos paskui perlaidojo Švenčionėlių žydų kapinėse).

Sugrižkime į 1941 m. liepos pradžią.

Krivasalyje, ypač mūsų troboje, kai ateidavo abi motinos seserys, tėvuko sesuo, dėl žydų likimo buvo raudama tikrąja to žodžio prasme. Daugiausia būdavo minima su macais mus lankiusi Orčikaitė. O motinos sesuo Stasė bent kartą per savaitę

lankydamas sušaudyto Saldutiškio komunisto Kapelinsko našlę... Nunešdavo jai šį tą iš maisto produktų. Už ką buvo sušaudyti Linkmenų žydai? Į šį klausimą Lunius negalės ir Dievo teisme atsakyti.

Kaltanėnų ir Labanoro žydai buvo suvaryti į Švenčionėlius ir ten juos, apie 2000, sušaudė iš Vilniaus atvykusi „Sonderkomanda“ (turinti savo eilėse per 100 įvairių tautybių galvažudžių).

S. Binkienė knygoje „Ir be ginklo kareiviai“ rašo apie tai, kad Pasvaly ir kituose miesteliuose nebuvo atsiradę savanorių žydams sušaudyti.

Linkmenų žydai buvo sušaudyti už Linkmenų priemiesčio, vadinamo Dvariškiais, netoli Ūsių ežero iškastoje duobėje.

Liudytojas Vincas Šerėnas (girdėjas, jog 15 metų iškalėjęs už žydų konvojavimą) tartytojui pasakojęs, kad prieš šaudant žydai nebuvo nurenginėjami. Visas žydų turtas buvęs suvežtas į sinagogą. Ir ten jį pasidaliję žudikai.

Pats Lunius nepasakė, kurie linkmeniškiai šaudė žydus. Jis tik davęs komandą šaudyti. O liudininko Vlado Kliuko liudijimu, Lunius leidęs žydams pasimelsti, paskui liepęs gulti į duobę. Šūvis iš Luniaus pistoleto buvęs ženklas, kad reikia šaudyti. Žydai šaukę, verkę. Šaudę Kardelis, Ignas Vilutis, Dūdėnas, Antanas Binkis ir, aišku, pats Adomas Lunius. Daugiau pavardžių neminima. Sušaudė visus per 15 minučių. Užkasė lavonus tie patys, kurie šaudė. Šerėnas buvęs be ginklo, jam buvę įsakyta užkasti duobę. Už tai jis gavo 15 metų katorgos. Iš žydšaudžių labai žiaurus buvo Dūdėnas. Jis tarnavo vokiečių kariuomenėje, iš kurios vėliau pabėgo. 1943 m. vasarą jis slapstėsi miške tarp Linkmenų ir Krivasalio. Moterys bijojo net jo išvaizdos, todėl tą vasarą neidavo į mišką nei grybauti, nei uogauti.

Kardelio likimo nežinau. Įdomūs paties Adomo Luniaus gyvenimo vingiai. Susidorojęs su Linkmenų žydais, įstojo į vokiečių kariuomenę tik todėl, jo žodžiais, kad „neturėjęs ko valgyti“.

Plaćiai buvo kalbama, kad, baigiantis karui, jis perėjęs į sovietinių partizanų pusę, pasižymėjęs didele drąsa kovojant su vokiečiais. Po karo dirbo NKVD, užsitarnavęs net majoro laipsnį. Tam galvažudžiui buvo tas pat, ką žudyti – žydus ar lietuvius. Norėdamas „išpirkti kaltę“ dėl Linkmenų žydų sušaudymo, tokį pat uolumą rodė žydamas Lietuvos partizanus.

Kai baigėsi Lietuvoje partizaninis karas, Lunius tapo nebereikalingas, todėl okupantai susidorojo su juo.

LTSR Aukščiausiasis Teismas 1960 07 13 nuteisė Adomą Lunių mirties bausme. Jis buvo sušaudytas 1960 09 07. Žydų ir lietuvių krauju susitepusį Adomą Lunių sušaudė tokie pat budeliai, jų rankos taip pat buvo suteptos žmonių krauju.

Mano tėvukas mėgino išgelbėti Labanoro žydo, pravardžiuojamo Juoduoju, šeimą. Jis atsisakė motyvuodamas tokiais žodžiais: „Aš lietuviams nepadariau nieko bloga, tad už ką jie turėtų mane ir mano šeimą nužudyti?“

Liepos antroj pusėj pasklido gandas, kad neva Utenoje pigiai parduodami pabėgusių rusų sandėliuose palikti kareiviški batai, milinės, vatinukai, medvilninės kelnės, palaidinės ir kita. Kelios moterys susirengė važiuoti. Kažkuri jų į savo vežimą priėmė ir mano motiną.

Vakare ji sugrįžo nieko nenusipirkusi ir labai prislėgta.

Utenoje jos radusios didelę eilę vyrų ir moterų, stovėjusių prie kažkokio „kareiviško turto“ sandėlio. Kai kurie nešėsi pirkinius. Tuomet prie tos eilės priėjusios kelios pasipiktinusios moterys pradėjusios gėdinti eilėse stovinčiuosius: „Ko čia stovite? Sušaudytų žydų patalynių pirkti?! Jeigu jūs būtume matę, kaip juos varė į šaudymo vietą su ryšuliais, o moterys vedė už rankučių mažus vaikus arba ant rankų nešėsi kūdikius, jūs čia nestovėtumėt!“ Motina ir kitos moterys tuoj pat pasišalinusios iš tos eilės. Iš krivasališkių likusios eilėje tik dvi moterys: Pazdniekienė ir Vosiulienė. Teta Veronika aimanavo: „Dieve, juk ten sušaudė mūsų Korką ir Metinį kartu su jų vaikais. O Metinis turėjo net 6 vaikus. Dvynukai buvo dar neseniai gimę.“

Kai rusų okupacinė valdžia kaimuose įsteigė krautuves, smulkių žydų prekybininkų „biznis“ pasibaigė. Todėl jie nebeatvažiuodavo į Krivasalį. Bet kartą tėvukas su motina kažkur susitiko Metinį. Tas pasigyrė, kad jo žmona pagimdžiusi dvynukus. Žinodami, kaip jo šeima skurdžiai gyvena, mano tėvai norėjo juos užjausti. Toji užuojauta užgavusi Metinį. „Ačiū Dievui!“ – užgirdė iš Metinio lūpų...

Esu dėkingas savo motinai, kad ji nieko nepirko iš sušaudytų žydų daiktų.

Pravažiuodamas pro Linkmenis labiausiai trokštu sutikti nors porą žydų šeimų, tebegyvenančių ten...

Išprotėjusi žydaitė

1943–1944 m. žiemą nustebome ir gal net išsigandome pamatę dieną Švenčionėliuose į kiemą įeinančią 20–22 metų gražią žydaitę, kurios elgesys ir kalba rodė, jog ji išprotėjusi. Man atrodo, kad tuoj pat ji bus išduota ir mūsų akivaizdoje nušauta gestapininkų.

Matyt, žydaitės artimieji ar žmonės, kurie ją slėpė, atvežė į miestelį, kad neišduotų kartu besislapstančiųjų. O nužudyti ją ranka niekam nekilusi.

Žydaitės tamsiuose plaukuose ir drabužiuose knibždėte knibždėjo utėlių. Ji prašė valgyti. Šeimininkai, aišku, bijojo, kad utėlės gali atnešti kokią nors užkrečiamąją ligą, tačiau pakvietė ją į virtuvę, pavalgydino ir dar maisto į jos maišelį įdėjo. Visi švenčionėliškiai žiūrėjo į žydaitę su gilia užuojauta, visai nebijojo, kad gali būti suimti už žydės rėmimą.

Be to, ji, pavalgiusi ir sušilusi, eidavusi toliau. Kažkas kalbėjęs, kad ji nakvoja garvežių ar vagonų remonto depe, kur šilta. Ji pati buvo tokia psichikos ligonė, kad nejautė gresiančio pavojaus gyvybei. Visą mėnesį vaikščiojo po miestelį, nenujausdama pavojaus, į kurį buvo patekusi. O paskui dingo.

Jaunystės atradimai ir praradimai

Dar pradžios mokyklos IV skyriuje mokytoja Stasė Žilėnienė porą kartų yra sakiusi gal labiau sau, ne man: „Tau, vaike, reikėtų toliau mokytis...“ Bet ji žinojo, kad tai neįgyvendinama svajonė. Baigėsi mano ligos, prasidėjo brolio Jonelio. Kasdien vaikščioti į Saldutiškio mokyklos V skyrių buvo per toli – 7 km, be to, tais metais buvo labai šaltos žiemos. Reikėtų butą nuomoti. Sklido gandai, kad Linkmenyse, kur dar caro laikais buvo dvi metės rusiška, pradės veikti penkių skyrių mokykla. Tad reikia dar metus palaukti. Man buvo labai sunku to klausytis. Ramino tai, kad ir turtingesni krivasaliečiai neleido savo vaikų į Saldutiškio šešių skyrių pradžios mokyklą.

Ačiū tiems nepažįstamiems Lietuvos patriotams, kurie, šiek tiek pavėlavę, 1941 m. rudenį įsteigė Linkmenų pradžios mokyklos V skyrių. Tačiau iš Krivasalio tėvai užrašė į tą mokyklą tik kelis vaikus: Adolfas Avižienis (iš 6 ha ūkelio) dukrą Janiną ir sūnų Kazį (baigęs keturis skyrius jis dvejus metus buvo praleidęs namie) ir dar eigulys Jurgis Vosiūlis savo sūnų Antaną.

Ačiū tėvukui, kuris, mokytojos giriamas už gerą mano mokymąsi, taip troško matyti mane mokytu vyru. Žinoma, ir tolimiausiose savo svajonėse tėvukas negalėjo matyti manęs universiteto suole sėdinčio.

Į V skyriaus klasę įžengė juodbruvas, daugiau kaip 30 metų amžiaus vyras. Tai buvo mokytojas Juozas Jarmalis, jau pirmose pamokose pasirodęs griežtokas. Apie „politiką“ jis nekalbėdavo nė žodžio. Ir nė žodžio apie žydų tragediją. Tylėjo ir vaikai. Daugelis žydų namų buvo tušti. Tuščias buvo netoli mokyklos neseniai pastatytas dviejų galų žydo Berkaus namas. Matyt, dauguma linkmeniškių smerkė žydų

iššaudymą ir laikė, kad nepaduru apsigyventi sušaudyto žmogaus name. Vis dėlto apsigyveno. Kas, konkrečiai neprisimenu.

Man buvo keista, kad mokytojas J. Jarmalis kartais net po kelias pamokas skaitydavo mums Naująjį Testamentą, kuris, jaučiau, mokiniams nebuvo įdomus. Gal skaitė todėl, kad tikybos pamokų Linkmenų pradžios mokykloje nebuvo?

1942 m. ankstyvą pavasarį sovietinis partizanas, buvęs mokytojas Fiodoras Markovas su keletu draugų (tada vargu ar buvo gausu kovotojų tame vėliau išgarsintame būryje) apšaudė vokiečių automobilį, kuriuo važiavo aukštas Švenčionių apskrities pareigūnas Bekas ir bene du jo palydovai. Net okupantų leistoje spaudoje buvo paskelbta, kad už tai sušaudyta 400 apskrities gyventojų.

Plačiai buvo kalbama, jog gerokai daugiau. Baudėjai, kelyje sutikę žmogų, nieko nesiklausę – nei užsiėmimo, nei tautybės – sušaudydavo vietoje. Sušaudė visus Švenčionių kalėjimo kriminalinius kalinius. Į Saldutiškio valsčių baudėjai nebuvo atvažiavę. Švenčionių apskrities gyventojų antivokiškos nuotaikos sustiprėjo.

1942 m. gegužės mėnesį vyko V skyriaus mokinių egzaminai. Iš 25 moksleivių egzaminus išlaikė pusė. Aš išlaikiau, ko gero, vienais penketais. Diktante nepadariau nė vienos klaidos. Atsimenu net diktanto temą. Mokytojas padiktavo bene visą J. Biliūno apsakymą „Joniukas“. Ir dabar galėčiau pacituoti pradžią.

Visą vasarą vokiečiai tęsė savo žygį Stalingrado ir Kaukazo link. Labai domėjausi to laikotarpio spauda. Ji buvo pasiekiamą netgi tokia giliame užkampyje. Atsimenu nuotraukas, iliustruojančias vokiečių pergalę. Prisimenu vėliavą su svastika, iškeltą ant Elbruso viršūnės... Vokiečių kariuomenės pergalės džugino, nes buvo aišku: jeigu vokiečiai pralaimės, sugrįš rusai ir bolševikinis teroras.

1942 m. rugpjūčio pabaigoje su draugu Kaziu Avižieniu, su savo ir jo tėvu siauruku Panevėžys–Švenčionėliai išvažiavome į Švenčionėlius. Kažkur sužinojome, jog progimnazijos direktorius Tomas Glodas gyvena Vilniaus gatvės gale. O kokia plati tada atrodė toji gatvė! Tėvai vežė direktoriui dovanų, nes karo metais sunku buvo mokytojams pragyventi. Nuo manęs buvo didelė motinos gražiai nupešta žąsis.

Aukštokas, apsimovęs „galifė“ kelnėmis, šiek tiek pražilęs, simpatiškas apie 40 metų vyras priėmė mus labai maloniai. Ne dėl dovanų, o, šiandien suprantu, iš džiaugsmo, kad kaimo jaunimas siekia mokslo. Paskui ieškojome buto mudviem ir Kazio seseriai

Janinai. Jį gavome Vyšnių gatvėje pas Rimašą. Tai buvo šiek tiek aplenkėjęs ponas Rimas. Ne tik jis pats, bet ir trys jo vaikai gerai kalbėjo lietuviškai. Tėvas greičiausiai dirbo geležinkelio depe. Visi labai malonūs žmonės. Šių dienų akimis žiūrint, buto nuoma buvo juokingai maža – rodos, pusė pūdo (8 kg) ruginių miltų per mėnesį ir pora ar trys vežimai malkų per mokslo metus.

Rašėm prašymus priimti mus į progimnazijos I klasę, o patekom į II. Pasirodė, kad įvyko dar viena Lietuvos mokyklos reforma. Baigę V ir net VI pradžios mokyklos skyrių buvo priimami į II klasę, o IV skyrių – į I klasę. Tiesa, reikėjo išlaikyti formalius stojamuosius egzaminus.

Rugsėjo 1 d. į pirmąją pamoką atėjo jaunas mūsų auklėtojas, dėstęs mums fiziką. Deja, jo pavardės nebepprisimenu. Visų man operacijas dariusių gydytojų pavardes prisimenu, o mokytojų, gaila, ne visų. Dienoraštį rašyti pradėjau, kai man sukako dvidešimt metų, nuo 1948 m. gruodžio 10 d. Gaila, bet išliko tik nuo 1963 m. rašyti dienoraščiai, ir tie ne visi. Vienus išvogė ir pradangino KGB, o kiti supuvo beslapstant.

Auklėtojas (atsargos karininkas) nemylėjo mūsų, tokia pat nemeile atsakėm ir jam. Buvo jis didelis Lietuvos patriotas. Labai dažnai kalbėdavo mums apie Suomijos–Rusijos 1939–1940 m. žiemos karą, laikydamas Suomiją pavyzdžiu Lietuvai. Tuo jis galbūt sąmoningai rengė mus partizaniniam karui. Girdėjau, kad keli buvę mūsų progimnazijos moksleiviai žuvo Lietuvos partizaniniame kare. Jeigu mudu su Kaziu būtų priėmę į partizanų būrį, būtume žuvę ir mes.

Įdomiausias buvo lietuvių kalbos pamokos. Jas vedė pats direktorius. Istorijos pamokos neįdomios, mokytojos pavardės neprisimenu. Matematikos mus mokė labai reiklus mokytojas Gaižutis. Jį matydavom vaikščiojantį su miela mergina, kurią, buvo kalbama, rengėsi vesti. Girdėjom, kad, nespėjęs jiems susituokti, bene 1945 m. per pirmąjį trėmimą į Sibirą išvežė Gaižučio mylimąją. Ar kartu, ar vėliau paskui ją savo noru išvažiavo ir mūsų buvęs mokytojas. Tolesnio jo likimo nežinau.

1943 m. pavasarį persikėliau gyventi pas poną Kušelevskį, kuris nė žodžio nemokėjo lietuviškai. Mane pasikvietė vienmetis Kušelevskio sūnus Jeronimas. Ši šeima buvo dar vienas lietuvių lenkėjimo pavyzdys: Kušelevskio žmonos motina iki 16 metų nemokėjo nė žodžio lenkiškai.

Nors ne viską vokiškai suprasdavau, bet dėl gražių nuotraukų pirkdavau iliustruotą

žurnalą „Signal“, kur perskaičiau apie tada išaiškėjusią Katynės tragediją – lenkų belaisvių* sušaudymą netoli Smolensko. Lenkijos emigracinė vyriausybė, 1941 m. atnaujiniusi diplomatinius santykius su SSRS, nesulaukė apie 15 tūkstančių karininkų. Sovietai įžūliai melavo, kad apie jų likimą nieko nežinoma. Tik 1943 m. pavasarį po visą pasaulį pasklido žinios, kaip Stalino įsakymu pasielgta su lenkų belaisviais. Po karo dėl to buvo melagingai kaltinami vokiečiai, įrodinėjama, kad žudynės įvyko 1941 m. vasarą. Vėliau tikindavau savo draugus, kad ateityje nė vienas lenkas nestos į Komunistų partiją. Dar ir kaip klydau!

Šeimininkės motina buvo ištėkėjusi už lenkuojančio vyro, kuris išauklėjo savo dukrą lenkų šovininiste. 1944 m. gegužę pro Švenčionėlius pravežė 20 karstų su Vietinės rinktinės kareiviais, Ašmenos apskrities Graužiškių miestelyje žuvusiais kovoje su Armija Krajova. Tai – buvę Utenos gimnazijos 7–8 klasių moksleiviai, su kuriais Švenčionėliuose taip neseniai spardėme futbolo kamuolį.

Išgirdusi šį faktą, šeimininkė lenkiškai išrėžė, jog lietuviai sulaukė pelnytos lenkų bausmės. Ji puikiai žinojo, kad jau neblogai suprantu lenkiškai. Kokia tragedija! Karas vyksta tarp rusų ir vokiečių, o lenkai ir lietuviai nekenčia vieni kitų.

Mano tėviškėje, kitoje Kiauno ežero pusėje, buvo kaimelis, kuriame gyveno beveik vieni Kušeliauskai. Tik viena šeima laikė save lenkais. Už vienos iš Kušeliauskų šeimos sūnaus Stasio ištėkėjo mano antros eilės pusseserė. 1945 m. jos vyras, kaip partizanų ryšininkas, buvo nuteistas 10 metų ir žuvo konclageryje. Du jo broliai žuvo partizaninėje kovoje (1951 m. kovo 20 d.). Toji šeimininkė buvo nuvažiavusi pas juos, bet bendros kalbos nerado. O kaip ji keikdavo savo giminaičius, „prakeiktus litvinus“!

Čia pat prie Švenčionėlių, Mieželių kaime, gyveno kiti Kušeliauskų giminės. Retkarčiais būrelis jų atvažiuodavo pas mano šeimininkus Kušelevskius į svečius. Kiekvienas susitikimas prasidėdavo piktais barniais. Kaimiečiai lietuviškai vadindavo šeimininkus „prakeiktais lenkais“, o tie atsikirsdavo dar piktesniais lenkiškais keikmažodžiais. Bet vos išgėrę naminės, pradėdavo bučiuotis ir dainuoti:

*Alus gardus, s ječmienia zrobiony,
A dėl gerų žmonelių drodzy doložono...*

* Dabartiniais laikais žinoma apie daugiau nei 20 tūkst. nužudytų karo belaisvių.

Taigi pusiau lietuviškai, pusiau lenkiškai – kad nebūtų užgauti nei vienu, nei antrą tautiniai jausmai.

Jeigu Stalinas būtų po karo atidavęs Lietuvai etnines lietuvių žemes apytikriai pagal 1920 m. liepos 12 d. Maskvos taikos sutartyje numatytas ribas, šiandien apie Gardiną, netgi Molodečną skambėtų lietuvių kalba.

Naujieji mano draugai Švenčionėliuose, nors laikė save lenkais, kalbėjo gana taisyklinga lietuvių kalba. Niekada nejaučiau jų antilietuviškų nuotaikų. Mano šeimininkės, lenkų šovininės, sūnus Jeronimas buvo teigiamai nusiteikęs Lietuvos atžvilgiu (gaila, kad 1945 m., emigravęs į Lenkiją, greitai mirė). Mano draugai iki 1939 m. vėlyvo rudens nemokėjo lietuviškai, tačiau, įsteigus lietuviškas mokyklas, pramoko savo senelių kalbos.

Vokiečių okupacinė administracija per daug nevargino įvairiomis pyliavomis. Tėvukas nuveždavo į Saldutiškį šiek tiek rugių, miežių ir avižų. Pirmuosius vokiečius (keturis kareivius) Krivasalyje pamatė tik 1944 m. pavasarį. Jie tikrino, ar iš tikrųjų neišgalim visų pyliavų atiduoti. Tačiau policija iš anksto buvo įspėjusi apie nelaukiamų svečių vizitą. Todėl vokiečiai nerado prie ko prikibti.

Vienas kartu Sibire kalėjęs buvęs Trakų valsčiaus tarnautojas pasakojo, kad viskas priklausė nuo gebitskomisaro. Vilniškis buvęs labai žiaurus. Gavęs sąrašą kaimiečių, kurie beveik nieko nepristato Trečiajam Reichui, pasiuntė ten baudėjus, jie vietoje be jokio aiškinimosi sušaudė kelis ūkininkus. Sugrįžę bolševikai buvo „humaniškesni“ – už duoklės sovietų valdžiai neatidavimą ne šaudė, bet uždarydavo į lagerius. Kadangi turtingesniems ir kitiems nepageidaujamiems toji duoklė būdavo per didelė, tai jie buvo vežami į Sibirą ar baudžiami lagerio bausmėmis.

1943 m. rugpjūtis buvo labai šiltas. Po javapjūtės darbų grįžę temstant, vakarienę virdavom ir ją valgydavom lauke. Ir toliau laikėm dvi karves, todėl buvome sotūs.

Sutemus aukštai praskrisdavo į vakarus rusų bombonešiai. Dažnai girdėdavom bombų sproгимus. Gal vieną kitą bombą numesdavo į Kauną ar kitą miestą, bet taikiniu galėjo tapti bet kuris sukurtas laužas... Kam rizikuoti savo gyvybe? Todėl tą rudenį bijota kurti laužus.

Rugsėjo 1-ąją prasidėjo naujieji, o Švenčionėliuose – mano paskutiniai mokslo metai. Ir vėl matydavome prie Prekybos mokyklos dirbančius raudonarmiečių

belaisvius. Juos saugodavo vyresnio amžiaus austrų kareiviai, jie elgdavosi gan žmoniškai. Nematėm, kad muštų belaisvius, neleistų paduoti jiems sumuštinių. Dažnai belaisviai atsilygindami už duoną padovanodavo mums savo darbo medinių gyvačių, jas vadindavom „schlange“. Dažnai belaisviai vaikščiodavo po butus su glėbeliais malkų. Gyventojai atsilygindavo jiems maisto produktais.

Kodėl rusų belaisviai nebėgdavo į miškus? Gal nenorėdavo užtraukti keršto barakuose likusiems draugams? O gal bijojo, kad sovietiniai partizanai, įtare jus esant šnipus, šaudys? Taip norėtūsi perskaityti tais metais buvusių Lietuvoje belaisvių atsiminimus. Sovietmečiu jie bijojo iš viso prisiminti tokią patirtį ir teigiamai rašyti apie lietuvius. Daug jų mirė ir pačiuose Švenčionėliuose nuo įvairių ligų. Nemažai išgyvenusių po karo pateko į sovietinius lagerius, kur taip pat daugelis išmirė.

Vokiečių eiliniai kariai nebuvo žiaurūs. Gal kas 5–10 minučių Švenčionėlių geležinkelio stotyje sustodavo traukinys su kareiviais, vykstančiais į Leningrado (dabar Sankt Peterburgas) pusėje artėjančią frontą. Kiekvieną traukinį apsupdavo vaikėzai, norėdami ką nors iš kareivių nusipirkti. Kai kareiviai už lūpinę armonikėlę arba cigarečių pakelį užprašydavo, berniokų manymu, per aukštą kainą, „pirkliai“ visaip juos iškoneikdavo: „Du bist Vogelmensch. Du bist Dumm, Farikmensch!“ Vokiečiai gainiojosi paskui tokius. Jei pavydavo, kaustytu batu įspirdavo į užpakalį. Tačiau nė karto nemačiau, kad pistoletu grasintų...

Karininkai elgdavosi kitaip. Bene 1942 m. rudenį mes, keletas progimnazijos moksleivių, miestelio centre susidūrėm su ruda uniforma vilkinčiu žemo ūgio vokiečių karininku; greičiausiai tai buvo Todto organizacijos pareigūnas. Kažkodėl jis atkreipė dėmesį tik į mane ir gergždančiu balsu kažko paprašė. Mums, aukštaičiams, dažnai sunku suprasti žemaitį. Tą pati problema ir Vokietijos žemėse. Ką reiškia vokiškas žodis „ausweis“, gerai žinojau, tačiau vokietis šį žodį taip tarė, kad aš nieko nesupratau. Bet kai pradėjo segtis prie savo diržo pakabintą pistoleto dėklą, tuoj pat suvokiau, ko vokietis nori. Naujojo „išvaduotojo“ fizionomija rodė, kad jis ramiausiai gali nušauti...

Vilnius badavo, o Švenčionėliuose žmonės vertėsi pusėtinai, kai kurie gan turtingai. Amatininkai važiuodavo į kaimus uždarbiauti. Į Krivasalį atvažiuodavo skardininkas, kuris visą kaimą aprūpindavo kibirais, aparatais naminei vartyti ir kt.

O neturtingos moterys paprasčiausiai „atvažiuodavo į svečius“. Niekada negriždavo tuščiomis rankomis. Gal todėl po karo iš Lietuvos į „atgautas“ Vokietijos žemes išvykę lenkai gana draugiškai sutinka lietuvius.

Bene rugsėjo pabaigoje, vos atėjusi į klasę, mokytoja Blusytė pranešė, kad rusai atsiėmė Smolenską. Tai buvo mums ženklas, kad jie sugrižta. Bet mes to fakto nesuvoikėme. Pagrindinė (tik ne komunistinė, ji į mūsų rankas nepatekdavo) spauda tikino, kad Vakarai neatiduos Lietuvos į Stalino rankas.

Tų metų rudenį rytinėje Lietuvoje pradėjo aktyviau veikti raudonieji partizanai, permesti čia per fronto liniją. Jų ranka buvo jaučiama ir Švenčionėliuose. Susprogdinta elektrinė, todėl kelias dienas teko pasišviesti žvakėmis. Tokiu barbarišku elgesiu, mat nukentėjo tik gyventojai, nes vokiečių miestelyje beveik nebuvo, iš mokytojų piktinosi tik Blusytė ir mūsų auklėtojas. Kiti tylėjo...

Švenčionėliuose buvo neblogas knygynas. Rodos, dar 1942 m. rudenį nusipirkau pulkininko Jono Petruičio knygą „Kaip jie mus sušaudė“. 1943 m. išėjo antroji šios knygos laida, ją dar kartą perskaičiau. Skaičiau ir ne tokią įdomią Broniaus Daunoro „Čekisto naguose“.

1944 m. kovo 25 d. ryte mane prikėlė tėvukas. Chuliganas užmušęs mano pusbrolių Joną Mičėną. Tai buvo baisus smūgis. Prisimenu tik, kaip kitą dieną apie pietus eidami prie senelių namų pamatėm didelį žmonių būrį. Jie šaukė, kad paskubėtume nusifotografuoti. Jonelis guli karste tarytum gyvas, toks jaunas ir gražus. Aš raudu. Toks atrodau ir nuotraukoje.

Senelis buvo miręs sausio mėnesį. Senelė gyveno su sūnaus Vlado šeima, jo sūnus Bronius buvo Vietinėje rinktinėje.

Su pusbrolio Jono mirtimi baigėsi ir mano vaikystės žaidimai. Mes, vaikai ir paugliai, labai laukdavom Šv. Velykų, labai mėgdavom margučių ridinėjimo varžybas. Šiai „kovai“ rinkdavomės pas senelę nuo kokių 1939 m. Ridendavom kiaušinius nuo ryto iki vakaro abi dienas bei per Atvelykį. Joneliui žuvus, nebebuvo pagrindinio tų

* Bet kokią priverstinę (tiesiogiai ar netiesiogiai) gyventojų perkėlimą ir vadinamąją lenkų „repatriaciją“ vertinu ne visai palankiai. Lietuvos komunistai (J. Paleckis ir kt.) šiuo „Liublino unijos padarinių likvidavimu“ didžiavosi gal be reikalo. Ilgainiui tai vis dėlto nesumažino Vilniaus ir Šalčininkų rajonų atskirties, iš dalies prisidėjo prie Rytų Lietuvos rusinimo.

žaidynių organizatoriaus, o namuose ne vienerius metus tvyrojo gedulo nuotaika.

Kiekvieną šeštadienį važiuodavau į tėviškę siauruku. Traukinys buvo pilnas jaunimo ir aukštuosius mokslus baigusių inteligentų. Niekas iš jų negiedojo giesmių, nesimeldė baisaus pavojaus akivaizdoje, tik visą kelią dainavo gražias patriotines ir liaudies dainas. Jų širdys ir protai nenujautė, kad tų dainų žodžiai greit nutils net 43 metams. Per pamokas mūsų auklėtojas vis dažniau kalbėdavo apie būtinybę kasti slėptuves patiems slėptis ir turimam turtui paslėpti. Tokią slėptuvę ir aš išsikasiau viename iš alksnynų.

Vokiečių okupacijos metais moksleiviai gaudavo maisto korteles, už jas galėdavo gauti prastos kokybės duonos (visą atiduodavo rusų belaisviams) ir dar kai kurių kitų maisto produktų. Vokiečiams miestelyje buvo atskira parduotuvė „Nur für Deutschen“.

Nesuprantu, kokiais motyvais vadovaujantis mes, keturiolikmečiai–šešiolikmečiai, gaudavom 250 g talpos degtinės butelį. 1943 m. trise sumanėm paragauti degtinės. Šiaip taip įveikėm daugiau kaip pusę butelio. Degtinė buvo šleikšti.

Kažkokiu reikalu vieną 1944 m. balandžio vidurio sekmadienį su draugais atsidūrėm Kiauneliškio geležinkelio stotelėje.

Pusbrolio žūtis visą laiką labai kankino. Draugai (dauguma vyresni už mane) pasiūlė išgerti naminės, kurią tada stovėdami gėrė. Manydamas, kad tuo numalšinsiu savo dvasinį skausmą, porą gurkšnių patraukiau iš nugerto butelio. Greit praradęs sąmonę išsitiesiau ant žemės.

Per miegą išgirdau pusbrolių Bronių Mičėną (grįžtantį trumpų atostogų iš Vietinės rinktinės), barantį jaunuolius už tai, kad nugirdė mane. Tie teisinosi, kad davę tik truputį „paragauti“. Kai pusbrolis pastatė mane ant kojų, pareiškiau, jog niekur neisiu, verkdamas kartojau: „Kad numirė Janukas, noriu ir aš mirti.“

Girtą Bronius partempė mane penkis kilometrus pas mūsų senelius, kur jis su tėvais gyveno. Senelė pirmą ir paskutinį kartą labai barė mane už tai, kad pasigėriau. O išgirdę mano norą mirti, tada į svečius užėję kaimynai kvatodami pasiūlė: „Pirma gerai išsimiegok, o paskui galėsi numirti.“ Vakare parėjau namo. Čia buvau ir motinos labai išbartas. Kitą dieną pagiriom labai sirgau.

1944 m. gegužės pabaigoje ar birželio pradžioje Švenčionėlių progimnazijos

I–III klasių moksleiviai (IV klasė rengėsi egzaminams), vadovaujami mokyklos direktoriaus Tomo Gluodo, žygiavom 6 km į Pašuminės kaimą malkų ateinančiai žiemai ruošti. Nežinojom, kad tos malkos mūsų mokyklos nebešildys...

Buvo labai graži, saulėta diena. Mūsų veiduose spindėjo jaunatviškas džiaugsmas tikro pavasario sulaukus. Skambėjo „Ant kalno mūrai“, „Sėk, sesute, žalią rūtą“ ir kitos dainos. Su tokia pat daina ir pakilia nuotaika grįžom į Švenčionėlius. Tokios nuotikos daugiau niekada nėra tekę savo gyvenime patirti. Tą išvyką su giliu ilgesiu ir atodūsiu prisimindavau kalėjimuose, konclageriuose, Magadano tremtyje.

P rasideda antroji bolševikinė okupacija

1944 m. liepos 6 ar 7 d. pradėjo degti už 30 km į rytus nuo mūsų kaimo esantys Švenčionys ir už 20 km esantys Švenčionėliai. Vilniaus pusėje bombarduojant padingėje kybojo „lempos“. Mes su tėvuku tris kartus važiuom į Saldutiškį, į vokiečių paliekamus sandėlius, kur buvo suvežta ūkininkų duoklė didžiajam Reichui. Vokiečiams jau ne grūdai rūpėjo. Jie netrukdė mums vežtis namo grūdų tiek, kiek galėjom jų į maišus prisipilti. Matėm nemažai vokiškų tankečių, automobilių, juose snaudė kareiviai pajuodusiais veidais dėl savo ir šeimų ateities. Man nuoširdžiai jų buvo gaila. Kodėl tikėjau, kad rusai kažkur netoli bus sulaikyti, šiandien nesugebu paaiškinti. Juk net Kauno radijo stotis pranešė, kad Raudonoji armija perkirto Daugpilio–Vilniaus geležinkelį. Liepos 9 d. ryte radijas pranešė, kad rusų daliniai įžengė į Ignaliną. Turėjo būti aišku, kad jie greit atsiras čia.

Buvo saulėtas vidurdienis. Girdėjom, kad dvaro ponai pasitraukė į Uteną. Todėl nusprendėm nubėgti į dvaro sodą prisiskinti jau prinokusių agrastų. Mums beuogaujant rusai kažkur pradėjo pilti iš minosvaidžių. Garsas per Žiezdro ir Pakalo ežerą greit plaukė, todėl atrodė, kad minosvaidžių užtaisai sprogsčia čia pat. Kadangi vyresnieji nesitraukė iš sodo, likau ir aš ten. Paskui keliu patraukėm į Krivasalį. Ant vieškelio prie Jono Krinicko stovėjo kariškas vokiečių automobilis. Vairuotojas, mokantis lenkiškai, aiškino, kad čia už poros valandų bus rusai. Moterys girdė vokiečius pienu. Jos tikrai nesidžiaugė, kad jie palieka mus.

Nulėkėm į draugo Kazio Avižienio trobą. Greit užbėgo su baltu raiščiu ant rankovės ir šautuvu jo brolis Jonas atsiveikinti su tėvais. Didelė krivasaliečių dalis

pasitraukė su vokiečiais dar išvakarėse. Dauguma – jaunimas. Iš suaugusiųjų pasitraukė tik trys šeimos.

Paskui nuėjom į bolševikų išvežto į Sibirą Igno Terlecko trobą. Ten buvo susirinkę daug jaunimo. Abu Igno broliai – Bronius ir Kazys – nusprendė likti Lietuvoje. Šiandien mane stebina jaunimo nuotaika. Visi juokavo, o ypač Antanui Krinickui (motinos pusbroliui, būsimajam partizanų būrio vadui) pasakojant apie tai, kaip vokiečiams traukiantis jis paspruko iš Lukiškių kalėjimo.

Iš Igno Terlecko namų nubėgom į Paznėkų neseniai iš naujų rąstų pastatytą didelę pirtį, kur gyveno iš Rusijos okupuotos dalies vokiečių atvežtos rusų šeimos, žmonių vadinamos „biežencais“ – pabėgėliais. Kiekvienas, turintis „laisvo ploto“, buvo įpareigotas priimti po vieną rusų šeimą, ją apgyvendinti ir maitinti. Šiuos išlaikyti padėjo žmonės, turintys dideles savo šeimas ir negalintys priimti „biežencų“.

Sovietinė propaganda vėliau tvirtino apie atvežtų į Lietuvą rusų kančias. Tai didelis melas. Jie patys pasakojo, jog Lietuvoje gyveno geriau negu sovietmečiu kolchozuose. Tai girdėjau Gatčinoje iš vienos rusės lūpų. Daugelis į Rusiją išvyko netgi praturtėję.

Dvaro savininkas J. Valevičius puikiai žinojo, kad atėjus ginkluotiems „biežencų“ tautiečiams, pabėgėliai liks dvaro šeiminkais ir visą turtą išsiveš į Rusiją. Tačiau kumečiams bei krivasaliečiams neišdalijo arklių, karvių ar kitų gyvulių, nors daugelis kaimiečių pusvelčiui per rugiapjūtę dirbo dvarui. O mano dėdė Vladas Mičėnas kelerius metus ten kumečiavo. Vos atėjus kariuomenei, kiaules ir jaunus galvijus kareiviai išpjovė ir suvalgė. O „biežencai“, pasikinę geriausius arklius, susikrovę geriausius daiktus, išvažiavo į Rusiją, neužmiršdami pasiimti karvių.

Negarbingai pasielgė ir Pakiaunio dvarininkė Ašembergienė. Ji nesitraukė iš dvaro, bet nei arklių, nei karvių neišdalijo buvusiems kumečiams, kaimynams krivasaliečiams ar kitų kaimų gyventojams. Ko ji tikėjosi? 1940 m. bolševikai konfiskavo Pakiaunio dvarelį karvių bandą ir pardavinėjo ją kaimiečiams. Kadangi tėvuko brolis su seserimi jau keleri metai gyveno be karvės, tai mano tėvas už savo pinigus nupirko jiems gerą karvę. 1941 m. birželio pabaigoje dvarininkės labai pikta duktė Merkienė nieko nesakiusi išsivedė lauke pririštą karvę kartu su grandine... O atėjus rusams nesugrąžino tos karvės, gerai žinodama, kad bolševikai antrą kartą visus gyvulius konfiskuos...

Vos mums pribėgus prie pirties, pasigirdo lėktuvų motorų garsas. Poros kilometrų aukštyje skrido rusų naikintuvai, o žemiau jų, vos nesiekdami žemės, vokiečių bombonešiai. Pirmą kartą teko stebėti vokiečių lėktuvus, bėgančius nuo rusų lakūnų valdomų orlaivių. Tai kėlė man didelį nerimą. Supratau, kad vokiečiai jau nugalėti ir Raudonoji armija tikrai tuoj bus čia.

Rusų moterys ir vaikai, žiūrėdami į padangę, pratrūko džiaugsmingais balsais šaukti: „Это наши, наши!“ („Tai mūsųškiai!“)

Grįždamas užsukau pas senelę. Ten radau nemažai pagyvenusių vyrų, tarp jų ir savo tėvuką. To amžiaus vyrai, tarnavę caro kariuomenėje, mokėjo rusų kalbą. Vytautas Terleckas, turėjęs radijo imtuvą, klausėsi Maskvos laidų ir girdėjo apie tai, jog sovietinė sistema per karą pasikeitė į gerąją pusę. Kažkas atbėgęs iš netoli gyvenančių Rastenių namų pranešė, jog iš netolimo miško ateina jų pusėn trys ginkluoti rusų kareiviai. Paskui vyrus nusekiau ir aš. Rusai pirmieji tiesė rankas Krivasalio vyrams ir stengėsi įtikinti, kad atėję į Lietuvą išlaisvinti nuo fašizmo vergijos.

Rusų žvalgai, atrodo, buvo parinkti iš šiek tiek išprususių kareivių. Ir ant vaišių stalo pamatę lašinių, dešrų, sūrio, sviesto, negalėjo nesuvokti, kad lietuvis kaime ir okupacijos metais gyveno gan gerai. Manau, juos stebino jaunų vyrų buvimas namuose, kad jie neišvežti į Vokietiją ar nemobilizuoti į kariuomenę ar pagalbinius dalinius. Pas Rastenius susirinkę vyrai, išgėrę po stiklėlį naminės, vos nesibučiavo su rusų kareiviais, mat šie užbūrė juos savo pasakomis apie tai, kad Rusija iš tikrųjų ne ta, su kuria jie buvo susipažinę 1940–1941 m.

Kažkodėl likau nakvoti pas senelę svirne. Tačiau paryčiais (prisimenu, kad tai buvo liepos 10 d. rytas, tada dar anksti švisdavo) išbudino žemai skrendančių rusų lėktuvų motorų ūžimas. Užėjo į svirną sunerimusi krikšto motina ir liepė keltis, nes kaime pilna rusų kareivių. O vieškeliu Saldutiškio link žygiuoja ištisos jų kolonos su lengvąja karine technika (sunkesnės tiltai nebūtų išlaikę).

Vos spėjau pareiti namo, kai prisistatė trys kareiviai ir pradėjo prašyti valgyti. Tėvukas klausė, kuo juos pavaišinti. Tie atsakė, kad virtomis bulvėmis. Motina juokėsi, kad liepos mėnesį bulvės suvytusios, tinka tik gyvuliams. Ji užkūrė rusišką krosnį, iškepė kiaušinių su lašiniaus, padėjo sūrį ant stalo, pripylė puodynę pieno.

Vokiečių okupacijos metais spauda aprašinėjo anekdotiškus įvykius, kaip rusai

nemoka elgtis prie stalo ir išvis valgyti, naudotis šakutėmis. Kareiviai iš pradžių be duonos sukirto keptus lašinius su kiaušiniais, o paskui duoną mirkė riebaluose ir valgė ją. Šiems kareiviams išėjus, ėjo kiti. Ir vėl prašė valgyti.

Pamatę valgius, kurių nė prieš karą kolchozuose nebuvo matę, puolė girtis, kad jie labai gerai Rusijoje gyvena, nes sviestas pas juos gaunamas ne iš grietinės, bet fabrikai jį tonomis gamina: „У нас масло делает завод“ („SSRS sviestą gamina fabrikas“).

Tarp apsilankiusiųjų buvo ir specialiai pasiųstų politrukų, kurie gyrė kolchozus, laimingą gyvenimą juose, nes visus žemės ūkio darbus ten už žmones atliekanti technika.

Vienas politrukas tikino tėvuką, kad ypač jaunimui Rusijoje sudarytos puikios sąlygos. Jo sūnus (t. y. aš) baigs kokią nors technikos mokyklą ir taps inžinieriumi. Žinoma, niekas iš mūsų netikėjo tokiomis pasakomis. Svarbiausia, kad rusų kareiviai mūsų nemušą ir nesušaudo.

Užėję du gan solidaus amžiaus kareiviai ukrainiečiai ne tik negyrė kolchozų, bet, tėvuko paklausti apie juos, atsakė: „Nematei kolchozų, tad prašyk Dievą, kad niekada jų ir nematytum.“ Armija, žygiuojanti į frontą, buvo gana drausminga. Jokių ekscesų iš jos nepatyrėm.

Bet greit apylinkes užplūdo iš karo lauko ligoninių paleisti šiek tiek apgydyti kareiviai arba netgi dezertyrai. Jie naktimis plėšė, vogė, kas po ranka pakliūdavo, dažnai jaunų merginų kraičius, o paskui keisdavo išaustas drobės į samanę. Landžiojo po tvartus, paimdavo gerus arklius, vietoj jų palikdami fronte nuvarytus kuinus, arba išvis nieko neduodavo. Vieną rytą radom apiplėštą svirną, kuriame buvo skrynia, o joje – tetos Veronikos ir motinos namų audimo audeklai. Abi moterys dėl to labai sielvartavo, verkė.

Kartą užėjo piemengalys rusiška uniforma. Aiškino, kad jis paleistas iš lauko ligoninės, išsigydęs savo žaizdą. Tokių gaujos specialiai buvo paleidžiamos „pasiganyti“ po Lietuvos kaimus. Valdžiai nereikėjo jų maitinti, patys vagiliaudami, žmones prievartaudami prasimaitindavo. Prisistatė gimęs 1926 m., o mano dokumentai rodė mane esant trejais metais jaunesnį, nes esu gimęs 1928 m. Tačiau ūgiu buvau gerokai už jį aukštesnis ir stambesnis. Jo priekaištus dėl sovietinės valdžios apgaudinėjimo reikėjo suprasti noru gauti naminės. Kareivėlis pasiūlė eiti kartu su juo pas tariamą

jo valdžią mano amžiaus išsiaiškinti. Vedamas Linkmenų link galvojau, kaip rusiškai jam pasakyti, kad neturi teisės mane suimti. Savo paties nuostabai, parinkau tokius žodžius: „Вы не имеете права меня арестовать“ („Jūs neturite teisės mane suimti“). Kareivėlis paleido mane, nes buvo neginkluotas.

Sugrįžęs tėvuko neradau namie. Papasakojo, kad kareiviai nutvėrė jį kažkur važiuojantį su Širmaja, liepė vežti Utenos pusėn. Pravažiavus Saldutiškį, pasiuntė kažko atnešti iš pakelės trobos. Deja, grįžęs nerado nei kareivių, nei Širmosios su vežimu. Visą dieną tėvukas klaidžiojo po kaimus ieškodamas kumelės, tikėdamasis, kad kareiviai kam nors pardavė turbūt už litrą naminės.

Prie kažkurio miestelio rado apie 10 sunkiai sužeistų ir nuo žaizdų mirusių bei jau apiplėštų vokiečių kareivių. Tik pagalvėlės po jų galvomis paliktos. Sukom galvas, kaip teks gyventi be arklio ir vežimo? Vežimą geri žmonės surinko iš dalių. Atsirado ir kitų kareivių paliktas raišas arklys.

Pro Šiškinius pražygiavo lietuviškąja vadinama 16-oji divizija. Dėdė Vladas ilgai žiūrėjo į jos ilgą vorą. Jam išsprūdo ilgesio kupinas balsas: „O kaip gerai būtų sužinotus, kad ten žygiuoja broliukas Antanas... Gal nors kelioms minutėms būtų užbėgęs pasisveikinti.“ Deja, jis jau seniai gulėjo už Krasnojarsko Rešotų lagerio kalinių kabinėse tarp šimtų 1941 m. birželį išvežtųjų iš Lietuvos ir mirusiųjų iš bado.

Tokioje kolonoje žygiavo Linkmenyse gimęs, bet Vilniuje gyvenęs ir tik į svečius atvažiuodavęs kareivis – žydas Bergmanas, visų Berkioku vadinamas. Motina verkdamas pasakojo, kad Berkiokas ilgai sėdėjęs namo, kur buvo gimęs, „gonke“, raudojęs čia nerastų tėvų, brolių, seserų...

1944 m. rugpjūčio pabaigoje su Kaziu Avižieniu traukinėliu Panevėžys–Vilnius išvažiavom į Švenčionėlius sužinoti, ar liko nesudegę mūsų progimnazijos pastatai ir kokios perspektyvos mums tęsti mokslus. Vos išropštėm į pilnut pilnutėlį žmonių prikimštą vagoną. Jame dvokė rusiškos machorkos dūmais. Visur sėdėjo ar stovėjo apšepę vyrai neskustomis barzdomis. Dauguma tylėjo, o iš prakalbusiųjų lūpų jau buvo girdima „gražiausia pasaulio kalba, kuria kalbėjo Leninas“...

Švenčionėlius radom beveik visiškai vokiečių sudegintus. Sudeginti ir progimnazijos pastatai, išskyrus mokyklos salę, pastatytą kitoje gatvės pusėje. O ant kalnelio stovėjo nesudegęs vienintelis iš mūrinių namelių, kuriame tilpo viena klasė. Buvęs

mokyklos sargas paaiškino, kad šįmet mokslo metai čia neprasidės. Neturėjome pas ką užėti pasikalbėti, nes Rimų, Kušeliauskų ir kitų mūsų pažįstamų namai buvo sudegę... Pernakvoję per stebuklą nesusprogdintoje caro laikais pastatytoje geležinkelio stotyje ant grindų, ryte liūdni grįžom namo be vilties tęsti mokslus.

Sugrįžę į tėviškę sužinojom, kad Lietuvos SSR karo komisaras majoras J. Soblis, vykdydamas Stalino įsakymą duoti SSRS karo mašinai „patrankų mėsos“, paskelbė 1909–1926 m. vyrų mobilizaciją. Tačiau, jei niekas iš Krivasalio vyrų nėjo kraujo lieti už Vokietijos imperijos interesus, jiems buvo aiškūs ir grobikiški sovietų imperialistiniai tikslai.

Vyrai rengėsi slapstyti, o vėliau – ir partizaniniam karui... Okupantai rinko neapmokytus vyrus ir į 16-ąją, ir į naujai formuojamą 50-ąją diviziją, siekė atremti vokiečių atakas prie Šiaulių. Gera valia nuėjusiųjų į karo komisariatų mūsų apylinkėse nebuvo. Kurį laiką „dezertyrai“ nebuvo gaudomi, todėl iki gruodžio Saldutiškio apylinkėse aukų nebuvo.

O mane gyvenimo sąlygos privertė imtis ne visai garbingo darbo. Tą vasarą visiškai neužderėjo rugiai, jų užteko tik sėklai. Iš ko duoną kepti? Tiesa, iš Saldutiškio grūdų sandėlio liepos pradžioje su tėvuku parsivežem keletą maišų pernykščių rugių, ne mažiau miežių, avižių ir net žirnių. Tačiau visi šie javai buvo gerokai apipeliję. Duona buvo juoda it žemė ir labai karti.

Kažkas pasiūlė tėvukui idėją „samagoną“ varyti. Jį pardavus būtų galima rugių duonai nusipirkti.

Naminės reikėjo ir sovietų valdžios valdininkams papirkinėti. Butelis šiek tiek sušvelnindavo nežinia iš kur suorganizuotų naikintojų – sribų – pyktį. Juos privalėjo maitinti Lietuvos kaimas. Jeigu neduosi, patys atims arba kratas darydami pavogs. O prie kaimo blynų su lašiniais reikia išgerti. Jeigu neduosi, gausi šautuvo buožę į pilvą ar per galvą.

Varydamas negėriaus nė lašo. Mūsų šeimoje niekas negėrė. Nevaišinom nei gimiinių, nei kaimynų.

Sovietinė valdžia visiškai nedraudė „samagono“ varyti. Tikimasi buvo, kad praisigurs tauta, o ypač – partizanai. Tačiau nė vienas partizanas nesikreipė į mus išgerti. Girtų partizanų nesu matęs.

Variau naminę neilgai. 1944 m. bulvių derlius buvo labai geras. Gerai neprisime- nu, 1945 ar 1946 m. pavasarį tėvukas, nuvežęs į Ignaliną vežimą bulvių, pardavė jų maišą tik po 8 rublius. 1944–1945 m. valgydavom iš trintų bulvių, sumaišytų su mil- tais, keptus ragaišius. Nebadavom. Badą į kaimą atnešė kolchozai, ypač į tas šeimas, kurių vyrai buvo suimti už ryšius su partizanais ir išvežti į lagerius. Labiausiai badavo šeimos, kuriose nebuvo likę suaugusio vyro.

Alkoholikų, kokių matome šiandien, kaime nebuvo. Kaimo vyrai žūdavo išėję partizanauti arba be jokių apsaugos priemonių kolchozuose dirbdami su chemika- lais. Išmirė traktorininkai, dirbdami keletą metų be jokių atostogų po 12–14 valandų per parą. Kaimų kapinėse daugiausia palaidoti vyrai, gimę 1929–1939 m. Kiti išmirė pabėgę į miestus. Bent mūsų kaime ir apylinkėse pažįstu tik vieną vyrą (buvusį parti- zaną), kuris gyvena sulaukęs 83 metų amžiaus.

1944 m. rugsėjo antroje pusėje tėvai išsiuntė mane į Švenčionis pasiteirauti, ar ne- galiu būti priimtas į gimnazijos IV klasę. Dviem traukiniais – Panevėžys–Švenčionė- liai ir Švenčionėliai–Lentupiai pasiekiau sudegintus Švenčionis. Nesudegusi buvo tik Adutiškio gatvė. Joje radęs gimnazijos pastatą, patekau į direktoriaus Radziulio (vardo neprisime nu) kabinetą. Į mano pasisveikinimą direktorius atsakė dideliu barniu. Už ką jis barė mane, nesupratau. Ir iki šiol nenuvokiū. Aišku buvo, kad nebūsiu priimtas. Greičiausiai todėl, kad porą savaičių pavėlavau atvykti.

Kai motina išeidavo į darbą, prižiūrėdavau seserį. Padėdavo ir brolis Jonas. Kadan- gi žemės sklypas buvo vietoje, atbėgdavo pažiūrėti dukrelės ir motina. Tačiau sulau- kusi pusės metų, sesutė staiga susirgo.

Sergančią Janytę slaugė motina. O aš padėjau tėvukui žemės ūkio darbuose. Dvy- likos metų mokėjau jau arti ir dalgiu pjauti javus. Janytei mirus, į šermenis prisirinko nemažai žmonių. Aš, jausdamas gėdą, nepareidavau į trobą. Maisto atnešdavo tėvukas arba brolis Jonelis. Miegodavau klojime, giliai įsikasęs į sieną, nenusivilkęs viršutinių drabužių.

Janytės laidojimo dieną kaip tik reikėjo „samagoną“ varyti, kad neperrūgtų. Varėm už 50 metrų nuo keliuko alksnyne. Medžių lapai buvo jau beveik nukritę. Sėdėdami prie „samagono“ aparato, išgirdom žmones giedant laidotuvių giesmes. Neprisime- nu, ar karstelis buvo vežamas Širmaja pakinkytam vežime, ar nešamas vyrų. Paskui

karstelį sekė motina ir penkerių metų brolis Vladelis. Prie „samagono“ aparato sėdėjome trise: tėvukas, Jonelis ir aš.

Pakėlęs akis, matau tėvuką, nusiimantį kepurę, persižegnojantį ir verkiantį. O jo lūpos šnabžda maldą. Ir mes abu su Joneliu žegnojamės ir taip pat verkdami kalbam „Amžiną atilšį“. Praėjus procesijai, nusišluostome ašaras, prikišę po katilu malkų, toliau varom „velnio lašus“.

Kada grįžo po laidotuvių motina su Vladeliu, nematėm. Aišku, gedulingų pietų nebuvo... Greičiausiai ir tą naktį praleidau įsikasęs į sieną.

Kadangi tada ant mirusiųjų kapų statydavo mažus medinius kryžius, nežinau, kur palaidotas broliukas ir dvi sesutės.

Apie direktoriaus netaktą žinojo visi Švenčionys. Gimnazijoje baigęs IV klases Kazys Gaižutis, kitais metais persikėlęs mokytis į Linkmenų gimnaziją, dažnai prisimindavo buvusį savo direktorių tik blogu žodžiu.

O su direktoriumi Radziuliu dar teko susitikti. 1953 m. buvau baigęs Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto keturis kursus. Per atostogas nutariau pasiieškoti darbo. Gavau Vilniaus moksleivių turistinės bazės direktoriaus vietą. Įstaigos tikslas – priimti, apgyvendinti ir aprodyti Vilniaus miesto žymiausias vietas Lietuvos vidurinių mokyklų mokytojams ir moksleiviams.

Pats turėjau susirasti vadovų po miestą. Į mano skelbimą spaudoje atsirado nemažai norinčiųjų, nors atlyginimas buvo labai menkas. Net direktoriaus alga siekė tik 600 rublių (po 1961 m. chruščiovinės reformos – 60 rublių). Vieną dieną darbo ieškoti atėjo ir Radziulis. Apsimečiau jo nepažinęs. Priėmiau vyresniuoju vadovu po Vilnių.

Apžiūrėjau Švenčionis. Centre buvo nesudegę tik stačiatikių cerkvė, buvę gestapo rūmai ir dar kažkokia vokiečių įstaiga. Joje sovietinių partizanų 1944 m. pavasarį buvo nukautas aukščiausiasis apskrities viršininkas – vokietis Ohlis, apie kurio (ir jo pavaduotojo) likvidavimą tie partizanai tiek daug pasakų yra prisėkę. Iš tolo apžiūrėjau ir kalėjimą. Negalėjau nė pamanyti tada, kad mažiau kaip po metų paskui mane užsitrenks to kalėjimo geležiniai vartai...

Liūdnas grįžau į tėviškę, praradęs viltį tęsti mokslus. Nežinau, kam reikia dėkoti už tai, kad lapkričio pradžioje Linkmenyse buvo įkurta keturių klasių progimnazija. Greičiausiai Švenčionių liaudies švietimo skyriaus vedėjui Valentinui Vainauskui ir

tame skyriuje dirbusiam buvusiam mano mokytojui Juozui Jarmaliui. Jis buvo vedęs tolimą mano giminaite, kuri mokytojavo Linkmenų pradžios mokykloje ir čia gyveno su dukrele. Savaitgalio praleisti atvažiuodavo ir vyras.

Juozas Jarmalis, manau, norėjo, kad Linkmenų apylinkių jaunimas siektų mokslo.

Progimnazijos direktoriumi paskirtas didelis Lietuvos patriotas – linkmeniškis lituanistas Kazys Kardelis surinko būrelį mokytojų. Gaila, kad prisimenu ne visų jų pavardes. Juk nuo tų laikų praėjo jau beveik 70 metų. Matematiką mums dėstė du Medicinos fakulteto kursus baigęs direktoriaus giminaitis Balys Kardelis. Ką dėstė Veronika Pelenytė*, nebeprisimenu. Gamtos mokslus – klasės auklėtoja, kurios pavardės taip pat nebeprisimenu. Žinau, kad ji buvo kilusi iš Švenčionių krašto, du jos broliai žuvo partizanaudami. Geografiją dėstė iš Kirdeikių apylinkės kilęs Paukštė, baigęs vos 7 klases Utenos gimnazijoje. Rusų kalbą – buvęs caro valdininkas, pabėgęs į Lietuvą nuo revoliucijos, Runovičius. Netoli Linkmenų turėjo gražų dvarą. Lietuviškai jis kalbėjo blogai. Išvežė jį į Sibirą su žmona ir dviem vaikais per paskutinį vežimą 1953 m., atrodo, sausio mėnesį. Išvežė numirti savo tėvynėje. O sūnūs grįžo į Lietuvą. Gyvena Švenčionėliuose.

Prisimenu Runovičių kaip senelį visiškai plika galva, turintį subtilų humoro jausmą, net nuoširdų. Partizanai elgėsi su rusų dvarininku gan pagarbiai. O „savi“ rusai komunistai neužmiršo jo „prasikaltimų socialistinei revoliucijai“. Labai gerai prisimenu jo pirmą rusų kalbos pamoką: kalbėdamas „точка, точка, запятая, вышла мордочка кривая“ („taškas, taškas, du kabliukai...“) jis lentoje nupaišė žmogaus galvą. Taip per vieną pamoką lengvai išmokom net penkis rusų kalbos žodžius.

Tik jau universitete nemėgau rusės dėstytojos Basionok (vadinom ją Čertionok) už tai, kad ji rusų kalbą primygtinai skelbė esant gražiausia pasaulyje.

Progimnazijoje Mykolas Samuolis nuo 1945 m. rudens mokė mus karinio parengimo. Mokytojas buvo tarnavęs lenkų kariuomenėje. 1939 m. patekęs į bolševikų nelaisvę, užsirašė lenku. Tarnavo generolo Anderso armijoje, su ja atsidūręs Anglijoje nepripato ir iškart pradėjo skelbti komunistines idėjas. Net tolerantiški anglai išsiuntė jį į SSRS. O galbūt pats pasiprašė. Jokio konflikto su partizanais neturėjo.

* Pelenytė, mano giminaite, mirė sužeista 1945 m. birželio mėn.

Du rusų karininkai kartą atsivežė į mokyklą lengvąjį kulkosvaidį ir mokė, kaip jį išrinkti ir surinkti, kaip juo šaudyti. kažkas iš moksleivių pajuokavo, kad patys okupantai ruošia mus būti Lietuvos partizanais. Kadangi Rusijoje buvo dėstomas karinis parengimas, pagal tą patį šabloną mokė to ir lietuvius.

Kokie ten buvo mokslai, gali suprasti tik tie, kurie tais metais mokėsi. Tų metų lapkričio pabaigoje ar gruodžio pradžioje per pamoką kažkas iš moksleivių sušuko „Žiūrėk, Juze, tavo brolių Juozą varosi stribai!“ Stribai tikrai varėsi vieną iš trijų brolių Šklensų, Juozą. Sesuo Juzė net neišdrįso išbėgti iš klasės atsisveikinti su suimtu broliu. Tik tyliai verkė. Neprisimenu, kas iš mokytojų tęsė pamoką...

Juozui, savo nelaimei, pavyko pabėgti iš stribų rankų. Apie tai vėliau.

1944–1945 m. Lietuvoje žuvo apie 10 tūkstančių partizanų. Linkmenų, Labanoro, Saldutiškio ir Kirdeikių apylinkėse apie 150... Klasėje iš daugiau kaip 20 moksleivių gal nebuvo nė vieno, kurio brolis, sesuo ar tolimesnis giminaitis nebūtų buvęs nukautas arba uždarytas į kalėjimą ar lagerį. Tad kokie iš tikrųjų tada buvo mokslai?

Bet mes buvome jauni, retai kada iš mūsų veidų dingdavo šypsena. Aišku, pamokų dažnai neparuošdavom. Manydami, kad akinius nešiojęs Runovičius ne tik nepriimato, bet ir neprigirdi, prieš rusų kalbos pamokas daugelis pasislėpdavo po suolais. Kartą ir aš pamėginau pasekti jų pavyzdžiu. Tačiau vos prasidėjus pamokai, užgirdau mokytojo balsą: „Terleckas (kirčiuota „a“), вылезай из-под стола и отвечай урок“ („Terleckas, lišk iš po stalo ir atsakinėk“). Teko išlįsti ir atsakinėti. Žinoma, dvejeta neparašė. Greičiausiai iš gailėsčio... Runovičius tiek išmokė mane rusų kalbos, kad kitą vasarą patekusiam į Švenčionių kalėjimą nereikėjo vertėjo paneigti, kad jokiai „Geležinio vilko“ organizacijai nepriklausiau, nors tuo buvau kaltinamas.

Krivasalio partizanų būriai

Nė vienas kaimo šaukiamojo amžiaus vyras, paskelbus mobilizaciją į Raudonąją armiją, nenuėjo į šaukimo punktą. NKVD–NKGB pasiuntė į Krivasalį savo agentą, vardu Aleksandras. Tas mokėjo reikiamu momentu pradėti verkti, net balsu raudoti. Jis visiems sutiktiesiems kaime verkdamas pasakojo apie tai, kaip vokiečiai sudegino jo tėvo namus, sušaudė tėvus ir visus šeimos narius. Tik per stebuklą pavykę jam pabėgti. Jautresnės moterys verkė klausydamos jauno agento ašarų. Jį valgydino, o į kelionę Rusijon įdėdavo lašinių, sviesto ir kitų skanėstų. Bet po savaitės Saša kaip nebuvęs sugrįždavo ir kitiems pasakodavo tragišką savo šeimos likimą. Kai kam kilo įtarimas, pradėta ironizuoti: „Ir kaip to rusiuko akys gali pagaminti tiek ašarų...“ Tik vėliau žmonės suprato, kodėl jis stengėsi aplankyti kiekvieną Krivasalio trobą ir būtinai joje pernaktoti. Taip Sašai pavyko iššnipinėti, kiek kaime liko jaunų vyrų. Tai buvo talentingas agentas, šiek tiek išmokytas suprasti ir netgi kalbėti lietuviškai.

Greit šaukiamojo amžiaus vyrai gavo kvietimus į mobilizacijos punktus. Teko miške į vakarus nuo Krivasalio išsikasti 40 vietų bunkerį. Jame apsigyveno visi vyrai, išskyrus vieną, kuris slapstėsi duobėje, iškastoje prie Pakalo ežero esančiam alksnyne. Tai buvo vyras, kurio dėl ligos neėmė į Lietuvos kariuomenę. Anupro Dubausko šeimoje buvo 4 suaugę vyrai. 2 sveiki broliai pasitraukė į Vakarus, o du invalidai liko namuose, manydami, kad enkavedistai jų nelies. Tačiau sribai pradėjo terorizuoti ir tuos, reikalavo pasakyti, kur slapstosi kiti du broliai. Nepakėlę sribų teroro, ir tie išėjo partizanauti. O ko į mišką išėjo šešiolikmetis Algirdas Paznėkas, negaliu paaiškinti.

Greit kažkas iš strībų įspėjo, kad bunkeris yra okupantams žinomas ir bus likviduotas. Teko vyrams paskubomis trauktis į Kiauneliškio mišką ir ten išsikasti bunkerį šalia Šiškinių vyrų bunkerio. Žemė tada buvo jau įšalus, enkavedistų galimam puolimui nebuvo padaryti užmaskuoti pasitraukimo grioviai. Bunkeriuose buvo daugiau kaip 100 vyrų. Krivasalio bunkeriu vadovavo Antanas Krinickas, o Šiškinių – Apolinaras Juršys ir leitenantas, slapyvardžiu Kumpis.

Saldutiškio valsčiuje buvo tik trys vietiniai stribai, broliai Karnackai. Prie jų prisidėjo Labanoro apylinkėse pas ūkininką bernu tarnavęs žmogžudys Viškelis, kuris buvo nušovęs savo šeimininką ir tuo parodęs savo ištikimybę sovietinei valdžiai, Pakiaunio dvarely tarnavęs belaisvis Vasia, spėjęs gerai pramokti lietuviškai, mūsų pažįstamas verksnys Saša, iš kažkur atsibastęs, greičiausiai taip pat buvęs belaisvis Aleksandras, ir dar keliolika lietuvių išgamų iš kitų valsčių, atsibasčiusių daugiausia iš Vilniaus krašto.

Kirdeikių apylinkių partizanai susijungė į „Tigro“ rinktinę. Kadangi vyresnio amžiaus karininkai atsisakė vadovauti rinktinei, teko sunkią našta ant savo pečių užsikrauti Lietuvos kariuomenėje tarnavusiam ir vokiečių okupacijos metais karines žinias pagilinusiam Leonui Vilučiu. Jo pavaduotojais buvo paskirti leitenantas Dasčinskas ir atsargos leitenantas Kiela, tada mokytojavęs Saldutiškyje. Kirdeikių „Vanagu“ kuopos vadu tapo atsargos leitenantas J. Gimžauskas.

1944 m. lapkričio antroje pusėje ant Ginučių piliakalnio įvyko pirmas „Tigro“ rinktinės susirėmimas su okupantais. Iš keturių apylinkėse siautusių strībų buvo nukauti trys. Į Kirdeikius atriedėjo automobiliais 300 NKVD kariškių. Juos, žygiuojančius piliakalnio link, pasitiko kulkosvaidžių, automatų, šautuvų kulkų lietūs. Mūšis truko pusę dienos. Artėjant vakarui enkavedistai pasitraukė.

Lapkričio pabaigoje 50 gerai ginkluotų L. Vilučio vadovaujamų vyrų išžygiavo į Kuktiškes. Po kautynių ant Ginučių piliakalnio Kuktiškių stribai nakvoti išvažiuodavo traukinėliu į Uteną...

Gruodžio pirmoje pusėje pro mokyklos langus pastebėjome Kirdeikių link žygiuojančią gausią enkavedistų koloną, ginkluotą šautuvais, automatais ir kulkosvaidžiais. Juos ant Obelų kalno pasitiko 150 vyrų Apolinaro Jurgio vadovaujama kuopa su 12 kulkosvaidžių (Apolinaro brolis Valentinas mokėsi mūsų klasėje). Enkavedistų

puolimas buvo atmuštas. Tačiau bijodami didesnių NKVD ginkluotų pajėgų kontrpuolimo, vyrai pasitraukė į miškus. Partizanų vadovybės įsakymu partizanai buvo įpareigoti nesivelti į kautynes su kaimais ir miškus šukuojančia divizija, dienomis kaimuose nepasirodyti pavieniams partizanams. Tačiau kai kurie partizanai, pervertindami savo jėgas, nevykdė įsakymo. Šiškinių kaime į enkavedistų rankas pateko po kaimą vaikščiojantis vienas iš brolių Juršių, Viktoras. Jo sesers paprašytas Mykolas Vilitis puolė gelbėti Juršį. Bevažiudami rogėmis užšoko ant rusų pasalos. Bataliono vadas Mykolas buvo nukautas, bet arklys išvežė žuvusį Mykolą Vilitį, jo sužeistą mylimąją Janiną Juršytę ir vežėją Brukštų, nors šio kailiniuose buvo rastos devynios kulkos.

Visa apylinkė gedėjo. Kaimo staliai dirbo karstus, nes buvo juntama, kad aukų bus daugiau...

Kiek galingi tada buvo partizanai, galima spręsti pagal tai, kad Mykolą Vilitį buvo nuspręsta palaidoti Kirdeikių kapinėse. Visi keliai, vedantys į Kirdeikius, buvo saugomi didelių partizanų pajėgų.

Pamokslą prie vado karsto pasakė Kirdeikių klebonas Petras Liutkus, „Tigro“ rinktinės štabo narys. Jo pamokslas iš lūpų į lūpas pasklido po Kirdeikių apylinkes. Pamenu, kad kunigas kvietė visus vyrus stoti į kovą su pavergėjais, jungtis į partizanų būrius, o besislapstančius namuose vadino bobomis.

Po to pamokslo kunigas buvo priverstas išeiti į pogrindį. Išsislapstė jis neilgai. Buvo suimtas 1945 m. liepos 27 d., Švenčionyse ir Vilniuje labai kankintas. Išvežtas į lagerį greit mirė...

Lietuvos vyrai nebuvo deramai pasirengę naujai bolševikų okupacijai. Jie turėjo žinoti, kad okupantai bus itin budrūs Šv. Kalėdų išvakarėse – per Kūčias. Stribai nuvokė, kad, laikydamiesi tautos tradicijų, vyrai Kūčių švęsti ateis į savo šeimą – pas tėvus.

1944 m. per Kūčias Kaltanėnų stribai apsupo Linkmenų trobas, kuriose, žinojo, yra jaunų vyrų. Tokių surado net 10. Ankstyvą Kalėdų rytą varėsi juos surištus rankomis į Kaltanėnus, esančius už 10 km. Varėsi ir Juozą Šklenską, prieš mėnesį ištrūkusį iš jų rankų. Stribų vadas pareiškė, kad kas kilometrą šaudys „dezertyrus“ po vieną.

Pirmąjį pasivedėję į šalį nušovė Šklenską. Vyrai laukė, kas kitas iš jų bus kraujo ištroškusių stribų auka. Besiruošiant nušauti antrąjį linkmeniškį, koloną pavijo karinis

automobilis, kuriame sėdėjo keli karininkai. Tie neleido šaudyti – įsakė varyti suimtuosius į Kaltanėnų sribynę, paskui – į Švenčionių kalėjimą. Ten buvo jie nuteisti po 8 metus lagerio darbų. Liepos mėnesį buvo paskelbta amnestija. Į Linkmenis sugrįžo, rodos, visi 9, išskyrus vieną, Liudo Malakausko svainį. Jis buvo išbadėjęs, Švenčionėliuose sočiai pavalgė svečiuose pas giminaitį ir mirė vietoje, nespėjęs pamatyti ką tik gimusio sūnaus...

Kunigo Liutkaus žodį, raginantį Lietuvos vyrus išeiti į miškus, labiausiai įsidėjo į savo širdis tolimesnių kaimų – Šiškinių ir Krivasalio – vyrai, visi išėjo partizanauti.

1945 m. sausio pradžioje, grįždamas po pamokų, susidūriau su Liudu Malakausku – kartu mokėmės 1941–1942 m. Žinojau, kad jis 1942 m. vasarą su motina ir seserimi buvo išvežtas dirbti į Vokietiją. Ką išvežti, sprendavo ne vokiečių valdžia, bet kaimo seniūnas, susitaręs su artimiausiais savo bičiuliais. Formalus pretekstas išvežti Malakauskus buvo tas, kad duktė Elena sovietų okupacijos metais buvo pionierė. Iš tiesų vietinė valdžia žinojo, jog bežemės, visą gyvenimą tarnaitė dirbusios Malakauskienės niekas neužstos, niekas neparrašys skundo, kad išvežama moteris su nepilnamečiais vaikais, iš kurių ir vokiečiams jokios naudos.

Apsidžiaugiauti sutikęs draugą, su kuriuo sėdėjome viename suole ir apie kurio sugrįžimą iš Vokietijos nieko nebuvau girdėjęs. Liudas papasakojo, kad, Berlyne mirus motinai, jis su seserimi Elena buvęs sugrąžintas į Lietuvą. Sesuo ištekėjusi, bet neseniai sribai areštavę jos vyrą, nes tas slapstėsi nuo tarnybos Raudonojoje armijoje. Vyresnysis brolis Eduardas dar prieš išvežant kitus šeimos narius buvęs paimtas į vokiečių darbo tarnybą. Iš vokiečių tarnybos brolis pabėgęs su šautuvu į Lietuvą. Metus slapstėsis, o praėjusį rudenį įstojęs į Krinicko-Romelio būrį. Apie tai sužinoję, sribai pasiūlė Liudui tapti apmokamu jų agentu. Aišku, NKGB tikėjosi, kad žmogų, turintį sąsaskaitų su vokiečiais už sugriautą vaikystę ir motinos mirtį, nesunkiai užverbuos. Tačiau Liudas atsisakęs tapti judu. Tada jis buvęs bene du kartus areštuotas ir Saldutiškio sribų vado Vaičiulio kankintas, kad brolių ir Lietuvą išduotų.

Žinodamas, kad Liudas daugiau kaip metais jaunesnis už mane, t. y. neturi net 16 metų, mėginau atkalbėti jį nuo sumanymo su ginklu rankose kovoti su okupantais. Liudas nekalbėjo apie patriotizmą, bet tik apie tai, kad labai myli savo brolių ir privalo būti greta jo arba žūti kartu. Siūliau jam mokytis progimnazijoje. Atsakė, kad neturiš

kur gyventi ir dažnai esąs alkanas. Pažadėjau jam kasdien nunešti po storą sumuštinį. Daugiau ir pats niekuo negalėjau jam padėti. Man taip ir nepavyko šešiolikmečio Liudo atkalbėti eiti pas brolių bunkerį, esantį Labanoro girioje. Pritrūkau argumentų. Savo ryžtą teisinu tuo, kad jo laukia areštas už nesutikimą tapti NKGB agentu.

Nuotaikos Lietuvoje palaipsniui kito. Daugelis tebegalvojo, kad anglai ir amerikiečiai neleis naikinti ir sovietinti lietuvių tautos. Baigę karą su vokiečiais, jie savo ginklą atsuks prieš Rusiją. Kiti siekė prisitaikyti prie atėjūnų.

Iki mirties neužmiršiu 1944 m. rudens ir 1945 m. žiemos nuotaikų. Kurše apsupti vokiečiai įnirtingai priešinosi. Kartais lyg ir buvo girdėti sunkioji artilerija arba lėktuvų bombos, atrodydavo, sprogsta vis arčiau Lietuvos–Latvijos sienos ir Krivasalio. O gal vokiečiai stumia rusus atgal? O kaip norėjosi, kad ši mano svajonė taptų tikrove. Tačiau tie patrankų šūviai vis silpnėjo, tolo... Viltis sulaukti sugrįžtančių vokiečių blėso ir visiškai išnyko.

Prieš pat Kalėdas, jau auštant, išbudino mus lėktuvų ūžesys. Tėvukas išbėgęs prie klijavimo pamatė parašiotu nusileidžiantį žmogų. Tas, suvyniojęs parašiotą, lietuviškai paklausė tėvuką: „Kurioje vietoje nusileidau?“ Tėvukas atsakęs, kad Krivasalyje, ranka parodė, kad čia pat Pakalo ežeras, o už jo – Jovarančiškės. „Dangaus paukštis“ padėkojęs nuėjo ežero pusėn.

Vėliau sužinojom, kad tai buvo vyras iš Mineiškiemio, vokiečių lėktuvo išmestas kovai su rusais, parengtas žvalgybos mokykloje. Po pustrėčio mėnesio jis žuvo Kiauneliškio mūšyje.

Išaušus pasirodė ginkluoti partizanai, su jais – ir pradžios mokyklos suolo draugas Algirdas Paznėkas. Jie bėgte nubėgo pas kaimyną Vincą Ramankevičių, kur buvo susirinkę parašiotininkai.

Tą pačią prieškalėdinę dieną pamatėme už puskilometro žygiuojančius rusų kareivius. Kažkas pranešė, kad parašiotininkai pasirengę gintis, jeigu kareiviai pasuks Ramankevičiaus trobos pusėn. Vėliau paaiškėjo, kad tie „rusai“ buvo neseniai į 16-ąją diviziją mobilizuoti lietuviai, aprenkti rusiška uniforma. Laimei, kareiviai nužygiavo Šiškinų pusėn.

1945 m. sausio–vasario mėnesiais mūsų apylinkėse, Kirdeikių parapijoje, NKVD pavyko aptikti nedidelius partizanų štabus. Neprisimenu, kuriuose dviejuose

kaimuose enkavedistų apsupti gyvi sudegė po du partizanus ir po vieną jų ryšininę.

Visi jie atmetė čekistų pasiūlymą pasiduoti gyvi. Didelė netektis buvo Mykolo Viličiaus brolio Leono, „Tigro“ rinktinės vado, areštas. Nors buvo išleidęs įsakymą pavieniems partizanomams nevaikščioti po apylinkes, tačiau apie sausio 10 d. pats sulaužė tą įsakymą – nusprendė aplankyti dėl brolio Mykolo žūties liūdinčias seseris. Čia rado pasalą ir pateko į čekistų rankas.

Vasario 16 d., nepriėjęs mūsų klasės (buvusios dviejų senelių, žmonos ir vyro Valių namo viename gale; esu girdėjęs, kad jų vaikai inteligentai buvo pasitraukę į Vakarų), pamačiau ant lenkų okupacijos laikais pastatytos „konfederatės stiliaus“ miestelio salės plevēsuojančią tautinę vėliavą. Nemoku žodžiais išreikšti savo džiaugsmo. Klasėje radau jau susirinkusius visus moksleivius. Jie buvo prisisėgę vėliavos spalvų juosteles. Laukėme, kaip į tai reaguos progimnazijos direktorius Kardelis. Įėjęs į klasę jis nė kiek nesutriko. Pamažu nusiėmęs akinius ir nušluostęs juos nosine, apžvelgęs klasę padeklamavo Maironį: „Nurimk, sesute, užteks raudoti, nušluostyk ašaras gailias...“

Tada paprašė mus atsisėsti. Pamoka buvo tęsiama toliau. Kažkam pranešus, po pietų atsidanginę Kaltanėnų sribai vėliavą nukabinę išsinešdino atgal.

Partizanai iki tol nevykdė beveik jokių teroro aktų, išskyrus tai, kad lapkričio pirmoje pusėje, pasivedę už Linkmenų Naujasodžio priemiesčio, nušovė apylinkės pirmininką Dūdėną (vardo neprisimenu) ir kažkokias pareigas Kaltanėnuose ėjusį, iš Rusijos atvykusį kariškio uniforma vilkintį labai aktyvų komunistą, dar prieš karą vedusį partizano Adomo Paznėko motinos seserį (gyvenusią Rusijoje).

Prisimenu prieš lapkričio 7 d. mokyklos didžiausioje klasėje to rusų pasakytą labai ilgą kalbą, iš kurios nieko nesupratau. Daugiausia savo kalboje minėjo Staliną, Leniną, revoliuciją ir socializmą bei komunizmą. O Dūdėnas pasakė tik kelis bereikšmius žodžius.

Apylinkės žmonės nepritarė šiems veiksams. Tarp nepritariančiųjų buvau ir aš.

Rusas paliko našlaičius keturis vaikus, jų vyriausias (11–12 metų) atvykdavo į Linkmenis su sribais, visada vos ne žeme tempdamas automatą. Po kurio laiko našlė lietuvė su vaikais grįžo į Rusiją.

Greit Linkmenyse įvyko naujas teroro aktas: partizanai naktį išsivedė keturis ar penkis pagyvenusius vyrus, šie taip ir nebesugrįžo. Vienas jų – klasės draugo Leono

Bimbos šeimininkas. Anksčiau dažnai lankydavausi tame bute. Kartą mačiau ant stalo dvi knygas: pulkininko Jono Petruičio „Kaip jie mus sušaudė“ ir man nežinomo autoriaus „Žydai už Stalino pečių“. Pirmąją knygą buvau du kartus skaitęs vokiečių okupacijos metais, o trečią kartą – bolševikams sugrįžus. Antrąją knygą laikiau melu, todėl jos nė karto nesu skaitęs. Ne tai svarbiausia, svarbu, kad buto šeimininkas, mano nuomone, negalėjo būti Lietuvos priešas. Antraip jis būtų išdavęs tų knygų laikytoją Bimbą.

Po to įvykio niekada nebeužeidavau pas Leoną... Man buvo per sunku būti nužudytojo našlės kančios liudininku.

Linkmeniškiai moksleiviai tikindavo mane, jog anie buvo partizanų nubausti mirties bausme už tai, kad neva iš pašto telefonu pranešę Kaltanėnų sribams apie ant miestelio salės kabančią trispalvę. O vienas iš jų išvežęs į Kaltanėnus šieno vežime paslėptą išdaviką Veršelį (vardo nežinau), kuris ten tapęs žiauriu sribu. Jį ne kartą mačiau ginkluotą su kitais sribais Linkmenyse. Tai buvo bene vienintelis sribas iš Linkmenų apylinkės. Tų metų balandžio mėnesį Kaltanėnų sribai pateko į partizanų pasalą netoli Reškutėnų. Ten nukauta 18 ar 19 sribų, galą gavo ir Veršelis. Bent apie tai esu girdėjęs.

Sklido kalbos, kad šiškiniečių bunkeriu, esančiam Labanoro girioje (vos keli kilometrai nuo Kiauneliškio geležinkelio stoties) vadovauja mūsų klasės draugo Valentino Jurgio brolis Apolinaras. Kai vieną dieną Valentinas neatėjo į progimnaziją, nusprendėm, kad ir jis išėjo partizanauti.

Mūsų vyrai slapstėsi dideliuose bunkeriuose, kuriuos NKVD, turinčiai galingą karo techniką, atrasti ir sunaikinti buvo nesunku.

1945 m. kovo 12 d., grįždami po pamokų, Labanoro pusėje girdėjome duslius sprogimus.

Kitą rytą į klasę atėjęs Jonas Paukštė iš Kirdeikių pranešė liūdną žinią – į Kirdeikius atbėgę iš Krivasalio bunkerio prasiveržę keli partizanai. Tada buvo labai daug prisnigę. Į Kirdeikius bėgę aplinkiniais keliais, taigi įveikė apie 20 kilometrų nuotolį ginkluoti, nuolat sribų persekiojami. Krivasalio ir Šiškinų bunkerius apsupo NKVD kariuomenė, o pamiškių pasalose partizanų laukė iš daugelio miestelių suvaryti sribai.

Esu minėjęs, kad jie pasivijo kulkosvaidžiu ginkluotą Igną Paznėką, kuris susisprogdino kartu su kulkosvaidžiu. Kirdeikiuose matę vienomis kojiniėmis apsiavusį keturiasdešimtmetį partizaną Mečislovą Grigaravičių, daugelio vaikų tėvą, ir kulkosvaidžiu ginkluotą klasės draugo Kazio Avižienio brolių Bronių (gimusį 1925 m., t. y. nesulaukusį ir 20 metų). Bronius vėliau pasakojo, kad du kartus jo gyvybę išgelbėjęs tas kulkosvaidis. Prasiveržė ir sužeistas Jonas Aldusevičius, trisdešimtmetis džiovia sergantis Jonas Mičėnas. Apie Kazio brolių Antaną jokių žinių nebuvo. Visą kelią pasikeisdami nešę nepaeinantį Antaną Milčinską. Abu jo jaunesni broliai, vėliau sužinojome, žuvo. O Antanas žuvo pavasarį. Jis buvo gimęs, rodos, 1914 m. Jo amžiaus ne vienas užsiaugino didelę barzdą, pasisendino ir išliko gyvas. Liko keturios netekėjusios seserys.

Krivasalyje raudėjo moterys ir vyrai. Mat enkavedistai išvarė kaip tik iš Krivasalio senus vyrus su arkliais vežti į geležinkelio stotį žuvusių partizanų kūnų. Nuo mūsų vaikų ir paauglių, buvo slepiamas tragedijos mastas.

Ne aš vienas bijojau išgirsti baisią tiesą. Tik vėliau sužinojom, kad žuvo bene 79 partizanai. Krivasaliečiai veržėsi – dalis jų prasiveržė. O šiškiniečių vadas Kumpis tikinęs, kad bunkeris atlaikys puolimą. Jie manė, kad puola tik stribų gaujos. Likę bunkeriuose kovojo dvi dienas. Į pavakarę atsivežę iš Utenos minosvaidžius, enkavedistai minomis sugriovė abu bunkerius. Vienas seržantas lindęs į bunkerį. Jį nušovęs, sužinojau po metų, viena akimi aklas krivasalietis Anupras Dubauskas. Enkavedistai įsakė mano dėdei Vladui Mičėnui lįsti į bunkerį ir ištraukti nukautą jų seržantą.

Apie tai jis ilgai slėpė nuo mano motinos ir nuo visos šeimos. Prieš lįsdamas į bunkerio vidų dėdė šaukęs partizanams: „Aš esu Vladas Mičėnas iš Krivasalio. Man įsakyta ištraukti nušautą rusų kareivį.“ Į jo šauksmą niekas neatsiliepęs. Tada jis nei gyvas, nei miręs užnėręs kilpą ant ruso bato ir ištraukęs jį. Atrodo, tik tada susprogdinę Krivasalio bunkerį. Ignas Drūteika tarp žuvusiųjų atpažinęs savo žentą Antaną Avižienį. Grįžęs į kaimą, jautė pareigą tą žinią pranešti Antano artimiesiems: nėščiai savo dukrai (gimusi mergaitė po kelių mėnesių mirė) ir jo tėvams, broliams, seseriai (šeimoje buvo šeši vaikai). Įbėgęs į Avižienių trobą, Drūteika prapliupo verkti: „Mes nebeturime Antaniuko!“ Apsikabinę abu su motina ilgai raudoję. Motina tuoj pat išprotėjo... Sąmonė, man atrodo, jai sugrįžo tik 1964 m. prieš pat Kalėdas, mums su

trimis jos sūnumis (šiandien gyvas tik vyriausias iš jų – Bronius, buvęs partizanas) atvežus iš Vilniaus karste sūnų Kazį...

Šiškinų bunkeryje žuvo visi iki vieno. Niekas neišlindo pasiduoti. Žmonėms įprasta save apgaudinėti. Ne kartą teko būti Šiškinuose. Kartais šiškiniečiai tikino save, kad kaimo vyrai ne žuvo, bet pasitraukė į tolimus miškus. Labai norėjau ir aš tuo tikėti... O kiek kaime liko našlių moterų. Girdėjau, kad tik viena šiškinietė vėliau ištekėjo...

Po kelių dienų visi klasės moksleiviai nusprendėm, kad Valentinas Juršys taip pat žuvo tame bunkeryje. Kažkam pasiūlius, atsistoję ir persizegnoję sukalbėjom tris kartus „Amžiną atilsį“. Tačiau po savaitės į klasę įžengė Valentinas, gyvas ir sveikas. Iš to kio didelio džiaugsmo visi jį išbučiavom.

Valentinas papasakojo, kad tikriausiai pats Dievas jį išgelbėjęs. Kovo 10 d. jis susirgęs gripu. Partizanai nuvežę jį gydytis pas gimines netoli Ginučių (į Kirdeikių parapiją).

Valentinas toliau tęsė mokslus progimnazijoje. Čia baigė keturias klases.

Šiandien mažai kas gali patikėti, jog 1944–1945 m. mūsų apylinkėse nebuvo išdavikų. Kad V. Juršys yra buvęs partizanas, žinojo visa progimnazija, visi mokytojai, visi Linkmenys ir apylinkės. Tačiau niekas jo neįskundė. Tačiau į V klasę jau neatėjo – išvyko mokytis į Vilnių. Jo laimei, Valentino nesurado 1945 m. liepos 27 d. enkavedistai, atvykę suimti septynių moksleivių.

Su juo 1946–1949 m. mokėmės Vilniaus prekybos technikume. 1947–1948 mokslo metais gyvenom Užupio gatvėje 19–1, kur retkarčiais atvažiuodavo partizanų ryšininkas Juozas Bulika*. Pas Valentiną užeidavo ir jo pažįstamas Adolfas Kuryla, kuris demonstruodavo turįs pistoletą ir atvažiavus Bulikai įduodavo pagrindinei spaustuvei šrifto ir kitų reikmenų.

Valentinas pasikviesdavo netoliese gyvenantį Adolfą Kurylą, ir visi trys išeidavo pas G. Augulį, Juozo Markulio-Erelio sėbrą – išdaviką. Man būdavo pavesta tik palydėti J. Buliką į geležinkelio stotį. Eidavom pėstute. J. Bulika visą kelią kalbėdavo rožinį.

J. Buliką ir A. Kurylą čekistai suėmė 1948 m. Greičiausiai todėl, kad J. Markulis jau buvo išaiškintas ir negalėjo kontroliuoti partizanų spaustuvių. A. Kurylą teisė karo

* Rašau jo pavardę taip, kaip ji buvo tariama (kirčiuojamas pirmas skiemuo). Pats jis kažkodėl rašė Bulka.

tribunolas, o J. Bulika buvo užverbuotas ir paleistas. Tačiau jo brolis Antanas privertė Juozą kartu išeiti partizanauti.

A. Kurylą sutikau Vilniuje 1956 ar 1957 m., paleistą iš lagerio. Į mano klausimą, kodėl areštuotas tiek daug plepėjo, atsakė: „Mane visi išdavė, todėl įpykęs ir aš visus išdavinėjau...“ Ir J. Bulika, ką žinojo, pasakė čekistams. O Juršiui sekėsi: nors mano vaidmuo talkinant partizanų spaudai lygus nuliui, bet kažkodėl ne Valentinas, bet aš 1949 m. gegužę buvau iš technikumо nuvestas į MGB rūmus ilgo pokalbio.

1945 m. kovo 13 d. dalyvavusieji pervežant partizanų kūnus iš bunkerių į Kiauneliškio geležinkelio stotį pasakojo, jog matę iš Krivasalio bunkerio ištrauktą kraujais paplūdusį, bet dar gyvą partizaną. Kas jis, niekas negalėjo pasakyti. Maniau, kad gal greit paaiškės. Deja, sužinojau tik po 10 metų. 1955 m. vasarą atvažiavęs traukiniu iš Vilniaus į Švenčionėlius, užėjau į geležinkelio stotį. Vidutinio ūgio, kokių 30 metų amžiaus, bet daug iškentėjusio žmogaus veidu, vyras padavęs ranką paklausė: „Negi neprisimeni manęs? Esu Liudas Malakauskas!“ Koks stebuklingas susitikimas su žmogumi, kurį laikiau žuvusiu 1945 m. kovą! Liudas ilgai pasakojo, kaip išliko gyvas.

Kovo 12 d. popietę jų, partizanų, buvo likę gyvų apie 10. Tada įlindęs rusų kareivis, siūlydamas pasiduoti. Neįveikęs nervinės įtampos ir didžiulio pykčio (bunkeryje žuvo jo brolis Juozas), Anupras Dubauskas iššovęs į kareivį. Tas kritęs negyvas. Liudas neprisiminė, kas palengvino kančias mano trečios eilės pusbroliui Kaziiui Terleckui, kuriam enkavedistų kulkosvaidis nutraukė abi kojas. Kazys meldęs pribairti.

Likę bunkerio kampe gyvi vyrai nusprendę susisprogdinti. Visi žuvę, o Liudas atsibudęs antrą ar trečią dieną Švenčionių kalėjimo ligoninėje. Kažkas iš čekistų neteisingai užrašęs jo pavardę. Liudas ta pavarde ir prisistatęs. Aiškines, kad „banditai“ atsižežę jį į bunkerį ištardyti. O vėliau, aišku, sušaudyti. Čekistai, sužinoję Liudo amžių, aišku, per daug nesidomėjo juo. Jam bylos nesudarę. Iš Lukiškių ligoninės išvežę baigti tiesti geležinkelio Maskva–Archangelskas. Ten dirbęs porą ar trejetą metų. Daug jo draugų likę palaidoti po geležinkelio pabėgiais, o jis, visą savo amžių pragyvenęs badmiriaudamas, ištvėręs. Brolis Eduardas sunkiai sužeistas miręs ant jo rankų tą kovo 11-ąją. Sesers Elenos vyras miręs Švenčionėliuose grįždamas iš konclagerio. Vėliau mums su Liudu teko abiem dirbti vienoje darbovietėje.

Tą pačią 1955 m. vasarą teko susitikti dar su vienu „iš numirusių prisikėlusiuoju“.

Linkmenų progimnazijoje, bet žemesnėje klasėje mokėsi porą metų už mane vyresnis ir labai stiprus vyriokas Romualdas Černiauskas. Girdėjau, kad vėliau jis mokėsi Utenos gimnazijoje. Paskui pasklido žinia, jog Romualdas nušovęs komunistą, Utenos gimnazijos direktorių. Buvęs suimtas ir greičiausiai sušaudytas.

Tą pačią 1955 m. vasarą toje pačioje Švenčionėlių geležinkelio stotyje pasisveikino vyriškis, pilna burna metalinių dantų. Ir tas nustebė, kad jo neprisimenu. Paklausė, ar esu girdėjęs apie Utenos gimnazijos direktoriaus nužudymą? „Prieš tave stovi to direktoriaus žudikas.“ Suvokęs, kad tuo netikiu, Romualdas papasakojo, kad savo rankose yra laikęs tik knygas, ne ginklą. Tačiau čekistams būtinai reikėjo surasti direktoriaus žudiką. Kai stribas automato buože išmušęs jam keletą dantų, prisipažinęs, kad jis ir esąs tas žudikas. Gavęs 25 metų bausmę.

Po beveik 10 metų išaiškinę partizaną, kuris tą direktorių nušovęs, ir Romualdą paleidę. Jam kalint mirę tėvai. Važiuojas abiejų brolių aplankyti. Vėliau išgirdau, kad nuo patirtų kalėjimuose ir lageriuose kančių Romualdas miręs. Amžiną atilsį tam kankiniui! Neseniai apie tą bylą skaičiau spaudoje. Bet kažkodėl straipsnio autorius nutylėjo tos klastotės aplinkybes, nepaminėjo Romualdo Černiausko nei pavardės, nei vardo. Daug nepriklausomos Lietuvos leidinių stengiasi nutylėti okupantų terorą, jų žiaurumą.

Po 1945 m. kovo 12 d. rinkau iš krivasaliečių žinias, kas iš būrio Kiauneliškio mūšyje liko gyvi, džiaugiasi, kad dar nemažai – net 15. Kartais pro mūsų trobą praeidavo vyrai pakeliui į Kirdeikių apylinkes. Tai kėlė didelį džiaugsmą.

Atėjo ilgai lauktas pavasaris. Vyrams lengviau slėptis nuo stribų ir enkavedistų. Saldutiškio „partorgu“ (Komunistų partijos sekretoriumi) dirbo vienas švenčionietis. O jo sūnus tapo stribu. Na, tas buvo tikras niekšas. Netikėjau, kad lietuvis gali taip neapkęsti Lietuvos partizanų. Kartą jį, ginkluotą automatu, sutikau Sidariškėse. Man ir draugams jis džiūgaudamas pasakojo apie Kiauneliškio mūšį ir tikino, kad Saldutiškio valsčiuje likę gyvi vos kelios dešimtys „banditų“. Iki kitos žiemos „su banditizmu“ Lietuvoje busià visiškai susidorota. Dar ne kartą jis vienas išdrįsdavo pasirodyti Krivasalyje. Tačiau po kurio laiko sužinojom, kad jis jau pas Leniną... O jo tėvas vėliau steigė kolchozus ir vis kalbėjo apie „komunizmo pastatymą“.

Dar negreit išsipildė to stribo svajonė. 1945 m. pavasarį partizanų būrys vėl išaugo

iki 80 gerai ginkluotų vyrų. Daugelis raiti jodinėdavo po mūsų apylinkes. Apsiginklavęs buvo ir mano draugas Kazys Avižienis. Jis iš kažkur gavo „dešimtuką“ – dešimčia šovinių užtaisomą rusišką šautuvą ir čekoslovakiską karabiną, naganą, kelias granatas. Ginklus slėpdavome už Krivasalio esančiame miške, duobėje. Retkarčiais nueidavom jų sutepti. Kartą užteko mums proto neštis namo karabiną. Pasikabinęs jį ant peties ėjau pro dėdės Vlado namo palangę, kur tuo metu buvo užėjusi motina. Ji pašaukė mane ir išsigandusi paklausė, kodėl vaikštai su šautuvu. Atsakaiu, kad su naščiais. Įrodymui atnešiau priemenėje stovėjusius naščius. Patikėjo.

Buvom tikri lengvabūdziai. Juk dažnai Krivasalyje siausdavo sribai ir enkavedistai.

Kartą išgirdom, kad naktį Krivasalį užpulsią sribai. Prie vieškelio Saldutiškis–Linkmenys gyveną krivasaliečiai nenakvojo namie. Mes gyvenome beveik puskilometrį nuo vieškelio, todėl likom namuose. Vidurnaktį užgirdom šautuvų ir automatų šūvius. Motina liepė man keltis ir bėgti kur nors slėptis. Bet aš užmigau. Vėl girdžiu motinos balsą: „Dieve, vaikelį nelaimė traukia – anas vėl miega.“ Šūviai greit nutilo. Ryte užgirdom, kad iššaudyti tik Terleckų ir Rastenių namų langai. Kokia kvailystė. Iš tų mūsų giminaičių niekas nebuvo miške. Kodėl kaip tik į juos šaudė? Marija Terleckaitė dėstė Linkmenų pradžios mokykloje rusų kalbą. Eidami vieškeliu į progimnaziją už Sraidutkų vienkiemio radom partizanų iškastus apkasus. Jie laukė grįžtančių sribų. Bet sribai grįžo ryte Linkmenų–Saldutiškio vieškeliu.

Po kelių dienų partizanai Paisetės kaime (keli kilometrai į vakarus nuo Krivasalio) susidūrė su sribais. Per susišaudymą nukovė tik vieną sribą – jauniausiąjį ir patį bjauriausiąjį iš trijų brolių Karnackų. Prieš kelias dienas tas Karnackas Jovarančiškėse radęs malkas kapojantį Stasį Šerėną, nė žodžio nepaklausęs, nušovė. Tada užėjęs į trobą prisuko patefoną ir ėmėsi šokdinti Stasio seserį... Šerėnų šeimoje augo du sūnūs ir duktė. Tėvas buvo miręs. O senai motinai ir silpnos sveikatos seseriai reikėdavo žmonių pagalbos. Broliai sutarė, kad pavasarį Vytautas išeis tarnauti į okupantų armiją, o Stasys liks namuose.

Karnackas buvo su sribu rusu. Tačiau lietuvis nušovė lietuvį. Maža to, Karnackas pasiėmė nušautojo kostiumą. Pasiruošė savo paties laidotuvėms... Sribai suvarė apylinkių moteris, kad tos giedotų šventas giesmes prie sribo karsto. Žmonės pasakojo,

kad nušautas sribas gulėjo karste su Stasio Šerėno kostiumu. Stribai privertė ir kunigą dalyvauti.

Po kelerių metų buvau Saldutiškio kapinėse pažiūrėti sribo kapo. Jokio paminklo. Į žemę įkastas paprastas medinis kryžius. Kapas apaugęs piktžolėmis. Šunies šuniškas galas!

Po kelių dienų su Kazeliu nuėjom į mišką „karvės ir telyčios“ (taip vadinom savo ginklus) pasižiūrėti. Kazys užsigeidė iššauti iš „dešimtuko“. Pritariau. Laimingai grįžę užėjom pas savo draugą mokytoją, kurio pavardės ir vardo neprisimenu, tik pravarde – Mūkas. Besėdėdami pas mokytoją pro langą pamatėm iš kaimo grįžtančius į Pakiaunį partizanus. Dauguma buvo raiti. Pėstieji nešėsi keletą kulkosvaidžių. Vėliau sužinojom, kad Kazio šūvį partizanai palaikė sribų išdaiga. Buvo apsupę kaimą. Jeigu būtų įvykęs mušis, stribai būtų iškviėtę enkavedistus ir sudeginę visą kaimą. Kažkas paleido gandą, kad iššovė Mūkas. Gavo pylos. Mums nepasigyrė.

Dar prieš tai girdėjom, kad prie Reškutėnų buvo nukauta 18 ar 19 sribų. Atsiranda istorikų, aiškinančių apie 1944–1953 m. pilietinį karą Lietuvoje. Tauta nekentė sribų. Lietuvos užkariavimą ir bolševikinį likimą lėmė rusų ginklai ir jų armija.

Turbūt 1945 m. birželio mėnesį partizanai sučiupo aštuonis ar devynis Stirnių ežere žvejojantčius sribus. Nepaliko nė vieno gyvo. Tarp jų galėjo būti ir mano vaikystės draugas, buvęs kumečio (vėliau sribo) sūnus Gediminas.

Tas įvykis galėjo būti po baisaus čekistų poelgio Pašuminėje. Švenčionėlių progimnazijoje mokiausi kartu su kiek jaunesniu Algimantu Ankėnu. Akyse tebematau jo jaunatviškai skaištų veidą. Algimanto vyresnis brolis tada mokėsi Švenčionių gimnazijoje. Broliai, atrodo, su dviem pusbroliais sukūrė pagrindinę organizaciją, turėjo ginklų, tapo partizanų rėmėjais. Birželio 11 ar 12 d. NKGB provokatoriai, prisistatę partizanais, juos žiauriai nukankino. Maža to, birželio 13 d. Kaltanėnuose vykstant Šv. Antano atleidams, jų sužalotus kūnus numetė bažnyčios šventoriuje ir įsakė neliesiti. Šitą faktą aprašiau 1977 m. pagrindiniame leidinyje „Laisvės šauklys“, prisidengęs kunigo Petro slapyvardžiu. Neva tai kunigo, per Antanines Kaltanėnų bažnyčioje sakiusio pamokslą, atsiminimai.

Pirmoji pažintis su komunistiniu kalėjimu

1945-ųjų gegužės vidurys, t. y. savaitė po „didžiojo tėvynės karo“ pabaigos. Pamatau ateinantį Kazį Avižienį, Linkmenų progimnazijos IV klasės moksleivį, liesą, kumpanosį draugą. Gimęs jis 1926 m., bet padirbti metrikai rodo, kad jam tik 16 metų. Iš pažiūros daugiau ir neduotum. Kovo mėnesį jis apverkė brolių Antaną, žuvusį Labanoro girioj kartu su 78 draugais. Dvidešimtmečiam broliui Broniui pavyko su kulkosvaidžiu prasiveržti iš NKVD apsupties. Ir dar kartą po kelių mėnesių tas pats kulkosvaidis padėjo jam prasiveržti pro tuos pačius „išvaduotojus“. Išprotėjusi motina dėl šio sūnaus nesikankina, nes kartais sulaukusi nebesuvokia, kad ir jo kiekvieną žingsnį lydi mirtis...

Taigi prieš mane stovi, gavęs brolio Broniaus palaiminimą, liesutis Kazimieras (vadindavau jį Kaziu ar Kaziuku). Už diržo užkištas naganas, kabo granata. Pamatęs mano tėvą, be jokios įžangos pasako reikalą: „Dėde, atėjau Untano kviestį partizanų.“ Laukiu neigiamo tėvo atsakymo. Juk taip bijau šautuvo, iš kurio nesu nė karto iššovęs, bijau mirties, bijau dėl savo motinos, drebančios pamačius enkavedistą, o ypač stribą. Jeigu aš išeisiu į mišką, motinos širdis neištvers...

O tėvas sako: „Aik, Untanai, balševikų mušti. Aičiau ir aš, bet esu invalidas.“ Tėvas invalidu tapo Pirmajame pasauliniame kare – jam drebėjo dešinė ranka. „Tik nieka nesakyk močiai, verks.“

Praėjo apie dvi savaitės belaukiant partizanų sprendimo. Kazio brolis, partizanas Bronius, perdavęs būrio vado pavaduootojo Povilo Kubiliūno (studijavusio Kauno Vytauto Didžiojo universitete) tokio turinio sprendimą: „Mūsų eilėse žuvo daug vaikų.

Tegu Antanas su Kaziu toliau mokosi ir tampa naudingi Lietuvai!“

Buvau laimingas, kad neteks eiti į mišką, kur laukia tik mirtis... O Kazys atsisveikino labai liūdnas, kad netapo partizanu.

1945 metų liepos 15-oji. Miego klojime ant šieno. Išgirstu išgąščio persmelktą motinos balsą: „Untanai, kelkis, Krivasalis dega.“ Vos spėju užsimauti kelnes, klojimo tarpdury išdygsta neapykantos iškreiptu veidu enkavedistų karininko figūra su į mane nukreiptu pistoletu rankoje. Įsakymas man ir tėvui eiti paskui jį. Veda kaimo keliuku. Iš čekisto burnos veržiasi prakeiksmas „banditų litovcų“ adresu.

Užveda į rusų kalbos mokytojos, tėvuko pusseserės Marijos Terleckaitės kiemą. Iš būdos išlindęs šunelis skalija. Enkavedistas du kartus iššauna į jį. Tas sucypęs nutyla. Mokytojos ir jos brolio Vytauto veide baisus išgąstis. Juk kiek beginklių žmonių iššaudė čekistai. Šį kartą čekistas nėra gavęs komandos šaudyti į „litovcus“... Visus veda į 1941 m. birželį į Sibirą ištremito su šeima Igno Terlecko kiemą. Čia daug krivasaliečių: sužinome, kad pirtyje buvo surastas sužeistas partizanas Kazys Paznėkas. Užtat ir sudegino tą pirtį. Klojime surastas vienas pirmųjų Krivasalio šaulių, tada partizanas – Mečislovas Grigaravičius. Mečislovas, viso būrio mažų vaikų tėvas, už nugaros surištomis rankomis sėdi ant žemės. Prišokęs kareivis nuauna nuo kojos vieną jo batą ir juo iš visų jėgų kelis kartus kerta per galvą... Partizanas tyliai iškenčia skausmą...

Mus po vieną kviečia į trobą, užrašo biografinius duomenis. Tik vėliau suvokiau, kad greičiausiai sribu tapęs Saša tamsiam kampe sėdėdamas apibūdina kiekvieną įvestąjį. Pasilieka tik partizano Igno Krinicko tėvą ir partizano Adomo Paznėko nėščią seserį Stasę, jos vyras taip pat partizanas. Vėliau juos teisė Lukiškėse, Stasė pagimdė dukterį Česlovą, jos krikšto tėvu tapau aš.

Kitiems liepia eiti namo... Neišvežti į Saldutiškio sribynę, su tėvuku grįžtame namo. Stengiuosi negalvoti apie suimtus partizanus ir jų artimuosius...

Tada nežinojau, kad labai greit pro Švenčionių kalėjimo lentomis užkalto lango kampą teks matyti vaikščiojančius plikai skustomis galvomis Grigaravičių ir Paznėką. Abu nebesugrįžo iš Rusijos...

1945 m. liepos 27-oji. Ką tik parvežiau šieno vežimą. Į kiemą subėga būrelis kareivių ir du karininkai. Tėvui ir motinai pranešama, kad sūnus Antanas „porai dienų“ privalo su jais važiuoti į Švenčionis paliudyti, kad Leonas Bimba tikrai mokėsi kartu

su juo progimnazijoj. Tėvas ir motina išbalę. Vienas iš karininkų tikina juos, kad mais-to daug įdėti nereikia, nes tuoj sūnus pats sugrįš.

Doro žmogaus veido, bet labai suvargęs jaunesnysis leitenantas, apsiavęs kerziniiais batais, veda mane kaimo laukais tiesiai per dar nenuėjusią vasarą, dobilų atolą. „Tai štai ir papuolei, draugas Kirveli!“ – rusiškai kalba leitenantas. Jis išpasakojo viską, kuo tariamai esu nusikaltęs jo sovietinei valdžiai: priklausau „Geležinio vilko“ organizacijai, turiu slapyvardį „Kirvelis“, platinau antisovietinius lapelius ir t. t. Jis išduoda man paslaptį, už kurią jo vyresnybė nepagirtų. Matyt, jam gaila baltaplaukio paauglio, todėl išpėja, kad pasirengčiau „didelei pirčiai“. Tačiau nesuprantu, apie ką čekistas kalba. Juk jokiai pagrindinei organizacijai nepriklausiau. Tai kažkoks nesusipratimas.

Prie Krinickų stovi amerikoniškas studebekeris, liepia į jį lipti. Čia randu susodintus klasės draugus (visi jaunesni už mane): Joną Paukštę iš Kirdeikių, Alfonsą Kardelį iš Linkmenų ir Algį Blažį iš Mineiškiemio. Greit atveda ir Kazį Avižienį. . .

Uždaro mus Saldutiškio sribynė, kuri įsikūrusi buvusioje mūrinėje Saldutiškio klebonijoj. Atsiduriam didžiulėje rūsio patalpoje. Vietoj gultų – keli vežimai šlapio šieno. Gamtos reikalai atliekami čia pat. Baisus dvokas nuo šlapimo, prakaito ir kraujo. Bet greit nosis pripranta prie tų kvapų. Visų nuotaika puiki. Juk mes nebuvom sukūrę jokios pagrindinės organizacijos, nors visi neapkentėm okupantų ir daug žiauresnių jų pakalikų sribų. Tai kiekviena proga demonstravome. Tada nebuvo įpročio skūsti, juk niekas neskundė progimnazijos direktoriaus K. Kardelio už jo elgesį Vasario 16-ąją, niekas nepranešinėjo sribams apie partizanus. Bet tai nebuvo laikoma ir ypatinga dorybe. Visą naktį lošėm čia rastomis kortomis, juokėmės, kvatojom nepikto sribo saugojami.

Ryte siauruku traukinėliu Panevėžys–Švenčionėliai buvom nuvežti į Švenčionėlius ir susodinti ant žemės prie geležinkelio stoties. Kareiviai ne tik nevadino mūsų banditais, nemušė, nespardė, bet, gavę baltos duonos, davinį visą atidavė mums, išpėję (deja, ir šio išpėjimo nesuvokėm): „Imkite, vaikinai, duonos jums prireiks.“

Po pietų tokiu pat studebekeriu buvom nuvežti į Švenčionis, esančius už 12 km. Dar caro laikais paklotas, akmenimis grįstas plentas buvo labai duobėtas, smarkiai kratė. Pakėlęs akis į viršų, pamačiau į mane žvelgiančias rudas kareivio, turbūt žydo, akis. Ir šiandien jas, pritvinkusias neapykantos, matau savo vaizduotėje. Galbūt sugrįžęs po karo sužinojo, kad visą jo šeimą sušaudė, todėl ir neapkentė visų lietuvių...

Buvom „pristatyti“ į apskrities NKGB ir NKVD būstinę (mūrinis pastatas nebuvo sudegęs). Čia mus pasitiko kokių 50 metų viršila dideliais ūsais.

Na, ir prasidėjo! Viršila pratrūko šiurkščiais žodžiais plūsti stovintį pagal komandą „Ramiai!“ seržantą, kad, užuot mus, banditus, sušaudę, atvežė čia „ant jų galvos“. Išgirdęs, kad esame iš Saldutiškio valsčiaus, rusiškai šaukė: „Visi ten banditai, visi lietuviai banditai, reikia juos šaudyti, šaudyti!“

Iš ten buvom nuvesti į „dežurkę“. Budintis kariškis atsakinėjo į telefono skambučius ir flirtavo su rusiškai kalbančiomis mergšėmis, kurios keitė viena kitą. Įėjęs į šį kambarį niekas nesisveikino. Nė karto neteko išgirsti lietuviško žodžio!

Pradėjom prašyti vandens. Vienas sribų pasirinko du savanorius – Alfonsą Kardelį ir Joną Paukštę. Po pusvalandžio grįžo abu apsiverkę. Vietoj vandens buvo mušami kumščiais per galvą, o parkritę ant žemės – suspardyti batais. Mums kaipmat praėjo noras gerti...

Iš čia stumdomi buvom nuvežti į pirtį kratos. Atvedė ir Leoną Bimbą, šis, neištvėręs kankinimų, buvo įvykdęs čekistų reikalavimus – vaizduotėj sukūrė pagrindinę organizaciją pačių tardytojų pasirinktu pavadinimu – „Geležinis vilkas“. Toks buvo įsakymas – suiminėti niekuo nenusikaltusius, o paskui kankinimais, šnipų raportais įrodinėti jų „nusikaltimus“. Didžiosioms komunizmo statyboms, Vorkutos ir Norilsko šachtoms reikėjo nemokamų darbo rankų!

Liepė visiems nusirengti. Saldutiškio valsčius vienintelis iš visos tuometinės Švenčionių apskrities prieš karą buvo administruojamas ne Lenkijos, bet Lietuvos. Pribėgęs prie manęs, sribas ėmėsi šveisti per ausis – kam esu iš Saldutiškio valsčiaus. Jokio skausmo nejaučiau, tik didelį karštį.

Ištraukęs iš mano kelnių diržą, sribas liepė Bimbai gultis ant vienos iš medinių pakopų. Nuogą ilgai kapojo mano diržo sagtimi. Paliepęs atsistoti, nutvėręs tuščią skardinį praustuvą, taip trenkė jam per galvą, kad tas pargriuvo ant cementinių grindų. Niekas iš mūsų ne tik neverkė, bet ir niekuo nesiskundė.

Po komandos apsirengti buvom nuvesti į KPZ („камера предварительного заключения“ – ikiteisminio įkalinimo kamera).

Manydami, kad patekom į pirtį, pradėjom nusirenginėti. Pasirodo, kad vyrai nusi- rengę todėl, kad buvo be galo tvanku, karšta. Mažytėje patalpoje buvo sukišta per 40

vyrų. J. Paukštė surado savo tėvą ir vieną brolių. Čia buvo įgrūsti iš Vokietijos darbo stovyklų sugrižę dvidešimtmečiai Alfonsas Šklenskas ir Jonas Pelenis, abu iš Linkmenų. Dauguma visą naktį buvo prastovėję. Man teko laimė nugriebti tuščią kibirą, ant jo prasnaužiau visą naktį. Ryte komanda „ruošai“. Nauja „pirtis“! Vanojo mus šautuvų buožėmis, jų valytuvais, batų spyriais.

Jokių pusryčių (kaip ir pietų bei vakarienės) negavom.

Mus šešis iškvietė į kiemą. Čia laukė 5 ginkluoti sribai. Jų vadas seržantas persakė žodinį įsakymą. Jiems esą duota užduotis visus mus sušaudyti. Švenčionėliuose per dvejus mokslo metus pramokau lenkiškai, o Linkmenų progimnazijoje rusiškai, todėl bene vienintelis supratau nuosprendį. Draugams išaiškinęs jį, pasiūliau bėgti. Šie atmetė tokį planą.

Pasukom į nesudegusią Adutiškio gatvę. Užgirdau komandą vienam iš sribų: „Pasiimkite kastuvų banditams užkasti!“ Vienas iš mūsų garsiai pasakė: „Šaudys ten, kur vokiečiai šaudė žydus.“ Gal pirmą kartą pasijutau žydu kailyje ir apėmė didžiulė baimė.

Žvilgtelėjęs į namą, pro kurio duris įėjo pasiūstas sribas, pamačiau ne vieną jų, bet du, ir su keliais kastuvais ant pečių. Žinoma, pasivaideno... Bet aš praradau sąmonę. Atsibudau toje pačioje „pirtyje“... gyvas. Patyriau tokį didžiulį laimės jausmą. Aš gyvas!

Liepos 30-ąją vėl vedė šaudyti. Tačiau šį kartą didelės baimės nejaučiau – jeigu vakar nesušaudė, nesušaudys ir šiandien. Šį kartą nebuvo mušami.

Patekom į polikliniką, kur lietuvis dantistas pagal dantis turėjo nustatyti mūsų amžių. Užrašė tiek, kiek sakėm. Vos spėjom sugrižti į kameralę, vėl komanda „На выход!“ – „Išeiti!“ Kažkoks seržantas šaukė: „Kadangi jūsų, banditų, purvinų nepriims į kalėjimą, eisite į tikrą pirtį švariai nusiprausti!“ Deja, jo žodžiuose nepajutom kandžios ironijos. Kažkur vedė mus į prie balos stovinčią kaimo pirtį. Apsirengusius įvedė ir įsakė nusirengti. Vos spėjom kepure nusiimti, kai įlėkęs kareivis su dviem pilnais vandens kibirais, supylė juos ant iki raudonumo įkaitusios akmeninės krosnies. Į mūsų veidus plūstelėjo svilinantis karštis. Visi sugulėm ant grindų. Po minutės atsivėrė pirties durys ir pasigirdo komanda išeiti. Pamatę suodinus mūsų veidus, sribai kvatojo pilvus susiėmę... O mes džiaugėmės, kad nors nemušė, nespardė.

Nuvedė į kalėjimą – vienaaukštį mūrinį pastatą. Čia tik atėmė diržus ir išpjaustė visas kelnių sagas, kad „banditai nepabėgtų“.

Uždarė visą mūsų šešetą į penktąją kamerą. Bimba tikino, kad nieko apie mus nepripasakojo. Nuotaika buvo puiki, spėlioju, po kiek dienų mus visus paleis – po dviejų ar trijų. Net svarstėm, ar Švenčionių–Švenčionėlių traukinys suspės į mums reikiamą Švenčionėliai–Panevėžys.

Po kelių nemigo naktų miegojom kaip užmušti. Anksti rytą K. Avižienį iškvietė tardytojas. Nesulaukę jo iki pietų, padarėm išvadą, kad vyksta sunkus tardymas. Džiugino mintis, kad Kazys neprisiima nusikaltimų, kurių nėra padaręs.

Gerokai po pietų buvo iškviestas L. Bimba. Suvokėm, kad į akistatą su Kaziu. Vadinasi, Leonas yra gerokai prikūręs apie mus. Pavakariais Kazys sugrįžo pamėlynavusiais paakiais, sutinusių nuo mušimo veidu. Štai ką jis papasakojo.

Rusas tardytojas apkaltino Kazį priklausymu „Geležinio vilko“ organizacijai. Tas aišku, paneigė. Tada tardytojas perskaitė Bimbos parodymus. Kazys ir toliau neigė. Neigė ir tardytojo iškviesto budelio mušamas.

1964 m. gruodžio pradžioje Vilniaus Raudonojo Kryžiaus ligoninėje rentgenologas stebėjosi vidiniais Kazio randais nuo mušimo kietu daiktu... Kazys neigė Leono liudijimą, kad tariamai jis gavęs iš partizanų 50 atsisaukimų, 20 sudeginęs, o 30 prašęs išdalyti „Geležinio vilko“ organizacijos nariams. Akistatoje Leonas iš pradžių kartojęs savo melą. Laimei, tardytojas nebuvo visiškai praradęs sąžinės. Pamatęs, kad Leonas liudydamas nežiūri Kaziui į akis, paklausė: „Kodėl nežiūri savo draugui į akis? Vadinasi, meluojai?“ Leonas prisipažino meluojąs. Tardytojai labai jį kankinę, reikalavę prisipažinti, kad jis sukūrė tą „Geležinio vilko“ organizaciją, ir išvardyti visus jos narius. Bijodamas, kad neužmuštų, Leonas tą reikalavimą įvykdęs.

Tą patį vakarą visus mus išskirtė po atskiras kameras. Patekau į 9 kamerą, joje buvo 35 kaliniai.

Mane vėl nuvedė tardyti tik rugpjūčio 22 d. Tardytojas klausinėjo apie tą patį „Geležinį vilką“. Jis nemušė, tik surašė trumpą protokolą. Pagrasinęs, kad dar kartą iškvies ir „iškūrens tikrą pirtį“, liepė išvesti. Daugiau nekviatė.

Kodėl iškart nepaleido? Buvau laikomas vienintelėje kameroj, kurioj dauguma kalinamųjų buvo kriminaliniai nusikaltėliai, tarp jų daug „beldikų“, t. y. šnipinėjančių. Buvo ten ir šešiolikmetis Juozas Guiga, buvęs sovietinis partizanas. Jo tėvai buvo daug prisidėję sekant aukštą Švenčionių apskrities vokiečių pareigūną Ohlį. Už tai

vokiečiai Guigos tėvus sušaudė. Du nepilnamečiai sūnūs išėjo partizanauti pas rusus.

Po karo jaunesnįjį Juozo brolių pasiėmė giminės, o buvusiam sovietiniam partizanui nerado jokio darbo. Tas su savo draugu Šabanu (taip pat buvusiu sovietiniu partizanu) pradėjo banditauti, nes NKVD neatsiėmė visų ginklų. Iš vienos moters abu išvedė paskutinę karvę. Moteris tardytojui papasakojo, kad vienas vagių buvęs liesutis, šviesių plaukų, o antras – nutukęs tamsiaplaukis. Milicininkai areštavo du sribus, kurie buvo panašūs į tos moterėlės žodžiais nupieštus. Ir per akistatą ji liudijo tą patį. Gavę į kailį nuo savo buvusių draugų, sribai buvo uždaryti į Švenčionių kalėjimą. Bet po kelių dienų ta pati moteris turguje atpažino Guigą ir Šabaną... Pasodino į tą pačią kamerą ir Šabano tėvą.

J. Guiga buvo dažnai kviečiamas neva pas tardytoją. Tik paleistas iš kalėjimo suvokiau, kad jis pasikvietė gulėti šalia savęs, nes tardytojas pavedė šnipinėti mane... Nuo Juozuko neslėpiau savo antisovietinių pažiūrų, tačiau manęs jis neišdavė, nes dalijausi su juo savo siuntiniais (tėvas atveždavo kas dvi savaites). Kad buvau negudrus, liudija toks faktas. Kartu kalėjo du Kaltanėnų sribai už tai, kad prisigėrę dieną Šakališkėse šaudė į kaimo trobų langus (greit abu buvo paleisti). O aš aiškinau santrumpą „NKVD“ – nusususių komunistų vagių draugija. Esu dėkingas velioniui, tada dar dvidešimtmečiam mokytojui Kostui Čeponiui (prof. Jono Čeponio broliui), kuris viešai priminė, kur esu ir kam Dievas davė man dantis – liežuviui prilaikyti...

Suimtojo Šabano pusbrolis buvo kalėjimo prižiūrėtojas. O kiek jis lengvino sunkią mūsų dalią! Girdėjau, kad už pagalbą kaliniams pats buvo uždarytas į tą patį kalėjimą.

Dori prižiūrėtojai buvo rusas Agafonovas ir žydai, kurio pavardės neprisimenu. Nė karto negirdėjau, kad iš jo lūpų būtų išsprūdęs nors vienas žodis. Tylėdamas, kančios iškreiptu veidu stovėdavo ir kažką giliai mąstydamas. Stovėdavo arba vaikščiodavo iš vieno koridoriaus galo į kitą. Lietuvio prižiūrėtojo nebuvo nė vieno. Tiesa, kartą per dvi savaites pasirodydavo kažkoks Stasiukas, buvęs sovietinis partizanas. Tai buvo sadistas tikraja to žodžio prasme. Su juo susipažinom liepos 28 d. vežami siauruku iš Saldutiškio į Švenčionis. O kiek jis triumfavo, kad vakar pavykę suimti Kirdeikių kunigą, partizaną Liutką. Jis mėgdžiojo parapijos moterų raudą: „Areštavo mūsų kunigėlį...“

Tikrais sadistais galima pavadinti baltarusį seržantą Kisenkovą ir rusus jaunesniuosius leitenantus Mikolaičiką ir Pavlovą. Įėjęs į kamerą Kisenkovas išsikviesdavo kurį

nors kalinį ir mušdavo jį, spardydamo. Už ką? Pagal kameros agentų raportus. Iš korpusių pats žiauriausias buvo jaunesnysis leitenantas Pavlovas. Išrikiavęs mus ir pro dantis iškošęs: „Кто из вас на бандита похож?“ („Kas iš jūsų panašus į banditą?“), lėtai eidavo palei mus, ilgai stebeilydamasis į kiekvieno veidą, nors gerai iš anksto žinodavo, kurį išsives į koridorių paspardyti. Iki mirties neužmiršiu jo mažyčių kiaulės akių...

Prisimenu pradžios mokyklos keturis skyrius baigusį prokurorą sentikį Starčenką, labai gerai lietuviškai šnekėjusį. Buvo kalbama, kad per tardymą jis išmušė dantis savo dėdei...

Kiek žmonių kančios mačiau kalėjime! 35 kaliniai nesutūlpo miegoti ant gultų. O žiemą šioje kameroje buvo kalinama iki 100 kalinių. Nuo prakaito greitai suplyšdavo kalinių baltiniai. Bent 20 kalinių miegodavo po gultais, kur sunku būdavo net apsi-versti. Vienas dvidešimtmetis kalinys išlįsdavo tik pietums ir patikrinimui (rytiniam ir vakariniam). Už ką jis suimtas, niekas nežinojo, nes nemačiau, kad jis būtų su kuo nors kalbėjęs. Netikėjau, kad tokio amžiaus vyras galėtų pražilti. Kažkas pasakojo, kad čekistai jį suėmę jo vestuvių išvakarėse.

Bet dauguma vyrų neprarado vilties išeiti gyvi iš šio pragaro. Dvasios tvirtumą rodė Kostas Čeponis, nors kitoje kameroje kalėjo mergaitė, kurią jis mylėjo. Kai būdavo prižiūrėtojas Šabanas, dažniausiai koridorių plaudavo toji mergaitė. Jiedu su Kostu Čeponiū persimesdavo keliais žodžiais. Bene 1947 m. šokiuose Mineiškiemyje sutikau tą mergaitę. Dvasios tvirtybe ji buvo panaši į savo mylimąjį Kostą. Iš jos sužinojau, kad 1945 m. rudenį juodu abu paleido iš kalėjimo. Vilniuje ne kartą buvau sutikęs Kostą. Ilgai jis dirbo miesto vykdomajame komitete. 1952 m. ketvirtą mėnesių dirbau su jo broliu Jonu „Glavlite“. Iš ten mane greit išstūmė, o Jonas dirbo ir studijuodamas Dailės institute, ir jį baigęs 1951 m. Kartą sutikęs apgailėstavo, kad Kostas, paskutinis jo brolis, miręs vėžiu. Likęs visiškai našlaitis. Daugelis pažįstamų, iškentėjusių čekistų tardymus, mirdavo vėžiu. 2013 m. pradžioje sukaks 10 metų, kai nebėra ir tapytojo profesoriaus Jono Čeponio.

Gaila, kad neprisimenu kalėjusio kartu su savo penkiolikamečiu sūnumi vyro pavardės. Jiedu abu buvo ir liko man dvasinio stiprumo pavyzdys. Nors ir pats nepasiduodavau niūriai nuotakai – krėsdavau įvairiausių pokštus. Senuko (mano, septyniolikmečio, akimis žiūrint) ir jo sūnaus veide niekada nedingdavo šypsena, juokas.

Pamatęs mane susimąščiusį, tėvas visada guosdavo, tikindavo mane, kad kalėjimo vartai man atsivers.

1945 m. vasarą buvo labai lietinga, šalta. Bet rugsėjo 2 diena išaušo giedra, šilta. Žiūrėjau pro kalėjimo lango, užkalto lentomis, nemažą plyšį į dangų. Buvo bene sekmadienis. Senukas prakalbo: „Kaip būtų ten, Untaniuk, gera tėviškėje. Šiandien eitum riešutauti arba grybauti.“ Mane labiausiai gaudino tai, kad mokslo metai prasidėjo be manęs. Pamatęs, kad apsiašarojau, jis atsiprašė, kad mane sugraudino.

Labai graudindavo ir kas dvi savaites gaunamas iš namų siuntinėlis, aplaistytas motinos ašaromis. Tėvukui tekdavo per dieną nedideliu arkluku sukarti apie 70 kilometrų. O kiek tokių tėvų buvo visoje Lietuvoje? Tėvukui teko išgyventi du mano areštus, o motinai – keturis. Motina nebesulaukė manęs sugrįžtančio po ketvirtojo arešto. Tačiau aš nelaikau savo gyvenimo nelaimingu. Dievas uždeda kiekvienam žmogui tokią gyvenimo našta, kokią jis geba pakelti. Ir ne žmogus yra savo likimo kalvis.

Rugsėjo antroje pusėje perkėlė mane į daug šviesesnę 14-ąją kamerą. Išgirdęs žmones kalbant kieme, pažvelgęs pro nemažą lango plyšį, pamačiau suklupdytus kalinius – vyrus ir moteris. Jų drabužiai ir veidų išraiška rodė, kad tai – Lietuvos inteligentai, 1944 m. nenorėję palikti savo Tėvynės.

Norėdami pakankinti lietuvius, čekistai iš siaurojo geležinkelio Panevėžys–Švenčionėliai „perkraudavo“ juos į geležinkelio Švenčionėliai–Lentupis traukinėlį, o paslui pėstute atvarydavo į Švenčionių kalėjimą. Iš ten po kelių dienų atgal į Švenčionėlius, tada „stolypinu“ – į Vilnių. Dažnai, prisiminęs tą dieną, pagalvoju, kiek tada klūpėjusių Švenčionių kalėjimo kieme nebesugrįžo į Lietuvą?

1945 m. rugsėjo 25 d. kalėjimo koridoriuje radau K. Avižienį ir A. Blažį, iškviestus su daiktais. Jiems ką tik perskaitę įsakymą, kad būsime paleisti namo. Joną Paukštę paleidę jau prieš tris savaites. Visą naktį nebeužmigome...

Rugsėjo 27 d. Švenčionėliuose neberadom Panevėžio traukinio. Nusprendėm 22 km pėsčiomis keliauti. Buvo labai ankstyvas ir šaltas ruduo. Mano batai nuo kaitinimo „prožarkoje“ buvo visiškai suplyšę. Teko basomis per bėgius, o vėliau miško keliu skubėti į taip išsiilgtus namus. Draugai norėjo kieno nors klojime pernaktvoti. Nesutikau. Vidurnaktį pabeldęs į trobos langą, suteikiau savo tėvui labai retą laimės jausmą... Po mano arešto motina nakvodavo pas senelę. Ryte išbudino karšti jos bučiniai...

Buvau laimingas, kad taip lengvai išsprūdau iš okupantų nagų. Nė karto nepagalvodavau, kad dar tris kartus būsiu suimtas ir kalinamas – iš viso 11 metų.

Tačiau aš vis tiek esu laimingiausias iš visų trijų, kartu tą naktį sugrįžusių.

A. Blažys 1948 m. gegužės 22 d. buvo ištremtas su tėvais, broliu ir seserimis. Bėgo iš Sibiro. Niekas nežino net jo kapo. K. Avižienis, būdamas karšto būdo ir amžinas teisybės ieškotojas, dirbo kolchoze sąskaitininku, dar du kartus yra kalėjęs ir sulaukęs vos 36 metų mirė nuo širdies ligos. 1964 m. prieš pat Kalėdas kartu su dviem jo jaunesniais broliais Vaidotu ir Algiu parvežiau savo jaunystės draugą karste į gimtinę. Pasitiko mus buvęs partizanas brolis Bronius, sesuo Janina, tėvas, motina, žmona Valerija ir 4 jų vaikai. Net vyriausias septynmetis nesuvokė, kas atsitiko jo tėvui. Tuo tarpu senutei motinai tarytum Dievas sugražino protą. Ji elgėsi kaip visiškai sveika.

Tada, 1945 m. rudenį, nuėjęs į Linkmenis A. Kardelio aplankyti, jo dar neradau sugrįžusio iš kalėjimo. Kiek galėdamas raminau tėvus ir seseris – sugrįš. Sugrįžo po 3 savaitių.

Girdėjom, kad L. Bimba bus teisiamas. Manėm, kad jau nuteisė. Tačiau 1946 m. sausį nuleidęs akis jis įžengė į mūsų klasę. Išskyrus mane, niekas neskubėjo paduoti jam rankos, nes visų buvo laikomas išdaviku.

Man jis papasakojo tai, kuo skaitytojui bus sunku patikėti. Kaip ir man tada. Teisė L. Bimbą kartu su dviem jo pusbroliais karinis tribunolas. Pusbroliai kalbėjo tai, ką iš jų apie artimą giminaitį „išmušė“ tardytojai. Teisėjai, suvokę, kad visa ta istorija apie „Geležinį vilką“ iš piršto išlaužta, liepė visus tris uždaryti į vieną kamerą. Abu pusbroliai pažadėjo Leonui atsisakyti prieš jį duotų parodymų. Deja, greičiausiai tardytojai, bijodami parodyti „savo darbo broką“, prigąsdino pusbrolius kalbėti tai, kas tardymo protokoluose užrašyta. Šiurkščiai iškeikė teisiamuosius, teisėjai liepė juos visus dar kartą uždaryti kartu į vieną kamerą. Šį kartą atvesti į teismą pusbroliai prisipažino apkalbėję giminaitį, žiauriai tardytojų kankinami. Bylą prieš L. Bimbą karinis tribunolas nutraukė. Baigęs Pedagoginį institutą, L. Bimba dėstė lietuvių kalbą Vilniaus vidurinėse mokyklose. 2003 m. dalyvaudamas Labanoro girioje žuvusių 79 partizanų pagerbimo renginyje sužinojau, kad Leonas po autoavarijos tapo invalidu.

A. Kardelis ilgą laiką dirbo Daugų vidurinės mokyklos direktoriumi. J. Paukštės likimo nežinau. Kiekvieną iš šių trijų gal tik po kartą atsitiktinai buvau sutikęs.

Sovietinėje laisvėje

Grižęs iš Švenčionių kalėjimo sužinojau, kad progimnazijos 5-oji klasė neatidaryta, nors dedama daug pastangų. Tos pastangos davė savo vaisių bene tik spalio pabaigoje ar lapkričio pradžioje. Kaip tuo džiaugiausi... Progimnazijos direktorius Kazys Kardelis buvo atleistas iš pareigų (liko lietuvių kalbos ir literatūros mokytoju), o į jo vietą paskirtas giminaitis Balys Kardelis ir toliau dėstė matematiką.

Moksleivių padaugėjo. Valentinas Juršys vis dėlto nediršo mokytis Linkmenyse, išvyko į Vilnių. Jo vietą užėmė Švenčionių gimnazijoje 4 klases baigęs Kazys Gaižutis ir dar vienas kitas jo draugų ir draugių. Greit iš kalėjimo sugrįžo L. Bimba.

Nuotaikos klasėje buvo tokios pačios, patriotinės. Kazys Avižienis ateidavo į klasę, naganą po švarku už diržo pasikišęs. Už Žiezdro ežero ant aukšto kalno NKVD pastatė galingą bunkerį su šaudymo angomis. Kartą grįžtant po pamokų Avižienis sumanė pagąsdinti enkavedistus – iš nagano šovė į jų bunkerį. Tuo pat metu už poros kilometrų į Sidariškių dvaro miško pakraštį išėjo mano dėdė Jonas Rastenis. Enkavedistai, palaikę jį partizanų, paleido iš kulkosvaidžio seriją ar dvi. Pamanę, kad šaudo į mus, visi trys kritome ant žemės. Bent aš įsitikinau, kad ne visus kalėjimas ko nors išmoko. Ar reikėjo Kaziui šaudyti?

Nebūdavo tos savaitės, kad neatskristų liūdna žinia apie partizanų žūtį. Sunku gal šiandien suvokti, kas suteikė mums viltį iškęsti šį pragarą ir sulaukti laisvės dienų. Tais laikais negyvenusiems nesuvokiama, kodėl tada nebuvo tiek savizudybių, kaip dabar.

Birželio pradžioje prasidėjo egzaminų sesija. Netoli pradžios mokyklos pastato, kuriame posėdžiavo egzaminų komisija (kaip švietimo skyriaus atstovas atvyko

Juozas Jarmalis ir dar, atrodo, kažkas), Avižienis, daugeliui moksleivių matant, išsitraukęs naganą šovė į viršų. Tuo momentu į lauką išėjusi mūsų auklėtoja matė šią sceną. Iš jos lūpų išsiveržė ne tik nuostabos aimana...

Kazys vėliau aiškino, kad jis norėjęs egzaminų komisiją pagąsdinti. Iš tikrųjų 2 mėnesių „kursai“ Švenčionių kalėjime nieko mūsų neišmokė.

Įtikėję, kad Linkmenyse nebus įsteigta gimnazija, nusprendėme trise – Algis Blažys, Petras Gaivelis ir aš – važiuoti mokytis į Vilnių. 1946 m. rugpjūčio pabaigoje pirmą kartą pamatėme „Vilniaus rūmus“, deja, gerokai apgriautus. Laikinais apsistojom pas Algio ir Petro pažįstamus. Bet įstoję į Pirmąją berniukų gimnaziją (Didžiojoje gatvėje šalia Šv. Kazimiero bažnyčios), gavome vietą berniukų bendrabutyje Šermukšnių gatvėje.

Moksleivių keliose šeštose klasėse buvo per daug. Tad mokytojai nusprendė mus „atsijoti“. Matematikos mokytojas kviesdavo prie lentos tik vilniečius. Tie demonstruodavo „provincijos žioplams“ dideles savo matematikos žinias, kėlė baimę, kad jų nepasivysime.

Mano draugai netrukus „pakėlę sparnus“ išvažiavo namo. O aš, bijodamas savo tėvams suteikti skausmo, nusprendžiau pasilikti.

Kartą grįžęs po matematikos pamokų (jos kažkodėl būdavo labai trumpos), suvalgęs maisto likučius, kritau į lovą ir, apsiklojęs galvą antklode, pravirkau. Tuo metu užgirdau beldimą į duris. Žiūriu ir savo akimis netikiu – prieš mane stovi buvęs partizanas Vladas Šerėnas, 1945 m. kovą prasiveržęs iš Kiauneliškio apsuptyties. Dažnai pamąstau apie tai, kad pats likimas pasiuntė jį. Gailiuosi nepaklausęs jo, iš kur sužinojo mano adresą.

Pažiūrėjęs į mano rūškaną veidą, Vladas paklausė, kodėl esu toks liūdnas. Išgirdęs mano atsakymą, buvęs partizanas nuramino: „Atiduok administratoriui patalynę ir eikim į Prekybos technikumą. Jame rasi daugelį savo draugų: Valentį Juršį, Kazį Gaižutį, Alfonsą Bileišį ir kitus. Ten taip pat gausi bendrabutį ir priedą – stipendiją.“ Vladas griebė mano senelės dovanotą didžiulį „sunduką“ (su kuriuo senelis caro laikais važiuodavo prie Amūro geležinkelio tiesi), o aš pasileidau paskui jį. Po pusvalandžio buvome technikume Benediktinių gatvėje. Ten radome minėtuosius draugus. Kaip tik mokytojų kambaryje dar esąs mokslo dalies vedėjas Kairys (vardo nesužinojau),

kuris vokiečių okupacijos metais mokytojavo Švenčionėlių prekybos mokykloje. Laimė, savo 5 klasių baigimo pažymėjimą „dėl viso pikto“ buvau pasilikęs. Po valandos tapau technikum I kurso moksleivių (kai kas vadino mus studentais) ir gavau švariai paklotą lovą.

Dar kartą tvirtinu, kad tikra Apvaizda pasiuntė partizaną Vladą pas mane ir pasuko iš anksto Jos numatytu keliu. Čia, technikume, sutikau partizano Stasio Keraičio seserį Elytę (Alę), ji beveik 60 metų buvo mano gyvenimo draugė. Jos rankomis Apvaizda 1953 m. išgelbėjo mane nuo mirties. Net tris kartus lankė mane Uralo koncentracijos lageriuose ir du kartus „saulėtame“ Magadane. Ji pagimdė ir užaugino tris puikius mūsų vaikus. Gaila tik vieno – ne visada už tai jai atsilyginau tokiu pat gerumu.

Taigi 1946 m. rudenį įstojau į Vilniaus prekybos technikumą, kuriame buvo atskiros lietuvių ir rusų klasės. Su rusiukais nesimušdavome, bet ir nebendraudavome. Technikumo direktorius buvo demobilizuotas pulkininkas Amstibovskis, kurio tėvas ukrainietis, o motina – žydė. Jis buvo nevedęs. Gyveno su motina viename bute. Direktorius nė karto nebuvo užėjęs į mūsų klasę, nesistengė iš mūsų „padaryti“ sovietinių žmonių. Iš lietuvių iki 1948 m. ar 1949 m. komjaunuolė buvo tik viena mergina – Motiejūnaitė ir vienas vaikinys – Kazbaras, būsimasis prekybos ministro pavaduotojas.

Lietuvių kalbą dėstė didelė patriotė Vladė Čiurlionytė, buvusi kartu ir mūsų auklėtoja. Iki 1947 m. rudens mūsų klasėse nebuvo jokios sovietinės atributikos. O tada į klasę kažkas atvilko Lenino ir Stalino portretus. Čiurlionytė liepė lenkuojančiam Antonui Zujevičiui Stalino portretą išnešti į koridorių, o rodydama į Leniną, pasakė: „Šitą palik, nes tas nors protingesnis.“ Zujevičius apie šį „nacionalistinį aktą“ tuoj pat pranešė direktoriui. ... Tas, užuot pranešęs MGB, iškvietęs auklėtoją išbarė už tai, kad ji auklėjanti mokinius skundikais. Kitą visą dieną pamokų nebuvo. Auklėtoja kalbėjo, kalbėjo... O mes jos žodžius dėjomės į savo širdis... Zujevičius sėdėjo galvą nuleidęs. Visi žinojom, kad tik jis galėjo įškusti savo auklėtoją. Po kelerių metų jis išvyko į Lenkiją. O auklėtoja vis dėlto pateko 2 metams į kalėjimą, rodos, 1956 m. Amstibovskis išvyko į Ukrainą. Vos ne kasmet aplankydavo Lietuvą. Mokytojai pasakojo, kad jis čia buvo labai laukiamas svečias.

O kas 1946 m. rudenį vyko Linkmenyse?

Atvykęs į tėviškę išgirdau liūdną žinią. Buvęs mano mokytojas J. Jarmalis, iš Švenčionių švietimo skyriaus važiuodamas į Linkmenis pas žmoną ir kelerių metų dukrelę, pakeliui dingo. Apie jį nieko nežinoma. Manau, kad jį nušovė partizanai. Už ką? Įtarė, kad buvo „kompartinis“ narys. Aišku, kad daugelį valsčių „partorgų“ nusipelnė pačios griežčiausios bausmės. Bet nejaugi kiekvieną komunistą reikėjo be teismo sušaudyti?

Kitų metų vasarą V. Juršio nuomojamo buto šeimininkas prasarė: „Į sulaikytą Jarmalį šovė partizanas Bilkis iš Linkmenų (linkmeniškių tarp partizanų buvo labai nedaug). Pistoletas užsikirtęs. Jarmalis neva spėjęs pasakyti: „Netikėjau, kad tu, Antanai, šausi į mane.“ Gailiuosi iš V. Juršio šeimininko nesužinojęs, už ką vis dėlto buvo nušautas J. Jarmalis. Kol susirengiau, MGB areštavo šeimininką ir vėliau jis nebesugrįžo.

Po kurio laiko aplankiau Saldutiškyje mokytojavusią J. Jarmalio našlę. Suvokiau, kad apie savo vyro nužudymo aplinkybes mokytoja nieko nėra girdėjusi. Deja, ji gyveno kažkokiomis iliuzijomis, todėl nediršau visos tiesos papasakoti.

1947 m. gruodžio 14 d. SSRS buvo paskelbtas Stalino ir Ždanovo pasirašytas potvarkis, kad panaikinamos maisto prekių kortelės ir vykdoma pinigų reforma. Iki tol galioję 1938 m. laidos pinigai (daugiausia červoncai ir didelio nominalo kupiūros) keičiami naujo pavyzdžio rubliais santykiu 10:1. Palankesniu kursu keičiami indėliai taupomosiose kasose. Įteisinamos ir vadinamosios komercinės kainos.

Rytojaus dieną mums, pirmo ir antro kursų moksleiviams (buvo dar ir parengiamieji kursai, kuriuos baigę tapdavo I kurso moksleiviais), liepta atvykti į Prekybos ministeriją (Vilniaus gatvė 27). Mums buvo pavesta perkainoti Vilniaus miesto parduotuvių maisto prekes. Nepaisant mano jauno amžiaus (neturėjau nė dvidešimties metų), buvau paskirtas trijų žmonių komisijos pirmininku, III kurso moksleivė Elena Keraitytė – buhalterė. Mus kontroliuoti buvo pavesta partinės mokyklos kursantui Mykolui Burokevičiui.

Dauguma miestuose gyvenančiųjų naujais pinigais uždirbdavo nuo 500 iki 1000 rublių, kaime buvo dar liūdniau, o juodos duonos kilogramas kainavo 3 rublius, baltos – dar daugiau, cukraus – 15 rublių, pieno litras nuo 3 iki 4 rublių, dešimt kiaušinių – 12–16 rublių (priklausomai nuo kategorijos, kurių buvo gal trys), mėsos

valstybinėje prekyboje beveik niekada nebūdavę, šiek tiek gelbėjo turgus. Vėliau Stalinas kasmet kai kurias kainas su dideliu propagandiniu triukšmu šiek tiek sumažindavęs.

Dirbome menkai kūrenamoje parduotuvėje tuometinėje Ukmergės gatvėje visą naktį, nes Burokevičiui vaidenosi, jog visi prekybininkai yra sukčiai ir tik galvoja, kaip apgauti sovietinę valdžią. Todėl prekių perkainojimo aktus teko perrašyti keletą kartų. Neslėpiau savo nepasitenkinimo vadinamosios kompartijos atstovo priekabumu ir negalėjau atsistebėti buhalterės kantrybe.

Parduotuvės vedėjo nurodymu buvo išvirtas katilas bulvių, nuluptos kelios silkės. Buhalterė gėdijosi daug valgyti, o aš išalkęs prisikirtau kiek norėjau. Sušalęs neatsisakiau išgerti stiklėlį degtinės. Tuo tarpu Burokevičius, kaip principingas partijos kareivis, išvis atsisakė valgyti. Gerai prisimenu garsiai ištartą to atsisakymo priežastį: „Mane partija viskuo pilnai aprūpina.“ Darbą baigėm jau auštant. Buhalterė gyveno gana toli – už kelių kilometrų, Spindulio g. 6 (šiandien tos gatvės nebėra, dabar tai Minties g. prieigos). Todėl buvo laiko apšnekėti partijos atstovo elgesį. Vertinom jį be jokio pykčio, bet stebino partiečio fanatizmas. Vis dėlto būtų buvę visai gerai, jei visi nomenklatūriniai LKP nariai būtų ir po 1990 m. likę tokie fanatikai. Gal jie būtų tiek neapvogę lietuvių tautos, šiandien nevaldytų gausybės dvarų ir pilaičių, nebūtų aptvėrę ežerų ir upių pakrančių aukštomis tvoromis...

Susitikę su M. Burokevičiumi visada maloniai pasisveikindavome. Mano sūnus Gintautas laikė pas jį SSKP istorijos egzaminą. Parašė penketą, nors ir žinojo, kad jo tėvas Magadane.

Laikydamas, kad Lietuvos valdžioje sėdėjo ir didesnių nusikaltėlių nei M. Burokevičius, o jo vaidmuo per 1991 m. Sausio įvykius gerokai pervertinamas, vykstant teismui 1999 m. priėjau prie metalinio gardo ir pasisveikinau nusilenkdamas jam. Man pasirodė, kad tokiu mano poelgiu už grotų uždarytasis liko labai patenkintas. Rašiau į spaudą, siūlydamas paleisti į laisvę tą fanatiką. Penkerius metus jau buvo atsėdėjęs. Maniau, jog to visai pakanka.

Buvę Burokevičiaus draugai, su kuriais kartu stovėdavęs prie „Keturių komunarų“ paminklo Kaune, dalijosi partinį turta ir į mano kreipimąsi neatsakė. Jų manymu, turėjau džiaugtis, kad tiek kairioji, tiek dešinioji spauda nutylėjo tą mano viešą laišką... O galėjo purvais apdrabstyti už paramą Lietuvos valstybingumo priešui.

Kažkodėl būtent jis, SSKP istorijos profesorius ir „darbo su inteligentija“ ideologas Mykolas Burokevičius, 1989 m. gruodį pradėjo vadovauti antrajai LKP. Tai 1991 m. leido uždrausti „platforminę“ LKP, o „nestovintį“ ant SSKP platformos“ kiek vėliau nei po metų tapti Lietuvos valstybės šeimininke ir elgtis su tauta pagal savo komunistinį skonį.

Buhalterė Elena Keraitytė man tąkart labai patiko. Kurį laiką dažnokai apie ją pagalvodavau. 1948 m. bene balandžio 9 d. vėl likimas mus suvedė per naują prekių patikrinimą. Tada nusprendžiau jos „nepaleisti“. Bet susituokėme tik po ketverių metų.

1949 m. gegužės 18 ar 19 d. čekistas nusivedė mane iš technikumą į MGB rūmus. Kai buvau apkaltintas ryšiais su partizanais, kvailai nusikvatojau: „O kodėl manęs nešiu?“. Iš čekisto išgirdau gan protingą atsakymą (žinoma, rusų kalba): „Su mumis nejuokaujama. Tu nesovietinis žmogus. Tačiau yra daug blogesnių už tave. Neskubėk pas mus. Ateis ir tavo eilė“. Tos eilės teko laukti aštuonerius metus...

Grižęs iš MGB papasakojau V. Juršiui apie tai, ką girdėjau tuose baisiuose rūmuose. Po ilgų svarstymų abu su Valentinu nusprendėm pagudrauti: stoti į komjaunimą ir taip nukreipti nuo savęs čekistų dėmesį. Jis patarė man pirmajam stoti į tą okupantų organizaciją, kurios taip neapkenčiau.

1949 m. birželio 1 d. vietinis technikumą komjaunimo sekretorius, regis, L. Karnila, nuvedė mane į vadinamąjį komjaunimo rajkomą. Ten per keliolika minučių priėmė, paspaudė ranką ir prisegė ženklelį su Leninu.

Po poros dienų reikėjo nusifotografuoti su visais technikumą komjaunuoliais. Tai juodžiausia diena mano gyvenime. Tą nuotrauką išsaugojau. Stoviu už visų nugarų, o veidas toks rūškanas.

Nesu girdėjęs, kad kas nors iš mokslo draugų būtų mane pasmerkęs. Tačiau išleistuvėse pasigėriau iki sąmonės netekimo. Buvo didelė gėda. Daugelis pasmerkė mane už iškilmingos dienos sugadinimą. Daugiau visi grupės draugai ir draugės niekada kartu nebuvom susirinę. Tik vienas Valentinus pašiepė mane dėl to, kad įstojau į komjaunimą, nors pats labai prisidėjo prie to. Po daugelio metų pats įstojė į SSKP.

Technikume daug laiko praleidau tuščiai: kortavau (kartais ir iš pinigų), retkarčiais išgerdavom. Laimei, nerūkiau.

Kai Elytė paklausė, kur jai važiuoti dirbti baigus technikumą, atsakiau, kad tai

Būsimoji mano žmona Elena Keraitytė 1947 m. Tada ji mokėsi Vilniaus prekybos technikume. Mus siejo jaunatviškas idealizmas, žavėjimasis partizanų kova. Nuotraukoje dešinėje – Elenos brolis Stasys. Tuomet jis buvo partizanų Algimanto rinktinės Kuprio būrio vadas. Žuvo 1948 m.

jos reikalas. Užpykusi pasakė, jog nusprendė važiuoti į Klaipėdą. Pritariau jos sprendimui. Jos sesuo su šeima gyveno Vilniuje, todėl ir ji pati galėjo čia gyventi ir dirbti. Užsigavusi išvažiavo į Kauną. Taip elgiausi todėl, kad bijojau ir pagalvoti apie vestuves, buvau tam dar nesubrendęs. Nesupratau, kad aš jai buvau reikalingas kaip draugas, nes neseniai buvo žuvęs brolis Stasys, partizanų būrio vadas.

Elytės sesuo Bronė 1941 m. Kaune iškėkėjo už ruso kareivio. Karui prasidėjus pabėgo į vyro tėviškę – Lipecko sritį. Vyras Aleksejus buvo mobilizuotas, kariavo, bet 1943 m. paleistas iš kariuomenės kaip karo invalidas.

Bronė su vyru Aleksejumi ir dviem mažais vaikais sugrįžo į Lietuvą 1945 m. pradžioje. Aleksejus savo žmonos broliui Stasiui, Lietuvos partizanui, pasiūlė nupirkti dokumentus, su kuriais jis galėtų Vilniuje apsigyventi ir dirbti. Stasys Keraitis atmetė pasiūlymą tokiais žodžiais: „Aš negaliu gyventi okupuotoje Lietuvoje. Man miškas yra laisvos Lietuvos teritorija. Čia, laisvame nuo okupantų miške, esu pasiruošęs numirti.“ „Štai mano dokumentai“, – parodė automatai.

Partizanams trūko šovinių, drabužių, apavo ir maisto. Kiek galima prašyti maisto iš kaimiečių, kurie pusbadžiu gyveno atidavę okupantams įvairiausiais „pyliavas“? 1947 m. vasarą partizanai ryžosi pagrobti iš valdžios karves, atimtas iš ištremtųjų ir suvežtas į Laukagalių dvarą. Stasys paprašė Aleksejų padėti partizanams įvykdyti šią akciją. Aleksejus kreipėsi į savo draugą (taip pat rusą), kad nuvežtų jį su žmona į jos tėviškę. Tas, nežinodamas operacijos tikslo, sutiko. Aleksejus su Bronė sėdo į to ruso didžiulį sunkvežimį ir nuvažiavo į Laukagalių dvarą (už kilometro nuo Stasio ir Bronės tėviškės).

Kai partizanai automatu nukirto ant dvaro tvarto kabojusią spyną, Aleksejaus draugas suvokė, kas čia vyksta... Aleksejus įspėjo draugą tylėti, antraip ir jo laukia ilgi kalėjimo metai. Skubėdami partizanai ištūmė karves į sunkvežimį, užmiršę pridengti sunkvežimio numerį. Sutrikę dvaro sargai jo neįsiminė.

Priešaky laukė 140 km kelias. Važiuojant pro Ukmergę ir keletą miestelių, Bronė ir Aleksejus labai bijojo, kad sribai nesulaikytų ir nepaprašytų dokumentų gyvuliams vežti. Tokiu atveju Bronėi, Aleksejui ir vairuotojui grėsė 25 metai kalėjimo. Iš Bronės ir Aleksejaus būtų atimti trys vaikai...

Viena Vilniaus valgykla priėmė tik tris karves. O ketvirtą teko kelias dienas ganyti prie Neries... Po kelių dienų Elytė nuvežė partizanams pinigų už parduotas karves.

Apie įvykį vietos valdžia pranešė Troškūnų milicijai. Buvo aišku, kad šią vagystę įvykdė vilniečiai. Milicininkas apsilankė Bronės ir Aleksejaus Tatjaninų bute... Apsidairęs, kaip kukliai gyvena karo dalyvio, turinčio 3 vaikus, šeima, truputį paklausinėjęs išėjo. Matyt, įtarimai nepasitvirtino, gal pasitaikė doras milicininkas.

Šeima vertėsi sunkiai. Aleksejus nusprendė siek tiek užsidirbti galąsdamas kaimiečiams pjūklus. Kažkur apie Širvintas sulaukė jį Lietuvos partizanai. Kadangi lietuviškai kalbėjo prastai, Aleksejus buvo įtartas esąs MGB šnipas. Vos neįvyko tragedija.

Bronė ir Aleksejus 2002 m. buvo apdovanoti Gedimino ordinais. Aleksejus tame pačiame švarko atlake šalia Raudonosios žvaigždės ordino prisikabino Gedimino ordiną ir juo didžiavosi. Su tais ordinais jis buvo palydėtas į Rokantiškių kapines.

Elytei išvažiavus dirbti į Kauną, mūsų susirašinėjimas buvo ne kartą nutrūkęs. Esu parašęs jai mažiausiai du „paskutinius“ laiškus.

Tačiau 1949 m. lapkričio 7 d. eidamas iš šokių į „Tauro“ bendrabutį susitikau ją

netoli Kalinausko ir Komjaunimo (Pylimo) gatvių sankryžos, o per kitą sovietinę „šventę“ (1950 m. liepos 21 d.) – Stalino (Gedimino) prospekto ir Liudo Giros (Vilniaus) gatvės sankryžoje. Ir vėl atsinaujino mūsų susirašinėjimas...

Kiekvieno žmogaus gyvenimui didelę įtaką padaro mokytojas. Manajam likimui didelės įtakos pradžios mokykloje turėjo Stasė (o gal Stefanija) Žilėnienė, vidurinėje mokykloje – Juozas Kvietkus, o aukštojoje – Antanas Daukša.

S. Žilėnienę jau esu minėjęs. Apie J. Kvietkų mažai žinau. Jis buvo apie 10 metų vyresnis už mane. Vilniaus prekybos technikume jis faktiškai ėjo lietuviško skyriaus (su rusų skyriumi nebendravome) vadovo pareigas. Buvo kalbama, kad komjaunuolis J. Kvietkus 1941 m. pabėgo į Rusiją, ten įstojo į kompartiją, Maskvoje baigė ekonomikos mokslus, į Vilnių parsivežė rusę žmoną, niekam jos nerodė.

J. Kvietkus mums dėstė prekybos organizaciją ir techniką. Todėl turėjo pakankamai progų pažinti mane. Griežtokas buvo buhalteriją dėstęs Leonas Lapėnas. Jis stengdavosi sugauti mane pamokos neišmokusį. Kartą pastebėjo, kad esu neišsimiegojęs, ir pakvietė prie lentos. Šiurkštokai atsakiau, kad nesu pasiruošęs. Į tai mokytojas reagavo tokiais žodžiais: „Aš rašau tamstai „kuolą“!“ Į tai išdidžiai atsakiau: „Prašau rašyti!“

Kokią pažymį buhalterijos mokytojas dabar man išves trimestro pabaigoje: kelis kartus iš eilės buvau gavęs penketus. Vis dėlto išvedė „penkis“, tai maloniai nustebino. J. Kvietkus sykį nusivedė mane į savo kabinetą. Čia man teko išklaudyti gan taikų jo monologą, supratau, kad nuoširdžiai rūpinasi mano ateitimi.

Perteikiu esmę: „Jaunystėje ir aš buvau didelis chuliganas. Bet tu pralengi mane. Tavo elgesį laikau žaidimu su gyvenimu. Esi gabus ir gali gyvenime daug pasiekti. Tačiau tam tikslui įgyvendinti reikia visų pirma baigti universitetą. Ir to maža. Sakykim, kad baigsi universitetą ir tapsi kokios nors organizacijos ar įstaigos skyriaus viršininku su neblogo atlyginimu. Na, ir kas iš to? Tu privalai baigęs universitetą patekti į aspirantūrą, apginti disertaciją ir tapti mokslininku. Visų pirma turi gauti technikumų baigimo „raudoną diplomą“. Tačiau tu šalia visų penketų gavai du trejetus, vieną iš fizikos, o kitą – iš matematikos. Tokį diplomą gauna tik tie, kurie iš visų dalykų turi penketus ir ne daugiau kaip du ketvertus. Reikia tau perlaikyti tuos abu egzaminus. Ar sugebėsi?“ Pažadėjau.

Po kelių dienų „zubrinimo“ išlaikiau pas mokytoją Paeglytę (tai pravardė, pavardės

Su Elena draugavome, kai mokiausi Vilniaus prekybos technikumė.
 Vėliau draugystė nutrūko ir vėl atsinaujino tik 1949 m.,
 atsitiktinai susitikus Vilniuje. Nuotraukoje kairėje –
 mes ant vienos iš Vilniaus kalvų 1949 m., dešinėje – Elena 1950 m.

niekada nežinojau) fiziką ketvertui. Sunkiau buvo su matematika. Turėjau spragų iš progimnazijos, o technikumė tinginiavau.

Žinodamas, kad matematikos mokytojas Antanas Storpirstis (dviejų talentingų aktorių tėvas) labai reiklus ir principingas, visą mėnesį Belmonto miške „kaliau“ nelengvą mokslą. Pasiruošęs nuėjau pas mokytoją. Tas paklausė, į kokį pažymį pretenduoju. Atsakai, kad tik į ketvertuką. Jaučiau, kad mokytojas lengviau atsiduso... Gavęs porą ar trejetą lengvesnių uždavinių, nesunkiai juos išsprendžiau.

Liko tik valstybiniai egzaminai, kuriuos tikėjau išlaikyti penketukais. Deja, per paskutinį egzaminą – prekybos organizacijos ir technikos (komisijos pirmininkas buvo Prekybos ministerijos valdininkas) „susikirtau“. Atsakai silpnokam ketvertui. Mačiau, kad J. Kvietkus nepatenkintas manimi. Tačiau jam pavyko įtikinti komisiją parašyti man penketą. Išėjęs po komisijos posėdžio J. Kvietkus su palengvėjimu šypsodamasis pasakė: „Ištempiau tave, frukte!“ Padėkojau. Vėliau sutikęs dar sykį padėkojau buvusiam savo globėjui už viską, kuo jis man gyvenime padėjo.

Atmintis išsaugojo kai kuriuos įdomesnius faktus apie tą vasarą. Atvykęs į tėviškę sužinojau, kad už Kiauno ežero gyvenusių trijų brolių Kušeliauskų, įsijungusių į kovą prieš okupantus, vienas žuvo, antras, keturių vaikų tėvas, lageryje (ten mirė), o trečiasis, vardu Juozas, už šiurkštų elgesį su gyventojais buvo išvartytas iš partizanų būrio „persiauklėti“. Dieną vaikščiojęs po Krivasalį, naganą prie diržo prisisegęs, retkarčiais „samagono“ išsivaręs išgerdavo. Visas kaimas matė jį dieną vaikščiojantį, bet neatsirado išdavikų. Stribai jį būtų tuoj pat sudoroję.

Kartą, eidamas Pakalo pakrante, prie Sidariškių dvaro radau Juozą, samagoną varantį. Truputį išsigandau. Ar gali žinoti, kas girto, ginkluoto ir nenuspėjamo elgesio vyro galvoje. Pasisveikinom galvos linktelėjimu.

Nerukus išgirdau, kad išgėręs Juozas dėl kažko prisikabino prie keturių seserų Milčinskaičių, partizaninėje kovoje netekusių visų trijų brolių. Visas kaimas tuo piktinosi. Tik daug vėliau sužinojau, kad Krivasalyje bernu dirbęs Albertas Lipinskas iš Vosiūliškio kaimo (buvusios LR premjerės Kazimieros Prunskienės tėviškės), pusant-rų metų už mane jaunesnis brolis Jonelis, Kazys Avižienis (žuvusio partizano brolis), Juozas Jakutis, Juozas Krinickas (partizano brolis) ir dar kai kurie nusprendė surengti Juozui Kušeliauskui savąjį teismą. Kas apie tai įspėjo patį Juozą, niekas negalėjo pasakyti. Stribai vėliau periodinėje spaudoje ir „liaudies gynėjų“ atsiminimų rinkiniuose daug netiesos prirašė apie Lietuvos partizanus, apie jų žiaurumą. Būta tikrai žiaurių, vienas kitas iš jaunų kaimo vyrų neretai pasikumščiuodavo. Ar tokie galėjo išėję partizanauti pakeisti savo prigimtį?

Sužinojęs, kad prieš jį atentatą rengia Albertas Lipinskas, partizanas lazda gerokai apdovanojo jį, bet vis dėlto nenušovė. Nušauti įtarus bendradarbiaujant su okupantais buvo galima tik partizanų teismo sprendimu ir turint kelių žmonių liudijimus.

Greit Juozas, kaip „persiauklėjęs“, buvo priimtas atgal į bunkerį, esantį netoli Kiauneliškio, kur 1951 m. kovo 20 d. žuvo kovodamas su NKVD.

Norint patekti į bet kokią vidurinę ar aukštąją mokyklą, reikėjo gauti iš valsčiaus Vykdomojo komiteto pirmininko pažymą, kad koks nors „buožė“ ar „banditų šeimos“ narys netaptų išsilavinusiu žmogumi.

Darbo batalionų („stroibatų“) kariai gerokai išretino Švenčionių apskrities miškus. Partizanai nenušovė nė vieno beginklio kareivio. Jie bastydavosi po kaimus, ateidavo į

šokius, bet merginos nešokdavo su jais. Vienai nelankiusiai šokių merginai kareivis iš Vidurinės Azijos padovanojo sūnų ir dukrą.

Atsodinti iškirstus miškus buvom pasisamdę aš ir tie, kurie norėjo nušauti partizaną J. Kušeliauską.

Visiems mums reikėjo pinigų, o ypač man, besirengiančiam studijoms. O mokėjo už darbą gan neblogai, gal ir todėl, kad girininku dirbo Bivainis iš Šiškinių, su kuriuo bendravau Prekybos technikume besimokydamas.

Vasara buvo šilta. Netoli mūsų darbovietės tekėjo gilus upelis. Susikabinę rankomis ir kojomis su A. Lipinsku šokom į gilią upelio duobę. Vienas kitam trukdėm pakilti iš upelio dugno. Išlipę ant kranto abu drebėjom iš išgąščio ir malda dėkojom Dievui, kad gyvi išlikom.

Rugpjūčio 22 d. arkliu nuvažiuom į Saldutiškį atsiimti uždirbtų pinigų. Gavom nemažas sumas. Pagal seną tradiciją reikėjo pavaišinti tuos, kurie sudarė mums sąlygas užsidirbti. kažkas nupirko samanės, duonos, agurkų, o lašinių neturėjom. Todėl po poros stiklelių jautėmės apgirtę. Sėdę į didžiulį miškininkystės studijas pasirengusio pradėti Antano Vosiūlio vežimą patraukėm namo. Netoli esančios lentpjūvės darbininkai užkabino mus. Aš likau su Antanu sėdėti vežime, o kiti vyrukai nubėgo suvesti sąskaitų su užpuolikais. Tada kažkas iš darbininkų pataikė akmeniu į mane. Užvirus išgėrusio kraujui, šokau ieškoti mušeikų. Pats nesuprantu, kaip ilga sermėga apsvilkusiam pavyko perlipti aukštą tvorą, kuria buvo aptverta lentpjūvė.

Vos perlipęs stačių lentų tvorą, išgirdau keletą serijų iš automato. Šokau atgal. Pataikiau ant ten stovėjusio stribo. Tas automato buože kirto man į pilvą. Prišokę keli jų ištraukė iš mano kelnų diržą ir juo surišę už nugaros užsuktas mano rankas pastūmė eiti Saldutiškio link. Basas, apsirengęs ilga sermėga, surištomis rankomis kartu su Kaziu Avižieniu ir jo giminaičiu šešiolikmečiu Jonu Avižieniu buvom nuvaryti per miestelį į stribynę, kurioje teko nakvoti prieš 4 metus. Mane tardė Saldutiškio milicijos viršininkas leitenantas. Klausinėjo apie įvykį, savo veidą nusukęs į šoną ir keikdamasis. Buvo šiurkštus, bet nemušė. Keikėsi, kad tarybų valdžia leidžia tokiems „mušeikoms“ studijuoti universitete.

Sužinojęs, kad esu komjaunuolis, savo elgesio su manimi nepakeitė. Po metų ar dvejų tas leitenantas su stribu rusu Labanoro miške susitiko dar vokiečių čia atvežtą

ruselį, kuris ganė karves. Partizanai jam nieko nedarė, o sovietinės valdžios gynėjas leitenantas įsakė savo pavaldiniui rusui nušauti piemenį. Tas įsakymą įvykdė... Nušautojo šeimininkai lietuviai parašė kariuomenėje tarnaujantiui broliui ar kitiems giminaičiams laišką. Pasistengta, kad brolio žudikai būtų nuteisti. Leitenantas neva gavęs 10 metų, o jo pavaldinys – mažiau. Mirties bausmė SSRS tuomet buvo panaikinta.

Kiek vėliau mus paleido iš sribynės. Laimei, jog kažkas iš darbininkų paliudijo, kad muštynes pradėjo lėntpjoviai. Antraip studijas būtų tekę pradėti lageryje...

Leitenantas „dėl viso pikto“ mūsų dokumentus pasiliko. Liepė ateiti į Saldutiškį kitą rytą 9 val.

Pėsčiomis naktį teko pareiti į Krivasalį 7 km. Didelę kelio dalį mišku.

Tik išleisti pajutom didelį alkį. Juk nuo ankstyvo ryto nebuvom valgę. Avižieniai nusprendė apsimesti partizanais ir Bendrovės kaimelyje gauti ko nors užkąsti. Aš atsisakiau dalyvauti tame „partizaniniame žygyje“.

Draugams nuėjus valgio medžioti, guliau į šalikelio griovį ir užsimaskavau kažkokiomis piktžolėmis. Greit užgirdau žmones, važiuojančius arklio traukiamu vežimu. Kalbėjo rusiškai. Greičiausiai tai buvo sribai. Jeigu „partizanai“ būtų spėję sugrįžti šiek tiek anksčiau, sribai būtų nusivežę mus atgal į Saldutiškį...

Avižieniai atsinešė nemažą sūrį ir pusę kepalą duonos. Valgydami draugai pasakojo, kaip jie prisistatė partizanais. Visi kvatojom. O po kelių dienų apylinkėje pasklido kalbos, kad Bendrovėje buvo apsilankęs didelis partizanų būrys.

Radau tėvus dar nemiegančius. Motina išbarė už tokius nuotykius. Kitą rytą Saldutiškio sribynėje atsiėmiau savo dokumentus. Po kelių dienų išvažiavau į Vilnių, daugumą draugų palikęs neseniai įsteigtame kolūkyje. A. Vosiūlis išvyko studijuoti į Kauną. Iš viso kaimo aukštojo mokslo siekėm tik du 21 metų amžiaus jaunuoliai.

Iš didelio būrio 1949 m. sodinusių mišką šiandien gyvų esu tik aš vienas. O miškas jau gan didelis. Juk jam jau daugiau nei 60 metų...

Mokslas sovietiniame universitete

Kadangi buvau baigęs Prekybos technikumą, neturėjau kito pasirinkimo, galėjau įstoti tik į Ekonomikos fakultetą. Be to, ekonomiką studijuoti patarė „neetatiniš“ mano globėjas Juozas Kvietkus. Tada fakultete buvo tik trys specialybės: finansų ir kredito; pramonės ekonomikos ir prekybos ekonomikos.

Su Stasiu Uosiu (būsimu profesoriumi, habilituotu mokslų daktaru) pasirinkom finansus ir kreditą.

Baigusius technikumą „raudonu diplomu“, tik mus abu priėmė be egzaminų. Į Ekonomikos fakulteto pirmą kursą buvo priimti 75 studentai. Mažiausiai kaip tik finansų ir kredito – apie 20 studentų, iš kurių per 5 metus „nubyrėjo“ penketas. Vieni buvo išstremti kartu su tėvais, kiti pašalinti dėl savo artimųjų politinių nuodėmių, treči turėjo nutraukti studijas dėl sunkių gyvenimo sąlygų.

Tų laikų sovietinės ekonomikos nelaikyčiau mokslu. Šio fakulteto absolventus partijai reikėjo išleisti į gyvenimą ne išsimokslinusius inteligentus, patriotus, bet siauro politinio akiračio techninius darbuotojus sovietinėms finansų, kredito, pramonės ir prekybos įmonėms ar institucijoms, visiškai nesiorientuojančius pasaulio ir sovietinės ekonomikos tikrovėje, juo labiau užkulisų praktikoje.

Mačiau tik vieną fakulteto vadovybės žmogų, kuris atrodė tikras lietuvis, senosios kartos inteligentas, kuriuo be jokių išlygų galima buvo pasitikėti. Tai prodekanas Antanas Daukša, gerokai nuplikęs, visada gudriai besišypsantis pro akinius, tarytum slepiąs savo pažiūras nuo sovietinių „seksotų“.

Kažkas iš studentų patarė nueiti į dekanatą raštu paprašyti stipendijos. Motyvas –

324

Valstybės saugumo komitetui prie
Lietuvos TSR Ministrų Tarybos

Terlecko, Antano,
Pranas.

Asmeniniai parodymai.

Gimiau neduotingo valstiejių šeimoje.
Todie telko praleisti daug streso, vargo.
Tėvai dirbo pas kaimynus laukais. Neturėjau
dibanių iš išmanojimo bėrėdo ma-
no parvėli žinra.

Kuomet čiuo atstetyta Taryba
valstia die tureji 1940m. si valstia dove
sivams 4 ha žemes. Tiele mano tėvy, tie
mano asmeninis pavirnos luro Taryba
valsties puseje.

Taciaus vokiečių okupacijos metu
vykdama prieistha juogondra Taryba
sėjimas atžirgimie patilo tam tikro
antsponds. Po 1944m. as pue nevistai
sugretan eile Taryba vedries yxcomy
prie monis.
Bet quest mano pavirnos pav-

-2-

985

stambing avo ein vjg. Pimian na pre
 dedent uno 1948m. puvdjen aditve
 syti religiois puetares i debaritini
 metu jos em deveda vikiha at
 nteretg.

1948m. jitojen i kamjaniing.
 Bet male nitig paranditinos jia
 jivovuti ite ^{man dar} sioe rneponylo, nos
 istituyjz nuntai skingins i jivovuti
 ja. Cia hecia parandis parimul
 klaning. Inis abeji, gel to die, kes
 itjuei em nisi jomnes on joutos mob.
 los, man dar doina tylo ubejnyj.

ti filimmoje pitam vyedoma
 partijos pozitina, o yfai to ^{svarovimo} ^{prouty kovalitims.}
 Tacian netellitras, karito mano tem
 peramentas kartas jivoda jui net. sst.
 ps isvedy. Kartas vikiha neji filimog
 i visomenniis reistimio esom, turim
 davan seuleskes i daime netkinge
 isvedas.

Kos hecia man jivimelomog s
 mounyge arditengling vrelg tra-
 totkia neminim. Jotiai jivogitv
^{antitengling} organizacjz nepitclentem i nepitclen-
 sar. Jue jblig vskancig jivogitv
 organizacjz, jos namis nielo nemin.
 1947. 11. 25.

tėvai kolūkiečiai ir todėl negali man materialiai padėti. Iš šiandien matau savo akyse prodekaną besijuokiantį: „Tai labai gerai, kad įstojo į kolūkį. Perrašykite prašymą.“ Kokią kitą priežastį nurodžiau, nebeprisimenu. Ir net kokią stipendiją gaudavau.

Sovietinė propaganda mulkino savo piliečius tvirtindama, kad Kremliaus socialinės politikos tikslas – nuolatinis rūpestis liaudies gerove. Tas rūpinimasis esą atsispindi sudarant SSRS valstybinį biudžetą. Kapitalistinės valstybės didžiausią biudžeto dalį skiriančios karo pramonei, didžiuliam administraciniam priespaudos aparatui – kalėjimams ir policijai – išlaikyti, o svarbiausia SSRS biudžeto išlaidų dalis esą skiriama liaudies švietimui, liaudies ūkio ir sveikatos apsaugos finansavimui. Sąmoningai buvo nedėstomas mums Vakarų, apskritai užsienio finansų ir kredito kursas.

Ne visi studentai mėgdavo bibliotekose paieškoti prieškarinės SSRS išleistos literatūros rusų kalba, kurioje buvo galima rasti daug tiesos apie Vakarų valstybių ir SSRS biudžeto sandarą (nepriklausomoje Lietuvoje išleista mokslo literatūra ir periodika buvo uždaryta specialiuose fonduose). Ačiū dėstytojams Antanui Daukšai ir Alfonsui Žilėnui, jie atsargiai atskleidė visą tiesą. Pvz., tai, kad SSRS biudžeto išlaidų dalyje liaudies švietimui paslepamos išlaidos karo mokyklų, akademijų išlaikymui. Na, ir MGB, MVD vidurinių bei aukštųjų mokyklų išlaikymo išlaidos. Į išlaidas liaudies ūkiui įeina milžiniškos sumos karo pramonei, karinių aerodromų, strateginių kelių statybai.

Pirmame kurse marksizmo leninizmo pagrindus (Stalino suredaguotą kompartijos istorijos trumpąjį kursą) bendroje auditorijoje kartu su teisininkais dėstė buvęs Z. Angariečio padėjėjas, šiek tiek paragavęs sovietinio kalėjimo, bet likęs siauras fanatikas, daug pasitarnavęs mulkinant Lietuvos jaunimą, R. Šarmaitis. Ilgai klausantis jo melo, komunistinių dogmų, prieštaraujančių istorinei tiesai ir paprasčiausiai logikai, buvo galima susirgti kokia nors psichine liga. Laimei, dėstytojas nevertė klausyti savo paistalų. Jis nekreipė dėmesio į tai, kad studentai per paskaitas kalbasi su kolegomis, skaito kitokią literatūrą arba net laiškus rašo... Šarmaitis manė, kad jo pateikiamas dogmas per seminarus įkals jauni dėstytojai. Tačiau seminarus vedęs jaunas dėstytojas, matematiką baigęs Izraelis Lempertas per daug mūsų nevargino.

Mane domino prof. Vosylius Sezemano ir prof. Petro Šalčiaus paskaitos. Pirmasis dėstė logiką, o antrasis – ekonominių doktrinų istoriją. Logikos mokslui suvokti man

trūko gebėjimo abstrakčiai mąstyti, nes technikumė ši disciplina nebuvo dėstoma. Tačiau man imponavo Sezemano asmenybė, jo erudicija, o ypač – taisyklinga lietuvių kalba ir visiškas nesuvokimas, kokiame baisiame pasaulyje gyvena ir kas jo laukia...

Girdėjau, kaip kartą studentai įžeidė profesorių. Jis dažnai skaitė paskaitas vaikštinėdamas ir prisimerkęs. Kartą į paskaitos pabaigą atsimerkęs profesorius pamatė, kad auditorija visiškai tuščia. Todėl lankydavau visas jo paskaitas.

Prof. P. Šalčius nedemonstravo savo nepakantumo sovietinei sistemai. Bet jis, kaip ir keletas kitų profesorių ir dėstytojų, ignoravo partijos įsakymą bent penkias minutes pakalbėti apie Markso, Engelso, Lenino bei Stalino nemirtingą įnašą į filosofijos, logikos, istorijos ar kitus mokslus, kuriuos jie dėstė.

Semestru baigiantis gavome logikos egzaminų bilietus. Kaip trečias klausimas, bilietuose buvo įrašytas reikalavimas papasakoti apie Lenino ir Stalino vaidmenį logikos moksle. Tačiau kartą per paskaitą profesorius pabrėžė, kad Leniną ir Staliną jis laiko politikais, bet ne genialiais mokslininkais. Kažkas iš nesuvokusiųjų, kokia asmenybė yra profesorius, paklausė, ką galėsime atsakyti į trečiąjį klausimą, jeigu profesorius apie Lenino ir Stalino įnašą į logikos mokslą nieko nėra sakęs. Ramiu balsu profesorius atsakė, kad jis per egzaminus neklausinės apie tai, ko paskaitose nėra skaitęs...

Kadangi tiek prof. V. Sezemanas, tiek prof. P. Šalčius antrajame semestre 1950 m. pradžioje nieko mums nepradėjo dėstyti, tai ir nepastebėjom, kad judviejų ir dėstytojo L. Serbentos, vadovavusio politinės ekonomijos seminarams, nesutinkame universiteto koridoriuose.

Greičiausiai juos atleido, ir viskas. Tik vėliau sužinojom, kad Sezemanas ir Serbenta buvo areštuoti...

Ir pats nesuvokiau, kokiais pavojingais laikais gyvenu

Per pirmąsias universiteto žiemos atostogas nevažiavau į tėviškę. Gavau įpareigojimą važiuoti į Adutiškį skaityti paskaitų apie Lenino ir Stalino draugystę. Nors buvau girdėjęs, kad abu diktatoriai draugavo kaip šuo su kate, sutikau penketą paskaitų perskaityti. Maniau, kad apylinkių valdžia pasirašys mano komandiruotę ir neišklausiusi paskaitų. Keturiuose kaimuose neteko skaityti paskaitų apie Lenino ir Stalino draugystę, bet penktame, bene Vosiūnuose, pakliuvau į bėdą. Jauna, aukšta ir gan graži moteris, su pašaipa žiūrėdama į mane, paklausė: „Jūs išdrįsote be jokios palydos atvykti pas mus? Pas mus niekas neatvažiuoja be šautuvo...“ Į tai naiviai atsakiau: „Gal tokie svečiai yra jums ką nors padarę, todėl bijo be šautuvo pasirodyti. O aš niekuo nenusikaltau, todėl nepabijojau.“

Toji moteris, man visiškai nesitikint, paprašė papasakoti apie Lenino ir Stalino draugystę. O, Dieve! Nevykusiai išsisukau palikęs tą kažkieno parengtą paskaitą pačioms (buvo susirinkę tik vienos moterys) perskaityti.

Grįžęs į Vilnių, už tariamą paskaitų skaitymą be jokio sąžinės graužimo paėmiau apie 200 rublių... Bet prisiminus tą kelionę, širpas nukrato...

Nors J. Bulika tikino mane, kad nuo 1949 m. jie, partizanai, nebaudžia jaunimo už stojimą į komjaunimą, bet aš 1950 m. vasario pradžioje atvažiavau į Adutiškį ne tik kaip eilinis komjaunuolis, atvykau skaityti paskaitos apie okupantų ideologinius vadus, sukūrusius kruviną santvarką, žudančią mano tautą fiziškai ir dvasiškai. Visiškai suvokiau savo politinį nebrandumą ir man grėsusį pavojų tik po aštuonerių metų.

1958 m. Taišeto konclageryje susidraugavau su vienu buvusiu partizanu, kilusiu iš Adutiškio apylinkių ir ten 1950 m. partizanavusiu. Kartą jam papasakojęs apie minėtą savo komandiruotę į Adutiškį, iš jo lūpų išgirdau tokį dalyką: „Mes, Antanai, šiandien esame draugai, nepaisant to, kad tu esi buvęs komjaunuolis, o aš – Lietuvos partizanas. Tačiau jeigu tada būtume susitikę Vosiūnuose, aš tave būčiau nušovęs.“

Kadangi esu kilęs iš neturtingų valstiečių šeimos, buvau visai tinkamas kompartijai papildyti.

Iš 75 Ekonomikos fakulteto pirmo kurso studentų komjaunuolių buvo tik 7 ar 8. Aišku, partijos valia tapau vadinamuoju gruporgu, t. y. tos sąjelės studentų komjaunuolių vadovu. Paskui buvau iškviestas į universiteto komjaunimo komitetą. Ten tapau komiteto aktyvistų auklėtiniu. Mano auklėtojai buvo IV ar V kurso medikas Bronius Sudavičius, trečiakursis, už mane metais jaunesnis fizikas Jonas Grigonis, Ekonomikos fakulteto III kurso studentas Juozas Bernatavičius (būsimasis LSSR agropromo vadovas – Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojas). Ir gal dar vienas kitas, kurių neprisimenu. Tai nedidelis „užsigrūdinusių kovotojų už komunizmą“ būrelis.

Tie komjaunimo aktyvistai duodavo kažkokių nedidelių pavedimų, pvz., pasiųgti, kad kuo daugiau Ekonomikos fakulteto studentų stotų į komjaunimą. Tačiau nė vieno jų neagitavau stoti į šią okupantų organizaciją. Mažiausiai komjaunuolių buvo finansų ir kredito kurse: Borisas Šapiro, Stasys Uosis, Vytautas Jurgelevičius ir aš. Jurgelevičius, iš kažkur sužinojęs, jog studentei rusei Antonovai gresia pašalinimas iš universiteto už tai, kad jos tėvas gyvena ne SSRS, o Lenkijoje, patarė jai stoti į komjaunimą ir taip nukreipti nuo savęs čekistų dėmesį.

Pas „Taure“ gyvenusį Bernatavičių dažnai atvažiuodavo ir maisto atveždavo viena akimi aklas vyresnis jo brolis, dirbantis valsčiaus vadinamuoju partorgu. Sesuo – taip pat komunistė. Prisimenu Juozą verkiantį dėl to, kad brolių partizanai nušovė. Tą žinią užgirdau į pirtį Totorių gatvėje užėjus apsiverkusiam Juozui. Daugelis bėgo pareikšti jam užuojautos. Aš neprisiverčiau tokiam žingsniui.

Užjausti Bernatavičių dėl jo brolio partorgo žūties reiškė moralinę partizanų išdavystę. Todėl užuojautos jam nepareiškiau. Daug vėliau sužinojau, kad Juozas nušovė.

„Tauro“ bendrabučio 422 kambaryje gyvenom keturiese: Vincas Bernatavičius, Gediminas Galaburda, Juozas Smagurasas ir aš. Taip ir nesuvokiau, kodėl Vincas įstojo į komjaunimą dar gimnazijoje besimokydamas. Ir kaip jį, didelio Lietuvos patrioto, savanorio kūrėjo sūnų, priėmė. Nesuprantama man buvo ir Juozo politinių pažiūrų evoliucija. Gimęs 1923 m. Švenčionyse, Juozukas motinos iš mažens buvo rengiamas kunigu, patar naudavo bažnyčioje per pamaldas. Mobilizuotas į Raudonąją armiją, jis vos nepaskendo Oderio upėje. Iš pradžių atrodė esąs didelis Lietuvos patriotas. Tačiau bene antrame kurse įstojo į partiją ir kurį laiką fakultete buvo bene vienintelis studentas komunistas. Vedė jis pirmame kurse. Tuokėsi bažnyčioje. Buvau jų su Banga vestuvėse pabroliu. Kad tuokiasi bažnyčioje, slėpė nuo jaunosios tėvo komunisto, todėl nekviėtė jo į vestuves. Ir staiga tokia metamorfozė! Greit abi Bangos seserys iškėlė už komunistų. Kiek prisimenu, abu Juozo Smagurasko svainiai su žmonomis išvyko į užsienį dirbti SSRS ambasadoje.

Gerokai vėliau į partiją įstojo Stasys Uosis ir Vytautas Jurgelevičius.

1950 m. pavasarį pradėjau darbo ieškoti. Įsidarbinau Politinių ir mokslinių žinių sklaidimo draugijoje bilietų platintoju. Gaudavau atitinkamą procentą nuo išplatintų bilietų į draugijos rengiamas paskaitas. Be šio darbo, man reikėjo pristatyti publikai lektorius, paskaitos pabaigoje padėkoti lektoriui ir susirinkusiesiems, kad išklausė „šią įdomią paskaitą“. Kartu pradėjau dirbti ir universitete budėtoju už 410 rublių atlyginimą. Budėti tekdavo, rodos, kas trečią, o retkarčiais – kas ketvirtą naktį. Užmigti sunkiai sekdavosi. Ištėvėčiau kiek mažiau nei metus. Užtat galėjau žmoniškai apsirengti ir kai ką nupirkti tėvams.

Draugijoje referentu dirbęs metais už mane vyresnis Henrikas Zabulis (būsimasis ministras) rekomendavo mane dirbti radijo diktoriumi, kur ir pats uždariau. Nepriėmė dėl radijui netinkamo balso tembro. Tik vėliau suvokiau, kad būčiau įgijęs dar vieną labai didelę bėdą. Juk būtų reikėję per radiją kalbėti tai, kas neatitinka mano pažiūrų.

Nemalonumai „per valdžios namus“

Trečiame kurse netekau „Tauro“ bendrabučio. 1951 m. rudenį sukau galvą, kur teks gyventi. Tada technikumо draugas Silvas Čiulada supažindino mane su savo žemiečiu iš Papartėlių (Kaišiadorių apskritis), Aleksu Bičkausku. Tas prisipažino dirbąs Vilniaus universiteto Apsaugos skyriaus viršininku ir gyvenąs „Tauro“ V aukšte, skirtame ne studentams, bet administracijos darbuotojams. Jo kambaryje esančios paklotos net trys tuščios lovos. Vieną galįs aš užimti. Po valandos persikėlęs savo skurdžią mantą, gavau pažymėjimą, jog gyvenu „Tauro“ bendrabučio 506 kambaryje.

Vakare Aleksas atskleidė savo gyvenimo paslaptis. Jo tėvas, kaip savanoris kūrėjas karininkas, gavo nedidelį Papartėlių dvarelį. Tėvas anksti mirė ir paliko našlaičius 3 sūnus ir vieną dukrą. 1944 m. rugpjūčio pabaigoje ištekėjusi studentė Birutė su vyru ir vyriausiuoju broliu nusprendė pasitraukti į Vakarus. Aleksas, nors ir turėdamas vos 17 metų, taip pat pasirinkęs bėglio kelią. O su motina palikę jauniausiąjį penkiolika metų Romą.

Rytų Prūsijoje pasimetęs nuo vyresniojo brolio ir sesers. Piliavos (Pilau) uoste per stebuklą patekęs į laivą, plaukiantį į Vokietiją. Kadangi niekur nesuradęs lietuvių, jį apėmęs didžiulis Tėvynės ilgesys. O čia atsiradę rusų agitatoriai ragino sugrįžti į „didžiąją tėvynę“, kuri esą dovanojusi visiems paklydėliams. Ilgai nesvarstęs Aleksas sėdo į rusų laivą, kuris jį nuplukdė į kažkokį Rytprusių uostą. Čia nukirpo plaukus ir išvežė į Užkaukazę tarnauti į „armiją išvadotoją“. Grįžęs į tėviškę rado tik vieną motiną. Brolis Romas, kurį laiką partizanavęs „Žalio velnio“ rinktinėje, buvęs sužeistas. Pasveikęs buvęs pasiūstas slaugyti susirgusios motinos.

Antanui iš kairės — Aleksas Bičkauskas. Nuotrauka daryta apie 2008 metus

Po kurio laiko sovietinė valdžia sudarė jam kažkokią kriminalinę bylą ir pasiuntė į konclagerį.

Motina patarė Aleksui išvažiuoti į Vilnių ir taip „sumėtyti pėdas“. Kadangi Aleksas buvo ištarnavęs net šešerius metus sovietinėje armijoje, buvo apdovanotais keliais medaliais, tai universiteto kadrų skyriaus viršininkė, MGB karininko žmona Manochina lengvai priėmė Aleksą į laisvą universiteto vidaus apsaugos viršininko postą.

Atvažiavusi pas mus Alekso motina taip džiaugdavosi, kad nors vienas iš keturių vaikų gyvena Lietuvoje ir ją aplanko. Motina buvo labai inteligentiška. Ji turėjo vyrą baltarusį, pabėgusį iš Baltarusijos nuo sovietinės valdžios. Jis, atrodo, labai mylėjo savo žmoną ir rūpinosi jos vaikais kaip savaisiais.

1950 m. liepos 25 d. Šiaurės Korėjos komunistinė valdžia, SSRS ir Kinijos skatinama, užpuolė Pietų Korėją. Į karą įsijungė ir JAV, tame kare ji prarado daugiau kaip 45 tūkstančius savo vyrų. Tai teikė A. Bičkauskui ir mums, jo draugams, daug vilčių, jog prasidės karas tarp JAV, SSRS ir Kinijos, kuriame laimės, aišku, JAV, savo sąjungininkių remiamos.

Maloniai stebino, kad ilgai sovietinėje armijoje tarnavęs Aleksas Bičkauskas beveik visiškai negėrė degtinės. Palaikydamas kompaniją išgerdavo stiklelį, apsimesdavo visiškai girtas ir, pasidėjęs ant stalo alkūnes, o ant jų – galvą, miegodavo.

Po kurio laiko iš kariuomenės grįžo Alekso draugas Vytautas Valentukonis. Jis papasakojo, kad jo brolis žuvęs partizaniniame kare, o tėvas, motina ir sesuo buvę „represuoti“. Jis neturėjęs kur apsistoti, nes tėviškėje buvęs namas išvežtas į valsčių. Tada Aleksas parašęs motinai laišką, kad toji priglaustų draugą. Pas ją Valentukonis svečiavęsis ne kartą.

Jau pirmomis darbo Švietimo ministerijoje dienomis 1951 m. rugsėjį susidūriau su Vilniaus krašto rusinimo per lenkiškas mokyklas politika. Formaliai tos politikos vykdytoja buvo švietimo ministro pavaduotoja surusėjusi lenkė Vladė Vyšniauskaitė, dirbusi ministro Alberto Knyvos pavaduotoja. Jai talkininkavo sulenkėjęs lietuvis Purvinis. Jie dėjo labai daug pastangų ir energijos, kad įsteigtų Naujojoje Vilnioje lenkišką pedagoginę mokyklą, kuri neva rengtų lenkiškoms mokykloms mokytojus.

Ilgainiui lenkais save laikantys jaunuoliai pradėjo tarp savęs kalbėti rusiškai. Per Kalėdas ir Velykas į Šv. Petro ir Povilo bažnyčią susirinkdavo daug jaunimo. Pasibaičius lietuviškoms pamaldoms, prasidėdavo lenkiškos. Šventoriuje savo eilės laukdavo lenkai. Tyčia ilgesnį laiką pastovėdavau tarp jų. Senesnio amžiaus lenkai dar kalbėdavo lenkiškai, o jaunimas – jau rusiškai.

1987 m. kovą teko gulėti Antakalnio klinikose. Palatoje buvome 3 lietuviai ir 3 lenkai. Kalbėdavom tarp savęs pusiau lietuviškai, pusiau lenkiškai. Kartą vieną lenką aplankė jaunas vyras. Abu tarp savęs kalbėjo rusiškai. Svečiui išėjus, lenkas paaiškino, kad jį aplankė žentas. Į mano klausimą, ar jis rusas, lenkas atsakė neigiamai. Jis esąs lenkas, baigęs lenkišką mokyklą. Į mano klausimą lenkų kalba, kodėl su žentu lenku palatos draugas kalba rusiškai, atsakė vienu žodžiu: „Pripratome!“

1951 m. balandžio pradžioje atvažiavęs pas mane brolis Jonelis atvežė labai liūdną žinią. Enkavedistai kažkokiu būdu susekė partizanų būrį, kuriame buvo abu broliai Bulikos, nenorintis tarnauti armijoje aštuoniolikmetis Ignas Vosiūlis, „persiauklėjęs“ Juozas Kušeliauskas ir kiti – iš viso 20 vyrų. Žinodami, kad bunkeryje yra net trys Juozai ir jie švęs Juozines, enkavedistai bunkerį užpuolė kovo 20 dienos rytą. Dalis vyrų prasiveržė, bet daugiau nei pusė buvo nukauti.

Vėliau sužinojom, kad vienas partizanas, per gilų sniegą enkavedistų persekiojamas, bėgo keliolika kilometrų. Kažkur nutvėręs nebalnotą arkli, atjojo iki Sidariškių dvaro. Pavargęs arklys atsisakė toliau klausyti partizano. Tas, nušokęs nuo jo ir atsigulęs už akmens, ilgai atsišaudė, kol buvo nukautas.

Apsidžiaugiau sužinojęs, kad gyvas išliko Juozas Bulika, Stasys Petravičius ir dar vienas kitas. Visą tiesą, kuo jie tapo, sužinojau tik 1960 m. pavasarį.

Greičiausiai 1951 m. pavasarį už „pyliavų“ ir kitų mokesčių nesumokėjimą Aleksa motina buvo nuteista dvejiems metams lagerio darbų ir uždaryta į Vilniaus lagerį. Dažnai atvažiuodavo jos vyras su siuntiniu. Jiems leisdavo nors trumpam pasimatyti.

Tų metų gegužės mėnesį su Silvu Čiulada traukiniu važiavom į Kauną „savo panų“ aplankyti, nes jo Valerija gyveno viename kambaryje su Elyte.

Su Elyte susitarėme rudenį susituokti, t. y. tik „susimetrikuoti“, kad ji turėtų mano pavardę ir valdžia neišvežtų į Sibirą kaip žuvusio partizano sesers. 1951 m. liepos antroje pusėje parvežiau traukinio vagone pas Elytės seserį du lagaminus, į kuriuos tilpo visa jos „pasoga“.

Rugpjūtį į Vilnių atvažiauvusi Elytė nesunkiai gavo buhalterės darbą Švietimo ministerijoje. Po kurio laiko priėmė ten dirbti ir mane vyresniuoju ekonomistu Finansų skyriuje. Gavęs 830 rublių algą, labai apsidžiaugiau. Maniau, jog skyriuje dirbančios merginos gauna daugiau. Gal po kelių mėnesių sužinojau, jog joms mokama tik po 690 rublių. Pasijutau labai nejaukiai. Juk jos abi – vyresniosios specialistės ir dirba daugiau už mane. Tada buvo įdiegta beprotiškai kvaila stalininė darbo sistema. Stalinas rytais ilgai miegodavo, o naktimis dirbdavo. Jis versdavo ir visus didžiulės imperijos funkcionierius laukti iki vėlumos. O šie – savo pavaldinius. Gal Stalinui prireiks kokios nors pažymos. Jis paskambins sąjunginiam ministrui, o tas – respublikos ministrui. Pastarasis – skyriaus viršininkui. Tam tokią pažymą turės parengti eilinė darbuotoja. Po valandos Stalinas gaus reikalingas žinias.

Kadangi beveik kas dieną mano viršininkas Vladas Kavoliūnas išleisdavo (nors ir labai nenoromis) mane į universitetą į vieną paskaitą (taip buvo susitarta su ministru Albertu Knyva), turėdavau ateiti į darbą valanda anksčiau, o darbą baigti dviem valandomis vėliau. Merginos dirbdavo (ar veikiau tik sėdėdavo) iki 24.00 val., o kartais iki aušros, aš iškęsdavau iki 22.00 val.

Kavoliūnas su seserimi prieš karą gyveno SSRS. Sesuo liko ir per karą gyventi ten, o brolis kažin koku būdu atsidūrė Lietuvoje. Todėl sesuo dirbo LKP(b) CK, o brolis laikytas nepatikimu ir nebuvo priimtas į partiją. Jis dėjosi visas savo jėgas atiduodąs sovietinei tėvynei, dirbdamas iki vėlumos.

Kavoliūnui atrodžiau pavojingas todėl, kad po dvejų metų baigęs universitetą ir tapęs finansų specialistu, galiu būti paskirtas vietoj jo. Todėl jis skųsdavo mane ministriui A. Knyvai, įrodinėdavo, jog esu labai negabus, o darbo laiku išeidamas į paskaitas trukdau darbą.

Pagaliau Kavoliūnui pavyko įtikinti ministrą A. Knyvą atleisti mane iš pareigų. Atleido net neiškvietęs paaiškinti, kodėl esu atleidžiamas.

Tomis pačiomis dienomis III kurso ekonomistas sentikis Mitrofonovas patarė man kreiptis į Vyriausiąją literatūros ir leidyklų valdybą. Ten esanti laisva vieta. Kokia tai valdyba, neturėjau žalio supratimo.

Prašymą priimti į tą valdybą rašiau lietuvių kalba. Prašiausi priimamas dirbti cenzoriumi. Kažkodėl manęs negąsdino žodis „cenzorius“. Pirmomis dienomis man nieko nereikė ir žodis „Glavlit“, apie kurį nebuvau girdėjęs, taigi politiškai silpnokai buvau „pasikaustęs“.

Nuramino ir mano viršininkės Špokienės paaiškinimas, kad aš tikrinsiąs klaidas tik išleistuose laikraščiuose.

Mūsų su Elyte metrikacijos diena buvo paskirta 1951 m. lapkričio 11-oji. O visas metrikacijos biuras tilpo poroje kambarių, name, priglaustame Kalinausko gatvėje prie pietinės „Tauro“ bendrabučio sienos. Stovėdami eilėje tik mudu su Elyte juokavome, o visų kitų veidai buvo rūškani. Kai kurios moterys – apsiašarusios. Stebėjomės tokia žengiančiųjų svarbiausią gyvenimo žingsnį nuotaika.

Kadangi Juozas Smagurauskas, tapęs komunistu, nenorėjo nešioti ant dešinės rankos auksinio žiedo, mes iš jų nusipirkome abu žiedus. Bet jų nenusinešėm į tą sovietinį „susirašymą“. Nusprendėme: tegu žiedus pašventina kunigas. Savo civilinių vestuvių proga į svečius pakvietėme tik Bronę ir Stasį Uosius.

Elytės motinai atrodė, kad aš esu netinkamas, t. y. nerimtas, partneris jos dukrai. Nujautė motinos širdis, kad jos mylimiausiai dukrai teks daug iškentėti gyvenant su manimi.

Ši ceremonija mūsų gyvenime nieko nepakeitė. Elytė ir toliau gyveno pas savo seserį Bronę, o aš – bendrabutyje. Kartu gyventi nusprendėme tik susituokę bažnyčioje.

Aleksas Bičkauskas, kaip buvęs kareivis, aiškino mums, kad neišvengiamai kiliančiame kare tarp JAV ir SSRS „nebus padaryta 1941 m. klaida, kuri leido A. Sniečkui, J. Paleckiui ir daugeliui kitų komunistų išnešti iš Lietuvos sveiką kailį“. Kaip tik iš „Tauro“ V aukšto buvo gerai matyti mūrinis kotedžas, kur gyveno Paleckio šeima ir jo sargyba. Aleksas įrodinėjo, kad bus galima ant mūsų kambario stalo pastatyti kulkosvaidį ir šaudyti į Paleckio rūmus. Apie tai Aleksas kalbėdavo beveik kas dieną. O rinkdavosi pas mus daug jaunimo.

Kas galėjo pamanyti, kad vienas iš mūsų yra MGB agentas? Kitą rytą atėjęs į darbą universiteto administracijoje, jis parašydavo ilgą raportą ir vos ne pažodžiui išdėstydavo mūsų šnekų turinį ir teroristinius grasinimus Paleckiui.

MGB areštavo Aleksą mūsų katalikiškų vestuvių išvakarėse – balandžio 24 ar 25 d. (jis 1952 m. gegužės 1–2 dienomis turėjo būti mūsų su Elenyte pajaunio). Čekistai pasodino jį ne į MGB, bet į Lukiškių kalėjimą kartu su nuteistaisiais. Tie jam paaiškino: jeigu neištvers kankinimų ir prisipažins, jog grasino J. Paleckiui, bus sušaudytas kaip vienas šiaurietis, Pabradės poligone šovęs į kareivinėse pakabintą Stalino portretą.

Mūsų bailoku laikytas Aleksas pasirodė esąs tikras vyras. Jis atsisakė duoti tardytojams bet kokius parodymus. Marmuriniu prespajė, skirtu rašalui sugerti, gavęs per galvą, Aleksas išsitiesdavo ant grindų, o atsistojęs, nusišluostęs kraują 25 metų jau pražilęs vyras šaukdavo tardytojui majorui Borisui Bulyginui: „Bandite tu, bandite!“ Tardytojai nežinojo, kuo baigsis Alekso byla. Čekistai taip pat darė klaidų. „Troikė“ už akių būtų nuteisusi Aleksą taip, kaip reikalavo čekistai, galbūt ir mirties bausme. Tačiau emgėbistai Alekso bylą perdavė kariniam tribunolui, manydami, kad vienuolikos liudininkų parodymų pakaks nuteisti Aleksą. Tikėjosi, kad iš baimės teisme bent dalis jų duos prieš „buožę“ Bičkauską čekistams reikiamus parodymus.

Labai dažnai buvo kviečiami į akistatą su A. Bičkausku mūsų visų draugai, girdėję, ką jis grasino Paleckiui, ypač V. Valentukonis ir S. Čiulada. Grįždavo labai išvargę ir prislėgti, ypač Čiulada. Jis papasakojo man, jog Aleksas neigė visus jam primetamus kaltinimus. Vaikinas, turintis vos 25 metus, esąs visiškai pražilęs. Silvas klausė mane, kaip padėti Aleksui, kaip išgelbėti jį iš didelės bėdos. Atsakydavau, kad yra tik vienas

būdas – atsisakyti visų prieš jį duotų parodymų. Ir įtikinti jaunimą taip pat atsisakyti savo liudijimų.

Iš anksto visi 11 ar 12 liudininkų gavom kvietimus į A. Bičkausko teismą, kuris įvyksias 1952 m. rugpjūčio 8 d. pastate prieš universiteto rūmų šiaurinę dalį – Skapo gatvėje. Tik du iš visų liudininkų – beveik 10 metų už mane vyresnis Eduardas Čincys ir aš – viską neigėm per tardymą. Tad su likusiais turėjo „padirbėti“ S. Čiulada.

Aš buvau tardomas paskutinis. Gal tik todėl, kad per 2 mėnesius 1945 m. kalėjime buvau įgijęs patirties. Majoras Borisas Bulyginas keikė mane įvairiausiais žodžiais už tai, kad, būdamas neturtingo valstiečio sūnus ir dar komjaunuolis, ginu „buožę“, dvarininko tėvo sūnų. Po paskutinio mano tardymo KGB Vilniaus rūmų partijos sekretorius Danilčevas iškošė pro dantis: „Zapomni, ty s...yj komsomolec, čto my nikogda nie zabudem tvojego povedenije vo vremia diela Bičkauskasa“ („Prisiminink, tu s...tas komjaunuoli, kad mes niekada neužmiršim tavo elgesio Bičkausko byloje“).

Na, vėliau keršijo! Ne Danilčevas, bet kiti, tuose rūmuose dirbę.

1958 m. liepos pradžioje, pasirašydamas baigtą 9 tomų „Nacionalinio liaudies fronto“ bylą, Latvijoje gimęs KGB tardymo skyriaus viršininkas papulkininkis Eduardas Kisminas manęs paklausė: „Prisimenat, kaip ruošėtės šaudyti iš „Tauro“ bendrabučio? Matot, kad mes nieko neužmirštam.“ 1980 m. liepos 18 d., t. y. lygiai po 22 metų, vis dar tas pačias pareigas ėjęs jau pulkininkas Kisminas kažkodėl nenorėjo išsikviesti manęs ir kai ką priminti... Už akių jis patvirtino kaltinimą Julii Sasnauskui ir man ir pasirašė 18 tomų bylą.

Kai visi liudininkai teisme atsisakė parengtiniame tardyme duotų parodymų prieš A. Bičkauską, karinis tribunolas bylą sugrąžino čekistams pertardyti. Po kelių savaičių buvo areštuotas jų agentas, rašęs apie mūsų pokalbius. Vėl įvyko akistata tarp MGB agento ir Bičkausko. Pirmasis liudijo tai, ką ir prieš teismą. Bičkauskas gynėsi. Tada tardytojai parodė Aleksui visus agento „donusus“. Aleksas ir toliau viską neigė. Čekistai buvo priversti nutraukti bylą. Tebūnie skaitytojui žinoma, kad net Stalino laikais kariniam tribunolui atsisakius nuteisti kaltinamąjį, jo bylos jau nebuvo galima perduoti „troikei“.

Alekso motina, norėdama, kad sūnus būtų greičiau paleistas iš armijos, buvo nusiuntusi jam „pasendintus“ gimimo metrikus. Už šį motinos „nusikaltimą“ LTSR „liaudies teisma“ čekistų iniciatyva nuteisė Aleksą „vos“ 3 metams lagerio darbų.

Vis dėlto niekas iš mūsų be kvietimo neišdrįsom nueiti į Alekso teismą. Kai jo pavėvis pranešė mums, jog Aleksas nubaustas 3 metams, be galo džiaugėmės.

Apie civilines vestuves tėvams nieko nepasakojau, o apie „tikrąsias“ vestuves pranešiau. Juk reikėjo pakviesti motiną, brolių Jonelį, krikšto motiną, motinos seserį Stasę Mičėnaitę, pusbrolių Bronių su žmona.

Ši žinia nuliūdino tėvus. Tėvai norėjo, kad iš pradžių baigčiau aukštąjį mokslą, o aš studijavau tik trečiame kurse. Ir, jų akimis žiūrint, buvau dar labai jaunas – vasario mėnesį buvau sulaukęs 24 metų.

Piršliais buvo pakviesti mudviejų su Elyte buvęs mokytojas Antanas Storpirstis ir jo žmona, Elytės kurso draugė Apolonija, pamergėmis – visos trys kurso ir kambario Kaune draugės Janina, Onutė ir Valerija, pajauniais – broliai Silvas ir Algis Čiulados ir Vytautas Valentukonis.

Maždaug keturiasdešimtmečiam kunigui prisipažinau, jog netikiu išpažinties svarba. Į tai Šv. Rapolo bažnyčios kunigas atsakė: „Niekuo mes netikime, bet kai ištin-ka kokia nors nelaimė, visada šaukiamės Dievo pagalbos.“

Nė vienas iš vestuvinių neturėjom automobilių, o samdyti trūko pinigų. Todėl į Šv. Rapolo bažnyčią visiėjom pėščiomis.

Vestuvių apeigos labai jaudino, ypač priesaika amžinai Elenutę mylėti ir būti ištiki-
kimam. Visais tais savo žodžiais šventai tikėjau, tikėjau pirmosios meilės galia.

Kai 1958 m. balandžio mėnesį KGB kalėjime apie savo išpažintį papasakojau ku-nigui – jėzuitui tėvui Aleksandruvi Markevičiui, jis išaiškino, kad kunigas pagal Bažny-
čios kanonus negalėjo duoti man išrišimo.

Iš bažnyčios taip pat grįžome pėščiomis. Mus pasitiko abiejų motinos. Elytės tėvas buvo miręs jai mažai esant, o manasis per Pirmąjį pasaulinį karą buvo kontūzintas, tad atsisakė važiuoti.

Nuotaika buvo puiki, nors ne kartą prisiminėm į kalėjimą uždarytą Aleksą. Grįž-
tant iš bažnyčios, nesimatė nė vieno debesėlio. Staiga dangų uždengė didžiuliai debe-
sys, ir kad trenks perkūnas... Elytės motina nusprendė, kad jos dukters gyvenimas su
Antanu bus labai audringas. Bet greit tą pranašystę nuvijau į šalį.

Nemalonu buvo tai, kad naktį privalėjau budėti „Glavlite“, nes negalėjau prisipa-
žinti, jog švenčiu antrąsias vestuves. Šį kartą – su Bažnyčios palaiminimu.

Džiaugiausi, kad mano motinai labai patiko jaunoji, ir ji buvo puikios nuotaikos. O Elytę džiugino piršlio pastaba: „Antaną laikiau lengvabūdžiu savo moksleiviu. Tačiau jis pasirodė gan rimtas vyras.“

Antrą naktį pamiegoję pas Elytės seserį, trečią praleidom Mokslininkų rūmuose, jų komendantu buvo mūsų draugas Juozas Smagurauskas. Šešių kambarių butas su dviem tualetu ir vonios kambariais, skirtas profesoriui iš Maskvos, buvo iki rudens laisvas. O mums užteko ir vieno kambario, nes turėjom tik lovą, mažą staliuką ir dvi kėdes.

Nerakinamoje „Glavlito“ spintoje buvo daug knygų, kurios buvo platinamos tik užsienio lietuviams. Kas norėjo, tas jas skaitė. Aš taip pat keletą buvau parsinešęs paskaityti. Perskaitęs grąžinau. Pasilikau tik porą lenkų kalbos vadovėlių vidurinėms mokykloms, nes norėjau tobulinti lenkų kalbos žinias. Kaip tik tada kažkas pradėjo tvirtinti, jog dingo Lietuvoje leidžiamos literatūros signaliniai egzemplioriai. I. Gurvičius prikišo man, kad aš paėmiau ir negrąžinau knygų. Pasiuntė jauną mašininę apieškoti mano buto. Toji jautėsi labai nejaukiai. Teko guosti ją. Apsidžiaugė radusi tik kelis lenkų kalbos vadovėlius. Vieną, mano paprašyta, su džiaugsmu paliko.

Jaučiau, kad I. Gurvičiui ir jo prosovietiškiems „chebrantams“ pranešta apie mano elgesį A. Bičkausko byloje.

Mąščiau, kaip palikti šią bjaurią įstaigą. Specialiai man patikėdavo skaityti tik senus MTS (mašinų ir traktorių stočių) laikraščius. Priešais sėdėdama viršininė Špokienė sekėdavo, kad neskaityčiau kitokių laikraščių. Pro langą matydamas žmones, pjaunančius malkas, be galo pavydėdavau jiems.

Nors buvau išdirbęs čia tik 4 mėnesius, bet išdrįsau paprašyti Gurvičiaus eilinių atostogų. Tas lengvai sutiko. Išvažiavau į tėviškę su Elyte ir Vytautu Valentukoniu, nes jis neturėjo pas ką atostogų praleisti.

Po mėnesio grįžęs paklausiau Gurvičiaus, kaip mano reikalai. Tas atsakė rusiškai ir dviprasmiškai: „Ваши дела в шляпе“ („Jūsų reikalai prasti“). Tada pasiūliau jam atleisti mane iš tarnybos. Jo tylėjimas reiškė pritarimą. Tuoj pat parašiau prašymą savo noru pasitraukti iš tos Vyriausiosios literatūros ir leidyklų reikalų valdybos. Nė žodžio netaręs užrašė ant prašymo rezoliuciją „согласен“ („sutinku“).

Dabar jau žinojau, jog „Glavlitas“ – tai institucija, kuri griaua lietuvių kultūrą –

Mūsų vestuvės buvo švenčiamos Elytės sesers namuose Spindulio g. 6.
Į Šv. Rapolo bažnyčią su visa palydaėjome pėsčiomis

surinkinėja iš bibliotekų ir valstybės įstaigų „smetonines“ knygas ir siunčia jas naikinti. Iš lietuvių literatūros klasikų – V. Kudirkos, J. Tumo-Vaižganto, A. Vienuolio ir kitų kūrinių braukydavo išstisus skyrius. Apie tai man pasakojo dori „Glavlito“ darbuotojai, tokių keletas vis dėlto buvo.

Čia darbavosi ir cinikas Juozas Kuolelis, kuris rengėsi skrydžiui į partinės karjeros viršūnes. Šiandien panašūs į Kuolelį savinasi moralinę teisę prikišti man, jog esu dirbęs „Glavlite“. Manau, kad perskaitęs vieną kitą šimtą MTS laikraštėlių, Lietuvos kultūrai nepakenkia. O kodėl mane priėmė į tokią specifinę įstaigą? Neturtingo valstiečio sūnus, komjaunuolis. Išigilinti į mano politines pažiūras faktiškasis „Glavlito“ viršininkas I. Gurvičius neturėjo nei noro, nei laiko. Ir pats, pasitaikius progai, movė į Izraelį dar prieš Nachmaną Dušanskį.

1952 m. rugsėjo 1 d. į universitetą bolševikinti Lietuvos jaunimo turėjo atvykti patyręs propagandininkas, politinės ekonomijos dėstytojas Michailas Lola. Maskvos pasiuntinio Vilniuje, Mokslininkų name, laukė itin ištaigingas tų laikų sąlygomis butas, kurį buvo įrengę vokiečių belaisviai ir Lukiškių kaliniai. Taigi turėjome kraustytis iš jo buto. Tada mus su Elyte laikinai pagyventi savo bute pakvietė Čiulados, jų tėvas dirbo Mokslininkų namų kiemsargiu. Pusrūsyje jie turėjo du didesnius ir vieną mažą kambarį. Viename jų gyveno tėvas su motina, antrame – vesti besirengiąs metais už mane vyresnis sūnus Silvas, o mažajame – jaunesnieji sūnūs Algis ir Alfonsas. Silvo kambarį pertvėrėme spintomis. Spintų vienoje pusėje gyveno Silvas, o kitoje – mes su Elyte.

Į universitetą tekdavo eiti per Lenino (dab. Lukiškių) aikštę. Anksti rytą ir žiemos saulei leidžiantis visuose rūmuose, į kuriuos Leninas rodė savo ranka, nuolatos degdavo šviesa. Dieną ir naktį čekistai, kurių dauguma buvo iš Rusijos atsiųsti, kankino tuose rūmuose Lietuvos patriotus.

Niekaip negaliu pamiršti vieno 1952 m. rudens vakaro. Vos įžengęs į Lenino aikštę ir pamatęs ryškią šviesą MGB rūmų languose, ėmiausi tikinti save: „Po metų šiuose rūmuose nebeliks nė vieno čekisto!“ Ir šiandien negaliu paaiškinti, iš kur atsirado toks tikėjimas. Jį labai greitai nuslopino vienas įvykis.

Baisiai slogi atmosfera buvo tada universitete, kur valdė „deržimordos“ iš Rusijos, vienas jų – prorektorius Konstantinas Mitropolskis. Jo įsakymu buvo sudaužytos

ant universiteto fasado kabėjusios paminklinės lentos. Mitropolskiui talkino kelios beraštės moterėlės, iš jų geriausiai prisimenu kadrų skyriaus viršininę Manochiną, čekistę pagal išsilavinimą, aukšto čekisto žmoną.

Manochina ir kita boba ryškiai dažytais plaukais kartais po paskaitų sulaukydavo mus 26-oje, vienoje iš didžiausių Centrinuose rūmuose, auditorijoje ir papildavo priekaištais už tai, jog stokojame „politinio budrumo“ – kai kur suolai aprašinėti antisovietiniais šūkiais, o mes apsimetam, kad nepastebim tų buržuazinių nacionalistų išdaigų.

Per penkerius studijų metus universiteto patalpose nesu matęs nė vieno panašaus šūkio. Bet kažkam reikėjo skelbti, jog sovietinei sistemai nematomi nacionalistai tariamai kelia pavojų.

Ekonomikos fakultete tuomet jau buvo per 120 komjaunuolių. Dauguma jų – visiškai pasyvūs. O aktyvių fanatikų buvo ne daugiau kaip 20. Tie ir pūtė į Manochinos surūdijusią propagandinę dūdą.

Mane šalina iš komjaunimo

Patys didžiausi „tyleniai“, mano laikyti Lietuvos patriotais, antrame kurse pamažu pasidavė komjaunimo aktyvo spaudimui ir stojo į „visuomeniškai aktyvaus“ jaunimo eiles. Nors aktyviais okupantų rėmėjais dauguma ir netapo, bet užstoti persekiojamą, okupacinės valdžios gniuždomą žmogų retas jų išdrįsdavo. Tai rodo III kurso studento Balčiūno ir asmeninė mano patirtis. To studento tėvus, paskelbę buožėmis, okupantai dar 1952 m. vasarą ištrėmė į Sibirą. Jų sūnus buvo aktyvus komjaunuolis, nors ir ne skundikas, ne dėstytojų šnipinėtojas.

Mes buvom įsitikinę, kad Balčiūno ir jo šeimos (turėjo vaiką) tikrai neištrems. Tačiau MGB valia buvo neįveikiama. Fakulteto komjaunimo sekretorius įtikino komjaunuolius balsuoti už Balčiūno pašalinimą. Fakulteto komjaunimo susirinkime tik mes keturiose (Vytautas Dovydėnas, vietinis rusas Sava Grigorjevas, aš ir dar vienas, pavardės nebeprisimenu) balsavome prieš Balčiūno pašalinimą. Už pašalinimą balsavo keliolika fanatikų. Susilaikiusiųjų nebuvo – apie 100 komjaunuolių neišdrįso prisipažinti, kad jie susilaiko. Balčiūnas su žmona ir vaikelium buvo išvežti pas savo tėvus į Sibirą.

Vos po kelių savičių buvo paskelbta, kad įvyks viso fakulteto komjaunimo organizacijos konferencija. Galėjau joje nedalyvauti, tačiau šandien nesigailiu nuėjęs ir ten daug „vėjo sukėlęs“. Tačiau jeigu iš anksto būčiau suvokęs to „vėjo“ skaudžius padarinius, aišku, greičiausiai būčiau patylėjęs. Konferencijos išvakarėse nusprendžiau parašyti kalbą ir ją perskaityti. Man pritarė ir kurso draugas, vėliau garsiu profesoriumi tapęs Stasys Uosis. Jis įrašė keletą minčių į mano kalbą.

Aišku, jaudindamasis kritikavau ne sovietinę sistemą, tik jos įrankį – universiteto Ekonomikos fakulteto komjaunimo organizacijos vadovus. Ne tik juos, bet ir komunistes Manochiną ir jos draugę – profesorę Davtian.

Įsismaginęs konferencijoje šaipiausi iš komjaunimo aktyvo, kurio nariai nenorą stoti į komjaunimą aiškino tik tuo, jog niekas nesirūpina, kaip lietuviukus ir lietuvaites nuvežti į Maskvą „didžiųjų komunizmo laimėjimų“⁴ pamatyti ir Lenino mauzoliejaus aplankyti. Anot siaurapročių fanatikų, studentai, visa tai pamatę, „atsikratytų senų savo pažiūrų“, ir visi be jokios prievartos stotų į šlovingojo komjaunimo eiles.

Paskui ėmiausi ginti, kaip vėliau įvertino komjaunimo aktyvas, „buožes“, taigi ir Balčiūną. Tais laikais viešai užstoti į Sibirą tremiamus tautiečius buvo beprotybė, kurią suvokiau pašalintas iš komjaunimo. Ką visa tai žadėjo man asmeniškai? Pašalinimą iš universiteto ir 3–4 metų tarnybą okupacinėje armijoje; tai galėjo baigtis nauju osteomielito protrūkiu, t. y. invalidumu.

Nepamenu, kad dėl savo kalbos būčiau nors kiek gailėjęsis. Bet sugrįžęs į Mokslininkų namus, neprisipažinau savo žmonai Elytei apie tai, kas įvyko. Tačiau apie šį įvykį parašė jaunimo spauda. Elytė, tuomet dirbusi Švietimo ministerijos vyriausiojo buhalterio pavaduotoja, buvo iškviesta Alberto Knyvos. Tas ramiu tonu paaiškino, jog buvę nuspręsta ją paaukštinti – paskirti vyriausiąja buhalterė, tačiau dabar „problema atpuolanti“, nes jos vyras pašalintas iš komjaunimo.

Žmona tuoj pat nubėgo į universitetą išsiaiškinti, kas atsitiko jos vyrui.

Po kurio laiko fakultete pasklido kalbos apie tai, jog studentas Terleckas bus pašalintas iš universiteto. Išsigando net ir pats Stasys Uosis, dirbęs komjaunimo CK. Jis pakalbėjęs su savo viršininku Mindaugu Marcaliu, šis pažadėjęs gelbėti mane. Reikia man parašyti pasiaiškinimą, „kodėl aš gyniau buožes“. Tai buvo pagrindinis kaltinimas šalinant mane iš komjaunimo. O M. Marcalis pakalbėjęs su komjaunimo Vilniaus miesto sekretoriumi Antanu Barkausku ir paprašyjęs palikti mane komjaunime, nubaudus tik griežtu papeikimu „su įrašymu į asmens bylą“.

Po kurio laiko įvyko miesto komjaunimo komiteto biuro posėdis, paskutinis klausimas buvo mano „byla“. Jos svarstymas prasidėjo gerokai po vidurnaktį ir baigėsi po

⁴ Turbūt sąjunginę žemės ūkio (vėliau – liaudies ūkio pasiekimų) nuolat veikiančią parodą.

kokių dviejų valandų ar net vėliau. Biuro nariai lenktyniavo vienas su kitu, norėdami parodyti savo neapykantą ne tiek man, kiek klasiniam Tarybų Lietuvos priešui – „buožėms“.

Grižau pas žmoną paryčiais su gera žinia – „partija yra lyg motina: griežtai pabara paklydėlius, bet paskui paglosto juos“. Išgelbėjo mane visų pirma socialinė padėtis – iki suvarymo į kolūkį tėvai turėjo mažiau nei 5 ha žemės. 1949 m. vasarą mūsų šeima į kolchozą buvo įrašyti kartu su 7 ha žemės, gautos 1944 m. rudenį iš Sidariškių dvaro.

„Sugražintas“ į komjaunimą, stengiausi nedalyvauti bendruose fakulteto komjaunimo organizacijos susirinkimuose, konferencijose, politinėse diskusijose, t. y. „nelįsti valdžiai į akis“. Baigęs universitetą ir paskirtas dirbti į TSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinę kontorą, pamiršau prisistatyti komjaunimo organizacijai. Toji, vis dėlto išsiaiškinusi, jog esu komjaunuolis, išrinko mane sienlaikraščio redaktoriaus pavaduotoju. Čia įvykdžiau tam tikrą „perversmą“.

Vyrauja nuomonė, jog esu didelis antikomunistas. Tikrai esu griežtas komunizmo, kaip politinės santvarkos, priešas, tačiau visada džiaugiuosi susitikęs komunistą, kuriame plaka lietuvio širdis. Gaila, kad tokių esu sutikau ne tiek daug.

1953 m. kovo 5 d. radijas paskelbė apie tirono Stalino mirtį. Jau prieš keletą dienų Maskvos radijas buvo pranešęs apie „draugo Stalino ligą“. Mūsų džiaugsmui nebuvo ribos. Jeigu tokios žinios neslepia Kremliaus valdovai, tai „vado ir mokytojo“ sveikatos būklė kritiška. Bent taip tvirtino ir užsienio radijo stotys.

Tada mūsų, finansininkų, grupė buvo paskirstyta po Vilniaus finansines ir kredito organizacijas gamybinės praktikos atlikti. Mes su grupės nare Valerija Stasiukelyte (būsima Jurgelevičiene) buvom pasiūsti į Dzeržinskio rajono finansų skyrių, įsikūrusį dabartinės Kalvarijų gatvės pradžioje. Su Valerija susitikom kažkur Žygimantų gatvėje. Iš tolo pamačiau jos džiaugsmu spindintį veidą. Savojo džiaugsmo taip pat neslėpiau. Per Žaliąjį tiltą pasukom į finansų skyrių, jo dauguma tarnautojų buvo nelietuviai.

Su Valerija tarėmės, kaip nutaisyti tragiškus veidus tokio įvykio proga. Radom „rusakalbes“ sutinusiais nuo raudų veidais. Tą dieną anksčiau baigėm praktiką, kad galėtume susitikti su bendraminčiais ir pasidžiaugti dėl tirono mirties, kuri būtinai atneš permainų ir mūsų pavergtai Tėvynei.

Bėgte parbėgau į Mokslininkų namus pas Čiuladas, kur tebegyvenome ir kur

buvo apsistojęs Vytautas Valentukonis. Po praėjusių metų rugpjūčio 8 d. Alekso Bičkausko bylos laikino sustabdymo („pertardymui“) greit Vytautas buvo suimtas. Aišku, toks likimas galėjo ištikti abu Čiuladų sūnus – Silvą ir Alfonsą. Ir, aišku, mane. Kažkodėl didelio pavojaus nejaučiau. Juk aš iš pat pradžių, tardomas „pasikėsimo prieš J. Paleckį byloje“, neigiau, kad Aleksas rengė tokį pasikėsimą. Ir karo tribunole savo parodymų nekeičiau.

Vytas iš kalėjimo sugrįžo po trijų mėnesių. Į buvusį darbą universiteto Butų skyriuje Manochina jo nepriėmė. Kito darbo gauti negalėjo (gal per daug ir nesistengė). Čiulados leido jam kartu su mumis gyventi, bet jo išlaikymu turėjome mes su Elyte pasirūpinti. Tik 1953 m. gegužės 19 d. sužinojom, kokį draugą priglaudėm...

Pas Čiuladas radau tėvus ir visus tris vaikus, Vytautą Valentukonį ir Mokslininkų namuose sargu dirbusį penkiasdešimtmetį vyrą, kurio pavardę pamiršau. Greit iš darbo Švietimo ministerijoje sugrįžusi Elytė papasakojo, kad ten didžiulis gedulas. Visi darbuotojai kairiąją ranką pasidabinę juodos spalvos raiščiu. Net daugelis vyrų vos ašaras sulaiko. Elytei buvę labai sunku nuslėpti džiaugsmą dėl tirono mirties.

Čiuladų bute nereikėjo slėpti savo džiaugsmo. Taip gerai prisimenu abiejų „senių“ (kuriems buvo tik apie 50 metų) – tėvo Čiulados ir sargo – pokalbį. Tik jau pamiršau, kuris iš jų iškėlė klausimą – „Kažin ką dabar su Stalinu pragare velniai daro?“ ir kuris atsakė: „Pasikeisdami jodinėja ant jo.“ Vytauto Valentukonio nuotaika tada nesidomėjome. Mums atrodė, kad ir jis džiūgauja dėl Stalino mirties.

Po amnestijos sugrįžta Aleksas Bičkauskas

Beveik 8 mėnesius gyvenom pas svetinguosius Čiuladas. Laimei, Švietimo ministerija turėjo keliolika vasarnamių Nemenčinės plento miške. 1953 m. balandžio 25 d. persikraustėm į dviejų kambarių butą, neturintį antrųjų langų žiemai. Turbūt tai būtų lenkų okupacijos laikų valdininko vasarnamis. Juk ir sovietinių ponų užmiesčio rezidencijos Turniškėse ir Valakampiuose atsirado pirmiausia būtent be šeiminkų likusiuose vasarnamiuose.

Pavasaris tais metais buvo ankstyvas ir labai šiltas. Po kelių dienų pas mus pavasaroti atvyko Storpirščių šeima: buvęs mudviejų su Elyte matematikos mokytojas Antanas Storpirštis su žmona Pole (buvusia savo mokine, Elytės kurso drauge). Gegužės 1 d. abu Antanai jau maudėmės Neryje.

Po Stalino mirties kriminaliniams kaliniams buvo paskelbta amnestija. Dar balandžio pradžioje iš Vilniaus lagerio buvo paleista Alekso Bičkausko motina. Jauniausias sūnus Romas, buvęs partizanas, jau buvo sugrįžęs iš lagerio. O Alekso dokumentus labai ilgai „tvarkė“ Lukiškių valdžia. Pagaliau gegužės 19 d. paskui jį užsidarė kalėjimo durys.

Aleksas užvažiavo pas mus. Kokia tai buvo mums visiems šventė! Jis papasakojo, kiek buvo kankinamas tardytojo Bulygino. Bet labiausiai pritrenkė Alekso pasakojimas apie tai, kad mus nuo 1951 m. rudens iki pat 1952 m. balandžio 25 d. šnipinėjo geriausias jo draugas iš sovietinės armijos laikų Vytautas Valentukonis, kuriuo absoliučiai pasitikėjome.

Aleksas ir Vytas keletą metų kartu tarnavo sovietinėje armijoje Užkaukazėje.

Nemenčinės pl. 68, Vilnius. Namas, kurį sovietologas D. Satteris pavadino vienintele pilietinės visuomenės vieta sovietų Lietuvoje. 2000 m.

Vytas tvirtino Aleksui, kad jo brolis žuvo Lietuvos partizanų kariuomenėje, tėvas esąs nuteistas lagerio darbų, o motina su seserimi išstremtos į Sibirą.

Vytas sugrįžo iš armijos keliais mėnesiais vėliau. Aleksas pakvietė jį gyventi į mu-dviejų 506 kambarį „Tauro“ bendrabutyje ir, būdamas Universiteto apsaugos skyriaus viršininku, rekomendavo Vytautą dirbti ten Butų ūkio skyriuje.

Perdavus Alekso bylą, siekiant kaltinamąjį „pertardyti“, Vytautas buvo areštuotas. Pertardymas vyko labai sunkius tris mėnesius. Vytas aiškino tardytojams, kad prieš 1952 m. rugpjūčio 8 d. teismą A. Terleckas ir Eduardas Činčys privertė jį atsisakyti „teisingų parodymų“, duotų tuoj po Alekso Bičkausko arešto. O dabar areštuotas, niekieno neverčiamas, vėl duosias teisingus parodymus. Aleksas, nors ir vėl žiauriai tardytojų kankinamas, neigė „savo nusikalstamą veiklą“. Įvyko dar viena akistata su Vytu Valentukoniu. Aleksas paneigė visus Vyto parodymus. Tada tardytojams nieko kito neliko, kaip parodyti Aleksui visus Vyto „donosus“, kuriuos jis rašė MGB kas dieną, smulkiai išdėstydamas mūsų, 506 kambario gyventojų, pokalbius su draugais.

**Mano draugas Silvestras Čiulada vedė Elytės draugę Valytę Gimbutytę.
Mūsų šeimos visą laiką draugavo. 1964 m. rudenį Čiuladų
šeima svečiuose pas mus. Čia aš pozuuju pasigavęs vištą.
Tai sukėlė vaikų – Irutės Čiuladaitės, Vilijos Terleckaitės ir Valdo Čiulados
susidomėjimą. Toliau matyti ateinantys Silvestras ir Elena**

Aleksas pavadino tuos Vyto „donosus“ emgėbistų klastote. Tada tardytojai juos atidavė savajai „mokslinei“ ekspertizei. Toji pripažino, kad visi „donosai“ apie mūsų pokalbius yra parašyti Vytauto Valentukonio ranka... Aleksas ir toliau vadino tuos agentūrinius pranešimus šiurkščiu melu, Valentukonio kerštu, sukeltu jam nesuvokiamo pavydo.

Tada emgėbistams neliko nieko kito, kaip tik nutraukti politinę Aleksandro Bičkausko bylą, iškelti jam kriminalinę tuo pretekstu, jog Alekso motina, norėdama, kad sūnų greičiau paleistų iš armijos, atsiuntė į jo karinį dalinį metrikus, kurie rodė, kad Aleksandras Bičkauskas gimęs ne 1927, bet 1925 m. Už „dokumentų klastojimą“ baudžiamasis kodeksas numatė tik trejų metų bausmę, kurią teisiamasis turėjo atlikti lageriuose. Po Stalino mirties paskelbtoji amnestija atvėrė Aleksui kalėjimo vartus.

Aleksas, gyvendamas Kaune, dažnai aplankydavo mus. Kaune gyveno ir Vytautas Valentukonis, vedęs Elytės draugę Onutę, vėliau ji gimdydama dvynukus mirė.

Norėdamas pamatyti, kaip elgsis ji išdavęs buvęs draugas, Aleksas keletą kartų aplankė Vyta. Aleksas laukė Vyto išpažinties apie išdavystę. Bet tas tikėjo amžinu

sovietinės sistemos egzistavimu ir kad čekistai neparodė Aleksui jo „donosų“. Nors čekistai naudodavosi lietuvių tautos išdavikų paslaugomis, niekindavo pačius išdavikus ir neretai išduodavo juos. 1989–1991 m. išveždami į Rusiją KGB Vilniaus rūmų archyvas, daugelį bylų „pamiršo“. Todėl Liustracijos komisijai buvo sąmoningai palikta daug įrodymų apie kai kuriuos savus šnipus. Keista, bet Sąjūdžio vadai darė viską, kad apsaugotų sovietinių „organų“ agentūrą nuo atsakomybės už išdavystę, už tautos kančias.

Bene per trečią apsilankymą pas Vytautą Valentukonį Aleksas buvo pavaišintas. Ištuštinus butelį degtinės, Vytas pagaliau nusprendė įsitikinti, ar žino Aleksas, kad jis buvo čekistų šnipas, ar ne? Jis ir paklausė: „Pasakyk, Aleksai, kas mus išdavė?“ Aleksas: „Atnešk dar butelį degtinės ir pasakysiu, kas jis!“

Prieš areštą Aleksas išgerdavo vos porą stiklelių.

Kai ir tas butelis buvo ištuštintas, Aleksas patenkino Vyto smalsumą: „Tu nori sužinoti, kas mus išdavė? Vienintelis mūsų išdavikas buvai tu!“

Vytas mėgino tai neigti. Tada Aleksas papasakojo, kad tardytojai leido jam perskaityti Vyto ranka rašytus „donosus“... Vytas prisipažinęs: „Durnas buvau!“ Į tai Aleksas atsakęs: „Ne durnas, bet išdavikas!“

Vilniuje Aleksas būdavo laukiamas svečias. Buvo užvažiuavęs ir su savo žmona Stase. Porą kartų buvau juos aplankęs Kauno priemiestyje – Bitėnuose. Aleksas neaki-vaizdžiai buvo baigęs Žemės ūkio akademiją, turėjo dvi dukras. Bet paskui mūsų santykiai su juo nutrūko.

Likimas suteikė man malonų siurprizą 1989 m. Gruodžio pirmomis dienomis su Viktoru Petkumi viešėjome pas Kazį Bobelį Floridoje. Skambutis pakvietė daktarą prie telefono. Supratau, jog kalbama apie mane. Ponas Kazimieras perdavė telefono ragelį man. „Čia kalba Alekso sesuo Birutė. Mes susitarėme su Kaziu, kad tave jis išleis kelioms dienoms pas mus – 400 km į rytus prie Atlanto vandenyno. Tave atveš ir parveš atgal mano vyras, taip pat Antanas. Mums labai malonu, kad pas mus susitiksi su mano broliais Aleksu ir Romu“ (brolių Vytautą radom ligoninėje komos būklės; mums išskridus iš Amerikos, jis greit mirė). O, Dieve! 1952 m. po Alekso arešto nemaniau, kad apskritai kada nors dar susitiksiu su juo...

Bent aš iki savo mirties neužmiršiu didvyriško Alekso laikymosi per tardymus ir teismą.

Džiaugsmi, vargai ir ligos

1953 m. rugsėjo pradžioje buvusioje P. Cvirkos (dab. Islandijos) gatvėje šalia Geležinkelininkų mokyklos sutikau iš matymo pažįstamą G. Augulį. Mudviem persimetus keliais bereikšmiais žodžiais, Augulis papasakojo, kad dirba šioje mokykloje direktoriaus pavaduotoju auklėjamajai veiklai. Jiems trūksta auklėtojo. Ar nesitikčiau užimti šių pareigų? Juk aš jau beveik turiu aukštojo mokslo diplomą, tuo tarpu rusų grupes auklėjęs vos vidurinę mokyklą baigęs žmogus.

Lengvai sutikau. Viena, po „Glavlito“ negaunu darbo jau visi metai. Antra, žmona nėščia – laukiame pirmagimio. Trečia, kadangi su moksleiviais dirbsiu nuo 15 iki 23 val., galėsiu lankyti paskaitas universitete.

Į šią mokyklą buvo priimami tik našlaičiai arba neturintieji vieno iš tėvų.

Moksleiviai labai dažnai susimušdavo su vienmečiais iš netoliese esančios amatų mokyklos. Augulis kviesdavo miliciją, reikalaudavo griežtai nubausti jaunuolius, šie pradėjo nekęsti direktoriaus pavaduotojo.

Aš pats nė karto nekviečiau milicijos, neskųsdavau jų, netaikiau kitų bausmių. Tačiau moksleiviai visais būdais stengdavosi išvesti mane iš pusiausvyros: sužinoję, kad lankau bendrą, beveik visi su darbo drabužiais ir, aišku, su cigaretėmis dantyse guldavo ant švariai paklotų lovų. Į mano pasisveikinimą arba nieko neatsakydavo, arba choru kvatodavo. Į tai visiškai nereaguodavau. Gan ramiu balsu aiškinau: „Vyrai! Pagalvokite, ką darote: juk į jūsų purvinas lovas gulsiu ne aš, o jūs patys...“

Pamažu jaunimas liovėsi mane ignoruoti. O kai buvau pašalintas iš darbo, ne vienas apsiverkęs išlydėjo.

Gyvenimas buvo nelengvas. Spalio 28 d. gimė duktė. Artėjo žiema. Antrųjų langų nėra, butas šaltas. Baldų beveik jokių neturime. Kažkur radęs išmestą sulūžusią spintą parsinešiau į butą. Tačiau atvirksčiai prikaliau vyrus... Būdavo gėda, jeigu kas nors užeidavo.

Dukrelė Vilija per naktį išbudindavo kelis kartus ir ilgai neužmigdavo. O man labai skaudėdavo skrandį. Kartais skausmai priversdavo atsisėsti ant šaligatvio, jei šalia nebūdavo kokio nors suolo. Gydytojai kaltindavo kirmėles – askarides. Bet jokie vaistai nepadėdavo.

Jau esu minėjęs, kad 1953 m. kovo pabaigoje SSRS vidaus reikalų ministras Lavrentijus Berija* nutarė paskelbti kriminaliniams kaliniams amnestiją. Tūkstančiai įvairaus plauko banditelių užplūdo Lietuvą. Sutemus būdavo baisu išeiti į gatvę. Tie banditai ne tik apiplėšdavo, bet kartais ir nužudydavo. Darbą dažnokai baigdavau apie vidurnaktį. Jokio autobuso į Nemenčinės plentą jau nerasdavau. Tekdavo daugiau kaip du kilometrus pamiške traukti namo pėsčiomis. Visada nešdavausi į rankovę įsikišęs ilgoką gelžgalį.

Švietimo ministerijos vasarnamių Nemenčinės plente komendantu buvo jaunuolis Napoleonas Jurša (vėliau nušautas bėgant su dviem Algiais – Liorentu ir Petruševičiumi – iš Mordovijos lagerio. Algirdas Petruševičius per stebuklą išliko gyvas, neteko dešinės rankos). Pasiskolinau iš jo medžioklinį šautuvą (tada leidimo laikyti medžioklinį šautuvą gal nereikėjo).

Taip ir tampiausi su tuo dvivamzdžiu šautuvu, kol apie gruodžio vidurį Augulis liepė parašyti prašymą atleisti mane iš darbo savo noru, antraip būsiu išvartytas pagal komjaunimo miesto komiteto kažkokią „labai blogą formuluotę“. Kodėl, išsigandęs to-
kio grasinimo, reikalaujamą prašymą parašiau, šiandien nė pats negaliu paaiškinti...

Apie tai sužinojusi buhalterijos darbuotoja (gaila, kad jos pavardės neprisimenu) išaiškino, kad padariau didelę kvailystę, nes jokio komjaunimo reikalavimo mane atleisti nėra. Man ji patarė ateiti rytojaus ryte – kai mokyklos direktoriaus Bogdanovo

* Pralaimėjęs kovą dėl valdžios, Berija 1953 m. birželio pabaigoje buvo suimtas, apkaltintas įvairiomis nuodėmėmis ir po pusmečio sušaudytas. Šiuo metu vertinamas prieštarinai.

Buvo kiek labiau pasižymėjęs organizaciniais gebėjimais ir išsilavinęs nei kiti iš artimiausios Stalino aplinkos 1949–1953 m.

sekretorės kabinete kūrenama krosnis, paprašyti jos parodyti vakarykštį savo prašymą ir įmesti jį į ugnį. Taip ir padariau. . .

Kabinete tuomet buvę rusai – auklėtojas, sekretorė ir keli meistrai – surašė raštą, kuriame savo parašais patvirtino faktą, kad aš sudeginau „pagrobtą“ vakar po pietų rašytą prašymą atleisti mane iš darbo. Direktorius Bogdanovas parašė įsakymą, kad nuo vakar dienos esu atleistas iš auklėtojo pareigų. Aišku, neužmiršdamas pridėti prie įsakymo surašytą aktą apie prašymo sudeginimą. Po kelių dienų kreipiausi į Liaudies teismą, prašydamas sugrąžinti mane į darbą.

Skausmai pilvo srityje nemažėjo, tačiau gydytojai vis gydė mane nuo kirmėlių. Dažnėję vėmimas. Kad iki šiol esu gyvas, – tikras stebuklas. 1954 m. bene sausio 25 d. rytą žmona Elytė nėjo į darbą. Pamačiusi, kaip prastai atrodau, ji iškvietė greitąją pagalbą. Jaunas Pirmosios tarybinės ligoninės gydytojas Jackevičius (vardo neprisimenu) niekaip negalėjo nustatyti diagnozės. Elytės nuotaika rodė, kad mano reikalai prasti. Jau temstant į gydytojo klausimą, kaip jaučiuosi, atsakiau, kad pilvo skausmai praėjo. Gydytojo akyse pamačiau išgąstį.

Vedamas į rentgeną, pats jau nebepastovėjau. Dvi seselės prilaikė mane už pažastų. Iš ten buvau nuvežtas į operacinę. Tik labai vėlai po operacijos Elytė išvažiavo į namus. Rado motiną raudančią: trijų mėnesių vaikaičės neturėjusi kuo pamaitinti. Toji be perstojo verkusi.

Daktaras ryte pasakė, kad man buvęs žarnyno nepraeinamumas. Jis buvęs privers-tas išpjauti 3 metrus gangrenavusių plonųjų žarnų.

Pasirinkęs diplominio darbo temą apie Dvarčionių plytinės veiklą, pasirinkau ir jo vadovą – dėstytoją Leoną Liampertą, prieš sovietinę okupaciją buvusį Ukmergės žydų gimnazijos direktoriumi. Vokiečių okupacijos metais jo visa šeima buvo sušaudyta, o jis pats išvežtas į Vokietijos konclagerį. Ten patyręs daug moralinių ir fizinių kančių, grįžo palaužta sveikata. Dažnai sirguliavo. Ateidavo į auditoriją kažkokia skarele apsivyniojęs kaklą. Iš jo ligų studentai (taip pat ir aš) pasijuokdavo. Vis dėlto negirdėjau, kad ir už akių juoktųsi iš jo garbaus amžiaus ar kilmės. Dėstytojas nė vienu žodžiu nei per paskaitas, nei asmeniniuose pokalbiuose neprisimindavo apie tai, kad yra kalbėjęs konclageryje.

Dažnai sutikęs lietuvių, gimusių 1915–1926 m., prašydavau: „Paiškinink, kaip tu

gyvas išlikai?“ Tokio klausimo bijodavo ir daugelis žydų. Dešimt metų studijuodamas universitete (ekonomiką ir neakivaizdžiai – istoriją) nė sykio nesu girdėjęs, kad žydai (ir lietuviai) būtų pakviesti į viešas paskaitas ir prisimintų apie savo kančias vokiečių konclageriuose. Tai pasakoti lyg ir nebuvo draudžiama, tačiau nepageidautina, kad galbūt nekiltų pavojingų sugretinimų. Tuo tarpu komunistiniai paskaitininkai tiek girdavosi apie tai, kaip jie neva Lietuvoje kovojo, kad Stalinas pasiskubintų mus „išvaduoti“.

Liampertas mano diplominį darbą įvertino ketvertu. Savo recenziją rašydamas, matyt, neturėjo rimto pagrindo nurodyti kokių nors mano nuopelnų sovietiniam ekonomikos mokslui. Jis vienintelį nuopelną surado: „Darbas parašytas gražia lietuvių kalba.“ Šio komplimento tikrai nenusipelniau. Kas pasiteiraudavo apie mano išsilavinimą, atsakydavau: „Turiu aukštąjį, bet neturiu vidurinio.“ Juk buvau baigęs ne gimnaziją, bet Prekybos technikumą, o visuose technikuose tais laikais lietuvių kalbai buvo skiriama itin nedaug valandų.

Nuo 1954 m. birželio 1 d. vėl pradėjau dirbti Vilniaus moksleivių turistinės bazės direktoriumi ir gauti 600 rublių per mėnesį. Silvas Čiulada paprašė mane priimti ūkvedžiu dirbti jo pažįstamą aštuoniolikmetį jaunuolį, turintį vidurinį išsilavinimą. Jo vyresnysis brolis ešą žuvęs partizanaudamas, tėvai ištremti į Sibirą, sesuo lyg kažkur besislapstanti. Man pagailo alkano ir apiplyšusio vaikinio. Priėmiau. Kaip tik tada į mūsų turistinę bazę Švietimo ministerija atsiuntė vilnionių antklodžių. Po kelių dienų tas antklodes pavogė. Įtariau, kad mokyklos, kurioje nuomojomės kelias klases per atostogas, sandėlininkė. Bet jeigu pranešiu milicijai, tai areštuos ir uždarys į Lukiškes mane patį. Už antklodes ir už tai, kad į darbą priėmiau jaunuolį be paso. Grėsė dideli nemalonumai „per valdiškus namus“.

Kreipiausi į Švietimo ministerijos revizorių Petrusėvičių (Algirdo, buvusio Seimo nario, tėvą), kurio nepažinojau, bet buvau girdėjęs, kad jis labai geras žmogus. Petrusėvičius ryžosi gelbėti mane nuo kalėjimo – nurašyti šie tiek antklodžių. Prisimenu jo žodžius: „Kyšių neimu. Už paslaugą drauge pavalgysim pietus ir išgersim 200 gramų degtinės.“ Šį pasaulį gerbiamas ir mylimas revizorius paliko nepakėlęs didelio skausmo dėl dviejų savo sūnų arešto. Vienam iš jų persekiojajai automatu nukirto dešinę ranką. Man į lagerį parašė žmona, kad Petrusėvičiaus laidotuvėse dalyvavo ne mažiau žmonių, nei palydint į amžinybę Darių ir Girėnų. Tebūnie jam lengva Lietuvos žemele!

Artėjo valstybiniai egzaminai. Tačiau staiga birželio mėnesį grįžęs iš miesto pajutau didelius pilvo skausmus, pradėjau vemti, viduriuoti.

Šalia mūsų vasarnamyje kambarį nuomojosi Sveikatos apsaugos ministerijos valdybos viršininkas – gan išdidus žydas lenkišku vardu ir pavarde – Tadeušas Podsiadlovskis. Kodėl jis buvo sulenkėjęs, negaliu paaiškinti. Vilniaus krašte tai buvo gana retas reiškinys. Palyginti nedaug žydų iš pradžių buvo ir sovietinių partizanų būriuose, kur priimdavo tik ginklą turinčius prosovietiskai nusiteikusius žydus, o lenkus ir ypač baltarusius – be šių reikalavimų.

Pažvelgęs į mano veidą, gydytojas T. Podsiadlovskis liepė ruoštis į ligoninę. Įsodinęs į savo pabiedą, nuvežė į tuometinę Pirmąją tarybinę ligoninę, skubiai iškvietė gydytoją, talentingą vaikų chirurgą Rabinovičių. Tas, sužinojęs, kad mažiau nei prieš pusmetį man buvo padaryta žarnų nepraeinamumo šalinimo operacija, liepė slaugėms tuoj pat vežti ligonį į operacinę.

Gydytojų patartas, po operacijos išvykau gydytis į Birštoną.

Čia sužinojau naujų dalykų apie neafišuojamą kompartijos užkulisinę veiklą ir susidūriau su tautiniais prietarais. Medicinos personalas buvo be išimties lietuviai, o pacientai – dauguma rusai ir kitų tautybių ligoniai. Visų pacientų santykiai buvo draugiški. Tačiau dvi aukštuosius mokslus baigusios jaunos moterys (viena iš Lenino) pareiškė: „Jūs mūsų nemylite.“ Aš paklausiau, kas tokie „mes“. Gavau atsakymą, kad mes, lietuviai, nemylime rusų. Teko paaiškinti, kad niekur pasaulyje nėra mylimi užkariautojai. Tačiau likau joms dėmesingas, taktiškas. Jos, manau, suprato, kad mes, lietuviai, neapkenčiame tik okupacinės valdžios, bet ne pavienių rusų, jeigu šie neniekina mūsų kalbos ir kultūros.

Kažkuriame partijos komitete dirbanti mergina ištekėjo už Žemės ūkio akademijos studento, nepaprašiusi partijos palaiminimo. Kažkas iš komunistų įskundė, kad partijos narė ištekėjo už „buožės“, kurio tėvai ištremti į Sibirą. Rajoninė partijos valdžia įsakė jaunavedžiams skirtis. Antraip žmona būsianti pašalinta iš partijos ir darbo, o su „vilko bilietu“ niekur negalėsianti įsidarbinti. Gelbėdamas žmonos karjerą, vyras išėjo iš bendro buto. Moteris bandė kovoti su savo jausmais, bet netrukus, pakrikus nervų sistemai, buvusi paguldyta į psichiatrinę ligoninę, o Birštone buvo gydoma reabilitacijos skyriuje. Skundikų ir pataikūnų gausėjo.

Paskirtas į SSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinę kontorą

Valstybinius egzaminus išlaikiau 1954 m. rugsėjo mėnesį ir buvau pasiūstas į SSRS valstybinio banko Lietuvos respublikinę kontorą kredito inspektoriumi. Tą paskyrimą gavau Lietuvos kontoros valdytojo Alberto Knyvos pavaduotojos Danutės Franckevičienės valia. Mūsų, universitetą tais metais baigusių finansininkų, buvo tik keliolika. Franckevičienė specialistus į banką rinkosi ne pagal jų gabumus, bet pagal ūgi ir išvaizdą. Kadangi buvau 184 cm ūgio, pakliuvau ten.

Pristatytas valdytojui Albertui Knyvai, prisipažinau, kodėl nenorėjau dirbti jo vadovaujame banke. Valdytojas apgailestavo, kad, būdamas sukklaidintas mano tiesioginio viršininko, atleido mane iš Švietimo ministerijos. Banke esą labai mažai lietuvių. Partija norinti, kad bankas turėtų daugiau „nacionalinių kadru“.

Kad tapau banko biurokratu, lėmė nebaigta 1953 m. L. Berijos „reforma“ – svarbiausių Lietuvos SSR įstaigų vadovais padaryti asmenis, bent jau mokančius lietuvių kalbą. Lietuvos banko kontoroje lietuvių išvis nebuvo. Kadangi A. Knyva nepriklausomoje Lietuvoje buvo studijavęs ekonomiką, tai CK sumanė jį paskirti Valstybinio banko Lietuvoje valdytoju. Per metus jis surado bankui keliolika darbuotojų lietuvių: savo pavaduotoją, Kadru skyriaus viršininką, vyriausiąjį buhalterį, Kredito ir pinigų skyriaus viršininką ir dar keletą. Kitų skyrių viršininkų postus užėmė tik rusai: pirmuoju Knyvos pavaduotoju buvo didelis šovinistas Bachtinas.

Vieno iš svarbiausių skyrių (vadino jį Planavimo ir ekonomikos skyriumi) viršininkas buvo beveik pensinio amžiaus sulaukęs Voronovas, labai bijojęs lietuvių

konkurencijos, nes lietuviai ateidavo baigę aukštąsias mokyklas. Tuo tarpu Voronovas dar 1940 m. buvo pasiūstas į Lietuvą baigęs tik septynmetę mokyklą – neva Sniečkui prašant atsiųsti kvalifikuotų specialistų.

Iš tiesų kiekviena Rusijos kredito institucija stengdavosi atsikratyti tų nemokšų. Antra, žinodami, kad Lietuvoje aukštesnis gyvenimo lygis, kad gaus čia daug aukštesnes ir gerai apmokamas pareigas, patys veržėsi į „išvaduotą nuo fašistų“ Lietuvą. Prieš karą Voronovas atvyko į Lietuvą jos sovietinti būdamas visiškai beraštis. Po karo partija sugrąžino į Lietuvą iš dalies todėl, kad čia buvo dirbęs.

Miesto valdybai vadovavo Kovalginas, regis, paskirtas ir vadinamuoju partorgu. Įmonių kreditavimo skyriaus viršininkė – Tokareva. Daugelio kitų viršininkų rusų net pavardžių neprisimenu. Visi be jokios išimties mažamoksliai „deržimordos“. Tie, kurie turėjo valios baigti vakarinę mokyklą, po 10 metų pradėjo neakivaizdžiai studijuoti finansų ir kredito specialybę Vilniaus ir kituose SSRS universitetuose. Studijavo tik todėl, kad visomis pastangomis norėjo likti gyventi ir dirbti Lietuvoje.

Mano viršininkė kaip tik ir buvo Nadežda Ivanovna Tokareva. Kabinete kartu su viršininke dirbome keturiese – dvi rusės, viena totorė ir aš, vienintelis lietuvis.

Štai ką apie darbą banke po 21 metų rašiau tuometiniam SSRS KGB pirmininkui Jurijui Andropovui: „Skyriuje, kuriame dirbau, lietuvių nebuvo. Rusai, čia išdirbę 10 ir daugiau metų (kai kurie buvo dirbę čia 1940–1941 m.), nemokėjo nė žodžio lietuviškai ir ničnieko nežinojo apie Lietuvą. Negalėjau jų įtikinti, kad lietuvių kalba nėra vokiečių kalbos tarmė, kad lietuviai nebendradarbiavo su vokiečiais Antrojo pasaulinio karo metais ir kad Lietuva buvo viena iš trijų valstybių, įtrauktų į šį karą, kur vokiečiams nepavyko sudaryti savo SS legionų (už tai okupantai uždarė visas Lietuvos aukštąsias mokyklas, išskyrus Žemės ūkio akademiją, ir dalį vidurinių).“

Bendradarbės banke klausinėdavo mane, kokia kalba aš kalbuosi su savo dukra ir į kokią mokyklą rengiuosi ją leisti. Kokie buvo mano pašnekovių veidai, kai aš joms išdėščiau istorinius faktus apie tai, kad Lietuva valdė Kijevą, Minską, Smolenską, Gardiną, o šiandieninės Odesos vietoje buvusią gyvenvietę įkūrė Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas! Na ir nuvilnijo gandas, kad į darbą TSRS banko sistemoje atėjo nacionalistas Terleckas.

Po Stalino mirties lietuvių etninėse žemėse, priskirtose administruoti Baltarusijai,

prasidėjo sąjūdis už lietuviškų mokyklų steigimą. Prie to sąjūdžio, vadovaujamo akademiku Juozo Balčikonio ir Tado Ivanausko, prisijungiau ir aš. Kartu su J. Balčikoniu kartais nuvažiuodavome į lietuviškus kaimus ir nuveždavome ten Lietuvos SSR išleistų knygų.

Tais metais ir Lenkijai priskirtame Suvalkų krašte prasidėjo sąjūdis už lietuviškų mokyklų steigimą. Susirašinėdavau su tų mokyklų mokytojais, siūsdavau jiems lietuvišką sovietinę spaudą. Nors tokie veiksmai formaliai neprieštaravo sovietinei konstitucijai, bet nepatiko Kremliaus ponams, kurie norėjo, kad tiek Baltarusijos, tiek ir Lenkijos lietuviai ilgainiui nutaustų. Aišku, tokia mano ir kitų veikla buvo stebima. Čekistai sumanė patys kurti nelegalias politines organizacijas ir į jas tuo tikslu siųsti savo provokatorius.

Vaiklos troškimas

Vienas žymesnių provokatorių buvo toks Juozas Titlius, kurio tėvas sovietiniuose lageriuose buvo praleidęs 10 metų, o pats Juozas dirbo „Vaizdo“ spaustuviėje.

Po Stalino mirties N. Chruščiovas, bijodamas čekistų įsigalėjimo, pradėjo mažinti jų gretas. Kai į vieną ministeriją L. Berija sujungė MGB ir MVD, Lietuvoje buvo panaikinti kai kurie MGB rajoniniai skyriai. Dar Stalino laikais 1952 m. imtasi kiek praretinti gausų ir ne itin veiksmingą agentų tinklą, bet po Vengrijos revoliucijos, neramumų Lenkijoje daug čekistų buvo atšaukti iš atsargos, palaipsniui atgaivinami KGB rajoniniai skyriai. Čekistų skaičius didėjo, kad pateisintų savo veiklą, jiems ypač reikėjo provokatorių.

Pagal iš anksto sudarytą veiksmų planą bene pirmąja auka J. Titlius pasirinko lituanistiką baigusį ir provincijoje mokytojavusį Vytautą Laugalį. Vytautas mėgino rašyti eilėraščius, svajoto apie poeto šlovę, bet apie politinę kovą neturėjo jokios nuovokos.

V. Laugalis 1956 m. nutarė steigti pagrindinę organizaciją kažkieno įpirštu vardu – „Nacionalinis liaudies frontas“. Vien pavadinimas rodė, kad tai negalėjo būti rimta – juk „liaudies frontai“, „gimdomi“ demokratinėse Europos valstybėse bene nuo 1935 m., buvo Stalino ir Kominterno sumanyti naivuoliams Vakaruose mulkinti.

Daug kas man nekėlė pasitikėjimo, tačiau ką nors veikti „nagus niežtėjo“. Būtinai norėjosi surasti bendraminčių ir su jų pagalba stabdyti okupantų kėsiniamsi į mūsų Tėvynę. Aiškiai mačiau, kad iš mano pažįstamų nieko nepavyks įtraukti į politinę veiklą. Todėl po tam tikrų dvejonių priėmiau V. Laugalio pasiūlymą jungtis į pagrindinę veiklą. Buvo jau pakyrėję skambinėti Juozui Žiugždai ir, prisistačius VLIK'o ar

išgalvotos pagrindinės organizacijos vardu (aišku, labai patriotinės), gąsdinti, kad jam greit išmuš atpildo valanda už Lietuvos istorijos klastojimą. Tas mėgindavo teisintis, diskutuoti su manimi. Bet tai buvo gan pavojinga. Jei J. Žiugžda pasiskųstų,* čekistai labai panorėję nesunkiai galėjo susekti, iš kurio telefono automato skambinta.

O dabar kitas žmogus, nors ir labai mažai pažįstamas, siūlo pagrindinę veiklą. Gal iš tiesų pasiseks kai ką nuveikti?

Kitą kartą sutiktas Laugalis pakvietė į „Nacionalinio fronto“ narių susirinkimą. Atėjęs nurodytu adresu radau tik V. Laugalį ir pirmą kartą matomą Joną Simėną, nesukėlusį man simpatijų. Kažką pakalbėjom apie tarptautinę politiką, bet jokių veiklos gairių nesvarstėm. Nusprendėm susitikti kitą kartą, nes kažkodėl neatvyko jūdviejų draugas Stasys Stungurys.

Po ilgo nesimatymo kažkur vėl susitikau su V. Laugaliu. Jis papasakojo, kad iš vieno draugo gavęs spaustuvės šrifto. Spaustuvininkas J. Titlius bijąs, kad dažnas jo susitikinėjimas su Laugaliu ir Stunguriu galys sukelti KGB įtarimą. Jis norįs, kad kitą kartą šrifto pasiimti ateitų kitas žmogus, kurio KGB dar „neužpelengavo“.

Paklausiau Laugalį, ar seniai jie pažįsta J. Titlių ir ar galima juo pasitikėti. Man kėlė baimę, kodėl vyrai tokiu pavojingu reikalu susideda su žmogumi, kurio politinių pažiūrų nežino. Tiesa, Titliaus tėvas yra iškalėjęs 10 metų. Bet už ką, nežinoma. O gal už kriminalinius nusikaltimus ar už žydų šaudymą? Žmona rusė... Dar didesnę įtarimą turėjo kelti Titliaus noras susipažinti su kuo daugiau „pagrindininkų“. Ir ne tik tai. Pasirodo, kad pirmą kartą pas jį atėjusiam S. Stunguriui vietoj spaustuvės raidžių įkišo panaudotų linotipinių juostelių...

Aš jau turėjau tam tikros patirties. 1947 m. draugavau su broliais Pelakauskais, o apie juos sukiojęsis kažkoks tipas, pavarde, rodos, Januitis. Broliai Pelakauskai taip pat dirbo kažkurioje Vilniaus spaustuvėje. Jaunesnysis brolis gyveno Paupio g. 6. Čia esu keletą dienų praleidęs. Ir ne vienas iš mano draugų.

* Aurimo Švedo knygoje „Matricos nelaisvėje“ (V., Aidai, 2009) remiamasi J. Žiugždos ir jo žmonos 1957 m. sausio 10 d. pareiškimu Lietuvos SSR KGB pirmininkui K. Liaudžiui ir sakoma: „Istorijos instituto direktoriui atvirai grasinta susidorojimu dėl Lietuvos istorijos klastojimo“ (p. 67). Vis dėlto vėliau J. Žiugžda gailėjosi tokį pareiškimą rašęs. Matyt, buvo įsitikinęs, jog į kalėjimą pakliuvau per jį, nors iš tikrųjų buvo visai kitaip.

Bene dar 1947 m. vėlyvą rudenį visą dieną paskui mane sekiojo tasai Januitis ir vis teiravosi, kodėl taip dažnai važinėju į savo tėviškę. Sužinojęs, kad šį vakarą važiuoju traukiniu Vilnius–Daugpilis iki Švenčionėlių, pasiūlė palydėti į geležinkelio stotį. Matyt, jam buvo įtartinas mano lagamino svoris, kuriame buvo lauktuvių tėvams ir senelei. Januitis palydėjo mane į traukinio vagoną. Pamatęs, kur aš susiradau vietą, paprašė palydėti jį iki vagono laiptų. Vos spėjau atsisėsti į savo vietą, išgirdau „Rankas aukštyn!“ Prilėkė trejetas ar ketvertas civiliai apsirengusių „snukių“, smulkiai iškratė mano kišenes, o paskui – lagaminą. Nieko neradę, net neatsiprašę išsinešdino.

Man tada tapo aišku, kas toks spaustuvininkų draugas Januitis. Todėl V. Laugalio pasiūlymas man paimti iš J. Titliaus šriftą sukėlė įtarimą. Taigi jo atsisakiau, paaiškinęs savo argumentus.

Džiaugiuosi, kad neužkibau ant Titliaus meškerės ir nenuėjau pas jį šrifto. Tai būtų buvusi viena didžiausių mano kvailysčių, kurių gyvenime pakankamai esu padaręs.

Kai mane 1958 m. teisė LTSR Aukščiausiasis teismas, jis būtų pridėjęs prie man skirtos bausmės bent dar porą–trejetą metų už iniciatyvą pagrobti šriftą.

Po tokio V. Laugalio elgesio nusprendžiau trauktis iš „Nacionalinio liaudies fronto“. Maniau, kad visa mūsų pagrindinė veikla pasibaigė. Tačiau čekistai nusprendė kitaip...

SSRS KGB pirmininko pavaduotojo 1957 m. rugpjūčio 26 d. laiške LSSR KGB pirmininkui generolui majorui K. Liaudžiui nurodyta:

Yra didelių trūkumų demaskuojant nacionalistus Skebėrą, Petkų, Stungurį ir kitus, kurie siekia vykdyti organizuotus antisovietinius veiksmus. Žinoma, jog prisidengdamas meno istorijos knygų populiarinimu Skebėra platino tarp Vilniaus studentų ideologiškai žalingą literatūrą; jam pavyko įgyti tam tikrą įtaką kai kuriose Vilniaus ir Kauno aukštosiose mokyklose. <...>

Kitoje agentūrinėje byloje, kur tiriami nacionalistai Laugalis, Kazlauskas, Semėnas, Terleckas ir kiti įtariamieji organizuota antisovietine veikla, tyrimas irgi nepagrįstai užsitęsė. Aktyviai panaudojamas tik vienas agentas, kai kurie jo veiksmai nepakankamai apgalvoti. Šrifto perdavimas pagrindžio spaustuvei gresia agento demaskavimu ir sukuria didelių sunkumų, jei jį reikėtų pašalinti iš operatyvinio veikimo. <...>

Pasyvumas šioje byloje leidžia Laugaliui, Stunguriui, Semėnui ir kitiems nacionalistams

netrukdomai tęsti antisovietines užmačias: pagal nepatikrintą minėto agento pranešimą jiems tariamai pavyko suburti „Nacionalinio liaudies fronto“ antisovietinę organizaciją, kurioje yra iki 100 dalyvių.

Visa tai skamba itin grėsmingai. Nesiaiškinsiu, dėl kokių vidinių čekistų nesutariamų Maskva apkaltino Lietuvos SSR KGB vadovybę neveiklumu ir nutarta iš „nenuoramų“ sukurpti stambią bylą, už kurią KGB centras galėtų jei ne apdovanoti, tai bent nebausti.

V. Laugaliui buvo leista išvykti į provinciją mokytojauti, o mano budrumas pradžioje užmigdytas aukštomis pareigomis, netrukdyta aspirantūroje siekti „mokslo aukštumų“. Čekistai juk matė, kad „vado“ Laugalio gebėjimai labai silpni. Tuomet ir pamėtėjo 8 metus iškalėjusiam Kaziui Skebėrai, 6 metus – Viktorui Petkui ir 3 metus – Petruui Girdzijauskui provokatorę Danutę Pauraitę, neva slapta atvykusią į Lietuvą po grindžio kurti. Šie vyrai užkibo ant „užsienietės“ meškerės ir iškart tapo kandidatais į KGB kalėjimo pusrūsio gyventojus.

K. Skebėrai išprovokuoti KGB pasiuntė būsimąjį Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatą, arimo specialistą – profesorių Mykolą Arlauską, nuo 1955 m. dirbusį Dotnuvos Žemdirbystės institute. KGB norėjo sužinoti, ką Skebėra rašo dienoraštyje labai smulkiomis raidėmis. Mykolas guodėsi Skebėrai, kad jis esąs buvusio valsčiaus viršaičio, kuris yra įkalintas, sūnus ir kad jų namai paversti valsčiaus stribyne. Nors Kazimieras gyveno labai mažiame kambaryje, tačiau surado vietos ir sovietų valdžios „skriaudžiamam patriotui“ Mykoliukui. Kai šeimininkas išeidavo dirbti, „žvalgas“ M. Arlauskas, užsidėjęs iš KGB gautus specialius akinius, iššifravo, perrašė įdomesnes dienoraščio vietas ir visa tai perdavė čekistams.

Kova už lietuvišką žodį

Aš toliau dirbau Valstybinio banko kontoroje, kur vis dažniau skambėdavo lietuvių kalba. 1955 m. rugsėjo pradžioje ją dar papildė Ekonomikos fakultetą baigę keli vyrai. Tai erzino „deržimordas“.

A. Knyvos pavaduotoja D. Franckevičienė, suvokusi, kad ne tik nesirengiu jai dėkoti už gerą tarnybą, juo labiau tapti dar vienu jos savotišku pažu, bet atvirkščiai – dažnai gamybiniuose posėdžiuose už neišmanymą ją kritikuoju, prisijungė prie „deržimordų“. Tokiam elgesiui pasitarnavo faktas, kad ji neakivaizdžiai studijavo kredito specialybę aukštojoje mokykloje, kur buvo dėstoma rusų kalba. Kontrolinius, kursinius ir net diplominį darbą jai parašyti rusų kalba pasisiūlė mano tiesioginė viršininė Nadežda Tokareva. Ir savo pažadą uoliai vykdė...

Draugės D. Franckevičienė ir N. Tokareva kartu su kitais nusprendė sukompromituoti mane viso kolektyvo akyse, pasiuntę įvertinti keletą Klaipėdos krašto banko skyrių darbo. Jų nuomone, universitetas suteikia absolventams tik teorinių žinių. Be to, jų nuomone, silpnai mokėdamas rašytinę rusų kalbą, tik apsijuoksiu parašęs ataskaitą. Tada bus galima manęs nusikratyti...

Jie nežinojo, kad rusiškai rašau daug geriau, nei kalbu. Išmokti biurokratinį sovietinių ataskaitų žargoną visiškai lengva. Per keletą dienų jį perpratau. Be to, kiekviename skyriuje radau nemažai ataskaitų pavyzdžių. Man daug padėjo tai, kad komandiruotėse Lietuvos provincijoje nevaidinau didelio viršininko. Prisipažindavau, kad universitetas duoda tikrai mažai praktinių žinių, kurių nuvykau pasisemti.

Stengiausi būti ne jų „nuodėmių“ ieškotoju, bet kartu mokytis iš jų klaidų. Tyčia

daugelio formalių klaidų neirašiau į patikrinimo ataskaitą. Ataskaitą parašiau ramiu, dalykišku tonu. Ir, aišku, gera biurokratine rusų kalba. Net N. Tokareva nerado nė vienos klaidos. Ji buvo priversta viešai mane pagirti. Tad grįžęs į Vilniaus banko skyrių neatrodžiau nemokša.

Vienas sumanymas nusikratyti manęs nepavyko, tada buvo pareikšta, neva esanti instrukcija, pagal kurią reikalaujama, kad Banko kontoroje dirbtų žmonės, turintys praktikos „žemesnėse grandyse“, t. y. rajonų skyriuose. Taigi kodėl iš anksto nepasiuntė manęs dirbti, pavyzdžiui, į miesto valdybą ar kitus skyrius Stalino, Dzeržinskio ir Tarybų rajonuose?

A. Knyva buvo priverstas pasiduoti „deržimordų“ spaudimui. 1955 m. vėlyvą rudeni būvau perkeltas į Dzeržinskio rajono skyrių dirbti kredito inspektoriumi. Skyrius tuomet buvo Stalino prospekte 37, šalia Vilniaus m. vykdomojo komiteto. Atlyginimas man buvo sumažintas nuo 980 iki 690 rublių. „Deržimordos“ triumfavo.

Kažkas patarė prieš atsisveikinant su kontora išdėstyti A. Knyvai visą tiesą. Mandagiai, bet gan tiesmukai priminiau valdytojui, kad jis, būdamas švietimo ministru, tik vadovaudamasis Finansų skyriaus viršininko Vlado Kavoliūno skundu, 1952 m. ankstyvą pavasarį išvarė mane iš ministerijos. Ir dabar tik dėl D. Franckevičienės ir N. Tokarevos intrigų esu vėl išvaromas.

Po tokių mano žodžių A. Knyva jautėsi labai nepatogiai. Jis atsiprašinėjo manęs – jam vienam esą labai sunku spręsti, kas teisus, o kas – kaltas, kai aplinkui girdi vien nepatenkintus Terlecku balsus. Ir kodėl aš anksčiau visko jam nepasakojęs? Dabar jau vėlu keisti įsakymą.

Iš tų Knyvos žodžių supratau, kad čia jis labai vienišas, jog jam sunku vadovauti tokiam dideliame ir daugiataučiam kolektyvui.

Regis, pradėjau jo atsiprašinėti už nemalonumus, kurių valdytojui suteikiau. Ir jis atsiprašė manęs, kad taip tenka skirtis.

Jau atsisveikinant A. Knyva atskleidė savo slaptą mintį. Paprašęs, kad niekam nepasakočiau, pažadėjo, jog po metų ar kiek vėliau sugrąžins mane į kontorą ir skirs į aukštesnes pareigas.

Elytės nepražiuogino tokia tolima perspektyva. Bet aš dažnokai užeidavau į kontorą – visada pakelta galva, nes nesijaučiau kam nors nusikaltęs. Dzeržinskio skyrius

visų kredito darbuotojų buvo laikomas vieta, kur tremiami visi „maištininkai“, drįsiantys kritikuoti biurokratus.

Ten mane maloniai sutiko simpatiška rusė, skyriaus viršininkė Ana Sergejevna Fedotova, su kuria teko dirbti savo bankinės karjeros pradžioje. Maloniai mane sutiko ir Kreditavimo skyriaus viršininkė žydė Sara Markovna Toker, ji čia buvo atitremta prieš keletą metų. Su šiomis dviem moterimis niekada neteko susipykti. Jos abi buvo gan kritiškai nusiteikusios sovietinės valdžios atžvilgiu. Lietuvių kalbos abi nemokėjo, bet su jomis kalbėdamas rusiškai nesijaučiau kalbąs okupanto kalba.

Į Kredito skyrių užėję patriotai lietuviai prie Saros (kartu dirbo lietuvaitė Ina Liorentaitė) nebijodavo kritikuoti valdžios. Pamenu dažnai užeinantį Kino studijos direktorių komunistą, rašytoją Igną Pikturną, už mane vyresnį tik trejais su puse metų. Gimęs ir augęs žvejų šeimoje, jis – vienas iš nedaugelio Lietuvos rašytojų, kurie gyvenimą ir kūrybą susiejo su jūra, žvejybos laivyno kasdienybe, tolimų uostų žavesiu... Kartą visą dieną nedirbome, tik klausėmės jo pasakojimo apie gyvenimą Švedijoje*... Užmiršom, kokioje baisioje šalyje gyvenam ir kad ne apie viską galima kalbėti. Užmiršo ir pats rašytojas...

Kartą jau gerokai vėliau (1956–1957 m. sandūroje) radau bendradarbę Iną apsiverkusią. Ji papasakojo, kad jos brolis studentas Algis (į Vakarų pabėgusio garsaus Lietuvos lakūno, pulkininko leitenanto Jono Liorento sūnus) kartu su Algirdu Petruševičiumi (1954 m. išgelbėjusio mane nuo kalėjimo Petruševičiaus sūnumi), Juozu Aučniku ir kitais Kauno jaunuoliais buvo sukūrę pagrindinę organizaciją ir 1956 m. vasario 16 d. ant Kauno rotušės bokšto iškėlė trispalvę. Jie buvę provokatoriaus išduoti (šiandien jis vaikšto nenubaustas ir vaidina didelį Lietuvos patriotą) ir nuteisti. Kartu su Švietimo ministerijos vasarnamių komendantu Napoleonu Jurša jie bėgę iš Mordovijos konclagerio. Pasidavę buvę sušaudyti persekiotojų. (Praėjus trejiems metams po Stalino mirties!) Per stebuklą išliko gyvas amputavus dešiniąją ranką tik Algirdas Petruševičius. Ina atidavė man kairiąją ranka rašytą Algirdo laišką. Jis rašė daugiausia apie jos brolio gyvenimo paskutines valandas. Kai jis iškėlė į viršų rankas ir sušuko „pasiduodu“, kažkas šovė jam į veidą, kulka pataikė į akį. A. Petruševičius

* Knygoje „Anapus Baltijos jūros“ (V., 1958), tą pasakojimą beveik nėra.

rašė: „Algiukas kalbėjo: „Aš greit mirsiu. Jeigu liksi gyvas, perduok linkėjimus Inai. Tegu ji apie mano mirtį parašo tėvui.“

Man spaudė ašaras paskutiniai laiško žodžiai: „Palaidojo Algelio kūną dėžėje kartu su dešiniąja mano ranka.“ Norėdamas apsaugoti to laiško nuorašą nuo čekistų krautų, paslėpiau jį taip giliai, kad net pats nesuradau. Gaila.

Be galo gaila talentingo poeto N. Juršos tėvų. Greit po jo sušaudymo iš lagerio sugrįžęs 10 metų iškalbėjęs tėvas rado žuvusius abu sūnus. Vyresnįjį per klaidą nušovė partizanai, o jaunesnįjį – enkavedistai.

Kaune iškeltos trispalvės – 1956 m. vasario 16 d. Algirdo Petrusevičiaus iškelta Rotušės bokšte, o 1958 m. vasario 16 d. Petro Plumpos iškelta ant Petrašiūnų elektrinės kamino – sukėlė didelį atgarsį.

1988 m. spalio 7 d., iš anksto žiniasklaidoje nepranešus, Vilniuje ant Gedimino pilies bokšto sargas vietoj „paleckinės“ Lietuvos SSR vėliavos iškėlė trispalvę. Paskelbta, kad tai padarė Sąjūdžio tarybos narys Vytautas Petkevičius...

Petras Plumpa ir Algirdas Petrusevičius rizikavo savo gyvybe. O ko bijojo sąjūdininkai? Kuo jie rizikavo? Ir kodėl nepakvietė vėliavos iškelti P. Plumpos ar A. Petrusevičiaus, kitų pasipriešinimo dalyvių?

Apie šiuos faktus šiandien stengiamasi tylėti. Juk pirmąsyk trispalvę okupacijos metais viešame renginyje iškėlė aštuonerius metus Lietuvos partizanų gretose kovojęs ir šešiolika metų Rusijos kalėjimuose ir konclageriuose iškalbėjęs Leonas Laurinskas. Tai įvyko tuometinėje Gedimino aikštėje 1988 m. birželio 14 d. Algio Liorento, Napoleono Juršos, Algirdo Petrusevičiaus ir apie 30 000 Lietuvos partizanų kraujo auka nebuvo beprasmė... Ji Stalino prie kryžiaus prikaltą Lietuvą prikėlė gyvenimui.

Aspirantūroje

1956 m. vasaros pabaigoje išlaikiau egzaminus į Mokslų akademijos Ekonomikos instituto aspirantūrą. Disertacijos temą pasirinkau iš ekonominių doktrinų istorijos. Netrukus buvau pakviestas pas A. Knyvą. Labai pagarbiai mane sutikęs, jis pasiūlė Miesto valdybos viršininko pavaduotojo vietą ir 1 300 rublių algą. Manau, jog džiau-gėsi ištesėjęs savo žodį...

Tiek SSRS valstybinio banko respublikinė kontora, tiek ir Miesto valdyba buvo tame pačiame pastate (dabartinio Lietuvos banko rūmuose). Aš užėmiau buvusį D. Franckevičienės kabinetą, tuo ji buvo labai nepatenkinta, nes buvo priversta kraus-tytis į kabinetą priešais A. Knyvos duris.

Aišku, mano sugrįžimu buvo nepatenkinti visi „deržimordos“. Bet ką jie man ga-lėjo padaryti? Čia nuo 1940 m. sovietinės okupacijos pradžios laikų nebuvo įprasta viešai kritikuoti savo viršininkų. O aš tokią tradiciją įvedžiau. Kartą Knyvai savo pa-siūlymą išreiškiau tokiais žodžiais: „Traukiau į banką nepartinius lietuvius, o dabar ieškosiu lietuvių komunistų.“ Valdytojas sutiko. Pirmąjį priimti numačiau Juozą Du-sevičių. Jis 1944 m. rudenį buvo mobilizuotas į Raudonąją armiją ir pasiūstas į Kuršo „katilą“. Keletą kartų sužeistas. Kartą buvo patekęs į lavonų krūvą, skirtą užkasti. Bet kažkas pastebėjo, kad jis pajudino ranką. Ligoninėje atsigavo. Ir vėl ėjo į ataką. Man jis pasakojo, kaip fronto linijos rytų pusėje skambėdavo lietuviška daina, jai vakarų pusėje, vokiečių apkasuose, atsiliepdavo tokia pat liūdna vokiška daina...

Prieš vieną mūsų visus ragino stoti į „šlovingąsias eiles“. Įstojęs ir Juozas, nes nema-nęs gyvas išlikti.

Demobilizuotas grįžęs namo į Dzūkiją. Čia sužinojo, kad vyresnis jo brolis bolševikų nuteistas 25 metams lagerio darbų už tarnybą vokiečių kariuomenėje...

Vos spėjęs apšilti kojas naujame savo poste, nuėjau pas universiteto Ūkio skyriuje dirbantį Juozą, labai paprastą, nuoširdų žmogų. Vos susipažinę pradėjome vienas kitą tujinti. Nedaugeliui komunistų nunešdavau paskaityti uždraustos literatūros. Vienas iš tokių buvo Juozas. Paaiškinau jam, kad banke trūksta darbuotojų komunistų. Supratęs reikalą, Juozas lengvai sutiko. Iš pradžių dirbo kredito inspektoriumi, greit pakeitė „specialistą“ Voronovą. Tris kartus grįžęs po atliktos lagerio bausmės, skubėdavau aplankyti Juozą. Kurį laiką jis dirbo banke ir po Kovo 11-osios. Mirė prieš keletą metų. Bariau jį už tai, kad neparašė atsiminimų, ypač apie sovietmetį, karą. Tai pati didžiausia jo nuodėmė.

Aspirantūroje gaudavau 1 000 rublių stipendiją, iš Miesto valdybos – 1 300 rublių algą ir 1 000 rublių per metus literatūrai. Tiek daug pinigų gaudavau tiek A. Knyvai, tiek ir Ekonomikos instituto direktoriui K. Meškauskui sutikus.

Atėjęs į darbą banke 1954 m. rugsėjo pradžioje, jaučiau didelį pažeminimą, kadangi visa raštvedyba buvo rusų kalba, net ir sienlaikraštyje, kvailu ir neišverčiamu pavadinimu „Контроль рублем“ („Kontrolė rubliu“), nebūdavo nė vieno straipsnelio lietuvių kalba. Dėl to ne kartą, atrodo, mandagiai priekaištavau redaktorei Lomachinai. Ji atsikalbinėjo lietuviškai nemokanti. Atsakydavau, jog aš moku savo gimtąją kalbą ir galiu parašyti ne vieną straipsnį lietuviškai. Pagaliau ji sutiko, kad parašyčiau straipsnelį lietuvių kalba. Parašęs įteikiau. Kai naujas sienlaikraštis buvo pakabintas, nuėjau perskaityti savo straipsnelio. Nors tame rašinyje nebuvo jokios „politikos“, ko nors užgaunančio rusus, tačiau jam neatsirado vietos tokiaime niekniekyje (lietuvio akimis, sienlaikraštis – sovietų prasimanymas), nes buvo parašytas lietuvių kalba. Tada jokio etiketo nesilaikydamas pareiškiau redaktorei, ką apie tai manau.

Jeigu „deržimordos“ būtų buvę nors kiek protingesni, būtų pramokę lietuvių kalbos, ir niekas nebūtų jų „pirštais badęs“. Tačiau jiems neužteko proto suvokti, kad „laikai keičiasi“ – aukštosios Lietuvos mokyklos išleidžia vis daugiau lietuvių, kurių po Stalino mirties jau nebuvo galima masiškai tremti į Sibirą. Daugelis aukštas pareigas banke užimančiųjų buvo maždaug 45–55 metų amžiaus. Mokytis tokie nenorėjo...

Neprisimenu, koku būdu mums su Vladu Andriuskevičiumi, vyriausiojo buhalterio pavaduotoju, pavyko į sienlaikraščio redakciją išrinkti daugumą lietuvių. Lietuvių banke vis daugėjo. Aš lankydavausi universitete ir įkalbinėdavau absolventus eiti dirbti į Valstybinį banką, o A. Knyva perkeldavo iš banko rajoninių skyrių darbuotojus, kurie neakivaizdžiai buvo baigę Ekonomikos fakultetą.

Dirbdamas A. Knyvos vadovaujamoje Švietimo ministerijoje, matydavau, kaip ministro rankos drebėdavo išgirdus kvietimą į CK (partinį centro komitetą). Kodėl jis taip bijodavo to CK, iki šiol negaliu paaiškinti. Juk jis pats karo metais buvo pasitraukęs į SSRS, ten 1944 m. įstojo į kompartiją. Lietuvoje likęs jo vyresnysis brolis Valerijonas, 1940–1941 m. dirbęs komunalinio ūkio komisaru, 1941 m. spalio mėnesį buvo sušaudytas. Pats Albertas Knyva Vilniaus universitete 1947–1952 m. dėstė diplomatijos istoriją, nors neturėjo aukštojo mokslo diplomo (neakivaizdžiai ekonomikos mokslus baigė tik 1958 m.). Greičiausiai dėl to netvirtai jautėsi. Tačiau po 1956 m. elgėsi drąsiai ir gan gudriai. Iš Knyvos niekada nesu girdėjęs nuobodžios komunistinės frazeologijos.

Jis vis dėlto buvo daug didesnis Lietuvos patriotas negu daugelis šiandien Lietuvos valdžioje esančių vadinamųjų brazauskiųjų socialdemokratų. A. Knyvos akivaizdoje nebijodavau labai kritiškai vertinti atėjų. Ir apskritai mūsų visų, tiek nekomunistų, tiek ir komunistų, neapkentė banke dirbę rusai. Tai vienijo. Kadangi buvome mažuma, nelaikėme lietuvių komunistų išdavikais ar išnaudotojais. Tokios nuotaikos vyravo banke ir todėl, kad A. Knyva nebuvo partinis demagogas. Visada kalbėdavau su juo kaip su Lietuvos patriotu.

Prieš V. Andriuskevičiui (jis nebuvo kompartijos narys) išvykstant savaitei komandiruotėn į Klaipėdą, susitarėm, kad pirmą kartą išleisiu sienlaikraštį, kurio visi straipsniai bus tik lietuvių kalba. Tai buvo bene 1957 m. pradžia. Savo bendraminčius paprašiau parašyti trumpų lietuviškų rašinių, kuriuose nebūtų „nacionalistinių nuotaikų“. O pats rašiau feljetoninio turinio straipsnelius. Juos puošė mano draugo, Radijo ir televizijos komiteto okteto boso Miroslovo Kaukėno labai taiklios karikatūros. Neprisimenu, kieno iniciatyva buvo apdovanoti piniginėmis premijomis apsileidę viršininkai, žinoma, rusai. Miroslavas nupiešė karikatūrą, vaizduojančią Ūkio skyriaus kabinetą, kurio kampuose vorai mezga voratinklius, pro lubas besiveržias

vanduo laša į specialiai pastatytus dubenis, visur pilna šiukšlių, o karikatūros viršuje citata iš valdytojo įsakymo apdovanoti už gerą darbą Ūkio skyriaus viršininką Kaminską. Panašių karikatūrų buvo keletas. Nė pats nesitikėjau tokios ne tik darbuotojų, bet ir banko klientų reakcijos. Atėjęs ketvirtį valandos prieš darbo pradžią radau prie sienlaikraščio „prilipusius“ kontoros darbuotojus lietuvius. Po valandos sienlaikraštį apstojo daugybė klientų.

Tais metais vienas didžiausių „deržimordų“ miesto valdybos viršininkas Kovalynas su savo meiluže Savina buvo jau sugrįžęs į Rusiją. Man liko laisvas didžiulis kabinetas. Laukiau svečių iš valdžios, taip pat A. Knyvos skambučio. Jokio ženklų. Matyt, valdytoją apgulę „deržimordos“. Po pietų sugrįžęs į darbą, sienlaikraščio neberadau. Ne kiekvienas lietuvis išdrįso užėiti pas mane pasiteirauti, ką reiškia sienlaikraščio nukabinimas...

Pagaliau po poros valandų į mano kabinetą atėjo A. Knyva su Voronovu. Knyva galėjo mane patį išsikviesti ir, aišku, dalyvaujant „deržimordų“ atstovui paklausti, kodėl taip pasielgiau. Tačiau jie teikėsi patys ateiti pas mane. Mačiau, kad abu nusiteikę gana taikiai, nereikalauja kokio nors „pasiaiškinimo“. Greičiausiai „deržimordos“ per tą laiką skambino įvairiems valdžios „organams“. Tačiau tie nedrįso apkaltinti manęs tuo, kad sienlaikraštis „sulietuvėjo“.

A. Knyva ramiu tonu paaiškino, kodėl buvęs nukabintas sienlaikraštis. Esą vėdamajame padaryta didelė politinė klaida – „kritikuoti galima banko vadovybę, bet jokiū būdu ne respublikos valdžią“. Tai atskiru atveju leidžiama tik kompartijos „organams“ – „Tiesai“ ir laikraščiu „Sovietskaja Litva“.

Pasirodo, vieno rašinio autorius sakinį nurašė kaip tik iš „Tiesos“. O kas galima Jupiteriui, neleidžiama jaučiu... Kažkuris iš viršininkų klausė manęs, ką daryti. Gal esą reikėtų šį sienlaikraštį pakeisti kitu. Ramiu tonu paaiškinau, kad tai būtų didelė klaida. Banko darbuotojai ir klientai už tai apkaltintų banko partinę organizaciją ir administraciją. Pasiūliau pašalinti iš sienlaikraščio tik tą vienintelį nelemtą sakinį. O visuose kituose straipsniuose nieko nekeisti. Pats tai pertvarkysiu, o sienlaikraštis vėl kabos savo vietoje.

Regis, jų vizito pabaigoje kalbėjau: „Esu dar jaunas, man klysti galima, o jūs, draugai, turėdami tokį didelį gyvenimo patyrimą, neturite teisės daryti politinių klaidų.

Tegu šioje visoje istorijoje kaltas liks tik Terleckas.“ Nuo tos dienos sienlaikraštyje dauguma straipsnių buvo spausdinami lietuvių kalba ir tik vienas kitas – rusiškai.

Nenoriu kategoriškai tvirtinti, bet ir lietuviškas sienlaikraštis tam tikra prasme skatino rusus vieną po kito grįžti į tėvynę. Nebuvo mėnesio, kad vienas kitas rusas su šeima nepakeltų sparnų skrydžiui ten, iš kur atvažiavo. Tai buvo pastebima ne tik banke. „Tiesoje“ buvo išspausdintas straipsnis apie tautų draugystę, tvirtinantis, kad komunizmą Lietuvoje statė ir stato visų SSRS tautybių žmonės. Tas straipsnis išgąsdino A. Knyvą. Ir ne tik straipsnis. Pasipylė „deržimordų“ skundai į Maskvą, kad „litovcai“ labai nedėkingi – varo juos namo. Tų skundų kopijas A. Knyva gaudavo paskaityti iškviestas į CK.

Valdytojas nusprendė sukviesti kolektyvo susirinkimą. Pirmais žodžiais A. Knyva padėkojęs „visiems tiems, kurie sunkiais Tarybų Lietuvai pokario metais atvyko čia padėti lietuviams atstatyti vokiškųjų fašistų sugriauto Lietuvos ūkio“. Tačiau pastaraisiais metais daugelis nelietuvių vis dažniau išvažiuoja į kitas broliškas respublikas. Jeigu toks procesas tęsis, banko kontoroje pajusime kvalifikuotų darbuotojų trūkumą. Esą mūsų vidurinės ir aukštosios mokyklos nespėjančios ruošti „nacionalinių kadru“.

Sėdėjau piktas ir dantis sukandęs, klausydamas tų baimės pagimdytų žodžių. Tai tiesa, kad Lietuvos ūkį griovė vokiečiai. Bet labiau jį griovė antrą kartą atėję „išvaduo-tojai“. Juk Vilnių, kitus Lietuvos miestus griovė ir Stalino „sakalai“. Vilniaus senamiestyje Vokiečių gatvės visa viena pusė paversta griuvėsių krūva...

Pagalčiau neištvėręs, net žodžio nepaprašęs atsistojau ir pakeltu balsu išpyškinau: „Važiuojate į Rusiją ir toliau važiuokite. Netiesa, kad jūsų nebus kuo pakeisti. Pakeisime!“ Lietuviai nuo tokių mano žodžių nuščiuvo, o rusų veidai tikrąja to žodžio prasme pažaliavo iš pykčio.

Toks mano pasiūlymas rusams ne juokais išgąsdino A. Knyvą. Gelbėdamas situaciją jis privalėjo „nusodinti“ mane. Jo aštrių žodžių beveik neprisimenu. Pamenu tik teiginį, kad jis, valdytojas, atsakingas už „kadru politiką“ banke, bet ne draugas Terleckas...

Po jo kalbos vienas valdybos viršininkas „deržimorda“ Baranovas pradėjo svaidyti mano adresu žaibus. Rodos, ir šiandien girdžiu jo žodžius: „Aš 30 metų dirbau broliškose sovietinėse respublikose, tačiau nė vienoje iš jų nesusidūriau su tokiu atviru

nacionalizmu kaip čia, Lietuvoje. Mums nelieka nieko kito, kaip iš čia išvažiuoti.“ A. Knyva jau buvo paprašęs rusus likti Lietuvoje. Daugiau neberagino. Kalbėjo dar kiti rusai, smerkė mane. Lietuviai tylėjo...

O man taip niežtėjo liežuvių atsakyti į Baranovo žodžius apie tai, kad kitose broliškose respublikose jis nesusidūrė su tokiu nacionalizmu kaip Lietuvoje. Tai melas! Iki Berijos „reformos“ saujelė lietuvių banke taip pat tylėjo ausis suglaudę, bijodami, kad jų neišvengtų. Rusų valdytoją pakeitus lietuviu, atėjus dirbti daugiau lietuvių, padėtis keitėsi. Užteko kelių drąsesnių lietuvių, ir rusai išsigando. Jie matė, kad Vilniaus universitetas, Finansų ir kredito technikumai parengs vis daugiau specialistų lietuvių, kad kalbos nemokantys rusai bus priversti anksčiau ar vėliau išsinešdinti.

Tada SSRS buvo priimta nuostata, kad visos valstybinės įstaigos ir įmonės (privatių nė nebuvo) lengvuosius automobilius ir kitas prabangos prekes įsigytų tik už grynus pinigus, jokių būdu ne banko pavedimu. Šitai buvo skatinamas taupumas. Išimties tvarka leidimą suteikti galėjo tik banko kontoros valdytojas, jo pavaduotojai ir miesto valdybos viršininkas bei jo pavaduotojai.

A. Knyva bijojo, kad nebūtų apkaltintas kyšių ėmimu. Todėl kreipdavosi į mane mandagiai prašydamas: „Draugas Terleckai, ar negalėtumėte pasirašyti banko pavedimo tam tikrai įmonei pirkti automobilį.“ Žinoma, daugiausia prašydavo vizuoti moskvičių pirkimą. Pirmąją neseniai gaminti pradėtą volgą gavo tik miesto vykdomasis komitetas. Kompartijos CK pavaldus garažas (dabar toje vietoje Seimo automūkis) automobilius greičiausiai gaudavo tiesiai iš Maskvos. Valdžios pareigūnai niekada neužeidavo pas mane. Kreipdavosi telefonu arba per Knyvą. Pavedimą vizuoti atnešdavo sąskaitininkė. Niekada nesu gavęs netgi kokio nors gėrimo – simboliškos dovanos! Esu įsitikinęs, kad negaudavo ir Knyva.

Po ano „garsaus“ susirinkimo banke Knyva ilgai neskambino man, nebuvo nė išsikvietęs. Gal daugiau kaip po savaitės išsikvietęs pasitiko labai maloniai. O pokalbio pabaigoje pasakė: „Gyvenant su vilkais, reikia pačiam išmukti vilku kaukti.“ Tai buvo nepiktas priekaištas man, kad, bendraudamas su „internacionalistais“, niekaip neišmokstu diplomatijos abėcėlės! Deja, bendraudamas su vilkais, niekada neišmokau kaukti jų balsu.

Jau nebeprisimenu, už ką mano priešai iškvietė į kontorą kažkurio kompartijos

rajkomo sekretorių „padėti susitvarkyti su nacionalistu Terlecku“. Aš tada buvau atsakingas už pinigų sandelius, kur buvo saugomi šimtai milijonų rublių grynais. Tokias pareigas KGB patikėdavo tik „tikriems tarybiniais piliėiams“. Kad esu sovietinės sistemos priešas, jie tada jau žinojo. Kodėl vis dėlto patikėjo tokias dideles pinigines vertybes? Na, niekur aš nedingsiu, jeigu nesusiviliosiu šitokia gerove, tai iš aukščiau krisdamas skaudžiau užsigausiu.

Sužinojęs, kada ateis rajkomo sekretorius surengti man dar vieno „teismo“, paprašiau patriotę kasos vedėją neskubėti skaičiuoti pinigų. Tegu svečias ir „deržimordos“ pavargsta manęs belaukdami...

Porą kartų buvau kviečiamas į susirinkimą. Užėiti į pinigų sandėlį jie neturėjo teisės, kaip ir aš – išeiti nebaigęs skaičiuoti ir nepasirašęs pinigų apyvartos dienos balanso. Kai nusibodo toks žaidimas, pagaliau nuėjau į „teismą“. Radau „deržimordas“ linksniuojančius mane. Man atėjus, linksniavimas dar labiau sustiprėjo. Daugiausia buvo vartojamos sąvokos „nacionalizmas“ ir „nacionalistas“. Pagaliau sekretorius (rodos, pavarde Petrauskas) paklausė, kas gi būdinga draugo Terlecko nacionalizmui. Įvardyti manojo nacionalizmo „deržimordos“ nesugebėjo. Tada aš paprašiau žodžio. Prisiminiau tik tą faktą, jog daugiau nei per 10 metų atvykėliai neišmoko lietuviškai pasisveikinti. Į mano „Labas rytas!“ arba išvis neatsako, arba išgirstu „Zdravstvuite!“ Paskui susijaudinęs pakeltu balsu paklausiau: „Pasakykite, kur mano nacionalizmas? Ir kas iš mūsų nacionalistas – aš ar jūs?“

Jaunas simpatiškas komunistas greit suvokė, kur šuo pakastas. Nutraukęs debatus jis pažadėjo: „Viskas man aišku. O su draugu Terlecku pasikalbėsime asmeniškai, išsikviėtį jį į rajkomą.“

Kažkodėl man atrodė, kad sekretorius „pamirš“ mane išsikviesti ir pabarti už „internacionalistų“ skriaudimą. Neapsirikau. Į rajkominę „pirtį“ niekas manęs nekvietė.

„Deržimordos“ tikėjosi, kad būsiu nubaustas ir atvyksiančios revizijos iš Maskvos. Toji būtina suras mano darbe daug trūkumų. Aišku, rusai įskųs mane, kad pažeidžiu instrukcijas. O revizoriai suras formalių nusižengimų.

Pagaliau toji keliolikos žmonių revizija atvyko. Vienas revizorius ėmėsi tirti mano darbinę (ne „politinę“, kaip norėjo mano priešai) veiklą. Jis kažkam buvo pareiškęs, kad visi be išimties įmonių ir įstaigų pavedimai už lengvuosius automobilius yra

miesto valdybos viršininko pavaduotojo Terlecko vizuojami ta pačia formuluote: „Оплатить платежное поручение в виде особого исключения“, t. y. „Apmokėti mokėjimo pavedimą ypatingos išimties tvarka“. O kaip turėjau suformuluoti leidimus organizacijoms nusipirkti lengvąjį automobilį? Pati SSRS Valstybės banko instrukcija leido tokį sandorį tik „išimties tvarka“, o kiek tokių išimčių galima daryti, instrukcija nenurodė. Todėl „išimtis“ darydavau visiems įmonių, įstaigų ir organizacijų vadovams, kurių sąskaitose būdavo lėšų, visiškai neatsižvelgdamas į jų kilmę ir tų vadovų tautybę. Daug tokių instrukcijų anekdotiškos. Pavyzdžiui, kiekvieną rytą gaudavau A. Knyvos leidimą per dieną išduoti komandiruotėms ir kanceliarijos išlaidoms, visiems prašytojams kartu paėmus, ne daugiau kaip keliolika tūkstančių rublių grynais. Taip buvo elgiamasi taupant grynuosius pinigus banko kasoje. Tačiau nežinojau, kiek iš tikrųjų komandiruočių pinigų tai ar kitai organizacijai reikia, neturėjau pagrindo spręsti apie komandiruočių būtinybę. Tam tikrų principų laikantis, būtų reikėję spręsti pagal aukštesnės organizacijos patvirtintas komandiruočių sąmatas, tačiau tokia teisė buvo kažkokio Maskvoje sėdinčio kvailio iš manęs atimta. Ką daryti?

Nebuvo atvejo, kad kas nors sugrįžtų į savo darbovietę be komandiruočių reikiamų rublių. Kaip tai man pavykdavo? Beveik visada viršydavau man leistą dienos grynujų pinigų limitą...

Aišku, ir šį faktą turėjo nustatyti labai griežti Maskvos revizoriai. Daugelis darbuotojų buvo baudžiami griežtais papeikimais, kurių labai bijodavo. Tačiau „savo“ revizoriui, matyt, imponavau drąsa ir rizika už pažeidimus netekti pareigų. Todėl net neišsikvietė manęs.

Prisimenu 1947–1948 m. žiemos kažkokius sovietinius rinkimus (į LTSR AT ar liaudies teisėjų). Reikėjo būtinai tėvus ir brolius aplankyti. Bijojau, kad MGB nenustatytų, jog nenuėjau į tuos, atsiprašant, rinkimus. Todėl nusprendžiau gauti iš vienos Vilniaus rinkimų apylinkės leidimą balsuoti Saldutiškyje. Anksti ryte tėvukas, motina ir aš su broliu Joneliu rogėmis išvykome į buvusiuose Šaulių namuose įrengtą rinkimų apylinkę. Radome ten daug žmonių, o dar daugiau stribų ir MVD kareivių. Pamenu tos dienos slogią nuotaiką, kurią dar labiau slėgė daugybė propagandinių šūkių ir Stalino bei Lenino portretų. Tai buvo bene paskutinis viešas mano bailumo pademonstravimas.

Vėliau ne kartą, paėmęs balsavimo lapelį, užėjęs į kabiną, neįdėdavau jo į balsadėžę, kišdavau į kišenę ir sugrįžęs namo sudegindavau. O įdėdavau dailiai Elytės namuose nupieštą špygą arba dukters Vilijos „spausdintomis raidėmis“ parašytą koki nors šūkį.* Bet kai, regis, 1972 m. sausio 15 d. sulaukiau svečių iš KGB, nusprendžiau nesinaudoti vaikų paslaugomis rinkimų antisovietinei agitacijai...

Dar vienas faktas, kurio negaliu nepaminti, nes jis apibūdina „komunizmą stanciją“ sovietinę visuomenę. Bene dar 1956 m. ankstyvą pavasarį su žmona Elyte lankėmės pas gimines Troškūnų apylinkėse. Giminės įsiūlė mažytį gražų paršelį. Elytė, suvyniojusi jį į lietpaltį, paguldžiusi ant kelių, keleiviniu autobusu parsivežė į Vilnių.

Paršelis gyveno tvartelyje. Bet jis greit augo. Sužinojom, kad valdžia uždraudė gyvulius mieste laikyti, nes jie buvo šeriami atpigusia duona, kurios gyventojams pradėjo stigti. Teko simpatingąjį paršiuką uždaryti rūsyje, kad jo niekas nepamatytų.

Tada dar dirbau Valstybinio banko Dzeržinskio skyriuje. Vieną rytą išskvietusi viršininė įsakė man, vieninteliam jaunam vyrui skyriuje, nuvykti į Vilniaus vykdomojo komiteto finansų skyrių, kur vyksias instruktažas. Jame mes būsime mokomi surašinėti gyvulius.

Vienos komisijos pirmininku buvau paskirtas aš, o mano padėjėja paskyrė banke dirbusią bailià rusę. Mūsų veikos sritis – nemaža apylinkė apie Lukiškių kalėjimą. Užėjom į pirmą pasitaikiusį vieno kambarėlio butą, kurio nuomotoja rusė prisiekinėjo nelaikanti net vištų, o jos kaimynė (taip pat rusė) turinti karvę, kurios pienu aprūpinanti aplink gyvenančius žmones. Užėjom ir pas tą. Pakeliui sumečiau, kaip išgelbėti tą moterėlę nuo baudos už karvės laikymą mieste ir už tariamą spekuliaciją pienu, o svarbiausia, kaip išsaugoti pačią karvę.

Mano jaunoji padėjėja siūlė elgtis „pagal instrukciją“, t. y. įrašyti karvę į tarybų valdžiai nusikaltusiųjų sąrašą. Vargais negalais įtikinau savo padėjėją, kad galiu pasielti tik pagal sąžinę – tos karvės neįtraukti į sąrašą, bet patarti šeimininkei išvežti ją į kaimą. Karvės savininke iš pradžių neigė laikanti gyvulį. Bet kai paaiškinau, kad ją kaimynė įskundė, prisipažino su ašaromis akyse.

* Ilgainiui rinkimų organizatoriai susiprato balsavimo biuletenius spausdinti ant įvairių spalvų popieriaus, kad iš anksto parašyti atsišaukimai labiau išsiskirtų.

Žinoma, šiek tiek rizikavau, nes mano padėjėja galėjo įskųsti mane. Tačiau ji nusiramino, kai kelios moterys pačios prisipažino laikančios po ožką. Po kelių valandų grįžom į finansų skyrių su sąrašu, į kurį buvo įrašyta apie 10 ožkų. Bauda už jas nedidelė. O mano sąžinė gryna. Juk ir mes patys laikome ne tik ožką, bet ir jau užaugusį bekoną. Man pačiam sukosi galva, kaip išgyveno tą „oblavą“ mūsų gyvūnai.

Grįžęs namo radau linksmą Elytės motiną, kuri skubėjo papasakoti anekdotišką įvykį. Uošvė nuvedė komisiją į sandėliuką, kur mekeno sušalusį mūsų ožkelė. Toji atsidūrė komisijos sąrašė. Bet komisijai to buvo maža. Ji nenorėjo patikėti, kad gyvendami miške laikome tik vienintelę ožkelę. Jeigu komisijos nariai patys nebūtų kėlę triukšmo, jie galėjo užgirsti paršelio kriuksėjimą. Nors mano uošvė laisvai kalbėjo rusiškai ir lenkiškai, bet apsimetė, kad slavų kalbomis negali susikalbėti.

Komisijos pirmininkė klausianti: „А больше у вас нет скота?“ – t. y. „Ar daugiau gyvulių nelaikote?“ Motina apsimetė, kad žodį „skot“ ji suprato kaip „kot“ – t. y. katinas. Į tokį klausimą ji atsakė: „У нас нет, зато у соседей есть.“ („Mes neturime, užtat kaimynai laiko.“) Komisija apsidžiaugė, kad moteriškė įskųs kaimynę, o uošvė suskato dairytis aplinkui: ką tik bėgiojo po kiemą, gal sugrįžo į kambarį. Pirmininkė suabejojo: nejaugi kaimynai kiaulę kambarį laiko? Kokią kiaulę? Jie turi kačiuką. Suvokusi, kad uošvė iš jų tyčiojasi, komisija išsiskubino iš kiemo...

Agitatoriumi 1956–1957 m. žiemą kažkuriuose rinkimuose mane paskyrė tiek Valstybinis bankas, tiek ir Ekonomikos institutas, kur mokiausi aspirantūroje. Apėjęs tą dieną kelis butus, nuvažiavau į vieną rinkimų apylinkę, o paskui – į kitą. Būtinai reikėjo nors valdžiai pasirodyti, kad nesiskųstų, jog niekas su švente nepasveikino. Juk kai kurie fanatikai tokį pasityčiojimą iš žmogaus orumo vadino švente. Kažkur pas pažįstamus užsisėdėjau. Tik tada prisiminiau, kad pats dar nebuvo balsuoti. Norėdamas pats sau įrodyti nesąs vergas, nusprendžiau neiti balsuoti. Be to, buvau įsitikinęs, kad agitatorius pats už mane pabalsuos. Tačiau aspirantų bendrabučio agitatorė buvo labai didelė sovietinė davatka arba paprasčiausia bailė. Ji net kelis kartus buvo atlėkusi raginti mane balsuoti. Lakstė iki vidurnakčio. Apie tai man pasakojo bendrabučio komendantas Stankevičius. Įtikinau save, kad neatsiras tokio kvailio agitatoriaus arba rinkimų komisijos pirmininko, kuris praneštų „organams“, kad jų apylinkėje nebalsavo aspirantas, vienas Valstybinio banko viršininkų.

Viskas baigėsi laimingai. Buvau patenkintas, kad jau nesu toks bails, koks buvau prieš 10 metų – kai važiauvau balsuoti septynis kilometrus į Saldutiškį. Tačiau man neužteko proto suvokti, kad Stalino mirtis ir jo baisių nusikaltimų iškelimas SSKP XX suvažiavime nė kiek nepakeitė imperijos politinės santvarkos prigimties. Stalinas kuriam laikui buvo pasmerktas, bet stalinizmas ir jį remianti daugiamilijoninė čekistų armija liko. Naiviai maniau, kad galiu šnekėti be baimės, kad už kritiką negaliu būti pašalintas iš aspirantūros ir net uždarytas į kalėjimą, nors jame visi viršininkai ir prižiūrėtojai nuo Stalino laikų liko tie patys. Ir net RSFSR Baudžiamasis kodeksas su garsiuoju 58 straipsniu liko tas pats.

Po Stalino mirties buvo uždrausta SSKP narius verbuoti KGB agentais, jų verbavimo bylos buvo sunaikintos. Buvę agentai buvo perkrikštyti į „patikimus asmenis“. Nuo tol stojantieji į neetatinę KGB tarnybą buvo užtikrinti, kad niekas jų niekada neišaiškins, nes jokių formalių prašymų priimti juos į KGB pagalbininkų gretas nereikėjo. Nereikėjo net rašyti jokių formalių ataskaitų. Apie stebimų „objektų“ sekimą „patikimieji asmenys“ savo globėjams turėjo atsiskaityti žodžiu.

Palaidoju viltį dirbti aukštojoje mokykloje

Mano filosofijos dėstytojai po 1990 m. kovo 11-osios tapo Lietuvos patriotais. Vilniaus pedagoginio instituto profesoriumi vėliau tapęs Albinas Griška itin reiškęsi patriotinėje spaudoje. O Mokslų akademijos nariui korespondentui Jonui Macevičiui 1999 m. nekrologas buvo paskelbtas ne kur kitur, o A. Smetonos įsteigtajame „Lietuvos aide“...

Kas iš tikrųjų buvo tie „patriotai“, užrašę vizą ant mano kelialapio į Sibirą? Tai tų laikų partiniai filosofai: 41 metų Albinas Griška ir 34 metų Jonas Macevičius, poka-riū – garsus kūrybingas jaunuolis: 1944–1946 m. – pirmasis Lietuvos komjaunimo sekretorius. 1946–1950 m. – netgi SSRS AT deputatas. 1949 m. baigė Aukštąją partinę mokyklą prie VKP (b) CK, 1952 m. – Visuomenės mokslų akademiją, filosofijos mokslų kandidatas. 1953 m. – jau LSSR mokslų akademijos narys korespondentas.

Grįžkime prie pirmojo – A. Griškos. Gimė jis 1915 m. tada dar lietuviškai kalbėjusiame Dainavos kaime, netoli Varanavo. Aišku, lietuviškos mokyklos lenkų okupacijos metais buvo uždarytos. Tad jo biografijoje jokių žinių apie pradžios ar gimnazijos mokslus nėra. Sovietiniu patriotu jaunystėje nebuvo, nes, 1941 m. paskelbus mobilizaciją į Raudonąją armiją, pasislėpė nuo jos. Bet 1943 m. vis dėlto tapo sovietiniu partizanų. Po metų buvo priimtas į VKP (b) eiles.

A. Griška 1948 m. taip pat baigė aukštąją VKP (b) CK partinę mokyklą Maskvoje, o 1954 m. – Visuomenės mokslų akademiją. Taigi be aiškaus pradinio ir vidurinio išsilavinimo (gal baigė eksternu) tapo inteligentu su dvigubu aukštuoju išsilavinimu.

Abiejų mūsų filosofijos dėstytojų galvos buvo prikištos komunistinių dogmų. Per

filosofijos seminarus visiškai neketinau specialiai „sukirsti“, bet dažnai paklauskavau jų, kaip tas skelbiamas dogmas susieti su sveika logika. Atsakyti į mano klausimus „profesoriai“ dažniausiai nesugebėdavo. Aišku, diskusijos vyko ir tarp kolegų aspirantų. Be piktos valios ir tuos „remdavau prie sienos“. To sąmoningai nesiekiau. Tačiau aspirantai ironizavo, kad aš marksizmą noriu paversti „terleckizmu“.

Aš pats buvau visiškai ramus. Kadangi aš atsisakiau paimti iš Titliaus šriftą, vadinasi, nieko nusikalstamo nepadariau. Man nepakako nuovokos suvokti, kad vien atėjimas į susirinkimą (tegu ir neįvykusį) sovietinių įstatymų kūrėjams suteikia formalią juridinę teisę mano veiklą įsprausti į Rusijos Federacijos Baudžiamojo kodekso 58–10 ir 58–11 straipsnius, t. y. paversti tai ketinimu įsteigti politinę organizaciją, kurios tikslas – „susilpninti tarybų valdžią Lietuvoje“.

Tačiau reikėjo formalių liudijimų apie mano antitarybines pažiūras. O tokiais liudininkais KGB buvo rengiami A. Griška, J. Macevičius ir bent du aspirantai, taip pat gydytoja Birutė S. ir vienas komjaunimo CK darbuotojų, kurio pavardės jau neprisimenu.

Deja, viso to aš nenutuokiau, todėl ir toliau rengiausi mokslo karjerai. Nusprendęs, kad tai karjerai labai kenkia tarnyba Valstybiniame banke (kartais ir 10 valandų per parą), nusprendžiau atsisakyti darbo. Biurokrato vaidmuo manęs išvis neviliojo. Viską apsvarstęs, rodos, 1957 m. birželio 1 d. parašiau SSRS valstybinio banko Lietuvos kontoros valdytojui Albertui Knyvai prašymą atleisti mane iš pareigų.

Savo kabinete valdytojas pirmą kartą sutiko mane neįprastai šaltai. Jis net nebandė atkalbėti manęs nuo sumanymo palikti palyginti labai gerai mokamą ir dar didesnes galimybes žadančią tarnybą.

Palikau A. Knyvos didžiulį kabinetą užgautas ir lyg nujausdamas kažkokią bėdą... Šiandien man aišku, kad valdytojas pabūgo pasakyti man visą tiesą apie tai, kas manęs laukia. Jį, matyt, buvo išsikvietę „kur reikia“, pranešė, jog mano „nacionalisto“ reputacija nesuderinama su pareigomis, ir įspėjo neatkalbėti manęs palikti banką (apie savo sumanymą buvau prasitaręs ne vienam bendradarbiui). Jeigu mane areštuos kaip aspirantą (ir dar pavarytą kaip neišlaikiusį dviejų egzaminų), bus „visiškai normalu“. Bet jeigu bus suimtas vienas iš vadovaujančių Valstybės banko darbuotojų, gandas pasklis po Vilnių.

Daug dirbau. Palyginti lengvai išlaikiau vokiečių kalbos kandidatinio minimumo egzaminą ketvertu.

Kažkas paskleidė gandą, kad abu filosofijos profesoriai „nepraleisų Terlecko per savo egzaminą“. Taip ir buvo. Iš dialektinio ir istorinio materializmo jiedu parašė man dvejetuką. Dėl to labai nesijaudinau ir nusprendžiau laikyti politinės ekonomijos ir ekonominių doktrinų „kandidatinio minimumo“ egzaminą.

Dar dirbdamas banke perskaičiau daug tuometinių „ekonomikos klasikų“ veikalų. Sukonspektavau net visus tris Markso „Kapitalo“ tomus, Lenino „Kapitalizmo išsivystymą Rusijoje“ ir kt. Neabejojau, kad šiuos du egzaminus išlaikysiu nesunkiai. Juk mano tuometinis draugas Juozas Bagdonavičius (vėliau tapęs profesoriumi, Vilniaus aukštosios partinės mokyklos katedros vedėju) ketvertu išlaikė egzaminą, perskaitęs tik vienintelį politinės ekonomijos vadovėlį, skirtą aukštajai mokyklai.

Pagaliau greičiausiai 1957 m. lapkričio pabaigoje parašiau Mokslų akademijos Ekonomikos instituto direktoriui K. Meškauskui prašymą leisti man laikyti du egzaminus: politinės ekonomijos ir ekonominių doktrinų. Po kokios savaitės gavau raštišką atsakymą, kad man leidžiama laikyti abu egzaminus tą pačią dieną. Deja, ir šį kartą neatkreipiau dėmesio į tai, kad tokius sunkius egzaminus turiu išlaikyti per vieną dieną.

Santykiai su K. Meškausku buvo labai geri. Instituto kolektyvas anksčiau gaudavo atlyginimus kiekvieno mėnesio 4 dieną. Tačiau mokslininkams ir tarnautojams labiau norėjosi juos gauti mėnesio 1 dieną. Tokį „blatą“ padariau nė kiek nenusižengdamas banko instrukcijai. Panašių „blatų“ dariau ir daugiau. Su instituto administracija santykiai, atrodė, buvo šilti. „Jeigu kas“, maniau būsiąs išpėtas. Būdamas tuo tvirtai įsitikinęs, nejaučiau, kad prieš mane rengiamas sąmokslas. Todėl ir nesikreipiau į Ekonomikos instituto direktorių dėl tų dviejų egzaminų.

Atėjau į egzaminą gana ramus, nes politinės ekonomijos egzaminą pas profesorių Dzidą Budrį buvau laikęs du kartus (valstybinį egzaminą 1954 m. išlaikiau pas profesorių be jokių „komplikacijų“). Ir baisiausiame sapne nesapnavau, kad instituto vadovybė ir pats prof. Dzidas Budrys taip negarbingai talkininkaus KGB.

Buvau išstudijavęs Lietuvos socialdemokratų partijos vieno iš kūrėjų Stepono Kairio raštus. Itin žavėjaisi jo knyga „Lietuva budo“. Iš žymesnių socialdemokratų

Lietuvoje buvo likęs tik Dzidas Budrys. Jei jam leido dirbti universitete, vadinas, turėjo daryti kompromisų su sąžine. Viena profesoriaus auka tapau aš. Man nepatikdavo, kad Budrys ateidavo į paskaitas universitete išgėręs, bene vienintelis iš visų dėstytojų.

Ne vienas faktas turėjo įtikinti, kad rengiamasi su manimi susidoroti. Akivaizdžiausias iš jų buvo mano veido pašalinimas iš kolektyvinės nuotraukos, padarytos per rašytojo A. Vienuolio laidotuves 1957 m. rugpjūčio antroje pusėje Anykščiuose. Buvau K. Meškausko įtrauktas į Ekonomikos instituto delegaciją, pasiūstą pagerbti Lietuvos literatūros klasiko. Stovėjau tarp kelių moterų. Gavęs „Literatūros ir meno“ savaitraštį, laidotuvių nuotraukoje savęs neradau – mano veidas buvo kruopščiai užteptas...

Egzaminų dieną nuėjęs į Mokslų akademijos prezidiumo pastatą įsikūrusį institutą, tarpdury susitikau su K. Meškausku. Pajutau, kad jis gerokai sumišo mane sutikęs. Grįžęs į kabinetą direktorius paaiškino man, kad jis esąs skubiai kviečiamas į karinį komisariatą. Vietoj savęs paliekąs prof. Dz. Budriui du savo asistentus, draugus A. Ivanauską ir V. Puroną.

Po direktoriaus tokio paaiškinimo pajutau kažkokį sunkiai įvardijamą jausmą. Įtarimą sukėlė abiejų „asistentų“ asmenybės. Jau seniai buvau pajutęs, kad A. Ivanauskas labai nemėgsta manęs. Visur, kur tik galėdamas, jis stengdavosi mane pažeminti, paniekinti, neretai primindamas „terleckizmo mokslą“. O V. Puronas? Šis buvo visiškai Ivanausko priešingybė – saldutis pataikūnėlis. Kodėl jis pataikaudavo man, iki šiol nesuvokiu. Juk jo karjerai aš negalėjau padaryti jokios įtakos. Kažkas iš aspirantų ar jaunų mokslininkų „apšvietė“ mane, kad Purono vaidmuo institute visiems yra mišlė. Jis esąs labai negabus. Per kelerius metus nesugeba parašyti disertacijos, bet vis tiek yra direktoriaus K. Meškausko pavaduotojas, gauna gerą atlyginimą, bet kuo konkrečiai užsiima, visiems yra paslaptis.

Dz. Budrio klausimų neprisimenu. Tačiau nebuvo tokie sunkūs, kad nebūčiau gebėjęs atsakyti. Mano atsakymus visi trys piliečiai sutikdavo su keista ironija, kuri mane savotiškai trikdė. Pajutau, kad tai nėra egzaminas, tai – iš anksto parengtas, niekuo nepridengtas sudorojimas. Tam egzekutoriai nenorėjo skirti daug laiko. Profesorius žiūrėjo į mane kaip į visišką nemokšą. Kiekvienas mano atsakymas į pateiktą klausimą sukeldavo jam didžiulį nepasitenkinimą, o asistentams – atlaidžią ironiją.

Dz. Budrys po pusvalandžio konstatavo, kad aspirantas abiem egzaminams yra

visiškai nepasirengęs, todėl jis galįs mano atsakymus įvertinti tik nepatenkinamu pažymiu. Viskas!

Esu dėkingas savo prigimčiai, kad ištikus nesėkmei neleidavo pulti į juodą nevilgtį. Lengvai įtikindavau save, jog tokia mano dalia, toks likimas. Yra aukštesnė už žmogų jėga, kuri lemia žmogaus gyvenimą. Po egzamino pas Dzidą Budrį kažkas patarė man nueiti pas K. Meškauską paprašyti leidimo leisti perlaikyti tuos abu egzaminus. Direktorius gerai žinojo apie KGB nurodymą dėstytojams mano žinias įvertinti tik dvejetu, tačiau tos tiesos jis nedrįso man pasakyti. Kazimieras Meškauskas buvo žmogus, visiems norintis įtikti. Tačiau jei jis būtų pamėginęs man padėti, rizikuotų prarasti, jo supratimu, garbingą vietą sovietinio elito pasaulyje.

Pamenu 1956 m. lapkričio 7-osios demonstraciją, pirmą, kurioje dalyvavau kartu su instituto kolektyvu. Pamatę tribūnoje stovinčius kolaborantus, mokslininkai, mano nuostabai, juos džiaugsmingai sveikino. Nusiemęs skrybėlę Meškauskas mojavu ja asmeniškai Sniečkui. Ir koks jis buvo laimingas, kad tas Lietuvos budelis pastebėjo jo plikę ir pataikūnišką šypsena.

Sutikęs K. Meškauską tiek 1977 m., tiek ir 2003–2004 m. nejaučiau jam jokio pykčio. Žiūrėjau į jį kaip į daugelį to meto Lietuvos inteligentų konformistų. Tokių buvo dauguma. Ką kalbėti apie ekonomistus, jeigu humanitarai bijojo parašyti į pagrindinę spaudą vieną kitą straipsnį, kviečiantį tautą tikėti, kad Lietuvos okupacija ir aneksija yra laikinos. Niekas iš žymesnių rašytojų nesekė rusų pavyzdžiu ir nerašė „į stalčių“.

Kai K. Meškauskas gavo reikalavimą susidoroti su nacionalistu aspirantu Terlecku, pats to jis nepadarė. Ir charakterizavo mane ganėtinais palankiais, nesiūlė išmesti, kaip aspirantūros vedėjas. Nesiėlgė su manimi kaip mokslų kandidatai J. Macevičius ir A. Griška bei profesorius Dz. Budrys. Tebūna jam lengva Lietuvos žemelė.

Bet 1956 m. spalio pabaigos ir lapkričio pradžios įvykiai Vengrijoje, Vėlinių demonstracijos Lietuvoje išgašdino Stalino palikuonis. Jie suvokė, kad stabdyti tautinį pasipriešinimą geriausia „nuo šaknų“, t. y. nuo vidurinių mokyklų. Jose pradėta steigti organizacijas, į jas bandyta įtraukti tautiškai nusiteikusius gabiausius jaunuolius ir jaunuoles. Tų organizacijų aktyviausius narius nutarta trumpam suimti, daugumą jų įbauginus paleisti, bet su tokiomis charakteristikomis, kad nepatektų į aukštąsias mokyklas ir negalėtų užimti atsakingų pareigų, kad dirbtų tik kolchozuose ar fabrikuose

eiliniais darbininkais. Itin „užkietėjusius“ nacionalistus sodinti į konclagerius ir visą gyvenimą neišleisti iš KGB akiračio.

1954 m. dirbdamas Ekskursinės mokyklinės bazės vadovu susipažinau su išsilavinusiu, simpatišku jaunuoliu – istoriku Antanu Tyla, kuris neslėpė savo patriotinių nuotaikų. Per jį susipažinau su jo draugais Kaziu Ambrazu, Vytautu Martišiumi, už mus vyresniu Vaclovu Miliumi ir kitais, taip pat su ekstravagantiškuoju Vytautu Laugaliu. Jokiai pagrindinei veiklai nesirengėm.

Esu minėjęs, jog Laugalis įkalbėjo lituanistą Stasį Stungurį steigti pagrindžio organizaciją, leisti antisovietinius atsišaukimus ir tuo kelti jaunimo tautinį sąmoningumą. Tačiau kokia dvasia auklėti jaunimą, neturėjo jis žalio supratimo. Kaip ir daugelis kitų aktyvesnių jaunuolių tų laikų SSRS, Laugalis svaičiojo apie „tikrąjį socializmą“...

Aišku, tiek A. Tylai, tiek V. Martišiui ir kitiems jaunuoliams buvo svetimos kažkio „tobulo socializmo“ idėjos. Todėl tie stengėsi laikytis toliau nuo V. Laugalio. Be to, Tylos tėvai su broliais buvo išstremti į Sibirą ir tik bene 1956 m. buvo iš ten grįžę. Jam svarbiausia buvo tapti mokslininku ir būti naudingam savo Tėvynei.

Tada Laugalis susirado Stasį Stungurį, baigusį lituanistikos mokslus ir muzikos mokyklą, ir iš universiteto pašalintą J. Semėną. Vėliau prisistatė prie manęs. Kažką paistė apie „tikrąjį lietuviškąjį socializmą“, t. y. apie idėjas, kurios man buvo visiškai svetimos.

Nuėję į Komjaunimo gatvėje esantį jo draugo Vaičiaus butą, laukėme kitų jo draugų. Pirmas pavėlavęs atėjo J. Semėnas, šis nekėlė man jokios simpatijos. Ilgokai laukėm Stasio Stungurio (jo pavardę „didysis konspiratorius“ Laugalis slėpė). Jie kalbėjo apie šriftą, kurį žadėjęs tiekti kažkoks Juozas Titlius... Kadangi S. Stunguryš neatėjo, o man ir Semėnui reikėjo kažkur būtinai skubėti, išsiskyrėm nutarę kitą kartą „viską smulkiai aptarti“.

Vėliau Laugalis čekistams pripasakojo tokių dalykų, kokių tikrovėje nebuvo. Jokių programos „Nacionaliniam liaudies frontui“ Stunguryš neparašė ir todėl tokia organizacija niekada nebuvo sukurta. Bet jis čekistams gyrėsi įkūręs ją ir vadovavęs jai. Į „Frontą“ įtraukęs mane... Čekistai vertė jį girtis, meluoti, kad kuo didesne bausme mus nuteistų.

Stalino laikais Alantos apylinkėse jaunimas buvo sukūręs pogrindžio organizaciją, kai kurie jos nariai buvo ginkluoti. Dalį karinis tribunolas nuteisė po 25 metus lagerio, o kitus – „tik“ po 10 metų, tad pastarieji verkė po nuosprendžio dėl to, kad teismas tariamai juos pažemino... Šiandien tokį elgesį sunku suvokti. Bet apie tai pats esu girdėjęs iš „tik“ 10 metų nuteistojo. Tokią „filosofiją“ išpažino ir V. Laugalis.

S. Stungurį čekistai išviliojo komandiruotėn į Rygą ir ten areštavo 1957 m. gruodžio 12 d. O V. Laugalį areštavo savaite vėliau – gruodžio 19 d. Abu juos uždarė į KGB kalėjimą. Sadistas pulkininkas Leonardas Martavičius gąsdino juos panašiais žodžiais: „Dingsite, ir artimieji nesužinos, kur jūsų kaulai pūva.“

Visa laimė, kad su „Nacionalinio fronto“ nariu S. Stunguriu nebuvo išvis pažįstamas. Tačiau V. Laugalis davė valią savo fantazijai. Gruodžio 19 d. tardė jį kapitonas Kolgovas ir jaunesnysis leitenantas A. Gliožeris. Paprašytas išvardyti savo pažįstamus, ketvirtąjį nurodė mane. Stungurį – po manęs. O kodėl visų pirma neišvardijo nieko neveikiančių prieš sovietinę sistemą, su kuriais kartu mokėsi, o tik į pabaigą „frontininkus“? Galėjo nieko nepasakoti apie mus. Tačiau Laugalis ne toks. Kaip galės jis čekistų akyse pasirodyti didvyris, jeigu veikė vienas?

Čekistai žinojo, kad jis susirašinėjo su lageryje kalinčiu Kaziu Inčiūra. Bet kas traukė Laugalį už liežuviu pasakoti, kad tas padovanojo savo antisovietinių eilėraščių?

Antras klausimas: „Papasakokite apie jūsų sudarytą grupę, jos narius, programą ir pravestą antitarybinę veiklą.“ Apie tą „grupę“ čekistai žinojo iš savo agento J. Titliaus ir S. Stungurio parodymų. Tačiau nei Titlius, nei Stungurys manęs visiškai nepažinojo ir apie mane nieko negalėjo čekistams papasakoti. Kaip Laugalis parodė, nei Titliui, nei Stunguriui, „konspiraciniais sumetimais“, mano pavardės neminėjo. Tai kam reikėjo apie mane pasakoti čekistams? Kad padidintų „Fronto“ narių skaičių?

Ir „Fronto“ dar buvo maža. Štai kokią antisovietinę organizaciją sumastė ir jos vadovu pasiskelbė: „Besimokant V kurse, man buvo pasiūlyta sudaryti nelegalią grupelę, į kurios sudėtį įėjo V. Martišius ir aš, o kiek vėliau buvo įtrauktas studentas K. Ambrazas. Jokio pavadinimo grupelė neturėjo. Programos ir veiklos plano neturėjome. Ta grupelė buvo panaudota vykdyti ideologinį kenksmingą darbą tarp studentų. Visi grupės nariai buvo nacionalistinių pažiūrų. Martišius man skaitydavo savo kūrybą (nacionalistinio dekadentinio turinio eilėraščius).

Mūsų nelegaliai grupei pasisekė patraukti į savo pusę studentą Antaną Tylą, Joną Kelevišių ir kitus, kurių pavardžių dabar neprisimenu. Visi buvom įsitikinę, kad Lietuva esanti inkorporuota į TSRS sudėtį, o ne savo valia įsijungusi.“

Jeigu čekistai būtų norėję visus suminėtus studentus „pasodinti“, juos Laugalis būtų paskelbęs pagrindininkais. Bet jiems buvo leista areštuoti ne visus.

Laugalis buvo paprašytas papasakoti apie A. Terlecką. „1956 metų rudenį aš pradėjau susitikinėti su Antanu Terlecku, Stasiu Stunguriu ir užeidinėdavau pas Joną Semėną. Susirinkę visi trys – Terleckas, Semėnas ir aš, būdami nacionalistinių pažiūrų, galvojome, tarėmės, kaip išspausdinti savo kūrybą, kurią norėjome platinti savo tarpe.“ Gali būti, kad Laugalį apsvaigino narkotikais. „Tada kilo mintis sudaryti slaptą antitarybinę organizaciją. Tokią mintį iškėlė Semėnas. Bet nesugebėdamas vadovauti, vadovaujantį vaidmenį perleido man ir Terleckui. Pasitarimas dėl antitarybinės organizacijos įkūrimo įvyko 1956 m. lapkričio ar gruodžio mėnesį Semėno bute. Pasitarime dalyvavo Semėnas, Terleckas ir aš, Stungurys pasitarime nedalyvavo. Aš pasiūliau Stunguriui sudaryti organizacijos programą.“

Laugalis visiškai nesiorientavo, kokioje šalyje gyvena. Tam ir egzistuoja KGB, kurio vienas svarbiausių tikslų – sovietinių piliečių sekimas bei cenzūra. 1956 m. liepos 31 d. laiške mokytojai Aldonai Kondraškaitei jis rašė, kad „kova su tarybų valdžia turi būti vedama visais būdais – žodžiu, o jeigu reikia – ir ginklu“.

Greičiausiai narkotikų prigrirdytas Laugalis pirmąją tardymo dieną (gruodžio 19 d.) išdavė ne tik mane, bet ir geriausius savo draugus. Štai ką jis pasakojo tardytojui: „Martišius į „Nacionalinį liaudies frontą“ nebuvo įtrauktas. Bet aš jam esu pasakojęs, kad vadovauju pagrindinei organizacijai. Martišius pritarė „Fronto“ programai. Bet į organizaciją įstoti noro nepareiškė.“

Mano žmonai Elytei Martišius (gimus sūnui, laikinai gyveno mūsų paliktame bute – kol baigsiu aspirantūrą) yra daug ką pasakojęs apie savo sulaikymą ir kaip nelengva buvę iš KGB rūmų išsiveržti. Bet jis nieko naudinga saugumiečiams neprišnekėjo, todėl Martišiaus tardymo protokolų byloje nėra.

A tėjo trise auliniais batais apsiavę...

Instituto direktorius K. Meškauskas leido perlaikyti neišlaikytus egzaminus. Bet aš jau buvau suvokęs žaidimo taisykles: jeigu direktorius ir leis perlaikyti egzaminus, vis tiek jų neišlaikysiu.

Todėl pradėjau ieškoti ekonomisto darbo. Kreipiausi į Restoranų ir bufetų tresto valdytoją Mikučionį. Mano nuostabai, jis gan lengvai sutiko priimti mane dirbti vieno restorano direktoriumi. Kiek prisimenu, jo kabinete parašiau prašymą, ant kurio valdytojas užrašė rezoliuciją, kad sutinka priimti mane eiti į tas pareigas nuo gruodžio 23 d. Jis prašė paskambinti į kadruų skyrių ir, gavus įsakymą apie mano paskyrimą, ateiti į darbą gruodžio 23 d. Kadruų skyriuje man buvo paaiškinta, kad įsakymas parašytas, bet į darbą reikia ateiti gruodžio 24 d. Bet „būtinai“ dar tą rytą paskambinti.

Naktį sapnavau baisų sapną: guli karste ant krūtinės sunertomis rankomis. Į jas įspraustas kažkokio šventojo paveikslėlis. Nesinorėjo tikėti, kad kas nors man baisaus atsitiks, bet visą dieną nuotaika buvo be galo slogi. Kitos dienos ryte vėl paskambinau į tresto kadruų skyrių. Ten gavau atsakymą, kad dėl „didelio darbo krūvio“ nespėję su tvarkyti „visų formalumų“. Ryt, t. y. gruodžio 25 d., galėsiu pradėti eiti savo pareigas. Ši žinia nė kiek nepataisė mano nuotaikos. Dieną kirpykloje keletą kartų giliai atsidusau. Neiškentusi kirpėja paklausė rusiškai: „Kas jums, jaunuoli, atsitiko, kad taip dūsaujate?“ Atsakiau, kad turiu tokį negerą įprotį.

Tada gyvenome su Elyte ir ketverių metų dukrele Vilyte aspirantų bendrabutyje Stalino prospekte, šalia tuometinio Jaunimo stadiono. Elytė buvo „dekretinėse“ atostogose. Laukėm sūnaus Žilvino...

Pavakariais nuėjau į Muziejaus (šiandien sugražintas vardas – Vokiečių) gatvėje esantį vaikų darželį Vilytės parsivesti. Ji visą laiką labai išdykavo. O mano nuotaika vaikiško juoko nepriėmė.

Niekada per Kūčias negerdavau svaigalų. Tačiau prieš kelias dienas mus aplankęs brolis Jonelis atvežė iš kaimo butelį „labanorskos“. Nerasdamas kaip nusiraminti, pasikviečiau bendrabutyje gyvenantį Bolių Poškų išgerti „po 100 gramų“. Elytė, aišku, buvo nepatenkinta, kad „tokią dieną“ „girtuokliauju“. Išgėrėm su Boliumi vos ne visą butelį. Nuotaika lyg ir pagerėjo.

Boliui išėjus, rengėmės Kūčioms... Bet tuomet pasigirdo „valdiškas“ beldimas į duris. Įėjo „трое в капорax“ („trise su auliniais“ – rusų rašytojo Jurijaus Bondarevo apysakos „Tyluma“ vieno herojaus posakis): gan simpatiškas jaunesnysis leitenantas Kriščiukas, tikras „berijietis“ – jaunesnysis leitenantas Gliožeris ir 4 valdybos I skyriaus viršininkas, „tikras sovietinis žmogus“ – kapitonas Naras, su kuriuo daugiau niekada nesu susitikęs. Kažkuris iš jų įteikė man KGB Lietuvos filialo pirmininko pavadootojo pulkininko L. Martavičiaus patvirtintą orderį kratai daryti. Orderį pasirašė kapitonas Naras ir valdybos viršininkas majoras Obukauskas.

Elytė persigando. Vilytė nesuvokė, kas čia vyksta.

Mane veikė „samanė“, žinojau, kad „ginklų ir antitarybinės literatūros“ tikrai bendrabutyje nelaikau, dienaščio 4 ar 5 knygos paslėptos pas mano draugą „KGB kvartale“, todėl, bent man atrodė, baimės neįėjau. Tačiau pašamoneje vyko kitoks „procesas“.

Išgirdęs iš kažkurio čekisto „eisime kartu su mumis“, nusimovęs nuo dešinės rankos vestuvinį žiedą, padaviau Elytei. Maža to – čekistų akivaizdoje padaviau jai savo užrašų knygutę... Čekistai, atrodo, taip pat buvo pasimėtę – jie į pastarąjį gestą visiškai nereagavo. Tik kitos dienos ryte jaunesnysis leitenantas Kriščiukas buvo pasiūstas paimiti „pamirštos“ mano knygelės. Tačiau Elytė tada buvo ją jau „sutvarkiusi“...

Pabučiavęs ašarojančią Elytę ir miegančią Vilytę, išėjau. Iš čekistų elgesio jaučiau, jog jie bijo, kad nepabėgčiau. O gal instrukcija reikalavo taip saugoti...

Įvedė pro „didžiąsias duris“, pro jas dar ne kartą teko „būti įvestam“ į rūmus, į kuriuos Leninas ranka rodė. Šį kartą įvedė gan ilgam laikui. Iš ten birželio 27 d. išvežė į Lukiškes „voronokas“.

„Užkietėjęs nacionalistas“. Nuotraukos iš baudžiamosios bylos

Nepamenu kabineto, pro kurio duris šeimininko žingsniu įžengė maždaug 50–55 metų amžiaus pulkininkas pražilusiais plaukais. Apklausinėjo gan taktiškai. O aš į jo klausimus atsakinėjau su neslepia ironija. Apie „reikalą“ nė žodžio neklausinėjo. Pavargęs išsitiesiau sofoje pusiau sėdomis. Pulkininkas reagavo: „Jei negerbiat mūsų santvarkos, tai nors gerbtumėte mano žilą plauką.“ Teko atsiprašyti jo ir sėdėti „normaliai“.

Viso ilgo pokalbio neprisimenu. Mano atmintis išsaugojo tokius pulkininko žodžius: „Kodėl keliate balsą prieš sovietinę santvarką? Ar lietuvių liaudžiai dar mažą aukų? Juk pokariu žuvo apie 35 tūkstančius daugiausia jaunų vyrų. Ir tai buvo, turite suprasti, beprasmiška kova.“ Nepamenu, ką atsakiau į ilgą pulkininko tiradą. Atrodo, kad nebandžiau nuginčyti pulkininko, bet ir nepritariu jam, kad partizanų kova buvo beprasmiška. Pulkininkas Michailovas susidarė apie mane nuomonę kaip apie „užkietėjusį nacionalistą“. Jis, aišku, savo tiesioginiam viršininkui pulkininkui Leonui Martavičiui perdavė savo požiūrį. Vargu ar Michailovas sulaukė tų dienų, kai Lietuva pasiskelbė nepriklausoma nuo jo tėvynės Rusijos valstybe...

ŽODINIS PORTRETAS — СЛОВЕСНЫЙ ПОРТРЕТ

(teigiama pabraukti)

(nuojus pabrėžti)

1. **Ūgis:** aukštas (171 — 80 cm.). labai aukštas (virš 180 cm.), žemas (155 — 164 cm.), labai žemas (iki 154 cm.), (svėmės 180 cm.), nizkij (155 — 161 cm.), очень низкий vidutinis (165 — 170 cm.) (до 154 cm.), средний (165 — 170 cm.).

2. **Figūra:** stora, pilna, vidutine, liesa, plona.

Figūra: толстая, полная, средняя, худощавая.

3. **Pečiai:** pakelti, nuleisti, horizontalūs.

Плечи: приподнятые, опущенные, горизонтальные

4. **Kaklas:** trumpas, ilgas matyti kremzlė.

Шея: короткая, длинная, выступает кадык

5. **Plaukų spalva:** šviesūs, šviesiai rusvi, rusvi, tamsiai, rusvi, joudi, rudi, pradedantieji žili, žili, темнорусые, черные, рыжие, с проседью, седые.

6. **Akių spalva:** mėlynos, pilkos, žalsvos, šviesiai raudona, rudos, juodos, karne, карие, черные.

7. **Veldas:** apvalus, ovalus, stačiakampis, trikampis, Лицо: круглое, овальное, прямоугольное, треугольное, ромбическое, гомбинис.

угольное, пирамидальное, ромбовидное.

8. **Kakta:** aukšta, žema, tiesi, kreiva, iškila.

Лоб: vysokij, nizkij, pravij, skosenij, vystupajusij.

9. **Antakiai:** tiesūs, lanko pavidalo, vingiuoti, platiūs, **Брови:** праме, дугообразные, извилистые, широкие, узкие, сросшиеся.

10. **Nosė:** maža, didelė, stora, plona, plati. **Nosies puga:** įlenkta, tiesi, iškila, su karpelė. **Nosies pagrindas:** Spinka nosa: vognutaj, pravaj, vypuklaj, s gornikoj. **pakeltas, horizontalinis, nuleistas.** **Основа носа:** приподнятое, горизонтальное, опущенное.

11. **Burna:** maža, didelė, burnos kampai, nuleisti pakelti. **Рот:** mažaj, большaj. Угол рта: опущены, подняты.

12. **Lūpos:** plonos, storos, atkarasi apatinė lūpa, **Губы:** tonkne, tolstje, otvjasnje nižnej gubj, kelta viršutinė, приподняты верхней.

13. **Pabarzdė:** kreiva, tiesi, iškila, skeita, su duobele. **Подбородок:** skosenij, pravij, vystupajusij, su skersnimo įdubimu, раздвоенный, с ямкой, с поперечной бороздой.

14. **Ausys:** mažos, didelės, ovalios, trikampės, kvadratinės, arvalio ausų grybo atsiliejam, viršutinis, apatikvadratinis, krumgus. **Отточенность ушей:** верхня, нис, bendras, ausies sprenelis: suaugęs, atskiras, pufenk-nijniaj, общя. **Мочка уха:** сросшаяся, отдельная, тас, kampinis, paiglas. **ваконная, угловатая, овальная.**

16. **Įpratingos žymės**

Особые приметы

meturi.

(fiziniai trūkumai, sužeidimai) — физические недостатки, увечья, повреждения)

(priedai: išaugos, karpas, atliekami pirštai, dėmės, rambai, ligotiški kipo judėjimai, plikumas, veido simetrija, —

придатки: наросты, бородавки, лишние пальцы, пятна, рубцы, болезненные движения тела, плевшиность, асимметрия лица,

akių spalva, taturavimas — разноцветность глаз и другие татуировки (описание)

17. **Įvairios ypatybės ir įpročiai**

Прочие особенности и привычки

meturi.

(mikčioja, kramto nagus, įvairios pirštų manipuliacijos, gėstai, (nurodyti kaip) automatizmas, krankšėcia, spiaudau

(каргавит, занкается, грызет ногти, различные пальцевые манипуляции, жестикулирует (указать как) автома-

ir panašiai — тизм, харклет, сплевывает и т. д.)

18. **Kada areštuotas**

Когда арестован

19. **Arešto pagrindas**

Основание ареста

F. m. gimtojo

mėn. 24 d. orderio Nr. 427

Antonijs TPK Prokuroras Jonkija

Mico 6357 maty gimtojo mėn. 24 d.

204

Фамилия TERLECKAS Пол муж дакт. _____
 Имя АНТАНАС форм. _____
 Отчество ПРАНО Группа _____ Сектор _____ Алфавит _____
 (Заполняется в отделе „А“ МГБ СССР)
 Год рождения 1928 Место рождения Latvijos TSR, Iecavonaiļu pagoms
Krievsalū, km.

ПРАВАЯ РУКА

Линия перегиба

ЛЕВАЯ РУКА

Линия перегиба

КОНТРОЛЬНЫЕ ОТПИСКИ

Карта заполнена 8 1958 г. В УСМ при Латвийской ТССР
МР Волану Касприне
 (указать где и в каком органе МГБ)

Подпись зарегистрированного [Signature]

ПРИМЕЧАНИЕ. В карте должны быть четки без помарок и исправлений заполнены.

А. На лицевой стороне:

1. Фамилия, имя, отчество, установочные данные регистрируемого и его подпись.
2. Когда, где, в каком аппарате МГБ карта составлена.
3. В квадратиках каждый палец прокатать на своем месте ясно и полностью от края и до края ногтя.
4. В контрольных отпечатках левой и правой руки сделать отпечатки 4 пальцев каждой руки без большого.

Б. На оборотной стороне:

1. Кем, когда и за что, по какой ст. УК арестован.
2. Кем, когда, за что, по какой ст. УК, на какой срок осужден и сведения о повторных регистрациях.
3. Все данные словесного портрета регистрируемого.
4. Должность и подпись сотрудников, заполнявших и проверявших карту.

Ryte dar snūduriavau ant tos pačios sofos, kai į kabinetą įlėkė neaukšto ūgio storas žmogėnas civiliais drabužiais. Aišku, jam labai nepatiko, kad aš neatsistojau, kaip kad mane saugojęs jaunas čekistas. Jis puolė šaukti. To šūkalojimo pradžios neprisimenu, bet pabaiga buvo tiksliai tokia: „Mes tau kaip tam žydui iškrėsime utėles!“ To jauno čekisto paklausiau, koks čia toks piktas viršininkas buvo įlėkęs. Čekistas atsakė, kad pirmininko pavaduotojas pulkininkas Martavičius. Kiek pagalvojęs pridūrė: „Draugą Martavičių supykėdė jūsų vakarykštis pokalbis su pulkininku Michailovu.“ Į tą pastabą atsakiau, kad daug esu skaitęs apie Martavičių vokiečių okupacijos metais. Daugiau su Martavičiumi nebesusitikom. Bet Nepriklausomybės metais gavau įrašą kalbos, kurią jis pasakė 1978 m. čekistų sąlėkyje: „Dirbkime, draugai, kad tokių kaip Terleckas koja daugiau nemindžiotų mūsų žemės.“ Kodėl L. Martavičius tik mane vieną prisiminė iš daugybės tų, kuriuos kankino ir žudė?

Apie 9 val. į kabinetą atlėkė Gliožeris, vėliau Kriščiukas (pavėlavo, nes buvo aspirantų bendrabutyje mano užrašų knygelės), dar pora operatyvininkų, tie neprisistatė. Vadovavo šurkštus vietinis rusas, majoras Kolgovas. Jie vykdė kryžminę mano apklausą apie tariamai V. Laugalio sukurtą „Nacionalinį liaudies frontą“. Specialiai ne-nuvedė į kamerą, kad negalėčiau nors kiek pamiegoti. Būtinai reikėjo išvarginti mane, kad pasirašyčiau protokolą, o LSSR prokuroro padėjėjas Mockevičius (prezidento Valdo Adamkaus buvusios patarėjos, šiandien Konstitucinio Teismo teisėjos Tamaros Birmontienės tėvas) jį galėtų patvirtinti. Tokius jų kėslus supratau tik vėliau.

Su areštuotoju, pagal jų tradiciją, nesisveikinama. Aišku, aš taip pat nesirengiau jų pagerbti atsistodamas. Kolgovas neprisistatė. Vienas kitą čekistai vadino tik pavardėmis arba kariniu laipsniu.

Visi operatyvininkai priekaištavo man už tariamą nedėkingumą sovietinei valdžiai. Esą toji valdžia, pasitikėdama manim, kaip neturtingų valstiečių sūnumi, sudariusi visas sąlygas gyventi ir dirbti: davusi aukštąjį išsilavinimą, atsakingą darbą banke, kur man buvo patikėtos šimtų milijonų rublių materialinės vertybės. Leido man „neatsitraukus nuo gamybos“ mokytis aspirantūroje, mokėjo didelę stipendiją. O kaip aš už tai gerajai valdžiai atsilyginęs? Kartu su nacionalistais Laugaliu, Semėnu ir Stunguriu kūręs pagrindinę organizaciją „Nacionalinis liaudies frontas“.

Žinoma, tie jų graudenimai neištraukė iš manęs nė vienos ašaros. Man norėjosi

tik vieno – gerai išsimiegoti. Kankino mintis apie paliktą neščią žmoną, mažą dukrelę. Ir mintis, kiek skausmo suteikiau labai jautriems savo tėvams, broliams ir visiems giminėms.

Keista, bet apie tai, kad patardę čekistai mane paleis iš savo nagų, visiškai nepagalvodavau. Šiandien man keista, kad jie nieko nesiūlė – „išpirkti savo kaltę“ kokiomis nors paslaugomis KGB, kaip ne vienam iš mūsų (kad mūsų byloje net 11 žmonių, sužinojau tik po kelių mėnesių).

Matyt, buvau vienas iš tų, kuriuos minėtasis SSRS KGB iš Maskvos atsiųstas raštas reikalavo būtinai uždaryti į konclagerį.

Į apklausos arba tardymo protokolus įrašomos tiek suimtojo, tiek tardytojo pavardė. Kogovas – tipiškas netašytas bernas iš kažkokio sentikių kaimo. Greit suvokiau, jog „draugas“ generolas Liaudis pavedė jam susidoroti su manimi, kad teismas galėtų nustatyti bausmę „pagal nuopelnus“, vadovaujantis Rusijos dar 1926 m. priimtu Baudžiamojo kodekso 58-uju straipsniu, socialistine sąžine ar čekistine uosle. O jų sąžinė reikalavo neapkęsti „liaudies priešo“.

Čekistai žinojo, kuo aš nusidėjau okupacinei valdžiai, o man dar nebuvo aišku. Kogovas pasiūlė parašyti Lietuvos čekistų generolo Liaudžio vardu „nuoširdų prisipažinimą“, į kurį esą bus atsižvelgta teisme. Esą mes nieko baisaus nenuveikėm prieš tarybų valdžią. Gal ir būtume nuveikę, bet budrusis valstybės saugumas mus laiku sustabdė. Kogovas laikė save ir savo draugus labai gudriais: „Jūs vos tik sugalvojote pakelti savo ranką prieš tarybų valdžią, mes tą pačią dieną viską sužinojom.“

Rusų čekistų elgesio šaknis jau seniai suradau imperinėje jų mąstysenoje. Kas lietuvių privertė užsivilkti čekisto kitelį, užsidėti kepurę su raudona žvaigžde, iki šiol nesuvokiu. Žinoma, jokio skirtumo tarp lietuvių gestapininko ir čekisto nematau. Ačiū Dievui, kad lietuvių gestapininkų buvo šimteriopai mažiau negu čekistų.

Atnešė man popieriaus, parkerį ir liepė rašyti. Patekęs į tokią situaciją, neprivalai nieko aiškinti. Esi nemigos, tardymo išsvargintas ir gali padaryti klaidų. Geriausia išvis ne tik nieko nerašyti, bet net neatsisakinėti į tardytojų klausimus. Per ilgą tardymą tapsi gudresnis ir teisme galėsi kalbėti tai, kas tau naudinga.

Deja, tokios išminties man pavyko pasisemti tik per 30 metų.

Net 1973 m. padariau ne vieną klaidą. Tų metų byloje savo ranka nieko nerašiau

per ilgus tardymus. Nieko nerašiau, bet į tardytojo klausymus atsakydavau (žinoma, kaip man reikėjo), tik tardymo protokolų nepasirašydavau, manydamas, kad tokie protokolai neturės juridinės galios. Tačiau šia klaida pasinaudojo tardytojas – vyresnysis leitenantas Justinas Vasiliauskas (nepriklausomoje Lietuvoje vos netapo generaliniu prokuroru, į atsargą išėjo turėdamas pulkininko laipsnį). Jis „apiformindavo“ akistatas su liudininkais, kuriose aš išvis nedalyvaudavau. Liudininkai pasirašydavo, bet mano parašo nebuvo. Ir kas? Į liudininkų lūpas įdėdavo tokių faktų, kurių išvis nebuvo tikrovėje. Tačiau užteko tardytojo ir liudininkų parašų, kad tie protokolai įgautų sovietinę juridinę galią...

Iš šio fakto 1979–1980 m. padariau deramas išvadas – neatsakydavau nė į vieną tardytojo klausimą ir todėl sugrįžus į kamerą niekada netekdavo graužtis, kad į tą ar kitą tardytojo klausimą atsakiau ne savo naudai.

Pirmuosius savo „asmeninius parodymus“ 1957 m. per Kalėdas parašiau nieko tardytojui neprisipažindamas. Tik gal perdėjau tvirtindamas, kad esu toks sovietinis vergas, kokio jiems reikia. Štai pažodinis tekstas:

Valstybės saugumo komitetui prie Lietuvos TSRS Ministrų Tarybos

Terlecko Antano, Prano

Asmeniniai parodymai

Gimiau neturtingų valstiečių šeimoje. Man teko pakęsti daug skurdo, vargo. Tėvai dirbo pas kaimynus buožes. Matant dirbančiųjų išnaudojimą brendo mano pasaulėžiūra. Tarybų (kuomet buvo atstatyta valdžia Lietuvoje 1940 m.) valdžia davė mums 4 ha žemės. Tiek mano tėvų, tiek ir mano asmeninės pažiūros buvo Tarybų valdžios pusėje.

Tačiau vokiečių okupacijos metu vykdoma priešiška propaganda Tarybų Sąjungos atžvilgiu paliko tam tikrą antspaudą. Po 1944 m. aš gal nevisiškai supratau eilę Tarybų valdžios vykdomų priemonių.

Bet greit mano pažiūros padarė stambią evoliuciją. Pirmiausia nuo 1948 m. pradėjau atsikratyti religiniais prietaisais ir dabartiniu metu jais esu beveik visiškai atsikratęs.

1948 m. įstojau į komjaunimą. Bet marksistinės pasaulėžiūros pilnai įsisavinti iki

šiol man dar nepavyko, nors iš tikrųjų rimtai stengiuosi įsisavinti ją. Čia liečia pasaulio pažinimo klausimą. Šiuo atveju gal todėl, kad silpnai esu susipažinęs su gamtos mokslais, man dar dažnai kyla abejonių.

Aš pilnumoje pritariu vykdomai partijos politikai, o ypač po XX suvažiavimo pravesių pakeitimų.

Tačiau netaktiškas, karštas mano temperamentas kartais priveda prie neteisingų išvadų. Kartais neįsigilinę į visuomeninio reiškinių esmę, turinį, darau skubotas ir dažnai neteisingas išvadas.

Kas liečia man primetamą sąmoningą antitarybinę veiklą, tai tokia neužsiimu. Jokiai pagrindinei organizacijai nepriklausiau ir nepriklausau. Apie jokią veikiančią pagrindinę organizaciją, jos namus nieko nežinau.

Vilnius, 1957.XII. 25

Visi trys čekistai tuoj griebė mano tą raštą. Rodos, choru pareiškė: „Parašyta gerai, bet neteisingai.“ Toliau vykdė kryžminę apklausą, atskleisdami man, už ką esu suimtas. O aš viską neigiau, aiškinau, kad viską apie savo politines pažiūras ir veiksmus parašiau „asmeniniuose parodymuose“.

Taip atėjo pietų metas. Kolgovas gerai pagalastu vilko liežuviu pradėjo užjausti mane dėl to, kad esu išalkęs ir pavargęs. Kažkur dingęs atnešė gabalą duonos su vadinamąja šlapia dešra ir butelį limonado. Pats jį atkimsęs pasiūlė numalšinti troškulį, o tada suvalgyti dešrą su duona.

Man vos spėjus „papietauti“, visi trys išsinešdino, pareiškė, kad jie taip pat išeina pietų. Grįžo po gerų trijų valandų.

Tik 2008 m. pradžioje skaitant byloje tą apklausos protokolą kilo įtarimas, kad jame nurodytas tardymo laikas yra suklastotas. Į klausimą, kada pradėtas tardymas, įrašytas „kuolas“ (1), o kada baigtas – „dvejetukas“ (2); paprastai užrašoma tiksliai 13.00 val. ir 14.00 val.

Sugrįžęs po savo pietų Kriščiukas pareiškė: „Tęsimė rytą pradėtąjį protokolą. Prašau patikslinti savo parodymus apie Laugalį ir Semėną.“ Nė kiek nesumišau išgirdęs tų „abiejų“ pavardes.

Tačiau kodėl aš po pirmųjų protingų savo „asmeninių parodymų“ atsitraukinėju?

Tuomet į kabinetą buvo trumpam užėjęs prokuroras Mockevičius. Negaliu paaiškinti, kodėl man staiga kilo noras išsiverkti ir visiems čekistams atlikti „išpažintį“. Bet mano „nuodėmklausiu“ buvo tik jaunesnysis leitenantas Kriščiukas, kuriam rūpėjo kuo greičiau ištraukti kuo daugiau apie mano ryšius su Laugaliu ir Semėnu.

Kai grįžęs iš Sibiro po trejų metų pasakojau Elytei apie tai, kaip pirmą Kalėdų dieną prisipažinau dalį savo „kaltės“ (laiškuose to parašyti negalėjau), ji prisiminė Kriščiuko vizitą ankstyvą Kalėdų rytą; formalus tikslas – paimti bendrabutyje čekistų akivaizdoje Elytei mano perduotą užrašų knygutę. Kai ji paklausė čekisto, kaip aš laikaisi, jis nusišypsojęs pasakė: „Nenusiminkite, Antanas laikosi gerai. Mes duodam jam pavalgyti. Ir net limonado.“ Žodį „limonado“ Kriščiukas ištaręs su kažkokia paslaptinga ironija... Elytė ilgai galvojusi apie tą limonadą...

Neabejoju, kad buvau apsvaigintas narkotikais. KGB man „spec. priemonės“ (narkotikus) skyrė tik du kartus – 1957-aisiais per Kalėdas Kolgovas, o 1981 m. lapkričio 11 d. – Staškevičius.

Štai ką aš tada, 1957 m. Šv. Kalėdų pirmą dieną, po jų „pietų“ atsakiau į KGB leitenanto Kriščiuko klausimą: „Aš anksčiau nenorėjau pasakyti apie savo santykius su Laugaliu ir Semėnu. O dabar nusprendžiau papasakoti visą teisybę.“ Visa tai Kriščiukas užrašė į protokolą.

Papasakojau apie tai, kad 1956 m. rudenį Laugalis pakvietė užėiti pas vieną gerą jo draugą pasikalbėti. Jo paties nesą namuose, bet jis turįs raktą. Būsime iš viso keturiese. Kokių tikslų pakvietė, Laugalis man nesakė. Tada po 30 min. pavėlavęs atėjo Laugalio draugas, kuris prisistatė man esąs Jonas. Laugalis pasiūlė padiskutuoti apie pagrindinę organizaciją. Mes su Semėnu pritarėm. Buvo diskutuojama dėl tos organizacijos pavadinimo. Tačiau nieko konkretaus nebuvo nutarta, nes abu su Semėnu kažkur skubėjome. Dėl tos organizacijos programos, atrodo, nebuvo kalbėta. Nutarėm dar kartą keturiese susitikti ir viską aptarti. Tačiau grįžęs į bendrabutį ir viską šaltai apmąstęs, priėjau išvadą, kad tai per daug kvailas sumanymas. Bet bijodamas užsitraukti bailio vardą nediršau to Laugaliui prisipažinti. Tik stengdavausi kuo rečiau su juo susitikti. Kai jis prašė mano bute (Nemenčinės plento 68) suteikti „audienciją jam ir draugams“, tyčia pavėlavau valandą ir todėl nesusitikau. Liepos 1 d. paskyrėm su Laugaliu susitikimą prie Mokslų akademijos, bet aš neatėjau. Daugiau su Laugaliu

nesimatėm. Girdėjau, kad jis dirba mokytoju Priekulės rajone. Tiesa, buvau keletą kartų sutikęs Semėną. Š. m. spalio mėnesį jis pareiškė, kad politika jam nusibodo ir daugiau ja neužsiminėsiąs. Atsisveikinom ir daugiau nesimatėm.

Naktį iš gruodžio 23 į 24 dieną po baisaus sapno beveik nemiegojau. Krata Kūčių naktį pasibaigė 23.30 val. Visą naktį prasivarčiau tardytojo kabinete. Pirmoji Kalėdų diena praėjo tardant. Po popietinio tardymo jaučiausi lyg klaikiame sapne. Išklause mano pasakojimo, čekistai pasiūlė man parašyti dar vienus „savarankiškus parodymus“. Neturėjau valios atsispirti tokiam „pasiūlymui“. Rašiau, aišku, ne visai tai, ko reikalavo čekistai. Bet po narkotikų dozės iš dalies prisipažinęs, kad buvo kalbėta apie organizaciją, jau negalėjau visko neigti, kaip pirmuose „savarankiškuose parodymuose“. Be to, nežinojau, kad pagal stalininį BK ir atsisakymas ką nors nuveikti prieš sovietinę valdžią, jei tai buvo sumanyta, neatleidžia nuo baudžiamojo persekiojimo...

Mano ranka parašyti parodymai rodo, ką prisipažinau: Laugalis vieninteliame susitikime 1956 m. rudenį jo draugo bute siūlė sukurti pagrindinę organizaciją. Mes su Semėnu pritarėm. Buvo diskutuojama dėl būsimosios organizacijos pavadinimo. Šie žodžiai, atrodo, buvo padiktuoti vieno iš čekistų, bet jų vėliau buvo sunku išsiginti. Per 30 metų dar daug kartų buvau tardomas, bet stengdavausi kitų neįklampinti.

Tuo apklausa buvo baigta. Be minėtojo „1–2“ valandos protokolo, išsiūti į bylą ir du mano „savanoriški parodymai“, vieną iš jų pacitavau, o antrą – atpasakojau. Dar į bylą įdėtas protokolas, kur nurodytas 11.30–17.10 val. laikas.

Tada mane nuvedė į tų rūmų pusrūsio 27-ąją kamerą. Kaip išvedė iš kabineto ir nuvedė į kalėjimą, neprisimenu. Tačiau ir šiandien akyse matau pakabą, ant jos – Kauno politechnikos instituto studento kepurė, dešinėje lovoje sėdi kokių 45–50 metų vyriškis, o kairėje – jaunuolis, tos kepurės savininkas. Pasisveikinęs prisistačiau, kas toks esu ir už ką sulaikytas. Vyresnysis paaiškino, kad jis Vladas (pavardę pamiršau) iš Kauno, buvęs politis kalinys, dabar suimtas už antisovietinę agitaciją ir propagandą. Jaunuolis prisistato esąs IV kurso Politechnikos instituto studentas Vitas Margaitis, suimtas už dalyvavimą pagrindinėje organizacijoje. Vladas ėmėsi karštai kritikuoti okupacinę valdžią Lietuvoje ir prognozuoti jos netolimą pražūtį. Jo kalba galutinai išblaškė mieguistą ir šiek tiek prislėgtą mano nuotaiką. Ateitis neatrodė tokia tamsi, kaip sėdint operatyvininkų ir tardytojų apsuptyje. Priešingai! Mane apėmė džiaugsmo

jausmas dėl to, kad tauta aktyviai priešinasi okupaciniam režimui. Sieloje pajutau pasididžiavimo jausmą, kad išdrįsau pakelti ranką prieš okupacinę valdžią, nors susidėjau su žmonėmis, nieko neišmanančiais apie pogrindinę veiklą.

Tuo momentu triukšmingai atsidarė „karmuška“ (durelės, per kurias kaliniams paduodamas maistas). Prižiūrėtojas liepė Vladiui ruoštis į kitą kamerą. Mes nežinojome, kad ir kameroje negalima „vesti antitarybinės agitacijos“. Čekistai klausėsi mūsų pokalbio. Nenorėdami, kad Vladas dar labiau nuteiktų prieš okupantų valdžią Vitą, pervedė jį greičiausiai į vienutę.

Bent mane prislėgė tokia įvykių eiga. Aš jau buvau spėjęs susidaryti nuomonę, kad Vitas nėra toks optimistas dėl Lietuvos ateities, koks atrodė Vladas. Vitas priklausė organizacijai, kuriai vadovavo Petras Paulaitis, aukštuosius mokslus baigęs Italijoje, vokiečių okupacijos metais mokytojavęs Jurbarko gimnazijoje. Joje buvo įkūręs moksleivių antinacinę organizaciją, buvęs areštuotas, bet pabėgęs, vėliau buvęs partizanų Kęstučio apygardos štabo narys, 1947 m. suimtas, nuteistas 25 metams. 1956 m. paleistas.

Tai išsilavinęs, labai didelis Lietuvos patriotas, doras žmogus. Tačiau lageryje neišmokęs konspiracijos. Nesuprantu, kodėl pogrindinės organizacijos Lietuvoje veikė pagal tokį patį šabloną: organizacijos vadovas surenka keliolika patriotų, priima iš jų priesaiką iki mirties kovoti už Lietuvos laisvę, niekada neišduoti savo draugų, priimdami priesaiką visi organizacijos nariai pabučiuoja kryželį ir trispalvį kaspiną ar Lietuvos vėliavą, o paskui sudaro organizacijos narių sąrašą, kur nurodo jų pareigas.

Tą patį darė ir Paulaitis. Dažnai viešai rodėsi su studentais. Čekistai, susekė, kad jis „nieko nepasimokė“, ištrėmė į Šiaulius. Likę Kaune jo organizacijos nariai nesilaikė jokios konspiracijos ir buvo greit „susemti“. Pas vieną iš jų rado net kryželį ir kaspiną, kurią jie visi bučiavo. Radę „daiktinių įrodymų“, čekistai privertė visus organizacijos narius išduoti savo vadą. Koks jam buvo moralinis smūgis. Ir kiek teko iškentėti dar per 25 metus konclageryje!

Bent man atrodė, kad iš savo ir kitų klaidų bei patirties daug pasimokiau. 1978 m. Lietuvos laisvės lyga nesudarinėjo jokių savo narių sąrašų. Kiekvienas Lietuvos patriotas pats save įrašo į anoniminių LLL narių gretas ir kovoja už Tautos laisvę pagal išgales.

I tėviškę su čekistų palyda

Vos spėjome su Vitu užsnūsti porai valandų, pasigirdo prižiūrėtojo balsas „Podjom!“ Taip mus keldavo Švenčionyse prieš 12 su puse metų. Jis smeigė į galvą mintį, kad esu vergas, privalantis laikytis visų ant kameros sienos pakabintų „Taisyklių“, pasirašytų generolo K. Liaudžio, tiksliau – išverstų iš rusų kalbos, kabančių šimtų tūkstančių imperijos kalėjimų kamerose.

Instrukcijos „Pareigų“ skyrelyje itin žeidė nuoroda – einant lydima prižiūrėtojo ar KGB karininko, laikyti rankas sunertas už nugaros. Švenčionių kalėjime tokiai moralei prievartai pakludavau be didelio vidinio pasipriešinimo. Kodėl, negaliu paaiškinti. Už šio instrukcijos punkto nesilaikymą tada galėjai gauti nuo prižiūrėtojo raktais per pusnuogę nugarą. Dabar „atmosfera“ kiek palengvėjo – išgirdavai tik šiurkštų „Руки назад!“ („Rankas už nugaros!“). Dauguma prižiūrėtojų buvo daug bjauresni negu Švenčionyse. Iš po jų tankių antakių žvelgė akys, spinduliuojančios baisią neapykantą. Išimtis buvo tik du prižiūrėtojai – jaunas baltarusis ir porą metų už mane vyresnis sentikis iš Zarasų – Stepanas, kurį radęs šiame kalėjime einantį tas pačias pareigas po 22 metų apsidžiaugiau, lyg gerą bičiulį sutikęs. Visi prižiūrėtojai kalbėjo tik „gražiausia kalba pasaulyje“.

Vos spėjau perskaityti „Vidaus tvarkos taisykles“, kai pasigirdo kažkokio ledynmečio laikų žvėries kaukimas, kurį skleidė rakto pasukimas durų spygoje. Į kamerą buvo įmestas kibiras su vandeniu, šlapia mazgotė ir šepetys. Vitas jau žinojo, ką reikia daryti su šiais „darbo įrankiais“ – iššluoti ir išplauti kamerą ir laukti komandos ruošai. Tai reiškė griebti abiem rankomis sunkoką „parąšą“ (kalėjimo naktipuodį) ir skubėti į

išvietę gamtos reikalų atlikti. Kad pro grotuotą langą neišlįstume į kalėjimo kiemą, kas keliolika sekundžių prasiverdavo „akutė“, o joje – prižiūrėjojo akis...

Dar turėjome laiko iki pusryčių aptarti savo bylų reikalus ir pakalbėti, ką iš artimųjų namuose palikome. Vitas Pabrūdžiuose (keli kilometrai nuo Pilviškių) paliko senus tėvus ir dvi seseris.

Pusryčiams davė gabalą duonos ir nesaldyto bizalo, arbata vadinamo. Gerai, kad Vitas neseniai buvo gavęs iš namų siuntinį. Sočiai pavalgę tęsėm pažinti. Staiga atsivėrė „karmuška“. Užgirdau prižiūrėjojo balsą: „Кто на букву «Т»?“ („Kas iš „Т“ raidės?“)

Išgirdęs, kad aš, o mano pavardė ir vardas tokie, kokių jam reikia, liepė eiti paskui jį. Neužmiršo priminti, kad reikia laikytis instrukcijos – „Руки назад!“ („Rankas už nugaros!“)

Užvedė į III aukštą. Ten radau Kolgovą ir Kriščiuką. Tardė dvi valandas. Kitą dieną išsikvietė kapitonas Jankevičius, ilgą laiką gyvenęs Rusijoje. Matydamas, kad užrašo ne tai, ką aš pasakoju apie „Frontą“, protokole savo ranka prirašiau: „Organizacijos sukūrimo nedalyvavau. Ar ji buvo sukurta, aš nežinau.“

Sausio 3 d. mano „dūšia“ buvo perduota kapitonui Klopovui, kuris išvis nemo-kėjo lietuviškai. Buvo naudojamas „kameros antims“ verbuoti. Turiu kiek paaiškinti „kameros ančių“ fenomeną. Tai – dviasiskai sulaužytas suimtasis, sutikęs dirbti KGB agentu, mėtomas iš kameros į kamerą. Jis ištraukia iš savo likimo draugų paslaptis, kurių tardytojai nesugeba iš jų išgauti.

Didelę naudą KGB duodavo net Klopovo braižas. Jo rusiškai parašytų protokolų neįmanoma perskaityti. Tuo jis ir naudodavosi protokolams klastoti. O valios atsisa-kyti duoti parodymus be vertėjo ne visiems užtekdavo.

Sausio 4 d. suvokęs, kad Klopovas klastoja mano parodymus, parašiau paaiš-kinimą „draugui Liaudžiui“, kuriame atsisakiau kapitono „paslaugų“. Sausio 7 d. paskirtas naujas tardytojas leitenantas Pilelis pareiškė man kaltinimą dalyvavus sukuriant „Nacionalinį liaudies frontą“, svarstant jo programą. Visus kaltinimus at-mečiau. Kas iš to?

Tardytojas Pilelis labai domėjosi, kur paslėpiau savo dienoraštį. Dirbdamas banke po darbo rašydavau dienoraštį, manydamas, kad KGB nebandys priversti banką sau-gojančių milicininkų atrinkinti mano kabinetą ir susipažinti su dienoraščiu.

Orderis kratai aspirantų bendrabučio kambaryje padaryti buvo pasirašytas 1957 m. gruodžio 24 d. Tą pačią dieną buvo pasirašytas ir orderis kratai pas mano tėvus Krivasalio kaime, Ignalinos rajone. Tačiau čekistai kažkodėl nedrįso Lietuvos kaime Kalėdų dieną daryti kratos. Jie ją atliko tik gruodžio 28 d. Iki to laiko namiškiai jau buvo sužinoję, kad esu suimtas, ir spėję paslėpti „didžiausius“ įkalčius.

Sausio 21 d. pas tėvus vėl buvo nuvykęs daryti kratos uolusis čekistas – jaunesnysis leitenantas Gliožeris. Tačiau kratos protokole jam teko užrašyti: „Krivasalyje man dalyvaujant nieko nerasta ir nieko nepaimta.“ Šį faktą savo drebančia ranka patvirtino mano vargšas tėvukas. O kiek tos kratos įvarė baimės mano motinai! Tačiau KGB vadovybė neįvertino Gliožerio uolumo. Kiaulę pakišo jo žmonos sesuo. Ji, 1944 m. vasarą pabėgusi į Vakarų nuo naujųjų išvaduotojų, atsidūrė Australijoje. Nežinodama, kad „Lietuvos patriotas“ svainis uoliai tarnauja okupantams, parašė laišką savo seseriai į Lietuvą jos, o ne kaimynų adresu. Supratęs, kad jo draugai šį faktą susekė, Gliožeris suskato dar uoliau tarnauti. Tačiau bendražygiai leido draugui Gliožeriui suprasti, kad jiems žinoma jo slaptoji „nuodėmė“. Savo uolųjį tarną su ironija sutikęs viršininkas tepasakė: „Mes jau seniai to laukėme. Rašyk pareiškimą atleisti iš organų.“

Čekistai negalėjo susitaikyti su mintimi, kad jie negali surasti mano dienoraščių. O gal dar kartą sumanė pakankinti mano tėvus ir mane patį? Nuo Kūčių vakaro neskusta barzda sausio 31 d. pobieda išvežė mane į Krivasalį „artimųjų aplankyti“. Vežė mane jaunesnieji leitenantai Gliožeris ir Pilelis, neskaitant vairuotojo. Pakeliui nieko apie „reikalą“ nekalbėjome. Pasakojom vieni kitiems anekdotus. Aš gėrėjausi žiema, mėnesį nebuvau jos matęs. Pro automobilio langus bėgo pažįstami vaizdai.

Pravažiavus Švenčionėlius taip norėjosi, kad mašina važiuotų kuo lėčiau. Nors vaidinau čekistams esąs pakilios nuotaikos, mintys sukosi apie tėviškę, susitikimą su tėvais, broliais, nei jiems, nei man tai jokio džiaugsmo nesuteiks. Priešingai – tik didelį skausmą. Sugebėsiu jį užgniaužti savyje. O jie?

Štai ir Linkmenys, kur 1941–1942 m. lankiau pradžios mokyklos V skyrių, o 1944–1946 m. progimnazijos IV ir V klases. Po posūkio į Krivasalio kelią pobiedos ratai pradėjo buksuoti. Iki Ignalinos tik 12 kilometrų, sniego žiemą visada čia priverčia daug daugiau negu kitur Lietuvoje.

Čekistų laimei, priešais atvažiuoja į roges įkinkytas iš išvaizdos gan stiprus arklys, kurį vadeliuoja nepažįstamas žmogus. Tik vėliau sužinojau, kad tai neseniai iš konclagerio sugrižęs šiškinietis Kuzelis, „atpylęs“ 10 metų tik už tai, kad Nepriklausomybės metais buvo paskirtas Saldutiškio valsčiaus viršaičiu. Jo dvi dukros buvo Linkmenų progimnazijos mokytojos.

Sužinojęs, su kuo turi reikalą, Kuzelis be žodžių sutiko pavėžėti čekistus ir jų suimta „liaudies priešą“ penkis kilometrus į Krivasalį.

Mano bendraamžis Pilelis, išsitraukęs iš kišenės „makarovą“, visų akivaizdoje užtaisė jį. Tai bežodis įspėjimas, kad nemėginčiau bėgti nuo jų...

Ir toliau vaidinu viskam abejingą plepį. Kadangi Gliožeris kartą jau buvo Krivasalį aplankęs dienoraščio beieškodamas, jis atpažįsta Krivasalio trobas. Ir staiga paklausia manęs: „Iš kur jūs, Terleckai, tokia gera nuotaika?“ Atsakau, kad tik labai nenoriu matyti motinos ašarų, su kuriomis, aišku, ji sutiks mane.

Ir tuo momentu iš pakalnės išnyra mano motina, ją pirmas atpažįsta kaip tik Gliožeris. Čekistas pasiūlo man pasislėpti už jo nugaros. Automatiškai slepiuosi. Motina kupinu kančios veidu, žemai nuleidusi galvą net nepažvelgia, kas sėdi sutiktose roge. Aišku, būtų pastebėjusi savo sūnų. Bet aš neišdrįsau jos pašaukti, akimis sekiau nutolstančią. Žinau, kad ji eina pas pamiškėje gyvenančią Jurgelevičienę, kuri mėgsta kortas „išmesti“. Visos moterys žino, kad jos teigiamos pranašystės niekada nesipildo, bet eina išsiburti. Ir žinomas melas palengvina jų kančias dėl tragiško savo artimųjų likimo. Vienus jų karo audra nunešė į Vakarus, gal tie gyvi išliko. O kas pateko į NKVD mėsmalę, tų likimas tragiškesnis.

Man sugrižus iš Sibiro, motina pasakojo, kad ji tiek sielojosi, kodėl iš namų išėjusi pas Jurgelevičienę taip anksti ir kodėl nepažvelgusi, kokie žmonės sėdi roge...

Pats Gliožeris nurodė Kuzeliui, kad reikia įsukti į užpustytą keliuką, vedantį į mūsų trobelę.

Pirkioje į akis krito skurdas ir slogi nuotaika. Apkabinęs pabučiavau tėvuką, pusantų metų jaunesnį brolių Jonelį ir aštuoniolikmetį Vladuką. Tas laikėsi tvirtai, o Jonelis pravirko. Tėvuko akyse mačiau ašaras, iš susijaudinimo dar labiau drebančią Austrijos fronte kontūzytą ranką.

Pats bandžiau juos pralinksinti. Aiškinau, kad kalėjime gyvenu lyg bendrabutyje.

**Brolius Jonas tėviškėje prie Pakalo ežero.
Šią nuotrauką gavau būdamas lageryje**

Ten šilta, maitina neblogai, gavau iš jų siuntinėlių maisto, jo dar turiu. Tėvukas ištraukė iš krosnies puodą su sriuba, mėsos gabalėlių. Iš mandagumo paragavau.

Ir vėl ėmiausi guosti juos panašiais žodžiais: „Neverkite ir nenusiminkite. Palyginti su dauguma kaimo šeimų – mūsų laimingiausia. Nerasite kaime nė vienos trobos, iš kurios vyrai nebūtų pasitraukę į Vokietiją arba žuvę miške. O mes, visi trys jauni vyrai, sveiki gyvi. Gal teismas mane išteisins, o jeigu nuteis, po metų kitų sugrįšiu.“ Prašiau brolius paguosti motiną, nes toji labai jautri. Džiaugiausi, kad motinos nesuradau. Net man, „kietaširdžiui“, būtų sunku žiūrėti į jos ašaras, raudą.

Čekistai tik vienu žodžiu užsiminė apie mano dienoraštį, bet net nebandė jo ieškoti. O, kiek būčiau sumokėjęs už tai, kad iš čekistų lūpų būčiau išgirdęs: „Paliekam Antaną namuose!“ Bet tarnauti jiems, išduoti savo įsitikinimus – to tai jau ne! Esu girdėjęs, kad kažkokį jaunuolį Jablonskį, iš 10 metų gautos bausmės jau iškalėjusį net devynerius, atvežę pas tėvus į kaimą pradėję gaudinti ir pasiūlę palikti namie su sąlyga, jeigu tas parašys malonės prašymą. Tas daug negalvojęs parašė. O paskui sau pirštus graužęs...

Iš Krivasalio čekistai išsivežė mane į kalėjimą tik kartą. Tačiau Vilniuje po kratų vežėsi pas save daugelį kartų. Visada išeidamas čekistų akivaizdoje persižegnodavau prieš ant sienos kabantį kryžių. Bet neprisimenu, kad šį kartą būčiau persižegnojęs.

Pasakęs broliams sudiev, pabučiavęs tėvukui drebančią ranką, atsiprašiau jų už suteiktą kančią. Prašiau mamos atleidimo, perdaviau linkėjimų senelei, tetoms, visiems giminėms ir išėjau čekistų lydimas. Brolis Jonas prašė pavėžėti jį iki Sidariškių. Čekistai sutiko.

Tėvukas stovi sustingęs prie trobelės. Kaip gyvenimas per 12 metų pakeitė jį. 1945 m. gegužės viduryje pats ragino mane „ait miškan bolšavikų mušt“, iš kur sugrįžti buvo mažai vilties. O 1958 m. pradžioje su tokiu skausmu akyse palydi mane į kalėjimą.

Aš gi dirbtinai ramiu veidu mintyse atsisveikinu su tėvuku ir namais, kuriuose gyvenau 20 metų. Mane kankina mintis: „Kada vėl čia sugrįšiu?“ Tačiau nenorėdamas tautos išdavikų pradžiuginti savo dvasine kančia, vėl nutaisau linksną veidą. Klausinėju Jonelį apie kaimo naujienas. Atvežę į Linkmenis Adomą Lunių iš Pažiezdrio kaimelio, jis 1941 m. liepos pirmomis dienomis vadovavo Linkmenų žydų šaudymui. Nejučiu tam žmogžudžiui jokios užuojautos. Žinau, kad mane vežą čekistai visiškai abejingi žydų likimui, lygiai kaip ir savo tautos, kurią jie padeda okupantams fiziškai ir dvasiškai žudyti.

Rogėms įsukus į vieškelį, žvelgiu į tolą, ar nepamatysiu grįžtančios motinos. Norą ją pamatyti nustelbia baimė dėl susitikimo čekistams prižiūrint...

Atsisveikinu su Joneliu. Jis, žinoma, nenujautė, kad jo laukia daug tragiškesnis likimas negu manęs – neišgydoma liga ir mirtis sulaukus tik 55-erių.

Automobilis įsuko į KGB rūmų kiemą. Meldžiau Dievą, kad čekistai niekada nesuostų mano dienoraščių, kurie paslėpti dviaukščiamame namelyje anapus rūmų sienos – maždaug už 30–40 metrų...

Apsidžiaugiau 27 kameroje suradęs Vitą, neperkeltą į kitą kamerą. Gal jie norėjo užrašyti mano įspūdžius iš tėviškės?

Vitą stebinau gera nuotaika. Jis tvirtino, kad jam susitikti su namiškiais būtų buvęs labai sunku.

Besišnekant pajutau, kad puiki mano nuotaika pradeda gesti... Nei iš šio, nei iš to pradėjau prašyti kameros draugą kone tokiais žodžiais: „Vitai, man labai sunku. Visos

dienos geros nuotaikos vaidyba daug kainavo. Pameluok man ką nors, drauguži, palengvės. Pameluok.“

Vitas ėmėsi guosti, tikinti, kad nėra už ką mane teisti. Teismas mane išteisins arba duos kokius metus lagerio darbų. Aš būtinai sugrįšiu pas savo šeimą, tėvus ir brolius. Pradėjau tikėti tuo melu ir man pasidarė lengviau. Užsnūdau dar prieš pasigirstant prižiūrėtojo garsiajam „otboj!“

Ryte jaučiausi gerai išsimiegojęs. Iš kažkur pakabintos „dėžutės“ pasigirdo Polio Robsono bosas: „Широка страна моя родная,/ Много в ней лесов, полей и рек!/ Я другой такой страны не знаю,/ Где так вольно дышит человек!“ („Ir platus gi kraštas mūs gimtasis,/ Šitiek upių, girių ir kalvų./ Kito tokio krašto nesurasi./ Kur taip gera žmogui ir gaivu!“) Didžiulį pasipiktinimą keldavo toji sovietinės tikrovės parodija. Tačiau šį kartą vaikščiodami po „Brodvėjų“ (taip vadinom tarpą tarp lovų), šypsodamiesi pritarėm Robsonui...

Kaltinimo liudininkai su moksliniais laipsniais

Iš Krivasalio sugrąžintas atgal į KGB kalėjimą (kažkodėl vis dar „izolatoriumi“ vadinamą) buvau intensyviai tardomas. Tačiau prie manęs „ančių“ nesodino. Buvo tikimasi, kad su dėstytojų Griškos ir Macevičiaus, aspirantūros vedėjo Romo Vencevičiaus ir aspirantės Birutės S. pagalba pavyks apkaltinti mane dar ir antisovietine propaganda per marksistinės filosofijos paskaitas ir seminarus. Be to, KGB tikėjosi daug paramos gauti iš kitų aspirantų, kurių dauguma buvo kompartijos nariai. Matyt, KGB turėjo ne vieną nurodytų draugų žodinį „donosą“, jais vadovaudamiesi čekistai prirašydavo protokolą, o tie pavirsdavo „juridiškai pagrįsta medžiaga“ būsimajam teismui.

Aspirantūros vedėjas R. Vencevičius pagaliau surašė „donosą“ ir vasario 14 d. buvo iškvieštas kaip kaltinimo liudininkas mano byloje.

Štai ką jis papasakojo tardytojui Pileliui: „1957 m. vasario mėnesio pradžioje pas mane užėjo dėstytojas Macevičius ir papasakojo, kad aspiranto Terlecko elgesys yra įtartinas, nes jis per filosofijos seminarus su pagieža žiūri į marksizmo-leninizmo teoriją, dažnai pateikia dėstytojams provokacinio pobūdžio klausimus bei gardžiuojasi pas mus esamais trūkumais, kurie, anot jo, išplaukia iš socialistinės sistemos esmės.“

Aspirantūros vedėjas kalbėjęs ir su dėstytoju Griška. Jis taip pat tikino, kad Terleckas užduodąs provokacinius klausimus, ironizuodamas Tarybų Sąjungos kompartijos politiką.

„Dėl Terlecko kalbėjaisi ir su aspirante Birute S. Ji patvirtino dėstytojų liudijimus. Pokalbiuose su ja pačia Terleckas neapsimesdavo nesuprantančiu kokio nors klausimo,

bet aiškiai šaipydavosi iš marksizmo-leninizmo teorijos. Jis paneigdavo proletariato diktatūrą, kolektyvizaciją, darbininkų valstiečių sąjungą bei kritiką ir savikritiką. Terleckas sakęs jai, kad Vengrijos įvykiai parodė proletariato diktatūros neteisingumą, kas liečia kritiką ir savikritiką, tai ji esanti priemonė susidoroti su neapkenčiamais žmonėmis, o jokių būdu ne varomoji tarybinės visuomenės jėga. Marksizmo mokslas jam nėra autoritetas, o jis turi savo nuomonę. O kas liečia egzaminus, tai jis žinosias, kaip atsakyti, nes žinaš, ko gerai apmokami dėstytojai Griška ir Macevičius iš jo reikalau. Dėstytojai turi kalbėti ir dėstyti tai, kuo patys netiki.“

Vasario 13 d. Pilelis iškvietė „kaip liudininką“ Albiną Grišką, Pedagoginio instituto Filosofijos katedros vedėją. Štai apie kokius mano „nusikaltimus“ (prisiminus, kad po KPSS XX suvažiavimo dar nebuvo praėję ir dvejų metų) papasakojo KGB agentas, partijos apdovanotas moksliniu laipsniu: „Terleckas mėtydavo replikas, ironizuojančias marksizmo-leninizmo mokslo teiginius ir TSKP politiką. 1957 m. pradžioje per seminarus atvirai ginčydavo atskirus komunistų partijos politikos veiksmus <...>. Iš to susidariau nuomonę apie Terlecką kaip apie buržuazinį nacionalistą. Jis tikino, kad marksizmo moksle nėra autoritetų, nes pats gyvenimas yra didžiausias autoritetas. Atseit gyvenimas rodo ką kita, negu kad moko marksizmo klasikai <...>. Tvirtinimas, kad kritika ir savikritika padeda visuomenei vystytis, yra bobų plepalas. Viskas tikrovėje vyksta pagal komunistų partijos direktyvas iš viršaus. Per tą patį seminarą Terleckas marksizmo-leninizmo mokslą sulygino su pragmatizmu, nes esą teisinga tik tai, kas marksistams naudinga.

Mano parodymus galėtų patvirtinti aspirantas Rakūnas ir kiti, dalyvaujantieji seminaruose.“

Norėčiau pridurti, kad Algirdas Rakūnas, ilgametis SSKP narys, užėmęs Vilniaus pedagoginiame institute direktoriaus pavaduotojo ir kitas aukštas pareigas, labai nuvylė čekistus tiek ikiteisminiais parodymais, tiek ir elgesiu teisme. O aš, kai A. Rakūnas 1966 m. pagaliau siekė apsiginti disertaciją „Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją“, pasielgiau jo atžvilgiu gan netaktiškai... Rodos, tik per jo žmoną atsiprašiau.

Stengiuosi būti objektyvus ir noriu parodyti, kad ir okupacijos metais buvo daugiau dorų Lietuvos inteligentų (tegu ir konformistų) negu niekšų. Tegu apie tai žino jų vaikai ir vaikaičiai.

Aspirantūros vedėjo viršininkai iš KGB paprašė ir išsamesnio „donoso“. Tas kovo 21 d. užduotį įvykdė ir įsiamžino Lietuvos istorijoje kaip savotiškas metraštinininkas, nors pats to, aišku, nepageidavo. Skaitytojas tegu pats įvertina Romo Venckevičiaus paslaugas okupantams ir jį patį, kaip aukštuosius mokslus baigusį „pretendentą į inteligentus“. Netaisau jo „donose“ nė vienos raidės, tik kiek trumpiniu.

*Prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos saugumo komitetui.
Partijos nario nuo 1946 m. Romo Venckevičiaus, MA vedėjo
Pareiškimas*

Čia dirbu tik nuo 1957 m. sausio 2 d. (t. y. man vos tapus aspirantu – A. T.), bet man jau paaiškėjo, kad MA aspirantūroje yra tokie žmonės, kuriems, aišku, ne vieta šioje mokslo įstaigoje. Norisi konkrečiai kalbėti apie aspirantą Terlecką Antaną.

Toliau draugas charakterizuoja dėstytojus, kurie moko marksistinės išminties. O pasakui aspirantą Terlecką: „Tai aukščiausio lygio oportunistas ir revizionistas ir kad jam neturi būti vietos aspirantūroje.“

Aspirantūros vedėjas nusprendęs apie Terlecko elgesį pranešti MA prezidiumui. „Prašiau A. Grišką parašyti man apie antitarybinę Terlecko veiklą. Tokį pareiškimą Griška parašė. Šio pareiškimo nuorašą atidaviau saugumo darbuotojui.

Jei oficialiuose pokalbiuose Terleckas vaidina nekaltą, nesuprantančio žmogaus vaidmenį, tai privačiuose pokalbiuose tokią kaukę nusimesdavo, aiškiai šaipydavosi iš marksizmo-leninizmo teorijos. Aš apie Terlecko elgesį pranešiau Viceprezidentui drg. Žiugždai, kuris nedelsiant reagavo į šį reikalą.

Buvo nutarta pas jį sukviesti neoficialų pasitarimą. Ir toks pasitarimas įvyko. Jame dalyvavo drg. Žiugžda, Macevičius, Griška, K. Meškauskas. Be to, savo pastabas pasakė ir S. (greičiausiai pakviesta iš koridoriaus – A. T.). Čia visi susirinkusieji konstatavo, jog Terleckas visa tai daro sąmoningai, klastingai prisidengdamas nesuprantančio ir pasigailėjimo verto žmogaus kauke.

Pasitarime buvo nutarta A. Terlecko reikalą perduoti drg. Meškauskui, kad pastarasis kartu su partine organizacija priimtų efektyvias priemones.

Greitu laiku Terlecko klausimas buvo apsvarstytas Institute. Ir didžiausiam mano

nustebimui buvo padarytos liberalinės išvados. Institute patikėjo Terleckio (iš didelio pasipiktinimo komunistas nuo 1946 m. Terlecką pradėjo vadinti Terleckiu – A. T.) veidmainišku. Jis liko nekaltas avinėlis ir daręs naivias klaidas žmogus.

Šie faktas rodo, kad jau 1957–1958 m. kai kurie komunistai nelabai bijojo KGB. Tačiau aspirantūros vedėjas ne iš jų:

Ir, mano manymu, Terleckį negalima palikti aspirantūroje, o reikia laikyti nuo jos per patrankos šūvį. Reikia tik apgailestauti, kad Ekonomikos institutas padarė tokias liberalias nesuderinamas su partiniu principingumu išvadas.

Tiesa, Terleckis dabar jau mėto savo pėdas, jis stengiasi įrodyti, bent esąs nekaltas, klystantis žmogus... Ir paskutiniame filosofijos seminare jis buvo palyginus santūrus, atgailaująs žmogus. Ir čia, taip sakant, yla vėl išlindo iš maišo. Pasak S., Terleckis savo klausimus neišdrįso viešai paklausti. Pirma jis tuos klausimus užrašė į raštelį ir perdavė atredaguoti aspirantui Bagdonavičiui, o po to paleido dėstytojui. <...> Drg. S. kalbėjo, kad Terleckio žmona vieną kartą buvo atėjusi pas jį ir verkdama skundėsi Terleckiu, kad jis yra nesugyvenamas ir keistas žmogus.

Mano žmona Elytė tikrai nėjo pas svetimą moterį ir nesiskundė jai savo vyru...

Dar drg. S. man pareiškė, kad neseniai ją Terleckas (vėl aš tampa Terlecku – A. T.) iškoliojo už tai, kad ji, girdi, veda intrigas <...>. Mano nuomone, kad objektyviai išnagrinėjus Terleckio „mokslo“ procesą, darosi aišku, kad Terleckis yra svetimas tarybinei santvarkai žmogus, jis su pagieža į ją žiūri ir net burnoja prieš ją savo veiksmais kaip seminaruose, taip ir už jų ribų. Vadinas, tokie žmonės negali būti moksliniais darbuotojais ir iš viso negalima jais pasitikėti.

1958. III. 21 /parašas/

Visko, ką apie mane pripasakojo inteligente save laikanti gydytoja, neįmanoma ir nėra reikalo aprašyti. Tačiau labai būdingas jos „donosas“ (be datos), adresuotas „Valstybės saugumo komiteto prie Lietuvos TSRS Ministrų Tarybos Pirmininkui“.

22 upras 157

Prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos
Saugumo Komiteto

Prašo nusiųsti mano 1996 m.
Venckevičiaus Rūno, staros,
LTSR Mokslų akademinio
Aspirantūros vedėjo

Pareikšimas

Nors LTSR Mokslų akademinioje
dialektikos katedroje, bet jau
man pasiūlyta, kad mokslų akademinio
aspirantūroje yra labai žinomas, turintis
aiškias nuostatas šioje srityje. Nors
konkrečiai kalbinti apie aspirantūrą Terlecką
Antaną, Rūno, - šiuo metu imitinkite aspirantūrą.

Jis yra priimtas į studijas Lietuvos TSR
Mokslų akademinio aspirantūroje 1957 m. sausio 14.
Tad jau jau gyvo žmonių paruošė. Jis yra žinomas,
aiškiai vengiantis mūsų tarybinės santvarkos.
~~Terleckas~~ šioje srityje kalba jo santykiuose su
dialektika ir aspirantūra.

Mano manymu, predžioje per mane
užėjo mūsų dialyčių filosofija mokslų akad.
dirg. Klacivičius ir paprastoji man, kad as-
pirantūra ^{Terleckas} ~~Terleckas~~ yra šanti ar, kad jis per fi-
losofiją ^{seminarai} ~~seminarai~~ su pagėda žiūri į mokslin.
Kvintano teoriją, dažnai patvirtinama pavė-
kacinio pobūdžio blaivumais, uždėjusiam
gardžinotamui esančiai per (Terleckas),
kuris, anot jo, įplaukta ir socialistinė
(vėnti)

157 d.

sistema.

Pirmoji blausrinam ar intaricam paribute
 ir i keta uroz dalykai daz. Grieko - filozofijos
 mokslu kand. Jo daz. Grieko apie Terlecko
 papasakojimo syvia. nuvilkiam ir museliam
 pasyrimdamas, lesol ta. autscausrojo laipnia
 opartumtas i reuzinsvatas i ketaus uroz
 laipnia virsto asipiantkose. Tasmu at, ~~paribute~~
~~paribute~~ kand o; dalyka teip upatime
 palikti, o rekia iurtis ketais, puzinsnia
~~paribute~~ puzinsnia. Tokiu mokslu, "paribute"
 mas o; reikalas pamoti akademijs Grezidins
 elniau puzinsnia. Tam ketais puzinsnia, kand
 daz. Grieko paribute man paribute, an
 autscausrojo Terlecko vaitalg. Toli, paribute
 daz. Grieko po puzinsnia puzinsnia o; ita, ta uroz
 Senu paribute daz. Grieko vaitalg. 19, 19, 19
 ketais ketais. ~~paribute~~
~~paribute~~ vaitalg. Sio paribute
 urozinsniau saugumo dalykai.

Sol Terlecko man labo kalbi: ir
 ay'sande Svetlauskate ramte. Ji an pat
 lyptojimui kalboje apie Terlecko paribute
 daz. autscausrojo "terleckoing." Ji
 paribute, lesol ja'ze reuzinsnia, puzinsnia
 puzinsnia blausrimus, urozinsnia
 vaitalginsnia urozinsnia, urozinsnia
 vaitalginsnia, tai puzinsnia paribute
 (puzinsnia, a ja patis) Tokia ketais urozinsnia
 daz. aida, saipydamsia i markinsnia
 leuzinsnia teorijos. Terlecko, vaitalg a ja
 dalykai, Tokia vaitalginsnia urozinsnia urozinsnia
 urozinsnia leuzinsnia teorijos blausrimus,
 ketais que puzinsnia dalykai, dalykai
 saug, dalykai urozinsnia saug, ketais
 sauginsnia.

- In ketais o; jaun puzinsnia saug
 kalboje Svetlauskate - tai i...

stacari pambakari
 kad aris to markistine teraja gra
 unilo burkulat, nepelaj, ant, saun
~~markistine teraja gra unilo burkulat, nepelaj, ant, saun~~
 to aris lai jin kalkejo & d. d. z. au sin
 pastipardzianum oi a am am.

158
 - In hudo ar jam, - kalkejo jin pasolnojau
 Terleckaii terlech'amo "kai d. ing ma, ta
 leol & kalkejo "teroj am" kai nemva-
 riori i epozam, my uris kalkejo, kai Terleckas
 mane apholo's d. auo, vadi d. auo, ma
 holo, "flajia i. ita", netinmeis saun
 unis muis, i oi past perz med amas, jog
 markizams molala jam gra uat
 uentorikelas, kad jis tur saun
 unis muis. O kas d. eoz epozam, un
 lai jin atralyjos periboi, un oi ma, lo
 apmokami di'lyloja Macer'ois i
 Grotka i jo uolalau.

un kai man d. ho a. ita, kad Terleckas
 svetimas molkei i tarhina' estema i
 z. m. g. as vis la francioan Viceprezi-
 dentu d. g. Zingolci, kuri uolali ant
 sebau i oi uolal. Pmu unta pas ji
 sukavati neoficilis partajung. In l. h
 partajungas & uolal. jama d. l. g. auo
 d. g. l. g. Zingola, Macer'ois, Grotka, Ekno-
 unko imkto direktoris d. g. Merkankas
 i ai. Be to, saun partakas perake i
 Svetlauskate. Eia. ~~kanis parta i oi~~
 surininkiaji boudatans, jog Terleckas
~~kanis~~ ^{1890 kai} d. auo esmoningai, klarbingai, p. u.
 dengdamas nesuydano i partajungis
 verdo smig ~~kanis~~ ^{kanis} beridaryme
 lemo unta # Terleckis uolalq
 pendenti d. g. Merkankas. l. h partakas.

158a

skardė ir perlone organizacija priimanči
eteltyvas priemonės.

Suži. laiku Terlecko klausimai
imulitate buvo apsuptytas, to d'leci'ams
u mano nustobrimui - ~~padaryto~~ lobes.
lines i'vedos. jie institute patike'o
Terlecko oliv v'ichman'kesvms - jis
liko neke'gas avimelis, klaidantys i' d'egs
~~u'valos~~ klaidas žmogus. to mano manoma
Terlecki' ugalima patvirtinti, o ji re'ka laiki
mo aspirant'uro per patrankos si'vy'. Reiki
tik ap'g'itanti, leod ekonom'os institute
podari tokas liberolmas, u'challas v'edant
u'nderinamas ir part'imui p'incipolms
i'vedas. ©

Ties, Terlecki' d'akar jau zemo poilas
meta, jis u'g'ia: i'rodzti, leod esq
u'challas, klaidantys žmogus. to p'ast'it'ima
filozof'io seminore ji, pelgimus, leumo
angalas, santimms, atg'e'liaujis žmogus.
Taciau ir d'ra, ~~to~~ p'ast'it'ima, yle is mato
u'el i'linde. Parale Svetlaunkastei v'edant
Terleckis zemo klausimms p'ar seminore
u'edidrys v'edai p'ast'it'iti. Ji p'imma juo
u'v'arai i' rasti i' podavi "atredagnoti"
aspirant'eni Bagdovario'eni, o po to patite
d'isly'ojii.

Ties, d'eg. Svetlaunkastei dar
ma kalb'is, leod jei Terleckas p'ast'it'iti
blgg is p'od: Beroloms burons, dar
ji amu i'kiles dideli d'isly'ojis.

D'eg. Svetlaunkastei dar kalb'is,
leod Terlecko d'usma vienig k'anga
leumo per j'g at'epni (ji syv'ama ~~kom~~
sundolubje) ir v'erkolama z'and'is
Terleckiui, leod jis yra u'ngyver amais,
k'istas žmogus.

-5-

153

Nas Terleckas p k, kai ji imtelle
 apsuosde i ^{apimuo} ~~akti~~, bet dabar jis krapstos,
~~buo~~ knyrsi, urodunas mrimoti, kas
 vitz tai ikili; pavinij. Sop svetlaus
 kaiti man pareiski, bet ^{veesai} ~~veesai~~ ^{ji piroi} ~~ji piroi~~
 ja Terleckas iholioja, ^{veesai} ~~veesai~~ ^{ji piroi} ~~ji piroi~~
 kam istundi ji.

- Ar, - jara atraki jau a dyp.
 Svetlankaiti, - jokiais skundais ueserime
 i tane ueskimdiseca, o tai, kg T. kullioje
 kalkidavai seminarmose viciems (vismone.
 o bjektuai

Kauno uisimone, bet i imovineyi
 esse ~~kiptis~~ Terleck'o, mokalo pvoose,
 darosi aisti, bet Terleckis yra
 svetimas, laz Ginei, sa tuerka, rimozis,
 jis a piseica; ja vici i ~~taske~~ ^{je}
 uet dursuogis pvoos ja sauo ueskimos,
 bei seminarmose, taip i uis ji rily.
 Ordinari, tokie dmsis negali but.
 moksliniais darbuojis, ^{je} ~~je~~ ^{je} ~~je~~
 is uro ^{je} ~~je~~ ^{je} ~~je~~ ^{je} ~~je~~ ^{je} ~~je~~
 is uro ^{je} ~~je~~ ^{je} ~~je~~ ^{je} ~~je~~ ^{je} ~~je~~ ^{je} ~~je~~

Referencij-

1897 g. 21.

Asp. S. Birutės, Antano

Pareiškimas

Drg. Terleckas filosofijos paskaitas pradėjo lankyti 1957 m. sausio 3 d. Seminarų metu išstodavo su provokaciniais klausimais kas ypač išryškėjo laike III–IV seminaro (t. y. 1957.I.29, I.31, II.5, II.7) <...> seminaro metu, išklausius seminarą tema „Prieštaravimai soc. visuomenėje ir keliai jiems likviduoti“, drg. Terleckas išstojo su provokaciniais klausimais – visiškai paneigė kritikos ir savikritikos reikšmę, palygindamas ją su tuščiažodžiavimu. Drg. Terleckas nuomone, jei yra galima kritika, tai tik iš viršaus, t. y. galimas kritikavimas asmenų, stovinčių tarnybiniu atžvilgiu žemiau kritikuotojo <...> Toliau Terleckas nesutiko su XX suvažiavimo teiginiais, būtent, neigė soc. revoliucijos galimybę nekruviniu būdu <...> Revoliucija nekruviniu būdu – tai tik reforma. II grupės seminaro metu drg. Terleckas perskaitė savo referatą, kuris iš pagrindų prieštaravo marksizmo-leninizmo pagrindams. Nė vieno nagrinėto klausimo referate drg. Terleckas nenušvietė teisingai <...> Jis pabrėžė, kad Marksas, Engelsas ir Leninas nėra jam absoliutūs autoritetai, kad kiekvienas privalo turėti savo nuomonę. Marksizmas-leninizmas – tai Markso, Engelso, Lenino nuomonė, kuri, kaip ir kitų žmonių, gali būti klaidinga, todėl negali būti privaloma kitiems asmenims <...> Čia yra ne instituto suolas, o Mokslo akademija, kur žmonės privalo patys protauti, susidaryti savo nuomonę ir ją skelbti. Be to, drg. Terleckas neteisingai suprato (partinių) direktyvų esmę. Šalies (t. y. SSRS – A. T.) vadovaujančių organų veiklą apibūdino kaip absoliutaus monarcho diktatūrą.

Byloje esantys dėstytojų ir aspirantūros vedėjo skundai, jų „filosofinės“ mintys rodo, kokį bendrą išsilavinimą gaudavo kandidatinio minimumo egzaminą išlaikę aspirantai ir panašaus „mokslinio lygio“ disertacijas parašę sovietiniai mokslų kandidatai.

Neprisimenu, ar buvau kur nors viešai rašęs apie studijų draugą, mokslų daktarą, kuris nebuvo skaitęs „Dievų miško“ ir išvis nebuvo nieko girdėjęs apie Balį Sruogą ir, aišku, apie nacių terorą okupuotoje Lietuvoje ir pačioje Vokietijoje.

Iš pradžių po arešto atrodė, kad kalinimo sąlygas pakelsiu nesunkiai, o lageriuose bus dar lengviau. Kalėjimo sriuba buvo tiekiamą iš kažkokios valgyklos, tik duona

160

Valstybės Saugumo Komiteto
prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos
Pirmininkui

aspi. Svetlauskaitės Birutė,
Antanas, gyt. Vilniuje, Stalinop. 47/49

Pareiškimas

Drg. Terleckas paežstė nuo 1954 m. rudenio kada
jo gydyti Birželio kurorte. Nors ir neteko arčiau susipažinti,
tačiau drg. Terleckas rekomendavo, kaip nerisade taktiš-
kas, jautus ir gana kopringas polsivaulytas.

1956 m. rugsejo mėn. vėl teko susitikti su drg. Terlecku
LTSR Mokslu Akademijoje laikant iš partijos istorijos pagrindų egzami-
nus. Šis poėis dienas susipažinau ir su Terlecko draugu Bogdola-
nauėiom.

Drg. Terleckas filosofijos paskaitas pradėjo kankyti
nuo 1957 m. sausio 3 d. Filosofijos seminarų metu išstodavo su
parabolėnais klausimais, kas ypač išryškėjo laike III - IV seminaro.
II y. 1957 ž. 29; 57 ž/31; 57 ž/5; 57 ž/7 | Šis seminarų metu
buvo naqzinijamas priezybėis uenybėis ir kovos dešnis. Refektu teko
suošt drg. Terleckui ir man, nes seminarai vyko dviem grupėm.
IV y. seminaro metu, išklavnie ref. teme „Prieštai-

Bendramokslės B. Svetlauskaitės skundikiško pareiškimo KGB saugumui pabaigoje rašoma:
„Po šio seminaro, gavęs stiprų apkirtį, drg. Terleckas vengė išstoti, vengė pareikšti savo nuomonę,
nors nuo klaidingų pažiūrų ir neatsisakė.“ (Parašas; datos nėra)

160
 rašymai soc. visuomenėje ir keliai jiems išvaduoti" dr. Terleckas iš-
 stojo su provokaciniais klausimais, vieniškai panašūs kritikos ir sovietiš-
 kos veiksmų, palyginamosios su sovietizacija. Dr. Terleckas nuo-
 monė, jei ir yra galima kritika, tai tik kritika iš mūšaus, t.y. pati-
 mos kritikuojamos asmenų, stovinčių tarptautinio atvirumo žemiau
 kritikuotojų. Kritikas iš apodios neįsi motyvodamas tuo, kad
 jam pačiam telko smarkiai autentiški patirtiniai įsitikinimai. So-
 ciali nuomoni, kad dr. Terleckas vieniškai neįsipažinti ar nenori
 įsipažinti su šia kritika ir kas sovietiška.

Toliau dr. Terleckas neįsipažinti su šiuo part. sur. tarp-
 niais, būtent: neįsi soc. revoliucijos galimybės neįsipažinti būdu.
 Jo nuomone tarpimas, kad soc. revoliucija dabartinėm sąlygom
 gali vykti ir neįsipažinti kelio patvirtina etas menševikus bei opor-
 tunistus linijos teisingumą. Revoliucija neįsipažinti būdu tai tik
 reforme.

Šio gr. seminaro metu dr. Terleckas pasiskaitė
 savo referatą, kuris iš pagrindų prieštaravo marksizmo-leninizmo
 mokslui pagrindams. Šio vieno pagrindinio klausimo referate dr.
 Terleckas nenušvietė teisingai, išsivadant iš marksizmo-leninizmo pa-
 ziejis. Įabrėžė, kad Stalinas, Berelinas, Leninas jam nie-
 autoritetais, kad kiekvienas priivalo turėti savo nuomonę. Sta-
 lizmas-leninizmas - tai Stalinas, Berelinas, Lenino nuomoni,
 kurios, kaip ir kitų žmonių, gali būti klaidingos ir todėl ne-
 gali būti priimtamos kitoms asmenims. Šis straipsnis kritikas
 dr. Terleckas atsakė, kad jis puikiai žino, kaip reikia kalbi.

ti epäonnias metsä, bet dobaa jis nui iskehti vias tuos mo-¹⁶¹
mentus se kunnias neustinle, nes eia ypa ne instituto suolas,
o Mosklo akademija kur emonis privato patys protauti, su-
nidangti savo nuomone is jis paskelbt. Ohitimus resistinis
is dialektinis materialismo pozejis charakterizavo kaip netviejimas
savos nuomoneis.

Do to, dyp. Suleekas netisingai suprato dialek-
tykus esmę; šalies vadovaujančius organus vilko, apibūdino,
kaip absolutaus monarcho diktatūra.

Do šio seminario, garss stiprus atkritis, dyp. Suleekas
rengi isstoti, rengi visai pareiktis savo nuomone,
nors nuo klaidingus poeiznis is neoterike

Sveiklauskaitė

žalia, todėl sukeldavo kartuli, bet kas mėnesį gaudavau 5 kg maisto iš namų, daugiausia lydytų lašinių, sviesto, sūrio.

Buvo rūpinamasi kalinių higiena – kas 10 dienų plaudavo mūsų drabužius, keisdavo patalynę. Lovos buvo spyruoklinės. Čiužinys apklojamas balta paklode, tokia pat apsiklodavome. O ant viršaus – vilnonė antklodė. Tik pagalvė vatos prikimšta.

Mane vargino tik mintys apie Elytės sveikatą. Ji skųsdavosi širdimi, bijojo gimdy-mo komplikacijų. Turėjo gimdyti apie sausio vidurį – Žilviną ar Živilę. Tačiau tardyto-jas Pilelis į mano klausimą apie žmonos sveikatą nieko negalėdavo pasakyti. Niekada neužmiršiu Naujųjų metų išvakarių. Už grotuoto kalėjimo lango girdėti skubančiųjų pasitikti didelės šventės žingsniai. Iš kažkur girdėti laikrodžio dūžiai. Suskaičiuojam 11 dūžių. O 12-ojo negirdėti. Nutilus praeivių žingsniams, manome, kad jau atėjo 1958-ieji. Apsikabinę su Vitu sveikiname vienas kitą su Naujaisiais metais, linkime, kad kitus, 1959-uosius, švęstume laisvėje, aišku, sovietinėje. Norime tikėti, kad teismas tiek Vitą, tiek ir mane išteisins. Juk dešimtys tūkstančių politinių kalinių, turėjusių net po 25 metus konclagerių bausmės, po XX kompartijos suvažiavimo buvo paleisti. O mūsų „nusikaltimai“ palyginti vaikiški...

Sunkiausios dienos kalėjime yra šventadieniai. Tada itin slegia tylą. Vokiečių oku-pacijos metais buvau skaitęs 1940–1941 m. kalintųjų atsiminimus. Vieną kitą tų atsi-minimų knygą esu perskaitęs ir vėliau. Ten buvo aiškinama, kad kuo toliau, tuo labiau kalinį slegia keturios kalėjimo sienos.

Švenčionių kalėjime mūsų kameroje būdavo vidutiniškai 35 kaliniai. Vykdavo tarp jų įvairūs pokalbiai, dalijimasis prisiminimais. Išsigalvodavome įvairiausių „žai-dimų“, kurie nors kelioms minutėms atitraukdavo nuo tikrovės, leisdavo užmiršti dėl mūsų kenčiančius artimuosius, o mes čia tik dviese. Viską spėjom išsipasakoti apie okupantų siautėjimą kiekvienas savo apylinkėse, apie studijas, aš – apie darbą banke ir kitur, apie A. Bičkausko teismą ir t. t. Ir pajutom, kad kas dieną vis labiau slegia mus keturios kalėjimo sienos. Vis dažniau kviečiu Vitą „pasivaikščioti po „Brodvėjų“ ir ty-liai padainuoti.

Didžiausia šventė mums – pirtis. Bet toji būna tik kas 10 dienų. Dušas nuplauna kūno prakaitą, pagreitina kraujo apytaką. Bent vieną dieną nejauti sienų spaudimo. O paskui vėl slegia. Pradedi pykti ant V. Laugalio už kvailą elgesį per tardymą, už

nesirūpinimą jo vaizduotėje įtrauktų į „Nacionalinį frontą“ narių likimu, už plepėjimą, už tardymo protokolų pasirašinėjimą jų net neperskaičius.

Gyvenimą pajvairina tardymai. Bet jų bijau. Žinoma, naujų įkalčių man nesuras, nes tiek Laugalis, tiek Semėnas, ką žinojo, tą jau pasakė. Tačiau į Pilelio kabinetą įeinu įsitempęs, bijau ant jo stalo pamatyti sukrautas savo dienoraščio knygas arba iškviestą liudininką, kuriam girdint ne vieną kartą keikiau tą normalaus žmogaus protu nesuvokiamą milijonų prakeiktą valdžią, praliejusią jūras kraujo. Įtampa atslūgsta suvokus, kad jokių naujų įkalčių prieš mane čekistai neturi. Bet baimė, kad dienoraštį kada nors suras, juk jis paslėptas vos už keliasdešimties žingsnių, išlieka.

Tik vėliau sužinojau (iš pirmo Elytės laiško, gauto jau Lukiškėse), kad buto, kuriame buvo paslėptas dienoraštis, šeimininkas jai pasakė, jog pas jį yra dienoraštis. Elytė pavartė, bet namo neparsinešė paskaityti. Kad rašiau dienoraštį, Elytė žinojo, bet beveik niekada neduodavo jo perskaityti. Skubiai parašęs, skubėdavau paslėpti, nes čekistai kiekvieną minutę galėjo ateiti su kratos orderiu. Tas atsargumas gelbėjo mane.

Mano draugas greit gavo naują butą K. Požėlos (dab. Goštauto) gatvėje. Dienoraštį paslėpė savo rūsyje. Ieškodami ko nors maistui, vagys nuplėšė rūsio sandėliuko spyną, surado dienoraštį. Pamatę ant nemažos popierinės pakuotės didžiulį banko antspaudą, kuris dedamas ant svarbių dokumentų, vagys turbūt griebė ardyti paketą. Ir kaip jie nusivylė suvokę, kad čia tik dienoraščiai, kurių turinys jiems nerūpėjo.

Beje, niekas kitas neapkentė sovietinės valdžios labiau nei vagys, ne kartą pakliuvę į milicininkų ar tardytojų rankas. Juos žiauriai mušdavo, apgaudinėdavo, klastodavo jų bylas. Ne visus vagių nusikaltimus galėdavo įrodyti. O už tai nesulauksi greit paukštinimo tarnyboje. Tardytojai įkalbėdavo vagis prisimti kitų vagių nusikaltimus, už tai nešdavo jiems geresnio maisto ir net svaigalų. Didelius nusikaltimus prisiemusieji, gaudavo iš enkavedistų net narkotikų. Jie buvo įtikinti, kad BK 146 str. nenumato didesnės nei 5 metų bausmės, t. y. tik tiek, kiek gautų už savo pačių padarytą vagystę.

Iš kriminalinių kalinių esu girdėjęs, kad vienas vagis tiek prisiemė nusikaltimų, kad teismas, pripažinęs jį recidyvistu, atseikėjo tam narkomanui 10 metų darbų konclageryje. Tas vos neišprotėjęs. Protestuodamas paskelbęs kelių savaičių bado streiką.

Neteko girdėti, kad teismas būtų pakeitęs tą nuosprendį.

Prokurorai, tardytojai su kriminaliniais kaliniais išvis nesiskaitydavo, rengdavo

prieš juos įvairias provokacijas. Jauna prokurorė, negalėdama iš kalinio išgauti prisipažinimo, apsimetė įsimylėjusi jį. Tas patikėjęs pateikė jai raštu savo kriminalinę išpažintį. Įsimylėjęlis gavęs didelę bausmę, vos tik įkalintas pasikorė...

1974 m. vagys Vilniaus kalėjime išgelbėjo mane nuo penkerių metų lagerio darbų: nedavė melagingų parodymų prieš mane. Ta prasme jie padoresni už čekistus.

Sausio 31 d. nuvežtas į Krivasalį teiravausi namiškių apie Elytės sveikatą, klausiau, ar laimingai ji pagimdė. Nors ji sausio 28 d. pagimdė sūnų, bet apie tai jiems dar niekas nebuvo pranešęs.

O jaunesniajam leitenantui Pileliui buvo „iš aukščiau“ įsakyta nekviesti manęs į tardymą. Jis turėjo „padirbėti“ su agentais A. Griška ir J. Macevičiumi. Pilelis vasario 13 d. tardė A. Grišką, o vasario 14 d. – R. Vencevičių. Tų draugiškų pokalbių jokiū būdu negalima vadinti tardymu. Tai buvo pasitarimai tarp tardytojo ir KGB agentų, kaip mane didesniu okupacinės valdžios priešu padaryti.

Pilelis iškvietė mane vasario viduryje. Ne tardyti, pranešti, kad žmona prieš porą savaitių pagimdė sūnų, jam davė Gintauto vardą. Mintyse susimąščiau, kodėl Gintauto, bet ne Žilvino, kaip buvome susitarę? Tai pastebėjęs Pilelis: „O kodėl nepatenkintas vardu? Juk šis vardas patriotiškas.“ Į tai atsakiau: „Girdėjau, jūs savo sūnui taip pat davėte patriotišką vardą – Gediminas.“ Nustebau pamatęs Pilelį išraudusį. Aš: „Matot, kaip sutrikote. O jeigu aš suklystu pasakodamas, tuoj tą klaidą užrašote į protokolą.“

Sugrįžęs labai džiaugiausi, kad Elytė laimingai pagimdė. Ir sūnaus vardas gražus, net gražesnis už Žilviną.

Pusanтро mėnesio mane paliko ramybėje – netardė, kadangi V. Laugalis pasirašydavo protokolus neskaitęs, ką parašė kapitonas Klopovas savo sunkiai įskaitomu braižu. Tačiau nuo kovo 16 d. mus su Vitu kurį laiką kalėjimo sienos mažiau slėgė – tą dieną į kamerą įleido su maišeliu ant pečių aukštą, simpatišką jaunuolį, iš kurio veido trykštė tryško jaunystė. Prisistatė esąs Algis Susnys, Kauno veterinarijos akademijos I kurso studentas nuo Pumpėnų. Esąs suimtas už pagrindinės organizacijos sukūrimą dar vidurinėje mokykloje ir trispalvės iškėlimą š. m. vasario 16 d. ant aukščiausio Petrašiūnų elektrinės kamino. Pas jį radę karišką šautuvą. Pasakojaš tik tai, kas KGB jau žinoma.

Vėliavą pasiuvusi Pandėlio mokyklos moksleivė Nijolė Gaškaitė. Algis itin žavėjosi šios mergaitės drąsa, jos elgesiu per tardymą. Pasakojo ir apie devyniolikmetį

Petrą Plumpą. Vyriausias jo brolis žuvęs partizaninėje kovoje, antrasis lageryje atliekamas bausmę už partizaninį pasipriešinimą. Garsas apie trispalvės iškėlimą pasklido po visą Lietuvą, nes čekistai ilgai negalėję jos nuimti. Stebino labai pakili Susnio nuotaika dėl to, kad jiems per trumpą laiką pavyko tiek daug nuveikti: išleisti pagrindinį žurnalėlį, išspausdinti ir paskleisti po Lietuvą daug antisovietinių lapelių, iškelti trispalvę ir per tardymą drąsiai elgtis. Nė vienas iš suimtųjų (o jų buvo apie 10) nesigailėjo dėl padarytų „nusikaltimų“, nepataikavo tardytojams ir privertė čekistinę valdžią suvokti, kad, nutilus partizaninei kovai, prasideda nauja ir ne mažiau pavojinga neginkluota politinė kova. Visi naujai suimtieji tikėjosi griežtų bausmių. Vėliau sužinojome, jog P. Plumpa buvo nuteistas 7 metams laisvės atėmimo, A. Susnys – 8, N. Gaškaitė – 7 metams, Bičiūnas gavo ar ne 6 metus. Su visais jais yra tekę vėliau susitikti.

Kai 1964 m. man grėsė naujas areštas, daug kas nedrįso aplankyti bijodami įtariamų, o Bičiūnas dažnai aplankydavo. Jo patarimai, moralinė pagalba daug man padėjo. Mintis, kad už kalėjimo sienų kova tęsiama (ir gerokai rimtesnė negu „Nacionalinis liaudies frontas“), pakėlė mūsų su Vitu nuotaiką. Iki tol net grožinės literatūros beveik negalėdavau skaityti, o vėliau kasdien perskaitydavau po kelis šimtus puslapių (laikraščių neduodavo skaityti). Atrodydavo, kad trise ar keturiese geri bičiuliai galėtų me išverti ir ilgesnį kalinimą.

Bet pamažu vėl pradėjo sienos slėgti... Visi trys gražiai sugyvenome ir nesulaukėme tokio momento, kai kaliniai pradeda vieni kitų neapkęsti.

Tačiau balandžio 22 d. atsivėrė „karmuška“ ir pasigirdo prižiūrėtojo įsakymas Algiui ir Vitui susiruošti su savo daiktais į kitą kamerą. Kada ir kur susitiksimė? Buvome susitarę susitikti lygiai po 10 metų – 1968 m. kovo 16 d. 9 val. Gedimino pilies kalne. Tikėjomės, kad ir Algiukas negaus didesnės bausmės negu 10 metų, todėl tada visi jau būsimė ne už grotų. Deja, nors visi trys buvome Lietuvoje, po 10 metų į tą susitikimą atėjau tik aš vienas.

Buvo gražus nešaltas kovo rytas. Smulkios snaigės krito iš dangaus. Nepajutau, kaip kelios sūrios ašaros nuriedėjo veidu... Buvau teisus, tikindamas Vitą, kad kuo toliau, tuo labiau mažės buvusių „amžinų“ draugų skaičius.

Pažintis su Aleksandru Markevičiumi-Markaičiu – ūgio ir dvasios milžinu

Taigi grįžkime į 1958 m. balandžio 22 d. Bene tą vakarą prasivėrus „karmuškos“ langeliui, mane pašaukė kokių 50 metų moteris, ji prieš kurį laiką buvo priėmusi iš manęs plauti baltinius. Moteris pasakė, kad prižiūrėtojai pietauja, o ji pati nesanti kriminalinė kalinė, aptarnaujanti politinius kalinius. Ji – laisvai samdoma darbuotoja. Ryte ateinanti į darbą, o po 8 valandų išeinanti. Ji man nesiūlė jokios paslaugos. Aš pats paprašiau ją perduoti laišką mano žmonai. Pagalvojusi sutiko. Nuvyko į Nemenčinės plentą, kur gyvena Elytė su Vilyte ir Gintautėliu (mane areštavus, valdžia leido jiems aspirantų bendrabutyje pagyventi tik iki balandžio 1 d.). Po kelių dienų toji moteris atnešė laiškėlį nuo Elytės. Iš mano laiško Elytė suvokė, kad ta poniute aš nepasitikiu. Todėl savo laiške ji džiaugėsi tik vaikų sveikata ir tuo, kad mažasis Gintautėlis labai gerai miega. Be to, kad mūsų buvę draugai bijo ją aplankyti.

Moteris guodė mane, kad turiu labai gražią jauną žmoną ir du gražius vaikučius ir todėl turėčiau jaustis laimingas. Greičiausiai prašiau Elytę, kad ji tai „geradarei“ atsilpygintų. Po trejų metų Elytė pasakojo, kad norėjusi duoti jai pinigų. Tačiau toji griežtai atsisakiusi. Ji paprašė, kad žmonos laišką tuoj pat sunaikinčiau. Jos prašymą, aišku, įvykdžiau...

Po kurio laiko ji, atsidariusi „karmuška“, vėl užkalbino mane. Paklausiau, ar mano draugai Vitas ir Algis sėdi vieni du. Paprašiau ir jiems perduoti laiškėlį. Toji sutiko. Parašiau jiems labai ilgą laišką. Bet atsakymo negavau. Vėliau iš Vito sužinojau, kad jokio laiško iš manęs jie su Algiu negavę...

Vitą ir Algį iškėlus į kitą kamara, visą savaitę buvau vienas! O paskui sulaukiau draugo, kuris po poros savaičių man pasakė: „Antanai, tau su manim sunku...“ Per daug nesigyniau. Tai pasakė man labai idealus žmogus, ūgiu už mane dar aukštesnis, barzda apaugęs akiniuotas jėzuitas Aleksandras Markevičius-Markaitis, tris aukštąsias mokyklas baigęs, iš kurių dvi užsienyje, rodos, vieną Olandijoje, o kitą – Vokietijoje. Galiu klysti. Žinau, kad vienoje buvo dėstoma prancūziškai, o kitoje – vokiškai. Kadangi kilęs iš Jonavos apylinkių, gerai kalbą ir rusiškai, ir lenkiškai, filosofas, teologas, pasaulinės literatūros žinovas. Būti su juo man buvo didžiulė kančia. Ryte jis ko nors paklausdavo. Sulaukęs atsakymo, Aleksandras prašydavo mane nutilti – jo smegenys tiek išsvargintos, kad daugiau kaip 10–15 minučių kalbėti arba kito žmogaus klausytis ji negalįs. Bijąs gauti nervinį šoką. Tai pasakęs, vandeniui susišlapinęs rankšluostį ir juo apsvyniojęs viršugalvį, Aleksandras atsigula aukštieilninkas ir guli iki pietų. Dažnai nė pietų nevalgo, neina pusvalandžiui ar valandai (tiek skiria valdžia medinėje dėžėje) pasivaikščioti. Gavęs siuntinį (juos siunčia jam mylima moteris arba kitos vienuolės) viskuo dalijasi, nors ir aš pats nesu alkanas.

Dažnai Aleksandrą apima nežinia iš kur atklydęs baimės jausmas. Jis pradeda verkti: „Antanai, aš labai bijau, kad neišsikviestų manęs čekistas Martavičius. Su tokia sveikata šiandien tokio mušimo neištverčiau.“

Kiek galiu, guodžiu nelaimingą kameros draugą. Bet dažnai mano paguoda niekuo nepadeda.

Kartais neblogai išsimiegojęs Aleksandras pasakodavo apie savo šeimos gyvenimą. Užaugę jie trys broliai ir bene viena sesuo. Jaunesnysis brolis Klemas į LKP įstojęs turėdamas vos 18 metų, 1934–1940 m. kalėjo Raseinių kalėjime. 1948–1950 m. buvo paskirtas LKP (b) Vilkaviškio apskrities I sekretoriumi. Kai Aleksandras kalėjo su manimi, Klemas studijavo aukštojoje partinėje mokykloje. Aleksandras, baigęs užsienyje mokslus, grįžo dirbti Dievui ir Tėvynei. Čia įsimylėjo merginą, su kuria rengėsi sukurti šeimą. Tačiau likimas pareikalavo iš dviejų dorų, bet be galo naivių idealistų didelės beprasmės aukos (gal aš tos aukos prasmės nesuprantu). Kai 1940 m. jie mėgino pabėgti į Vokietiją, buvo sugauti ir uždaryti į Kauno kalėjimą. Kalėjime jie prisiekė vienas kitam: jeigu Dievas išgelbės juos iš šio Kaune įrengto pragaro, jis duos vienuolio įžadus, o ji – vienuolės.

1941 m. birželio 23 d. jie buvo sukilėlių išvaduoti iš Kauno kalėjimo. Aleksandras įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą, abu davė vienuolių įžadus. Aleksandras studijuodamas teologiją dėstė fakultete.

1944 m. tikrai reikėjo abiem bėgti į Vakarus, bet jie liko Kaune. 1949 m. Aleksandras buvo Švenčionių bažnyčios kunigas jėzuitas. Kai buvo pradėta versti gimnazistus stoti į komjaunimą, Aleksandras pabandė protestuoti. Nuteisė jį 10 metų lagerio darbų ir išvežė į Kolymą miško kirsti, nors niekada iki tol nebuvo pjūklo rankose laikęs. Įsivaizduoju, kiek jam per 7 metus teko iškentėti.

Sugrįžęs į Lietuvą, Aleksandras neturėjo gerų draugų, kurie tą naivų kaip vaiką kunigą būtų apsaugoję nuo kovos su okupantais. Čekistai pasiuntė pas jį provokatorių. Aleksandras parašė kažkokią religinę knygelę, vėl buvo areštuotas ir nuteistas, rodos, septyneriems metams. Grįžo išvis palaužtos sveikatos.

Per 1982 m. Kalėdas patekęs į Kolymą, gavau iš Aleksandro laiškutį. Mano tremtis Kolymoje tais metais buvo daug lengvesnė negu tada, kai jis, katorgininkas, ten kirto mišką. Aleksandras kartais parašydavo man trumpą laiškutį. Tokį patį trumpą pasiųsdavau ir jam. Ne kartą rašė, kad aukodamas šv. Mišias visada prisimenąs mane. Mano motinos, senelės, žmonos, vaikų ir Aleksandro maldos tikrai lengvino mano gyvenimą. Tai ypač suvokiau 1982 m. Kūčių vakarą Seimčano kalėjime.

Žinodamas, kad jo ir mano teismo diena artėja, Aleksandras atliko man savotišką išpažintį, aišku, su ašaromis akyse. Jis kalbėjo man panašius žodžius: „Antanai, tau galiu prisiekti, kad aš niekada nesulaužiau vienuolio įžadų. Bet aš seniai suvokiau, kad abu padarėm (vienuolės vardo, rodos, jis niekada neištarė arba aš užmiršau jį) didelę klaidą, kad įsimylėję nesukūrėm katalikiškos šeimos.“

Čekistė ir toliau nesiliovė manęs provokavusi. Per ją parašiau Elytei dar vieną laišką. Gavau ir nuo jos. Tai pastebėjo ir Aleksandras. O kaip jis apsidžiaugė, kad aš turiu laimę susirašinėti su žmona. Nesuvokė Aleksandras, kad čekistai nori išprovokuoti mane, kad mūsų susirašinėjimą galėtų panaudoti teisme. Paaiškinau jam savo įtarimus... Galėjo būti, kad jie norėjo išprovokuoti ir Aleksandrą. Bet tai tik mano prielaida.

O mano bylos kurpimas tęsėsi. Buvo apklausta daug liudytojų, net Elytė, o brolis Jonas iškviestas iš Krivasalio. Buvo apklausti aspirantai, Ekonomikos instituto mokslo

darbuotojai. Čekistų pykčiui, nė vienas iš jų nedavė prieš mane tokių parodymų, kurių jiems reikėjo.

Bylą skaitydamas džiaugiausi, kad net daugelis komunistų dorai elgėsi. Itin džiuginano buvusio mano tiesioginio vadovo, banko Vilniaus miesto valdybos viršininko Jono Rotomskio atsiųsta charakteristika. Buvau kažkieno suklaidintas, kad Albertas Knyva parašė blogą charakteristiką. Netiesa! Atsiuntė puikią charakteristiką ir Ekonomikos instituto direktorius Kazimieras Meškauskas. Mane gynė aspirantai Juvencijus Lapė, Antanas Balašaitis, Juozas Bagdonavičius, Instituto mokslo darbuotojai – Aleksandras Vengrys, Alfonsas Skupeika...

Štai Boliaus Poškaus (būsimasis SSRS žemės ūkio akademijos narys) parodymai: „Iš Terlecko aš negirdėjau jokių antitarybinių pasisakymų.“ Banko darbuotojas Alfonsas Andriuškevičius taip pat panašiai liudijo. Buvo iškviestas liudyti net aukštesniame Prekybos technikumui kurse besimokęs Algirdas Vitkūnas, kurį gal kartą sutikęs gatvėje persimečiau keletu žodžių. Pilelis negalėjo neužrašyti tokių jo žodžių: „Mokiausi kartu Prekybos technikumė. Jokių jo antitarybinių kalbų negirdėjau.“ Buvo iškviestas liudytoju Aleksandras Šešelgis, net neprisiminiau su juo bendravęs, jis taip pat liudijo mano naudai.

Balandžio 3 d. Pilelis apklausė buvusią mano viršininkę, banko Dzeržinskio skyriaus vadovę Aną Fedotovą. Ir toji apie mane nieko blogo nepasakė. Tik savo draugei, specialiojo skyriaus inspektorei M. Šelechovai „kaip paslaptį“ patikėjo, kad Terleckas jai sakęs: „Kovojau ir kovosiu tiek prieš kapitalistinę, tiek ir prieš komunistinę eksploataciją.“ Dėl to buvo net surengta akistata tarp dviejų moterų. . .

Kpt. Klopovas stengėsi kuo dažniau tardyti Laugalį ir KGB patikėtinius Grišką ir Macevičių. Balandžio 4 d. atvestas į jo kabinetą radau Pilelį ir Grišką. Suvokiau, kad bus akistata su juo! Kaltinimai tie patys: Terleckas nepripažino kritikos ir savikritikos svarbos sovietinėje visuomenėje, neigė marksizmo-leninizmo klasikų autoritetą. O ką neigiamo kalbėdavau apie „klasiką“ Staliną, savaiame aišku, nutylėjo.

Tą pačią dieną akistata su S. Ir ši kaltino mane tuo pačiu. Dar netikėdamas, kad ji tiek pagedusi, Pileliui sąmoningai nuėjus kažko ieškoti seife, parodžiau jai ženklą, kad ji greičiausiai išprotėjusi. Susiieškojusi Elytę ji prisipažino, kad buvo su manimi akistatoje. Iš mano elgesio supratusi, jog mane tardytojai išvedė iš proto...

Balandžio 9 d. Pilelis netikėtai parašė nutarimą skirti man psichiatrinę ekspertizę. Man jis aiškino, kad šios procedūros reikia todėl, jog aš per tardymus elgiuosi „keis-tokai“.

Štai nuostabi ištrauka iš jaunesniojo leitenanto Pilelio nutarimo:

<...> 2. *Ekspertizės išrišimui pastatyti sekančius klausimus:*

a) *ar serga Terleckas dabartiniu metu kokia nors psichine liga;*

b) *ar sirgo Terleckas psichine liga nusikaltimo įvykdymo metu ir ar buvo jis tuomet pakaltinamas.*

Ekspertizė buvo pavesta netoliese LSSR sveikatos apsaugos ministerijoje dirbu-siam psichiatruvi J. Gutmanui. Tardytojo kabinete mane apžiūrėjęs gydytojas pada-rė tokią išvadą: „Tikrinamasis orientuojasi laike ir vietoje. Supranta savo dabartinę padėtį ir savo suėmimo priežastį. Atmintis ir galvosena be patologiinių sutrikimų. Kalba nuosekli. Kliedėjimo idėjų nepasireiškia. Terleckas psichine liga neserga. Pa-kaltinamas.“

Skaitydamas bylą radau abiejų dėstytojų – Griškos ir Macevičiaus – parodymus, kuriuose be galo nustebino mokslų kandidatų bukumas, nuovokos stoka ir net sa-votiškas didžiavimasis tuo. Argi egzaminatoriui A. Griškai reikėjo prisipažinti, kad abu dėstytojai iš anksto buvo nusprendę per egzaminą mane sukirsti: „Pavasariį aš neabejojau, kad Terleckas egzamino neišlaikys.“ Kodėl? Negi tik todėl, kad „Terlecko prieš egzaminą nekonsultavau, nes aš tada laiko neturėjau“. Vadinas, buvau nuėjęs pas dėstytoją konsultacijos, bet jis atsisakė man išaiškinti, kodėl „kritika ir savikritika yra visuomenės vystymosi variklis“ ir kitokią marksizmo-leninizmo „išmintį“.

J. Macevičius vis dėlto gudresnis už savo kolegą: „Į egzaminą Terleckas atėjo ne-pasiruošęs, į klausimus atsakinėjo absurdiškai, pastatėme dvejetą. Po to jis neišlaikė ir politinės ekonomijos egzaminų.“ Užmiršo tik pridurti, kad Terlecką deramai egzami-navo profesorius D. Budrys ir du jokių mokslinių laipsnių neturintieji.

Mūsų bylą tardytojai baigė (jų terminologija – „uždarė“) 1958 m. balandžio 24 d. Dėl įdomumo pateikiu, kiek kartų buvom tardyti:

1. K. Skebėra – 33 kartus;
2. S. Stungurys – 19;
3. J. Semėnas – 17;

4. V. Laugalis – 19;
5. A. Zvicevičius – 17;
6. V. Girdzijauskas – 27;
7. P. Girdzijauskas – 29;
8. V. Ardžiūnas – 32;
9. R. Masiulionis – 14;
10. V. Petkus – 28;
11. A. Terleckas – 17.

Buvo apklaustas net 71 liudytojas, įvyko 23 akistatos. Duomenys apie suimtųjų apklausas paimti iš kovo 25 d. ataskaitos. Per likusį mėnesį dalis suimtųjų dar buvo tardomi kokiam nors „faktui patikslinti“...

Bylos uždarymui buvau iškvietas pas tardymo skyriaus viršininką papulkininkį E. Kisminą. Kam jis mane iškvietė? Įtikinti, už kokią kaltę buvau suimtas ir už ką būsiu nuteistas: „Jūs prisimenate Tauro bendrabutį, iš kurio lango ruošėtės šaudyti į draugo Paleckio namą?“ Išgirdęs atsakymą, kad prisimenu, papulkininkis šypsodamasis su giliu pasitenkinimu išdrožė: „Ateityje žinokite, kad mes niekada nieko neužmirštame.“ Vadinasi, turėjau suvokti, už ką esu suimtas ir kodėl su tokiu įniršiu sulipdė man baudžiamąją bylą.

Prabėgus nuo 1957 m. Kūčių net 22 metams, vėl buvau suimtas ir uždarytas į tą patį KGB kalėjimą ir tardomas tuose pačiuose kabinetuose. Iš čekistų radau tą patį kalėjimo viršininką Kazimierą Petrauską ir tą patį dorą prižiūrėtoją Stepaną. Tarp mūsų penkių tardytojų buvo ir Pilelis, „išaugęs“ iki majoro. Tačiau jam nebuvo leista tardyti manęs. Tardymo skyriui tebevadovavo pulkininkas E. Kisminas...

Reikia pripažinti, kad Pilelis įvykdė visus mano priešteisminius prašymus, o svarbiausia, pranešė žmonai Elytei, jog prašau suieškoti mano 32 puslapių referatą apie kritiką ir savikritiką, kurį esu perskaitęs viename filosofijos seminare. Pranešimas buvo žodis į žodį nurašytas nuo vadovėlių. Daugumos liudytojų parodymai ir tas referatas išgelbėjo mane nuo daug didesnės bausmės.

Tačiau vieno prašymo vis dėlto Pilelis neįvykdė – gegužės 21 d. parašiau oficialų prašymą leisti man susipažinti su visa byla, kurios dėl ligos neturėjau jėgų perskaityti. Iš 9 tomų perverčiau gal tik trejetą.

Daugelis komunistų nedavė tokių parodymų, kokių iš jų reikalavo KGB.

Pvz., 1958 m. balandžio 11 d. Aleksandras Vengrys kapitoną Klopovą tiki-
no (pateikiu originalo kalba): „Из бесед с Терleckасом я лично не видел в нем
человека, настроенного против советской власти или в СССР существующего
государственного строя в целом. Он слабо знал теорию марксизма–ленинизма
в ряде вопросов и иногда обращался ко мне с разъяснением“ – „Pokalbiuose su
Terlecku aš asmeniškai nejutau nusiteikimo prieš SSRS santvarką. Jis nelabai išmanė
marksizmo-leninizmo teoriją ir todėl kartais kreipdavosi į mane, prašydamas paaiš-
kinimų.“

Tada man atrodė, kad Vengrys (būsimas profesorius) yra prosovietinių įsitikini-
mų žmogus, į mane žiūrintis šiek tiek iš aukšto. Todėl nebuvom su juo draugai. Tačiau
jo parodymai daugiausia man padėjo, o Klopovas neišdrįso aspiranto komunisto pa-
rodymų klastoti.

Iš visų aspirantų bene tik viena B. S. čekistams apie mane šnekėjo itin nedorai.
Gailiوسي neperskaitęs M. Arlausko parodymų prieš K. Skebėrą. Todėl laiku nedemas-
kavau, kai jis 1990 m. pretendavo tapti Lietuvos AT deputatu.

T

eisingiausias pasaulyje teismas

Laikas slinko labai lėtai, bet teismo diena artėjo. Skaitytojui gal bus sunku tai suprasti, bet visų savo teismų labai laukdavau. Nesitikėjau, kad ten pamatysiu Elytę ir net Vilytę, bet buvau išvargintas Aleksandro ligos, jo tylėjimo. Išsiilgau bendravimo. Nustebau sužinojęs, kad mūsų byloje net 11 kaltinamųjų, iš kurių pažįstu tik V. Laugalį, J. Semėną ir šiek tiek – V. Girdzijauską.

Įtariamaisiais buvo patraukta daug žmonių, tačiau keletui agentų ir keliolikai „nepakankamai kaltų“ bylos buvo nutrauktos. Iš jų prieš: Antaną Miškinį, kuris kalinamas konclageryje rašė antisovietinius eilėraščius. „Psalmių“ jis išsigynė, o tardytojai neįrodė, kad tai jo kūrinys; Aldoną Kondraškaitę, kuri susirašinėdama su V. Laugaliu „daleisdavo“ antisovietinių pastabų; Albertą Zalatorių, kuris paliko J. Semėnui perskaityti eilėraščių „Vivos plango...“, kurių esą V. Mykolaitis-Putinas parašęs vokiečių okupacijos metais; Juozą Gražulį, kuris konclageryje taip pat rašė antisovietinius eilėraščius, juos į Lietuvą persiųsdavo K. Skebėra; Gražiną Masiulionytę, kuri, K. Skebėros prašoma, perrašinėjo antisovietinius eilėraščius, ir dar keletą. Nutraukė bylas ir prieš šiuos KGB agentus: Juozą Titlių; Mykolą Arlauską; Danutę Reginą Pauraitę; per tardymą užverbuotą Algirdą Mačiūną, buvusį politinį kalinį.

Buvo pasklidusios kalbos, kad vienas iš 11 teisiamųjų neištvėrė kalinimo sąlygų ir tapo kameros „antimi“. Labai norėjom sužinoti „anties“ vardą ir pavardę. Tikėjomės, jog paaiškės skelbiant nuosprendį. Ką paleis iš teismo salės, tas ir bus „antinas“. Kažkas gaudavo pasimatymų su savo žmonomis. Net anoj pusėj grotų (žiūrint iš mūsų pusės) pasklido kalbos, kad kažkas iš mūsų tarnauja KGB, todėl turi teisę susirašinėti

su savo artimaisiais. Gal kam ir siūlė tokią nuolaidą, bet niekas po teismo nepasigyrė, korespondente tarp mano žmonos ir manęs čekistai pasirinko savo agentę, bet jiems nepavyko išprovokuoti manęs. Po teismo sužinojau, jog ant čekistų provokatorės Reginos Pauraitės kabliuko užkibo tokie patyūrė, kartą jau teisti ir kalinti vyrai – Viktoras Petkus ir Petras Girdzijauskas.

Bene 1958 m. birželio pradžioje buvau iškviestas pas tardytoją Pilelį, šis pateikė pasirašyti valdišką raštą, kad mūsų teismo procesas įvyks birželio 9–14 dienomis Aukščiausiojo teismo salėje Vrublevskio gatvėje. Paprašiau pranešti žmonai, kad ji atsiųstų man kostiumą ir batus, nes drabužiai, pusę metų voliojantis lovoje, susidėvėjo.

Greit ir Aleksandras Markaitis gavo pranešimą, kad jo teismas vyks Kaune kone tomis pačiomis dienomis. Mačiau, jog Aleksandras nelaukia teismo. Be galo buvo gaila to doro idealisto, ant kurio pečių Dievas užkrovė per sunkią naštą. Už ką? Dievo planai mums nežinomi. Mane įtikinti tuo, kad ką Dievas labiau myli, iš to reikalauja didesnės kančios, labai sunku.

Birželio 9 d. prižiūrėtojas apkirpo, nuskuto barzdą. Parengė sovietiniam pokyliui. Buvau labai pakilios nuotaikos. Apie nuosprendį išvis negalvojau. Buvo labai gaila Aleksandro. Klausėm vienas kitą, kada pasimatysime, ir išvis, ar pasimatysime? Guodžiau Aleksandrą, kad jis už tą knygą negaus didelės bausmės. Juk tai religinė, ne politinė knyga. Tad dar pasimatysime.

Mane iškvietė į teismą pirmąjį. Vyriskai atsibučiavęs su tuo ūgio ir dvasios milžinu, išėjau savo likimo sutikti. Taip jau išėjo, kad į teismo salę atvedė mane du kareiviai paskutinį. . . Kiek pamenu, be antrankių. Greit sužinojau, kad mūsų apsaugai skirti 22 kareiviai – kiekvienam po du ir keli MVD karininkai, mokantys lietuvių kalbą. Kareiviai nebuvo šiurkštūs, daug žmoniškesni už daugumą mūsų prižiūrėtojų.

Bendrabyliai buvo susodinti tokia tvarka, kokią numatė KGB viršininkai. Aš pasodintas netoli V. Laugalio. Tik neseniai sužinojau, kad netoli manęs sėdėjo tasai „antinas“, kuris teikė čekistams žinias, kaip elgiuosi, kaip vertinu teisminę komediją, tardytojus, kaip mokau elgtis V. Laugalį, kokiais žodžiais kritikuoju bendrabylių elgesį.

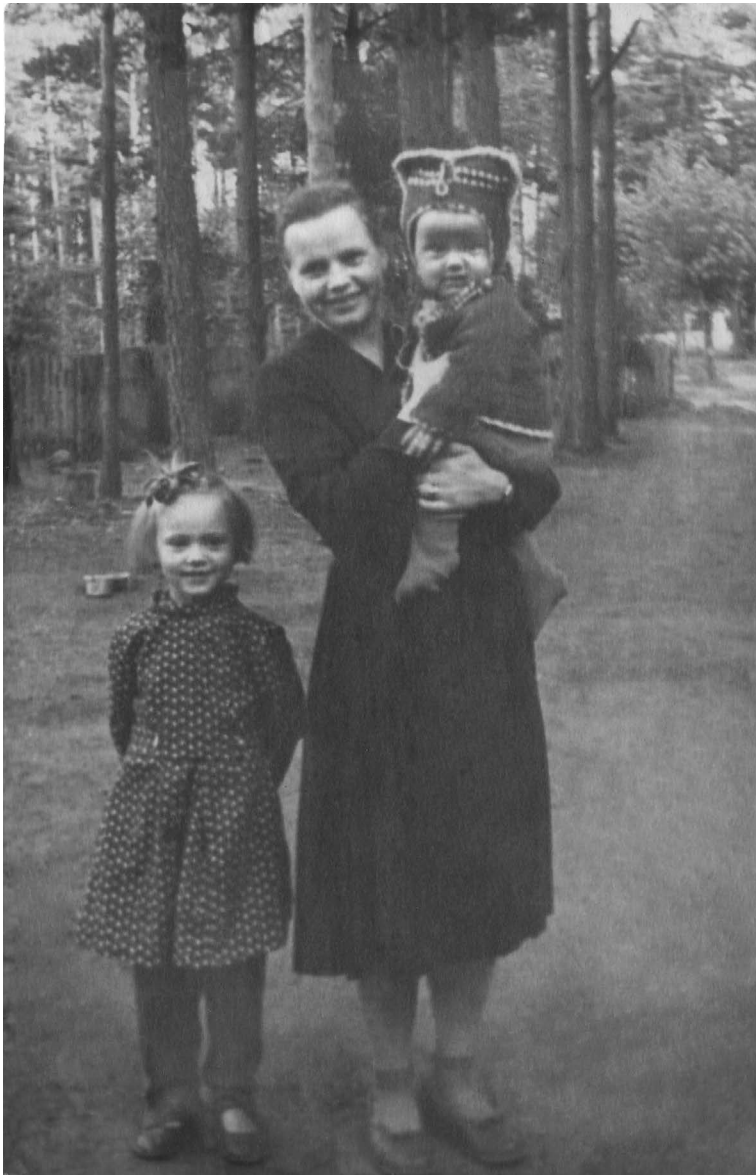
Vos privestas prie bendrabylių, garsiai paklausiau: „Kuris iš jūsų Petkus?“ Atsigręžęs stalalūpis jaunuolis atsakė: „Aš!“ Į tai aš: „Vyras! O kiti šūdai!“ Nebuvo laiko stebėti draugų reakcijos į mano tokį netaktą. Tai sukėlė ne tik manasis aukštaitiškias

charakteris, bet ir tai, kad 9 tomų bylą buvau ne perskaitęs, tik pervertęs.

Mano tokio „komplimento“ tikrai nebuvo vertas didelis ligonis ir inteligentas Albertas Zvicevičius, naivus, bet doras Romas Masiulionis, savo naivumu pakenkęs tik pats sau. Tardytojų pamokyti, kai kurie puolė vyriausiąjį iš mūsų, 53 metų K. Skebėrą, už tariamą jo pasisendinimą, melavimą pasakojant savo biografiją, už jo sumanymą vesti 27 metų studentę Šulgaitę. Tardytojams užteko įžūlumo tikinti S. Stungurį ir V. Girdzijauską, kad Skebėra meilinosi jų žmonoms. Jeigu norėjo vesti studentę, tai kodėl senis negalėjo merginti ir kitų? Žinoma, vėliau apie keletą bendrabylių teko pakeisti savo nuomonę į gerąją pusę. Pvz., su S. Stunguriu teko veikti pogrindyje. Jį laikiau (ir laikau) žmogumi, su kuriuo sutikčiau, anot posakio, į žvalgybą eiti. Stasys niekada nieko neišduos. Žinoma, nepritariu jo politinių pažiūrų evoliucijai ir polinkiui niekinti kai kuriuos dabartinius politikus.

Į teismo salę buvo įleistos ne tik žmonos, bet ir vaikai. Tik prasidėjus procesui, visus pašalinius išprašė. Elytė atrodė labai gražiai – visiškai ne tokia, kokią ją nupiešė per akistatą B. S. Tik ne iškart suvokiau, kokią mergaitę ji laiko ant kelių. Nesitikėjau, kad dukrelė per 6 mėnesius tiek užaugusi. Pro salės langus buvo matyti sulapoję medžiai, gatve vaikščiojantys žmonės. Tie vaizdai kėlė laisvės ilgesį. Bet įžengė „teisingiausias pasaulyje“ lietuviškai kalbantis teismas. Tai buvo aklas okupantų įrankis, išskyrus, žinoma, daugumą advokatų. Bet sovietiniame teisme advokatų balsui teisėjai ir prokurorai yra visiškai kurti.

Teisėjas pasirodė esąs neaukšto ūgio, kokių 50 metų, greičiausiai, poros vaikučių tėvas, kurių šviesia ateitimi besirūpindamas tapo Aukščiausiojo teismo teisėju ir uoliai vykdo okupantų valią. Iš veido matyti, kad jam visiškai nerūpi mūsų likimas. Teisėjas nesijaučia nusikaltęs savo Tėvynei. Juk prieš jį kaltinamųjų suoluose sėdinčių vienuolikos vyrų likimą jau senokai nulėmė Lubiankos generolai. Tą likimą gali pakoreguoti liudytojų parodymai arba pačių kvailas elgesys. Tegu žino jie, kad teismo salė nėra diskusijų klubas, ir laiko liežuvį už dantų. Juk šeši iš vienuolikos turi patirties – buvo kalinti. Pagal elgesį prokuroras Viktoras Galinaitis turi teisę šiek tiek pakoreguoti nuosprendį. Galinaitis jam, teisėjui, pasakys, kokią bausmę skirti teisiamesiems. Jis tik paskelbs nuosprendį, nė žodelio nuo savęs nepridėjęs. Tad ar jį galima laikyti nors truputį nusikaltusiu žmogiškumui, gimtajam kraštui ir tiems vienuolikai kvailių,

Kai mane suėmė, žmonai Elytei su vaikais buvo liepta išsikraustyti iš aspirantų bendrabučio. Ji grįžo į namą Nemenčinės pl. 68. Šią nuotrauką su kelių mėnesių sūnumi Gintautu ir ketverių metų dukra Vilija buvo ketinama nusiųsti man į kalėjimą

kurie išdrįso pakelti balsą prieš valstybę, kuri Hitlerio vadovaujamai Vokietijai sprandą sulaužė?

Jeigu teisėjas Jukna būtų sulaukęs 1990 m. kovo 11-osios, naujoji patriotine pasiskelbusi valdžia jo gal nebūtų palikusi sėdėti toje pačioje teisėjo kėdėje, bet buvusio sovietinio teisėjo vaikams būtų skyrusi kelis šimtus tūkstančių dolerių studijoms užsienio universitetuose. Žinau keletą panašių atvejų.

Deja, jei teisingai buvau informuotas, mūsų teisėjo likimas tragiškas – sumažėjęs politinių bylų, jis buvo priverstas teisti kriminalinius kalinius. Tų draugai teisėją, valtimi beplaukiojantį po ežerą, nužudė. Šią žinią išgirdęs nepajutau jokios piktdžiugos.

Iš visų mus teisusiųjų nedoriausias buvo prokuroras Viktoras Galinaitis. Kalbama, kad jis prieš karą buvo aktyvus šaulys. 1940 m. Lietuvoje „atkūrus Tarybų valdžią“, būdamas 29 metų jis tapo Vilkaviškio apskrities vykdomojo komiteto pirmininku ir kartu prokuratūros tardytoju, neturėdamas jokio teisinio išsilavinimo. 1941 m. pabėgęs į SSRS, po dvejų metų įstojo į VKP(b) eiles. 1950–1951 m. jau buvo Kauno srities prokuroras, nors tik 1952 m. baigė sąjunginį neakivaizdinį teisės institutą. Mus teisiant buvo ką tik paskirtas LTSR prokuroru (dabartiniais terminais – generaliniu prokuroru). Mirė sulaukęs 70 metų, pervargęs tarnaudamas okupantams.

Teismo tarėjais buvo kažkoks Garolis ir gerokai pagyvenusi draugė Bartkevičiūtė. Žmona Elytė nusamdė man advokatą Čepkų – labai dorą žmogų, puikų gynėją. Dorus advokatus turėjo V. Petkus ir K. Skebėra. Abiejų pavardžių neprisimenu. Pirmasis buvo lietuvis, o antrasis – žydas. Po mūsų iš šių trijų advokatų buvo atimta teisė dalyvauti „spec. bylose“, t. y. politiniuose teismuose. Tokia teisė buvo palikta tik partijos patikėtiniams, iš esmės – tik SSKP nariams. Tokių teisiamieji dažnai atsisakydavo pareikšdami, kad gana vieno prokuroro, todėl nereikia save advokatu vadinančio, bet iš tiesų antrojo prokuroro pareigas vykdančio valstybės pareigūno.

Teisėjas, perskaitęs kaltinamąją išvadą, paklausė visus iš eilės 11 kaltinamųjų, ar jie prisipažįsta esantys kalti. Beveik visi atsakė, kad neprisipažįsta. Tik K. Skebėra ir dar kažkuris savo kaltę pripažino „dalinai“. Žiūrėjau į Laugalį ir stebėjaisi, kad, tiek prikalbėjęs apie save ir draugus, nemato savo kaltės.

Stebino R. Masiulionio naivumas. Nei iš šio, nei iš to leptelėjo: „Man bet kokia valdžia gera, jeigu tik netrukdo rinkti kolekciją daiktų, turinčių meninę vertę.“ O kaip prie tų žodžių su didžiausia neapykanta prikibo Galinaitis: „Matai, jam gera ir fašistinė valdžia, jeigu ji netrukdo meninę vertę turinčią kolekciją rinkti, nesvarbu, kad tuo pačiu metu milijonus vaikų žudo.“

Jis buvo suimtas po kelių mėnesių mus areštavus. Žinojo, kad jam svarbiausias kaltinimas – kartu kalėjusių poetų A. Miškinio, Juozo Gražulio ir kitų eilėraščių persiuntimas iš Sibiro į Lietuvą. Reikėjo gintis, kad nežinojo, kokią literatūrą persiunčia. Juk jam perduodavo užklijuotuose paketuose. Už tai būtų gavęs ne daugiau kaip 3 metus bausmės.

Kvailokai elgėsi antrą kartą teisiamas* bene jauniausias ir labiausiai raštingas iš mūsų 25-metis Valentinas Ardžiūnas. Nuo jaunystės Valentinas sirgo tuberkulioziniu osteomielitu. Atsivėrė negyjančios žaizdos, per kurias nuolat išpūliuodavo kaulo gabaliukų. Viena jo koja sutrumpėjo... Kažkur jis rašęs ar kalbėjęs, kad labai neapkenčia rusų tautos. Tai buvo pagarsinta teisme, o tarėja Bartkevičiūtė, norėdama jam padėti, paklausė: „Ar, teisiamasis pilieti Ardžiūnai, neapkenčiate visos rusų tautos, ar tik kokio nors pavienio ruso, kuris jums padarė kokią skriaudą?“ Tas nė sekundės negalvojęs išpyškino: „Neapkenčiu visos rusų tautos.“ Mačiau, kaip paširpo tarėja, išgirdusi tokius žodžius, ir kaip įniršo prokuroras. Man buvo gaila kalboms labai gabaus žmogaus, kuris savo leptelėjimu užsidirbo papildomą bausmę. Būtų gavęs ne daugiau kaip 3 metus, tiek gavo kartu su juo Sibire kalėjęs P. Girdzijauskas.

Geriausiai elgėsi V. Petkus, broliai Girdzijauskai. S. Stungurys smerkė K. Skebėrą už tai, kad tas jų akyse vaidino didelį veikėją, nors toks nebuvo. Ar tai jau didelis nusikaltimas? 8 metus žmogus iškalėjo, nieko neišdavė, neapkalbėjo, sugrįžęs į Vilnių, dirbdamas Dailės institute pozuotoju, platino tarp studentų ir dėstytojų literatūrą, tiesą, pasakojančią apie žiaurų komunistų elgesį po Spalio perversmo, mokė studentiją Lietuvos istorijos ir t. t. Buvo prastai apsirengęs, gautą rublį už pozavimą išleisdavo knygoms. Ir išvis ar galima priešų akivaizdoje pulti būsimus konclagerių vergus, nors

* Pirmąsyk pateko 1951 m. būdamas septyniolikos už partizanų nuotraukas, kurios MGB atrodė labai grėšmingos. Grupę Prienų gimnazistų į lagerį nusiuntė be teismo „osoboje soveščianije“ („ypatingasis pasitarimas“ – „trojka“).

jie kartais tau pasirodo esą nelabai patrauklūs. Tik vienas V. Petkus ėmėsi garbingos misijos ginti visų puolamą Skebėrą. Tai buvo jam didelė parama, kadangi grėšė didžiausia, 10 metų, bausmė.

Dauguma liudytojų negarbingai pasielgė K. Skebėros atžvilgiu. Gelbėdami savo kailį dėl to, kad išdrįso skaityti okupantų uždraustą literatūrą, visą kaltę už jų, dorų sovietinių piliečių, „suklaidinimą“ vertė vienam Skebėrai. Itin smerkė Skebėrą vyras ir žmona Kepeniai. Na, dalį knygų surado per kratą. O kam reikėjo pasakoti apie tas, kurių nesurado? Gėda buvo klausytis kai kurių inteligentų padlaižiavimo okupantams. Manau, kad net pats prokuroras niekino juos už tai.

Jų gėdingas elgesys – parodymai apie buvusius draugus – byloje išliko istorijai. Tuos parodymus skaityti bus gėda jų vaikams ir vaikaičiams, gėda, kad jų tėvai ir seneliai buvo tokie menkystos. Nemanau jog reikia nurodyti visų jų vardus ir pavardes.

Itin buvo puolamas V. Ardžiūnas savo universiteto kurso draugų.*

Gaila, jog jau laisvoje Lietuvoje patekęs į „Lietuvos aidą“ ir tapęs jo faktišku redaktoriumi nestabdė šio dienraščio nykimo, kurį 1996–1999 m. skatino konkurentams palankūs tam tikri veikėjai, įsivėlė į kautynes ir dėl dienraščio krypties, ir dėl vienokių ar kitokių įtakų, o apie savo ir Tautos praeitį nerašė beveik nieko, nors turėjo daug progų.

Ardžiūnas išmoko nelaisvėje daug kalbų. Tuomet dauguma sovietinių Lietuvos piliečių mokėjo tik dvi – lietuvių ir rusų. Buvome sąmoningai mokomi su užsieniečiais nesusikalbėti, tik „skaityti su žodynu“, išskyrus tuos, kurie buvo rengiami tam tikrai veiklai užsienyje. V. Ardžiūnas mokėjo ne tik pagrindines Vakarų Europos, bet ir estų, netgi Kaukazo ir Vidurio Azijos kalbas...

Teismo posėdį Masiulionis pavadino „devynių tomų komedija“. Tai veikiau – tragikomedija. Jokiomis svarstyklėmis nepasversi vienuolikos nuteistųjų kančios. Ypač tų, kurie gavo dideles bausmes. Ir už ką?

Sugrįžęs po teismo, Aleksandro neberadau. Kažkurią dieną išgirdau (čekistai prasitarė kažkam iš mūsų), kad kun. Aleksandras už tą savo paties parašytą religinę knygelę gavo net 7 metus lagerio. Nusmelkė mintis, kad tokios bausmės jis neištvers. Kaip galės dirbti sunkų darbą toks didelis ligonis? Jeigu neturi aukštos temperatūros,

* Kai kurie iš jų vėliau tapo žymiais veikėjais.

niekas tavęs neatleis nuo darbo, kad ir kaip blogai jaustumėsi. Kad galėtum jam trumpą laiškėlį parašyti ir iš jo gauti keletą žodžių! Susirašinėjimas tarp lagerių uždraustas. Gyvenau viltimi, kad Mordovijos konclageryje susitiksimė. Tai, deja, neišsipildė.

Dėl savo likimo per daug nesigraūžiau. Man likimas ir taip dosnus. Sulaukęs 30 metų tik antrą kartą buvau uždarytas į kalėjimą. Pirmą kartą – vos dviem mėnesiams. Kiek lageriuose ir tremtyje vis dar kankinosi nuo pat 1940 m. sovietinės okupacijos, o kiek tūkstančių partizanų žuvo? Kiek nukankintų per tardymus? Žinojau, kad man gresia viena mažesniųjų bausmių. Jau vėliau Lukiškėse pasiguodžiau Viktorui, kad mano dalia iš visų bendrabilių sunkiausia, nes palikau žmoną su dviem mažais vaikais. Jis mane sugėdino: „Tragiškiausia Kazimiero dalia. Tu sugrįžęs rasi jau paugusius porą vaikų. O Kazimieras laidoja viltį kada nors sukurti šeimą.“ Jaučiausi sugėdintas, tik apie save galvojančias.

Kiekvieną dieną jaučiausi vis labiau išvargęs. Stengiausi neklausti tų parodymų, kur nieko nebuvo kalbama apie mane. Išklausiau žmonos Elytės parodymus. Kalbėjo ramiai. Tarytum mano paraginta, ji papasakojo teismui, kad aš labai nemėgau B. S. Toks liudijimas turėjo labai nepatikti prokurorui. Didele dalimi kaltinimas rėmėsi kaip tik jos parodymais.

Liudydami A. Griška ir J. Macevičius dažnai minėjo S. pavardę, kurią įsidėmėjo ne tik visi kaltinamieji, bet net mus saugoję kareiviai. Jie daug ką suprato lietuviškai. Ne vienas jų šypsodamasis klausė manęs, kada pagaliau pasirodys B. S. Sužinoję, kad ji neatvyks į teismą liudyti prieš mane, daugelis kareivių liko nepatenkinti.

Vos prasidėjus birželio 14 d. posėdžiui, prokuroras V. Galinaitis lyg tarp kitko su- niurnėjo: „Terlecko už seminarus kaltinti negalima, nes jo kalbos nebuvo antitaryb- nio pobūdžio. Jis tik dalyvavo Laugalio ir Semėno organizacijos kūrimė.“

Paskui nutilęs ėmė vartyti kažkokius popiergalius. Iš pradžių nesuvokiau, ką reiškia jo žodžiai. Kažkas iš bendrabilių paaiškino, kad man atpuola kaltinimas už antisovietinę agitaciją ir propagandą marksistinės filosofijos seminaruose. Lieka tik vienas kaltinimas – dėl „Nacionalinio fronto“ kūrimo.

Labai apsidžiaugiau. Juk tardytojai daugiausia dėmesio kreipė ne į mano vaidmenį kuriant tą negyvėlį „frontą“, kiek į marksizmo neigimą, „kritikos ir savikritikos“ vaid- mens menkinimą socialistinės visuomenės gyvenime ir dar kažkokius niekus.

Greit paaiškėjo, kad per anksti apsidžiaugiau. Jis pradėjo skaityti popieriaus lapą, kuriame surašytos mums siūlomos bausmės:

1. Skebėrai – 8 metai;
2. Laugaliui – 8;
3. Stunguriui – 7;
4. Semėnui – 6;
5. Terleckui – 5;
6. Zvicevičiui – 5;
7. P. Girdzijauskui – 3;
8. V. Girdzijauskui – 3;
9. Petkui – 7;
10. Ardžiūnui – 5;
11. Masiulioniui – 6.

Per daug neišsigandau. Juk teismas gali sumažinti prokuroro pasiūlytą bausmę. Vilties teikė ir tai, kad advokatas Čapkus tik P. Girdzijauską ir mane prašė visiškai išteisinti, nes mes abu nepadarėm jokio nusikaltimo.

Deja, užsidarę slaptam posėdžiui prokuroras, teisėjas, tarėjai ir KGB atstovai nusprendė nubausti visus mus „pagal nuopelnus“, pagal „pavojų, kurį keliam sovietinei valstybei“.

Čekistai (ir teisėjas čekistas) labiausiai pasityčiojo iš K. Skebėros. Manau, kad prieš teismo posėdį su keletu kaltinamųjų pasikalbėjo atskirai ir įtikino juos, kad teismo nuosprendis priklausys nuo kiekvieno iš jų elgesio teisme. Todėl K. Skebėra elgėsi labai kukliai, nereplikavo nei prokurorui, nei teisėjui, netapo mums, kaip jaunesniems, pavyzdžiu. Jo replikų bijojo čekistai. O paskui, kaip visada, neištesėjo savo žodžio, suteikė didžiulį moralinį smūgį.

Skebėrai, matyt, siūlė „nusiginkluoti“, t. y. tapti jų agentu. Aišku, kad „smetoninis“ inteligentas su tokiu pasiūlymu negalėjo sutikti. Ir „atpylė“ žmogelis visus 10 metų. Iš viso, įskaitant pirmą kaltinimą, – 18. Be abejo, 1989 ar 1990 m. buvome visi reabilituoti. Už pirmą teistumą gavome po 200 rublių už kiekvieną mėnesį. Aš pinigus išdalijau vaikams. O už du kitus teistumus – 9 metus – nesikreipiau į valdžią dėl tokio skriaudos atlyginimo. Tegu visi jie (ir okupantai, ir „savi“) užspringsta tais pinigais...

V. Petkui, taip tardytojas jam aiškino, teismas davė vienerius metus daugiau, nei prokuroras prašė, už tai, kad tas užstojo keletą buvusių kolegų. Mums trims (A. Zvicevičiui, V. Ardžiūnui ir man) prokuroras siūlė teismui skirti po 5 metus nelaisvės. Zvicevičiui paliko 5 metus, Ardžiūnui už viešai patvirtintą neapykantą rusų tautai metus pridėjo, o man – sumažino iki 4 metų. Žinoma, tikėjauisi daugiausia trejų metų, todėl nusiminiau. Labiausiai dėl tėvų, brolių, Elytės, kuriems tokia bausmė atrodo labai didelė. Advokatas buvo įtikinęs Elytę, kad mane išteisins.

Kažkodėl neišteisino. Vėliau viską šalta apsvaistęs dėkojau Aukščiausiajam, kad jis mane dar kartą gelbėjo. Jeigu čekistai būtų įrodę, kad aspirantūroje vedžiau antisovietinę agitaciją, būčiau gavęs mažne 7 metus nelaisvės.

Keletas žodžių apie vėlesnę bendrabylių veiklą. Dauguma elgėsi padoriai. Keli jų tęsė kovą pagrindinėse organizacijose. Tai S. Stungurys, V. Petkus, na, ir aš. Stungurys per stebuklą nepateko už grotų antrą kartą. V. Petkus 1977 m. byloje buvo nubaustas ir iškalėjo 12 metų, aš, dar du kartus kalintas, iškalėjau 8 metus. V. Laugalis, nelegaliai išvykęs į Lenkiją, tapo kunigu. Dievo žodį skelbė JAV, Kanadoje ir net Pietų Amerikoje. Prieš keletą metų grįžo į Lietuvą. Retkarčiais susitinkame, dažniausiai pas jį. V. Girdzijausko dėka pasirodė storoka knyga, kurioje išspausdintas mano susirašinėjimas su kitu bendrablyiu (1979 m. byloje) – kunigu Juliumi Sasnausku. Aš rašiau jam iš Kolymos, o jis man – iš Tomsko tremties.

Tenka tik apgailestauti, kad nekaip susiklostė mūsų santykiai su V. Ardžiūnu. Jis kažkada supykęs pareiškė: „Terleckas lengvai išsisuko mūsų byloje. Mums abiem prokuroras siūlė po 5 metus nelaisvės, tačiau jis iškalėjo tik 3 metus, o aš – visus 6.“ Žinojau, kad teismas nėra diskusijų klubas. Aš nejučiausiai visai rusų tautai neapykantos, kaip ir kitoms tautoms, ir teisme savo jausmų nedemonstravau. 1960 m. veikė įstatymas, kad kaliniai, iškalėję du trečdalius bausmės, buvo iš lagerio teismo paleidžiami. Deja, man sugrįžus į Lietuvą, ši tvarka buvo panaikinta. Ir dėl to V. Ardžiūnas iškalėjo dvigubai ilgiau. Vis dėlto mane suėmus 1979 m., V. Ardžiūnas pasiūlė mano dukrai Vilijai kiek užsidirbti iš vertimų, tai laikau jo taurumo įrodymu. Paskutiniai jo gyvenimo metai buvo nesiliaujanti kova su ligomis...

Juokinga atrodė V. Laugalio reakcija išgirdus teismo nuosprendį. Visas išraudęs kartojo: „Aštuoneri metai! Už ką man tokia bausmė? Už ką?“ Į tokį skundą piktu tonu

atkirtau jam: „Už plepėjimą, už tardymo protokolų pasirašinėjimą jų net neperskaičius, už visišką pasitikėjimą čekistais.“

Kiekvienas paskendom savo mintyse, savo bėdose. Savaiame suprantama, kad už miršom patį nelaimingiausią žmogų – K. Skebėrą. Ir Viktorą, gavusį net aštuonerių metų bausmę už kelių draudžiamų knygų skaitymą ir jų paskolinimą draugams paskaityti. S. Stungurys platino antisovietinę literatūrą, beveik buvo užbaigęs romaną, išaukštino partizanų kovą už Lietuvos laisvę, pasmerkė okupantų terorą, bet gavo metais trumpesnę bausmę.

Pagaliau birželio 27 d. mus su Viktoru išvežė į Lukiškes. Viktoras turėjo ydą atleisti visiems niekšams, bet, vėliau įsitikinau, lengvai patikėdavęs čekistų paskleistais gاندais ir įtarinėdavęs dorus žmones. 1957 m. Viktoras nusivedė savo draugą Mačiūną pas kunigą Alfonsą Svarinską. Iš jo pasiskolinęs porą patriotinių knygelių. Arestuotas Mačiūnas pasakė čekistams „visą tiesą“, viską, ką žinojo apie savo draugus, ir tuo išvengė lagerio. Petkaus nebuvo už ką teisti, nes neturėjo įkalčių. Pagrindinis įkaltis buvo Mačiūno parodymai. Tačiau vos sugrįžęs bausmę atlikęs, Viktoras skubėjo aplankyti išdaviko. Kas tai? Krikščioniškas atlaidumas ar tik paprastas ištižimas? Greičiausiai pastarasis.

Už tokį elgesį Mačiūną reikėjo pasmerkti, visai ignoruoti, o Viktoras atleido. Atleisti tokiam Viktoras neturėjo moralinės teisės. Galėjo atleisti tik pats Svarinskas, kuris už tas dvi knygeles iškalėjo net šešerius metus. Mačiau, koks suvargęs atrodė grįžęs iš lagerio. Kunigas Alfonsas pats man pasakojo apie tai, kaip Petkus atvežė pas jį tą išdaviką Mačiūną, o vėliau paaiškino draugaujįs su Mačiūnu tik iš didelės pagarbos labai dorai išdaviko motinai...

Okupacijos laikais patekusi į čekistų rankas retai auka nepadarydavo klaidų. Bet antrą kartą ten atsidūrus, tų pačių klaidų kartoti nevalia. Svarbiausia, neišduoti kitų žmonių. Gal drąsiausiai elgėsi paprasti kaimo žmonės, ypač partizanų ryšininkės, jaunos mergaitės. Už tai, kad per tardymus neišdavė savo draugų, šimtai partizanų buvo nukankinti. Kentėjo didžiules kančias, bet nieko neišdavė. Pavyzdžiu gali būti mano lagerio draugas Pranas Skeiverys nuo Miežiškių.

Per kratą pas Praną čekistai rado studentiškos pogrindinės organizacijos narių sąrašą Nr. 2. Pusę metų čekistai naktimis kankindavo Praną, reikalaudami surasti

sąrašą Nr. 1. Suvokdamas, kad areštuoti draugai bus tiek pat kankinami ir gali neištvėrę į KGB kalėjimą „atvesti“ kitus (gal naujos organizacijos narius), Pranas kankinamas arba tylėjo, arba visu balsu šaukė, nors taip trukdydamas tardymą. Šitaip kankinamas pusę metų nieko neišdavė. Ir už tai sumokėjo gyvybę. Iškalėjęs 15 metų buvo paleistas, tačiau išgyveno neilgai. Vėžys sugrauzė jo kepenis, inkstus, plaučius. Kaliniai, kurie buvo žiauriai kankinami, paprastai mirdavo sulaukę vos 60-ties, o silpnesnės sveikatos – apie 50 metų.

Noriu papasakoti, kaip patyrę vyrai užkibo ant provokatorės meškerės. Kartą grįžęs po pirmo „sėdėjimo“, Viktoras užvažiavęs pas kunigaujantį Kaune kun. Juozą Zdebskį. Tas pristatęs jam savo tariamą pusseserę. Ji papasakojo Viktorui, kad gyvenanti Pabradėje, leido suprasti, kad dirbanti pogrindinį darbą ir „dėl visa ko“ pasiūlė užsirašyti jos adresą.

Pasitaręs su draugais, Viktoras nusprendė, kad verta su ta „pogrindininke“ arčiau susipažinti. Pirmą kartą į Pabradę pas „pogrindininę“ panelę Pauraitę nuvažiavo Viktoras su kun. Zdebskiu ir dar su kažkuo (tos istorijos nuodugniau tyrinėti iki šiol neturiu noro, ji gana išsamiai aprašyta „pamirštuose“ Lietuvoje, neišvežtuose KGB dokumentuose). Pas Pauraitę netikėtai radę dar vieną „pogrindininimą“. Kun. Zdebskis, pajutęs pavojų, greit atsisveikino, o kiti vedė „derybas“. Ji pasakiusi, kad daugiau čia atvažiuoti jiems pavojinga, nes čekistams gali kilti įtarimas. Ji turinti keletą „slaptų butų“, į vieną iš kurių (kiek prisimenu, Kalvarijoje) pakvietė Viktorą su draugais atsiųžti senosios kartos inteligentą, buvusį politinį kalinį, kurį galima būtų toli išsiųsti (Danutės žodžiais, į užsienį, o iš tikrųjų – į KGB kalėjimą). Danutė aiškino, kad ji laukianti iš užsienio su parašutais nusileidusių, rodos, dviejų „kovotojų už Lietuvos laisvę“. K. Skebėra neparodė didelio noro veltis į avantiūras, nors kartą dar susitiko su „pogrindininke“.

Negaudami iš Danutės jokios užsienyje išleistos literatūros, jokios konkrečios pagalbos Viktoras ir jo draugai pagaliau suvokė, kad tai paprasta KGB provokatorė. Galutinai tuo įsitikino po arešto 1957 m. pabaigoje. Buvo jiems surengtos kelios akistatos su „pogrindininke“. Kai čekistams nusibodo šis kvailas žaidimas, jie pripažino ją aferiste, nutraukė jai bylą už antisovietinę veiklą ir neva perdavė prokuratūrai „sustvarkyti“.

Teisme apie Pauraitę išvis nebuvo net užsiminta. Stebino buvusių lagerininkų elgesys. Juk „ten“ būdami tiek daug buvo girdėję apie panašias provokacijas. Kodėl jie taip lengvai užkibo ant meškerės? Ir šiais laikais reikia būti atsargiems. Gana dažnai pasigirsta kaltinimų bendradarbiavus su KGB. Dažnai tie kaltinimai būna pačių čekistų sukurpti. Išgirdus bet kokį kaltinimą, nereikia skubėti jo platinti, bet būtina pačiam ieškoti argumentų „už“ arba „prieš“.

Dažnai Lukiškėse mąstydavau apie tai, kiek dėl mano arešto ir nuteisimo išken-tėjo mano artimieji. Nuvežtas į Taišeto lagerį daug rašiau į tėviškę, tačiau atsakymo ilgai negavau. Po poros mėnesių brolis Jonelis parašė, kad motinos ašaros trukdo jam rašyti...

Man sugrįžus po bausmės atlikimo niekas iš artimųjų nieko nepasakojo apie savo išgyvenimus. Viską suvokiau perskaitęs brolio Vlado straipsnį „P. Varanauskai, išniekinai mano tėvų kančias!“, kuris 2003 m. buvo išspausdintas „Laisvame laikraštyje“.

Pateikiu tik keletą ištraukų:

Okupacijos metais etatiniai dergštai – miniotai, strumskiai ir kiti dažnai paskelbdavo apie brolių Antaną tokius paskvilius, kad negalėjome jo atpažinti <...>. Vėlesniais metais buvo nesėkmingų bandymų pasėti įtarimus dėl Antano bendradarbiavimo su KGB.

Brolio nenuilstamas priešinimasis okupantui, jo nuveikti darbai savaime paneigė klastotes. Be to, Antano veikla atrode labai asmeniška mūsų lemtis, apie kurią nedera viešai kalbėti. Kas nors dar palaikys dejavimu ir savigyra. Tačiau paskutiniu metu keliuose laikraščiuose paskelbtas R. Varanausko „viduriavimas“ skausmingai palietė beužsitraukiančias žaizdas <...>.

Visas mūsų šeimos gyvenimas buvo susijęs ir sudarkytas Antano kalinimo (4 kartus) pasekmių. Mūsų būseną buvo tokia: sėdi jis arba vėliau ar anksčiau bus pasodintas. Žinojome arba nujautėme, kad jo laisvė – trumpalaikė. Ne kartą su broliu Jonu prašėme liautis kovojus, pasigailėti Mamos ašarų, duoti jai ramiai numirti. Bet jis mums atšovė: „Lietuva man svarbesnė už Tėvus, brolius, žmoną, vaikus“ <...>.

Gal galėčiau suprasti tokį čekistų elgesį su savo priešu. Bet kodėl reikėjo psichologiškai kankinti mūsų Tėvus? Tuo tikslu Antanas buvo atvežtas į Tėvų namus. Atvežė ilgai nesiskutusį, kad galėtų dar labiau sutraumuoti. 1958 m. birželį, vykstant Antano su

bendrabyliais teismui, gretimame kaime paskleidžiamas gandas apie jo pasmerkimą sušaudyti. Žinoma, gandas pasiekė mus. Nėra ko pasakoti, kaip tai paveikė. Tarp kitko, tuomet laikiau abitūros egzaminus. Mama nerasdavo vietos, darbai krito iš rankų, verkė ir verkė. Stojiškas Tėvelis neišsidavė pergyvenęs. Tačiau mačiau, kad pajuodo jo veidas, stipriau dreba kontūzijos Pirmajame pasauliniame kare pažeista ranka <...>

Niekuo nebuvau okupantui nusikaltęs, tačiau keršijo ir man. 1958 m. laikydamas stojamuosius egzaminus į Vilniaus universitetą (VU), surinkau 23 balus iš 25. Nors priimamasis balas buvo 18, manęs nepriėmė. Rektorius J. Kubilius pasakė, kad turiu padirbėti gamykloje ir ten gauti gerą charakteristiką <...>. Vengdamas įbaudžiavinimo kolchoze, užsiverbavau darbams Kazachstane, po to dirbau arti tėviškės durpyne, traukiau medieną Karelijoje. <...> Regėtusi, už KGB „agentą“ Antaną neturėjo būti keršijama man.

Grižtu prie pasakojimo. Vieną dieną išvesti į gardą (uždengtą metaliniu surūdijusios vielos tinklu, kad laiškelio niekas nepermestų) pasivaikščioti, radome ten net 7 bendrabylius, visus, išskyrus V. Girdzijauską ir K. Skebėrą. Apsidžiaugėme... Dviem tūnoti kameroje buvo atsibodę. V. Laugalis buvo ką tik iš namų gavęs maisto siuntinėlių. Visus mus vaišino. Įsitikinau, kad tai nešykštus vyras, nuoširdus žmogus. Atleidau jam už per daug kvailą elgesį per tardymus. Buvo gaila, kad dėl savo neišprusimo teks jam tiek daug lageriuose kentėti – dvigubai daugiau negu man.

Su V. Ardžiūnu nesišnekėjom. V. Laugalis man daug bloga padarė duodamas prieš mane parodymus. O Valentinas – nieko, nes nebuvom pažįstami. Tačiau niekinau jį už plepumą: parodymus prieš patį save ir, žinoma, prieš Viktorą. Prižiūrėtojai žiūrėjo į mus su pagarba. Kalėjimo viršininkas pažadėjo dar vieną pasimatymą su Elyte. Deja, nespėjo – išvežė.

Kituose garduose kalinami kriminaliniai kaliniai taip pat savotiškai gerbė mus, pasiteiravo, kokias bausmes gavom. „Nuo 3 iki 10 metų!“ Tada aš paklausiau: „А у вас какой срок?“ („Koks jūsų bausmės laikas?“) Vienas iš jų suriko: „До конца советской власти!“ („Kol baigsis sovietų valdžia!“) Kvatojom iš jų išmintingo sąmojo.

S. Stungurys papasakojo apie niekšišką Lietuvos patriote save laikiusios Radijo ir televizijos komiteto darbuotojos Irenos Mikšytės elgesį. Stasys davė bendradarbei

skaityti nelegalios literatūros. Toji apie tai pranešė pirmininkui J. Januičiui, o tas – KGB. Jeigu ne toji literatūra, Stasys būtų gavęs ne 7 metus nelaisvės, bet gerokai mažiau.

Mane vis dėlto išgelbėjo ne „išsisukinėjimas“, kaip tvirtino V. Ardžiūnas, bet dori liudytojai. Ir aš platinau pagrindinę literatūrą, bet tarp tos literatūros skaitytojų nebuvo nė vienos mikšytės ar mikšio.

Vilnius į Sibirą mus išlydi su vėliavomis

Liepos 21 d. pro „juodvarnio“ langelį atsisveikinom su Vilniumi. Matėm daug iškeltų vėliavų. Iš pradžių nesuvokėm, kokia proga. Kažkas iš mūsų (kartu vežė K. Skebėrą, V. Petkų ir V. Girdzijauską), greičiausiai Petkus, pajuokavo, kad vėliavos iškeltos mūsų išvežimo proga... Tik tada kažkas prisiminė, kad šiandien didelė šventė – prieš 18 metų Lietuvoje buvo „atkurta tarybų valdžia“.

Į kažkur toliau nuo geležinkelio stoties pastatytą „stolypiną“ lydėjo mus gal kuopa kareivių raudonais antpečiais ir du karininkai. Tokios pakilios nuotaikos, rodos, niekada savo gyvenime nebuvau jautęs. Šaukiau vyrams: „Aukščiau galvas! Muškite kojomis!“ Bent aš pats kirtau kojomis į pabėgius.

1952 m. buvau perskaitęs kažkokio prancūzų komunisto knygelę „Sušaudytų Prancūzijos komunistų laiškai“. Kiekvienas iš jų prieš sušaudant neva šaukęs „Tegyvuoja Sovietų Sąjunga! Tegyvuoja draugas Stalinas!“ Skaitydamas tą knygelę mąščiau, kad tai grynas sovietinis melas. Jeigu tuomet, 1958 m. liepos 21 d., būtų šaudė į mus, tikrai būčiau šaukęs: „Tegyvuoja laisva Lietuva!“

Taip gaila buvo Lukiškėse paliktų R. Masiulionio, S. Stungurio ir V. Laugalio. Mes tikėjomės, kad juos nuves į Mordoviją. Deja, į Mordoviją pateko tik Masiulionis. O Stasį ir Vytautą po kelių dienų išvežė į Vorkutą. Mus keturis kitą dieną atvežė į Maskvos Butyrkų kalėjimą. Kalėjom visą savaitę su įvairių tautybių kaliniais, dauguma – ukrainiečiai. Stebino gera jų nuotaika, nors daugelio padėtis tragiškesnė už manąją. Okupantai labiausiai neapkentė kaip tik ukrainiečių, jiems skyrė didesnes bausmes nei mums. Lietuvių niekur neteko sutikti, kol nepasiekėm Taišeto.

Butyrkose praleidom visą savaitę. Rugpjūčio 1 d. atvežė į Baškirijos sostinę Ufą. Karštis iki 40 °C. Visam gyvenimui liko atmintyje kalėjimo kieme augantis storokas beržas. Atrodė, tarytum jis buvo atvežtas iš Lietuvos ir čia įkalintas. Jis man vaidenosi kaip visos gyvos gamtos simbolis, o jo liūdesį išreiškė nusvirusios šakos.

Kaip malonu buvo kalėjimo kieme paglostyti laukų gėles, ypač dobilus, nors jie, atrodė, nekvepėjo.

Priziūrėtojai, beveik visi baškirai, elgėsi su mumis mandagiai. Čia keletą kartų teko susikirsti su K. Skebėra. Pats buvau kaltas. Ar reikėjo „mokyti“ gerokai vyresnį už save žmogų, iškalėjusį 8 metus, juk jam priešaky dar 10 metų lagerio darbų. Už akių daug kas jį apkalbėjo už čekistams pataikaujantį toną. Žinojo, kad jam bus skirta aukščiausia 10 metų bausmė, todėl, mūsų nuomone, jam reikėjo visą tiesą rėžti čekistams į akis ir tuo parodyti pavyzdį jaunimui (keletas mūsų buvo jaunesni negu 30 metų). Už akių taip visi bendrabyliai kalbėjo, bet to jam neišsakė. O aš tai pasakiau Kazimierui. Užsigavęs Skebėra išvadino mane „komsomolcu“, tautos išdaviku ir t. t. Aišku, visų nuotaika buvo sugadinta. Ilgą laiką nesišnekėjom. Pirmieji prabilo, rodos, Viktoras ir Vytautas. Jie gal jau ne pirmą kartą įspėjo mane lageryje niekam neprisipažinti, kad buvau „komsomolcas“. Antraip partizanai mane užmuš...

Rugpjūčio 5 d. išvežė toliau į rytus. Naktį atvežė į Čeliabinsko kalėjimą. Kitą dieną išvežė toliau. Rugpjūčio 8 d. ryte atvežė į Novosibirską. Rugpjūčio 10 d. išvežė dar toliau į rytus. Pakeliui sustojus kažkokioje geležinkelio stotelėje, kareivis užkalbino mane lietuviškai: „Koks aukštas vyras!“ Iš išvaizdos suvokęs, kad tai ne lietuvis, paklausiau, iš kur jis išmoko lietuviškai kalbėti. Jis esąs iš Chakasijos. Ten buvę daug lietuvių tremtinių. Bežaisdamas su lietuviukais, pramokęs lietuviškai kalbėti. Gaila, kad privažiavus medinį miestą – Taišetą – teko su tuo kareivėliu skirtis.

Mus uždarė į Taišeto persiuntimo punktą – kalėjimą. Ten radome 3 lietuvius ir vieną latvį. Jie mėginę išsikasti ir pabėgti iš lagerio. Visi 4 buvę nuteisti po 25 metus lagerio. Todėl nebijojo bėgti. Už pabėgimą gali pridėti tik 3 metus nelaisvės. Jų supratimu, nėra didelio skirtumo, ar 25, ar 28 metai lagerio darbų. Vis vien tokios bausmės neištversi...

Klausinėjau, už ką jie gavo po 25 metus. Jonas Abukauskas, gimęs 1926 m., aiškino, kad jis keletą metų kalėjėjęs Šilutės konclageryje. Buvęs iš ten paleistas į tėviškę Užpalių

valsčiuje. Sugrižęs radęs partizanaujantį brolių. Ir pats išėjęs į mišką. Kelerius metus partizanavęs. Vadui žuvus, tapęs jų vadu. Gavęs nurodymą nušauti milicininką, kuris namuose laikęs šautuvą. Radęs milicininką namuose miegantį, perskaitęs jam mirties nuosprendį. Tuomet į trobą įbėgusi žmona su vaikais. Visi suklaupę ir prašę pasigailėti tėvo. Pats milicininkas pasigailėjimo neprašęs. Paėmęs šautuvą, o milicininką palikęs gyvą. Sužinoję čekistai, kad Jonas taip pasielgęs, jam siūlė pasiduoti kartu su broliu. Brolis atsisakęs, o Jonas nunešęs ginklą į Užpalių MGB padalinį. Stribai tikinę, kad jam bausmė dovanota. Jonas vedęs, žmona tapusi nėščia. Brolis žuvęs. Jonas pasidarė nereikalingas jam iš miško išvilioti. Tada buvęs suimtas ir nuteistas mirties bausme. Parašęs malonės prašymą. Mirties bausmė buvusi pakeista į 25 metus lagerio darbų.

O jo draugas, pavardė Šmidtas (vardą pamiršau), panašiu atveju stribą nušovęs. Joną visų akivaizdoje išgyriau, kad milicininkui gyvybę dovanojo, o Šmidtą pasmerkiau. Šiems abiem neprisipažinau, kad buvau komjaunuolis. Prisipažinau jų draugui Vytautui Basčiui, nes tas teiravosi apie mano gyvenimą.

Jie papasakojo, kad kitame korpuse yra kalinamas Algirdas Petrusevičius, kartu su jais antrą kartą mėginęs bėgti iš lagerio. Rūpėjo susitikti.

Mums su Viktoru išėjus už vielų pasivaikščioti, kažkas iš lietuvių pasakė, kad ten netoliese vaikščiojąs Petrusevičius. Abu su Viktoru nuėję prisistatėm. Skundėsi, kad turįs aukštą temperatūrą ir ilgai kalbėti negalįs. Į klausimą, kodėl šį kartą emvedistai jų nesusaudę, Algirdas aiškino, kad suėmė juos ne miške, o dideliame miestelyje. Ten šaudyti negalėję.

Šmidto likimo nežinau. Bastys prieš keletą metų mirė. O su Jonu Abukausku gal prieš 10 metų susitikau Antano Stasiškio nuvežtas į Jono tėviškę. Supažindino su žmona. O duktė jau ištekėjusi, turi porą vaikų.

Jonas kvietė švesti jo gimtadienio. Dėl kažkokių priežasčių nenuvažiavau. Nusiunčiau vieną savo knygą.

Rugpjūčio 18–19 d. laiške Elytei rašiau:

Vos pradėjau rašyti šį laišką, 4 draugus lietuvius iškviėtė į etapą, tarp jų V. Petkų ir K. Skebėrą. Gaila skirtis su Viktoru, su kuriuo vienoje kameroje iškalėjau 38 paras <...> Ant skruostų tebejaučiu draugų šiurkščių, neskustų barzdos šerių prisilietimą.

Truputį liūdna, graudu: „Iki greito pasimatymo laisvėje, kur nors atlaiduose!“ Daina, lietuviška daina suteikė tiek paguodos, vilties <...>. Iš pradžių gan liūdna melodija užpildo kamerą ir išsiveržusi pro grotas pakyla virš spygliuotų vielų ir nuskrieja Sibiro platybėmis:

Ach, Tėvyne, kaip sunku

Gyventi be tavęs...

Brangios Tėvynės laukus,

Dirvonus, pievas,

Namų apleistas sienas

Mintimis aplankau...

Pavasarių paukščiai į tėviškę grįžta,

O mes, ar sugrįšime kada?

Prabėgs mūsų dienos, gražioji jaunystė,

Širdy pasiliks tik skriauda!..

Ne! Tokia liūdna daina vyrams neleistina atsisveikinti gal labai ilgam. O gal išvis daugiau niekada nebesusitiksimė. Man pasiūlius užtraukiam:

Bėk, bėk, žirgeli,

Bėk greičiau,

Gražių mergaitę pamačiau!

Bėgo šaltos naktys ir gana šiltos dienos. Man, kaimo žmogui, buvo gaila nušalusių bulvienojų. Maniau, kad bulvės bus mažytės. O aš taip norėjau socialiai pavalgyti šviežių bulvių. Kur sustodavom kelionėje nuo Vilniaus iki Taišeto, maitindavo džiovintų bulvių sriuba arba koše. Prie tokio maisto niekada negalima priprasti. Maitinimas džiovintomis bulvėmis yra Dievo dovanos išniekinimas. Jos tarytum simbolizavo Sovietų Sąjungos ūkio degradaciją, nesuprantamą chaosą. Sibiro žemė labai derlinga. Tokių didelių bulvių Lietuvoje, bent Utenos apskrityje, netekdavo matyti. Tačiau dėl darbo jėgos stokos, rusų tingumo gal tik pusė bulvių būdavo nukasama, kitos supilamos į didžiules krūvas ir apdengiamos šiaudais, o ant viršaus – bulvienojais. Aišku, esant -40 °C didelė dalis jų sušaldavo.

Trūko lietuvių darbščių rankų. Kaimai aplink Taišetą buvo pilni lietuvių tremtinių. Bet po 1956 m. XX SSKP suvažiavimo lietuvius pradėjo išleisti į Lietuvą. Be to,

lietuvių rankos būdavo naudojamos ne žemės ūkiui, bet sunkesniai – miškų kirtimo darbui. Net moterys kirto miškus.

1959–1960 m. žiemą mes veždavome pačių vasarą nušienautą šieną. Tekdavo gyventi prie kelis kartus už Nemuną platesnės Birusos upės pastatytame namelyje. Maistu aprūpindavo neblogai. „Rusiškų lašinių“ (3–4 cm storumo) užteko. Bulvių neduodavo. Valdžia užmerkdamo akis žinodama, kad mes vagiam bulves; širdį skaudėdavo pamačius didžiules, į akmenį sušalusias.

Lietuvoje sėklai ir pavasariui skirtas bulves ūkininkai užkasdavo giliose smėlio duobėse, pridengtose šiaudais, o ant viršaus – storoku smėlio sluoksniu. Pavasarį bulvėlės atrodydavo lyg ką tik nukastos. Prieš karą ir pas mus, Aukštaitijoje, buvo naudinga bulves laikyti vadinamuosiuose kapčiuose. Prakasę 50 cm žemės sluoksnį, supila didžiulę krūvą bulvių, apdeda storu sluoksniu šiaudų ir apipila žemėmis. Kad bulvės galėtų kvėpuoti, įtaisomi iš lentelių „kaminėliai“. Kodėl rusai taip negalėtų elgtis ir išsaugoti bulvių kiaulėms auginti? Taip darydavo tremtiniai iš Baltijos valstybių. Rusus stebino lietuvių užaugintų kiaulių lašinių storumas. Valdžiai tai – nemaloni prievolė lietuvių „išbuožinų“ tremti dar toliau į šiaurę. Girdėjau, kad kai kurie lietuviai būdavo 2–3 kartus „išbuožinami“ ir išstremiami į atšiauresnes vietas.

Medinio, apie 30 tūkstančių gyventojų turinčio Taišeto šaligatviai iškloti medinėmis lentelėmis, o gatvės sunkiai išbrendamos. Jos negrįstos. Prie batų limpa „riebus“ molis, o vasarą skraido debesys dulkių, kurias sukelia pravažiuojantys sunkvežimiai.

Rugpjūčio 22 d. išgirdau komandą susirinkti daiktus. Už kalėjimo sienų manęs laukė „voronokas“ ir neaukšto ūgio, apie 40 metų, iš pažiūros gan simpatiškos išvaizdos „izolatoriaus“ (kalėjimo) viršininkas emvedisto kapitono uniforma. Jis mane palydėsiąs į netoli esantį lagerį.

Tik tas, kuriam teko važiuoti Sibiro keliais, gali suvokti, kad tokių kelių gal galima rasti Sacharoje ar Vidurinėje Azijoje. 35 km nuvažiuoti asfaltuotu keliu yra lengvas pasivažinėjimas, bet Sibiro keliu ir dar „voronoku“ – skardinėje dėžėje, sąmoningai didinant greitį (turiu pagrindo įtarti, kad greitis buvo neatsitiktinai didelis), jis galėjo baigtis nesusėjęs „sunki fiziniu darbu išpirkti savo kaltę prieš didžiąją tėvynę“.

Po 25 metų taip pat duobėtu Kolymos keliu tokiu pat „transportu“ teko nuvažiuoti

per 1 000 kilometrų, ir tada per stebuklą likau sveikas. 1958 m. iš „voronoko“ greičiausiai tyčia buvo išimtas suolas. Skrendant per duobes, aš buvau mėtomas nuo vieno kampo į kitą, dažnai nuo grindų galva į lubas. Daužiau kumščiu į priekinę „voronoko“ sieną, už kurios sėdėjo du emvedistai. Bet tie apsimetė negirdį mano beldimo ir pagalbos prašymo. Maniau, kad jau galas. Mintyse atsisveikinau su savo šeima, tėvais, broliais. Pagaliau „voronokui“ sustojus, atsivėrė durys ir aš ne išlipau, bet iš inercijos išriedėjęs ant žemės pradėjau vėmti. Veidmainiaudamas kapitonas teisinosi, kad šalia vairuotojo man nebuvo vietos. Atsisėdęs ant suolo pastebėjau, kad ne tik mano kojos ir rankos sutinusios, bet ir veidas.

Lagerio palapinės buvo pastatytos retame miške ant aukšto kalno. Toliau tekėjo upė, o netoliese buvo išsidėstęs nedidelis kaimelis. Lageryje gal apie pusantro šimto kalinių, dauguma senyvo amžiaus. Lietuvių nedaug. Pora buvo mano amžiaus, bet visi atrodė visiškai abejingi mano asmeniui. Tarp jų buvo marijampolietis Kęstutis Jokubynas, su kuriuo susidraugavom tik vėliau Taisėte, ten tapome gerais draugais. Prie manęs prisitatė du slavai, išklausinėję, kokius mokslus esu baigęs, greit kažkur nubėgo. Sugrižę pareiškė, kad buhalterijoje esanti laisva darbo vieta. Ji man kaip tik tinkanti. Atsakaiu, kad lengvo darbo neieškau, nes esu dar jaunas ir galiu bet kokį darbą dirbti.

Po kokios valandos užėjė į mano palapinę abu slavai papasakojo, kad lagerio viršininkas, peržiūrėjęs mano bylą, pareiškęs, jog toks nusikaltėlis, koks esu aš, privalęs atlikti bausmę tik dirbdamas fizinį darbą. Pakeltu balsu puolęs šaukti: „Tegu į rankas ima kastuvą ar laužtuvą ir dirba.“

Lageryje nebuvo įvesta elektros linija, todėl nebuvo nei šviesos, nei radijo taško. Spaudos – taip pat. Jaučiausi be galo vienišas, nuotaika – „žemiau nulio“. Kol buvo šviesu, parašiau Elytei laišką. Žinoma, nė žodžio apie savo padėtį ir nuotaiką. Reikėjo guosti Elytę. Parašiau ir į tėviškę. Tėvai ir broliai, sužinoję, kad manęs nesusaudė, nusiiramino. Bet motina labai išgyveno dėl to, kad sūnus Vladas neįstojo į aukštąją mokyklą. Labai jautrūs ir abu mano broliai. Namuose taip trūko manęs. Tėvukas laikėsi, bet kaimynų piktdžiuga veikė ir jį.

Juozas Ramankevičius, netekęs sūnaus partizano (suimtas sužeistas, greit mirė konclageryje), rado reikalą tėvuko akivaizdoje kritikuoti mane. Pirmas kaime baigęs

aukštąjį mokslą, turėjęs labai gerą darbą ir užtikrintą ateitį, nusprendęs veikti prieš valdžią, kurios pats Hitleris neįveikęs. Tėvukas pasidavė bobiškai nusiteikusių kaimynų pastaboms. Jis tikėjo gražia mano ateitimi. O dabar visos viltys žlugo. Dėl mano suėmimo ir antrasis sūnus Vladas negalėsiąs baigti aukštojo mokslo.

Labai greitai gavau laišką iš tėviškės. Brolis Jonelis tarp eilučių kaltino mane, kad „atsisėdau“. Jam esą labai sunku žiūrėti į motinos ašaras, jos aimanas. Todėl ir nekęslanti ranka man rašyti laiškus. Jie netiki, ką aš jiems rašau guosdamas visus.

Nikolajevskojė buvo sunku dėl to, kad daugiau kaip pusė kalinių – buvę kriminaliniai. Jie iškeldavo kur nors lagery kokį nors antisovietinį šūkį, už kurį jų kriminalinė byla pakeisdavo į politinę. Bet politinė byla nepakeisdavo jų dvasinio pasaulio. Mane veikė šlyktūs jų keikimai, „čefyro“ gėrimo ceremonijos. Vėliau Taišete atsitiko toks dalykas: baldų fabrike inžiniere dirbo ką tik technikumą baigusi ukrainietė. Vienas kriminalinis nusikaltėlis bandė ją išprievartauti. Politiniai kaliniai nutarė surengti jam savo teismą. Išgelbėjo jį prižiūrėtojai ir kareiviai. Po tos nakties kriminalinių politinių kalinių lageryje neliko nė vieno. Bet iki to laiko teko su jais dirbti. Nesiskaitydami su savo gyvybe, jie demonstratyviai neklausydavo sargybos.

Pirmą dieną manęs nevedė į darbą, nes visame lagerio sandėlyje nebuvo 47 dydžio batų. Teko parvežti iš Taišeto. Antrą dieną žygiavome pelkės sausinti su kastuvais ant pečių. Kareivis kažkuo įžeidė vieną iš „blatnujų“. Pasigirdo jų vado komanda visiems sėsti gatvėje. Susėdom. Čia pat kaimelis. Gyventojų akivaizdoje negali mūsų sušaudyti. Gerokai sutrumpinome darbo dieną. O darbas buvo tikrai sunkus.

Lagerio valdžioje vos ne kasdieną nauja tvarka. Įsakyta mūsų lagerį panaikinti, o kalinius pervežti į Taišeto lagerį Nr. 601. Saulėtą rugsėjo 1 d. buvome jau ten. Apšidžiaugiau man skirtame barake radęs savo bendrabylį Vytautą Girdzijauską. Prie manęs prisistatė jaunas, energija trykštantis, atletiško kūno sudėjimo, bene mano amžiaus, vidutinio ūgio vyrukas Zigmas Laugalaitis. Pasivedęs į šalį jis papasakojo, kad lageryje pasklidę gandai, jog aš esąs etatinis KGB agentas, siūstas sekti kalinių politinių nuotaikų. Į tai jam atsakiau, kad esu buvęs tik komjaunuoliu, ir partizanai apie tai gerai žinojo. Zigmas į tai atsakė, kad tokie gandai lageryje labai pavojingi. Einąs jis pas vyrus pasikalbėti šiuo mano reikalu.

Po kelių valandų sugrižęs jis pasakė: „Gyvenk, Antanai, ramiai. Tokie gandai apie

tave nebus skleidžiami.“ Ir tikrai, niekas manęs per visus 3 metus „komsomolcu“ nepavadino. Čekistams nepavyko susidoroti su manimi Lietuvos partizanų rankomis. Po kurio laiko mus pasiekė žinios, kad naktį buvo nužudyti du buvę Vlasovo armijos karininkai, bendradarbiavę su lagerio administracija. Tai esąs „litovcų“ darbas. „Stučakčiai“ (KGB agentai) labiausiai privengė buvusių Lietuvos ir Ukrainos partizanų.

O Zigmui Laugalaičiui esu labai daug skolingas. Iškalėjęs 17 metų, jis buvo paleistas iš lagerio. Kaune radęs dar gyvą senutę savo motiną. Buvome su Zigmu susitikę Vilniuje, apie tai rašiau savo išlikusiame dienoraštyje. Kaune nespėjau jo aplankyti. Kas galėjo pamanyti, kad taip sveikai atrodantis vyras vieną dieną kris?

Vienam pažįstamam partizanui Vilučiu iš mano apylinkių, labai kankintam Švenčionių kalėjime 1945 m., gydytojas, atgaivinęs po komos, pasakęs: „Gyvensi! Bet šis tardymas tau atsilieps senatvėje.“ Atsiliepė – sugrįžęs į Lietuvą Vilutis skųsdavosi sveikata. Gulėjo Santariškėse. Esu aplankęs jį. Po kurio laiko išgirdau, kad mirė Marijampolėje. Išėjęs iš lagerio Leonas Vilutis vedė taip pat buvusią politinę kalinę. Susilaukė vaikų, nusprendę jiems nepasakoti nieko apie savo kovą su okupantais ir kad už tą kovą praleidę ilgus metus Rusijos konclageriuose. Vaikai tai sužinoję tik patys tapę tėvais. Ar ne todėl šiandien jų tėvų kova ir apskritai didvyriškas Tautos pasipriešinimas okupantams daugeliui nesuprantamas? Ar ne todėl šiandien Lietuvoje tiek abejingųjų komunistų nusikaltimams? Tiesa, to negalėčiau pasakyti apie Leono vaikus. Vienas jo sūnus, geras inžinierius, keletą kartų buvo aplankęs mane.

Jau rugsėjo 2 d. buvau su kitais susodintas į aukštąbortį sunkvežimį, virš borto dar prikaltos lentos, kad būtų sunku pabėgti. Kad kaliniai negalėtų kareivių nuginkluoti, sunkvežimio priešakyje padaryta pertvara, už kurios pastatyti automatais ginkluoti 3 kareiviai, tikriausiai visiškai abejingi kalinių likimui. Karininkai įtikino juos (ačiū Dievui, mažumą), kad mes esame fašistai, per karą Rusijoje deginę ištisus kaimus kartu su gyventojais, prieš tai moteris dar ir išprievartavę. Jeigu kalinys pabėgtų, jį „pražiopsojęs“ kareivis būtų teisiamas karo tribunolo. Todėl akylai buvome sekami.

Itin veikė mane įvairios žmogų žeminančios procedūros. Atsiveria platūs lagerio vartai. Ten mūsų laukia būrys ginkluotų sargybinių su vilkiniais šunimis, kurie retai perstoja loję. Ko turtinga Rusija, tai vilkšunių. Kiek per savo kalinimus teko jų

matyti! Ir nė vienas jų neįkando. Kalinys – pigi darbo jėga, negalima jo sukandžioti. To neleidžia jų šeimnininkai. Juk 1958 m. – ne Stalino laikai, kai „zekų“ (kalinių) buvo net per daug.

Išrikiuojamas visas būrys („otriadas“) kalinių. Išeina į priekį jo viršininkas ir šaukia pirmąjį kalinį pagal pavardę. O jis privalo pasakyti savo vardą, tėvo vardą, gimimo metus, pagal kokį straipsnį nuteistas ir kokia bausme (skaičiuojant metais – dauguma po 25 metus).

Tada iškviečiami dar 4 kaliniai. „Otriadnas“ (viršininkas) šaukia – „первая пятка вперед!“ („pirmasis penketas į priekį“). Po kelių minučių surenkamos dar kelios „piatiorkos“. Jos sodinamos į sunkvežimius. O mieste dirbantieji žygiuoja pėstute, kareivių ir šunų apsupti. Bene kas 5 minutes kaliniui lig gyvo kaulo įkyrėjusi sargybos viršininko sovietinė „maldele“: „Шаг влево, шаг вправо считается побегом – конвой применяет оружие без предупреждения!“ („Žingsnis į kairę, žingsnis į dešinę laikomas pabėgimu. Konvojus šauna be įspėjimo!“) Darbovietėje vėl kaliniai suskaičiuojami. Parvesti į lagerį – perskaičiuojami. Prieš gulant (22.00 val.) vėl patikrinamos „dūšėlės“.

Mane asmeniškai žemindavo patikrinimai parvedus iš darbo. Privalai rankas iškelti į viršų, atsegti bušlato sagas, o kareivis „šmonuoja“ (krato) tavo, nors yra jau iškrautęs darbui pasibaigus, prieš sodinant į sunkvežimį.

Dažnai prisimenu gan juokingą įvykį. Nuteistieji iš kalėjimų vežami iki lagerio aprenkti tais drabužiais, su kuriais buvo areštuoti. Atvežė mane į Taišetą apsirengusį dar neblogo paltu, galvą dengė dar nesuplyšusi skrybėlė. Iškvietę į „piatiorką“ kažkaip to nepastebėjo, nesuvokė, kad su civiline apranga galiu pabėgti. Antrą dieną sėdžiu sunkvežimyje ant ilgo, bet labai žemo suoliuko su ta pačia „roba“ (drabužiais). Girdžiu: vienas iš aukštų karininkų klausia žemesnio rango viršininkėlio, kaip toks „čiučela“ (baidyklė) pateko į sunkvežimį. Piktos komandos buvau priverstas išlipti ir grįžti į lagerį. Kol surado man 47 numerio kerzinius batus, bušlatą, buvo jau po pietų. Vieno į darbą neves...

Iš pradžių veždavo už keliolikos kilometrų pro Suetichą į spirito gamyklos statybą. Kadangi esu „baltarankis“, visada tekdavo „pagalbinio darbininko“ pareigos. Už vieną darbo dieną kaliniui sumažindavo bausmę 2–3 dienomis. Tuo labai džiaugėmės.

Tačiau gruodžio 25 d. išėjo įsakymas, pagal kurį buvo panaikintos „lengvatinės dienos“ arba „užskaitymai“. Koks tai buvo smūgis kaliniams. Daugeliui, turėjusių 20 metų bausmę, po 10 metų „užskaitos už gerą darbą“ sumažino tą bausmę kone iki 8–10 metų. Jie turėjo „išeiti į laisvę“ po metų, poros, buvo ir tokių, kad po keletos dienų. Pamenu, kad vienam kaliniui buvo likusi tik viena nelaisvės diena. Tačiau sekmadienis – nedarbo diena. Jam buvo pažadėta išleisti iš lagerio pirmadienį. Tačiau pirmadienį jau buvo panaikintos „užskaitos“. Vadinasi, turėsi atlikti visą bausmę, kuri tau buvo paskirta. Mačiau ne vieną kalinį dėl šios žinios sukkelto dvasinio skausmo sutinusių veidu... Šalia manęs gulėjęs eilinis kolchoznikas, gavęs 5 ar 6 metus už anekdotą, namuose palikęs žmoną bei šešetą vaikų ir parašęs žmonai, kad po mėnesio grįžta namo, sužinojo, jog grįš tik po trejeto metų.

Oi, kokia baisiai žiauri sovietinė Temidė! Kaliniai buvo tikinami, kad greit bus išleistas įstatymas, pagal kurį mirties bausmė nepanaikinama, tačiau ji bus skiriama tik už žmogaus nužudymą. O už kitus nusikaltimus aukščiausia bausmė – 15 metų. Tačiau tas išgarsintasis įstatymas pasirodė esąs labai klastingas. Daugelis Lietuvos partizanų buvo nuteisti arba mirties bausme, arba 25 metams lagerio darbų. Daugelis jų buvo iškalėję daugiau kaip 10 metų. Bausmės pabaiga čia pat. Tačiau pagal naują įstatymą 15 metų bausmė nebuvo taikoma tiems, kurie buvo nuteisti 25 metams nuo 1947 m., kai SSRS buvo panaikinta mirties bausmė (1950 m. mirties bausmė vėl sugrąžinta). Nuteistieji iki 1958 m. gruodžio 25 d. privalėjo atlikti visą 25 metų bausmę.

Kartą vežamas į spirito fabriką, pamiršęs, kur esąs, priklaupęs ant mums „transportuoti“ skirto suoloelio, nusispjoviau pro sunkvežimio bortą. Tai pastebėjęs konvojaus viršininkas vyresnysis seržantas, pertraukęs automata, suriko: „Kodėl sugalvojot pasikelti?“ Atsakiau: „Neturėjau kur nusispjauti.“ Pykčio iškreiptu veidu pro dantis iškošė: „Pamėgink dar kartą atsistoti, gausi kulką į galvą!“ Daugiau sėdint sunkvežimyje nekildavo noro nusispjauti...

Kuo mes skyrėmės lageriuose nuo latvių ir estų? Ukrainiečiai ir lietuviai vakarais labai gražiai dainuodavo liaudies dainas, kurios keldavo neapsakomą Tėvynės ilgesį. Latvių ir estų buvo daug mažiau negu lietuvių, todėl neteko girdėti jų dainuojančių. Greit ir dainuoti buvo uždrausta.

Kai kuriais atvejais mes, lietuviai, buvome sąmoningesni už latvius ir estus.

Dauguma lietuvių laikėsi nuomonės, kad „komunizmo statybose“ nereikia persistengti, o latviai ir estai dirbdavo tarytum sau ar savo valstybei. Spirito fabriko statyboje mūsų grandies viršininkas, bene 45 metų latvis sako man ir dar keliems lietuviams: „Jūs, vyrai, galite pailsėti, nedirbti. Jūs nežiūrėkite į mano darbštumą. Aš Latvijoje buvau įpratintas daug dirbti. Todėl ir čia negaliu sėdėti be darbo. Bet aš neverčiu jūsų dirbti tiek, kiek aš dirbu.“ Matyt, tam latviui ir jo tautiečiams kituose lageriuose lietuvių prikišdavo perdėtą uolumą vykdant lagerio administracijos darbo planus.

Galima buvo pateisinti darbštumą, kai duodavo minėtąsias „užskaitas“, kai turėjom viltį, kad už planų viršijimą greičiau grįšime į Tėvynę. Bet kai tokios sąlygos buvo panaikintos, kam persistengti? Aš niekada nesistengdavau būti uolus darbininkas. O po 1958 m. gruodžio 25 d. mano darbo našumas dar labiau krito.

Tų metų žiemos pradžioje, kai Sibiro žemė įšalo kone 1,5 metro, dirbom vienas šalia kito su senu ukrainiečiu, sergančiu astma. Individualios darbo apskaitos čia – rengėme pastatus Taišeto–Abakano geležinkeliui – nebuvo. Tų pastatų pamatams reikėjo iškasti 2 metrų gilumo duobes. Būsimos duobės vietoj užkurdavom laužą. Kai malkos sudegdavo, po žarijomis rasdavom atšilusį 20–25 cm žemės sluoksnį. Tą košę išmetę į šalį, vėl kurdavom laužą, laukdavome, kol malkos sudegs, tada iš naujo kasdavom gilyn. Aš per dieną iškasdavau pusę duobės, o ukrainietis – dvi! Stalino laikais už normos viršijimą padidindavo duonos ir košės normą. Čekistai, žinoma, buvo apskaičiavę, kad tas jų priedas neatstato fizinių jėgų praradimo siekiant viršyti normą. O 1958 m. jokių priedų nebuvo – gaudavai 600 gramų duonos ir pakankamai „balandos“ (sriubos) bei košės be riebalų. Bet tada kas mėnesį galėjai gauti net du siuntinius iš namų (atsiųsdavo tėvai, giminės, Elytė iš savo 75 rublių algos). Siuntinių priėmėja buvo labai padori pagyvenusį žydė. Ji priimdavo tiek siuntinių, kiek atsiųsdavo. Aš prašydavau nesiųsti, nes šiek tiek užsidirbdavau ir galėdavau maisto nusipirkti. Porą siuntinių atsiuntė nepažįstami žmonės. Dažnai prisimenu tą ukrainietį. Taip sunkiai dirbdamas jis galėjo išverti ne daugiau kaip porą–trejetą metų. Aišku viena, kad į savo Ukrainą jis nesugrįžo. Seni kaliniai pasakodavo ir apie kai kuriuos darboholikus lietuvius. Bet mano laikais tokių nebuvo.

P a ž i n t i s s u s a r g y b i n i u I v a n u

Lageriuose nebuvo nieko pastovaus. Gal mėnesį dirbome kažkokio fabriko statyboje. Paskui mūsų brigadą perkėlė trumpam prie naujai tiesiamo Taišeto–Abakano geležinkelio. Jau gerokai pasnigus atsidūrėme Baironovkos geležinkelio stotelės apylinkėse. Miške greta sovchozo buvo statoma pionierių stovykla. Rusiškai – taip pat „lageris“. Juokaudavome, kad galbūt pionierių vadovė kada nors aiškins vaikučiams: „Būkite dėkingi tiems savanoriams komjaunuoliams, kurie pastatė jums tokią puikią pionierių stovyklą.“ Aišku, kad jie niekada nesužinos, jog iš tikrųjų stovyklą statė tais laikais fašistais vadinti politiniai kaliniai.

Darbas buvo sunkus. Man liepė ruošti betoną. Išsijojęs žvyrą, pili į jį cemento normą ir maišai su vandeniu, žinoma, tik kastuvu. Greitai dėl neigudimo ir šaltų orų delnuose pradėjo veltis pūslės. Jos pratrūkdavo, kraujuodavo... Bet netikėtai man pagalbos ranką ištiesė ne kas kitas, o devyniolikmetis rusas kareivėlis, pristatytas mus saugoti. Norėdamas sužinoti, kas mes tokie, už ką įkalinti, Ivanas, toks jo vardas, kažkodėl pasirinko mane. Sužinojęs, kad esu lietuvis, baigęs aukštąjį mokslą, nuteistas ketveriems metams už antisovietinę agitaciją pagal Baudžiamojo kodekso 58-ąjį straipsnį, jis išklausinėjo apie mano veiklą. Sužinojo, kad tai – tik šnekos, ir ėmėsi gana mandagiai prikaišioti, kodėl taip skubu dirbti, kad tokias pūslės susivėliau. Paskui pridūrė: „Ты, Антанас, дурак!“ („Tu, Antanai, kvailys!“) Į mano klausimą, kodėl jis susidarė apie mane tokią nuomonę, paaiškino: „Я о советской власти того же самого мнения, как и ты. Однако разница между нами такова, что я молчу, а ты болтаешь.“ („Apie sovietų valdžią esu tokios pat nuomonės, kaip ir tu. Tačiau

Lagerio draugai fotografuojasi norėdami turėti nuotrauką prisiminimui.
Iš kairės: aš, Stasys Ignatavičius, Kęstutis Diržys, Antanas Jankauskas,
Pranas Skeiveris, Juozas Petrauskas, Henrikas (pavardės neprisimenu).
Taišetis, 1959 06 24

skirtumas tarp mūsų toks, kad aš tyliu, o tu plepi.“) Truputį patylėjęs pokalbį baigė tokia išvada: „Поэтому ты сидишь, а я тебя охраняю.“ („Todėl tu sėdi, o aš tave saugau.“)

Po kurio laiko aš įsitikinau, kad mudviejų su sargybinu politinės pažiūros iš tiesų beveik tokios pačios. Sakau „beveik“ todėl, jog nelabai tikiu, kad ir jis būtų pritaręs Lietuvos „atsiskyrimui“ nuo jo tėvynės Rusijos... Tačiau vertėtų prisiminti daugelio rusų 1989–1991 m. nuotaikas: gana maitinti „nacmenuš“, tegu patys verčiasi, kaip išmano, sovietinėje didvalstybėje rusai įvairiais požiūriais nuskriausti – neturi savo kompartijos, televizijos, mokslų akademijos. Visa tai pavaldu „stipriam centrai“, kuris nebūtinai paisyti rusų tautinių interesų. Tik kai įsitinkinta, jog nė viena iš broliškų respublikų ir juo labiau – Varšuvos sutarties valstybių nebenori artimiau su Rusija draugauti, pradėta šnekėti apie Sovietų Sąjungos subyrėjimą kaip „geopolitinę katastrofą“.

O aš nieko nepasimokiau iš Ivano palyginimo. Už kitokias kaltes sovietų valdžiai teko dar du kartus „sėdėti“ – ir daug ilgiau, ir gerokai blogesnėmis sąlygomis. „Liaudžiai reikalaujant“, kalinimo sąlygos SSRS kalėjimuose ir lageriuose vis labiau prastėjo, buvo sąmoningai sunkinamos. 1958–1960 m. negirdėjau, kad politiniai kaliniai,

neištvėrę moralinio teroro, žudytūsi, o po dvidešimties metų nusizudė kurį laiką Permės 36-ajame lageryje su manimi kalėjęs armėnas ir iš kito lagerio į tremtį išvykęs ukrainietis. Du kartu kalėję rusai nepagydomai susirgo, po 1987 m. emigravo, vienas netrukus mirė Paryžiuje, o antrasis, rodos, Berne.

Brigadininkas, matydamas, kad ilgai plepu su sargybiniau, į mano vietą paskyrė labiau patyrusį kalinį. O aš vėl tapau pagalbiniau darbininku. Po kelių dienų mus pionierių stovyklos statyboje pakeitė kiti kaliniai. Kokias dvi savaites išvis neturėjome jokio darbo. Matydavau, kad Ivanas lankosi mūsų barake, bet jis vengdavo manęs.

Artimai susidraugavau su vienmečiu Pranu Skeiveriu, apie kurį esu rašęs, ir Kęstutiu Jokubynu. Kęstutis neleido veltui laiko. Per 10 metų jis išmoko net arabų ir iš kolonijinės priespaudos išsivaduojančioje Afrikoje labiausiai paplitusią svahilių kalbą. O Prano nesu matęs knygą skaitančio. Gal nujautė, kad po 15 metų kalinimo svetima kalba jam, ko gero, nebus reikalinga.

Nuo 1962 m., grįžęs iš lagerio, vėl ėmiausi rašyti dienoraštį. Aišku, stengiausi slėpti, kad pagrindinis mano tikslas sugrįžus į Lietuvą – sukurti tikrą pagrindinę organizaciją, kurios negalėtų išaiškinti KGB, ir leisti nelegalų savilaidos laikraštį. Mėginau žmones šiam tikslui pasirinkti jau lageryje kalėdamas. Raginau draugus daugiau skaityti, lavintis. Neišsilavinęs, neapsiskaitęs pagrindininkas tiks išsilavinusiam tik „pagalbiniau darbininku“, kaip aš „komunizmo statybose“.

Iš Taišete kalinamų būsimai pagrindinei kovai mačiau tinkamą tik Kęstutį Jokubyną. Iš pradžių daug vilčių dėjau į 1944 m. suimtą Stasį Ignatavičių. Bet greit juo nusivyliau. Antanas Stasiškis daug skaitė, lavinosi, tačiau antrą kartą buvo nuteistas už marksistinę veiklą lageryje. Su Kapsuko raštais, neiškreipto marksizmo paieškomis, mano supratimu, Lietuvos į kovą už laisvę nepakelsi. Buvau atkreipęs dėmesį į Edvardą Buroką, kurio gerai nepažinojau, nes jį išvežė į kitą lagerį. Ir Kęstutį kažkodėl čekistai išvežė į Mordoviją jau 1959 m. balandžio pradžioje.

Daugiausia vilčių dėjau į Mordovijoje kalėjusį jaunimą – Vitą Margaitį, Algį Susnį ir į daugelį kitų, apie kuriuos daug esu tik gera girdėjęs. Dėl vyresnių jokios vilties neturėjau. Ilgas kalinimas palaužė daugumą fiziškai ir dvasiškai. Petrą Paulaitį Lietuva turėjo tik vieną. Jis net trisdešimt penkerius metus išbuvo nelaisvėje. Visi, kas su juo yra kalėję, sakė, jog lietuviai gali didžiuotis Paulaičiu.

Su Vitu Margaičiu (nuotr. kairėje) susidraugavau kalėdamas vienoje kameroje
Vilniaus KGB kalėjime, draugystė atsinaujino sugrįžus iš Sibiro lagerių.

Vitas su žmona yra mano jauniausio sūnaus Ramūno krikštatėviai.

Ne kartą lankėmės Vito tėviškėje. Šioje 1965 m. nuotraukoje Pilviškiuose įsiamžinome
kartu su iš lagerio neseniai sugrįžusiu Viktoru Petkumi

Vokiečių okupacijos metais jis vadovavo pagrindinei kovai, bet vokiečiai nesiekė Lietuvoje įsteigti nei nacių partijos, nei hitlerjugendo padalinių. Kas kita sovietmečiu. Komjaunuolių 1957 m. ir netgi „partijos rėmėjų iš idėjos“ jau pakako. Greta šių savanorių KGB pagalbininkų veikė daug gausiau agentų nei vokiečių okupacijos metais.

Bent keletą sykių Paulaičiui tiesiai buvo pasiūlyta: atsisakyti savo ankstesnės veiklos, pasirašyti po spaudoje paskelbtu „buržuazinę“ Lietuvą smerkiančiu ir Sovietų Sąjungos valdžią šlovinančiu straipsniu. Tuomet ne tik biografija bus „švari“, bet ir galbūt jo pavardė skelbiama sovietinėse enciklopedijose. Už tokią gana nedidelę paslaugą jam atsivers lagerio vartai, bus leista publikuoti ir tam tikro pobūdžio atsiminimus... Paulaitis į kompromisus nėjo.

Pagrindinis 1948 m. Taišete įsteigto ir vis plečiamo lagerių komplekso uždavinys – geležinkelio tiesimas Baikalo ežero link. Iš čia turbūt ir pavadinimas Ozerlagas (kitaip – „Особый седьмой лагерь“ – ypatingasis lageris Nr. 7). Ilgainiui Ozerlagas tapo didžiausiu Gulago padaliniu visoje SSRS. Vienu laikotarpiu buvo apie 40 tūkst. kalinių stovyklavietėse („lagpunktuose“), išsidėsčiusiose nuo Taišeto iki tuometinės darbininkų gyvenvietės („рабочий поселок“) Bratsko, kuris po 1961 m. atsidūrė hidroelektrinės dugne. Beje, elektrinės statybai buvo specialiai įkurtas Angarlagas.

Įprasta manyti, jog Baikalo–Amūro magistralė pradėta statyti Brežnevo laikais. Tačiau dar nuo 1938 iki 1957 m. daugiausia kalinių rankomis buvo pastatytas 700 km ilgio geležinkelio ruožas iš Taišeto į Ust Kutą. Taigi Taišetas – tikrasis vadinamojo BAM'o pradžios taškas.

Lageryje sutikau įvairių tautybių jaunimo, itin artimai susidraugavau su vienmečiu Borisu Sosnovskiu iš Novosibirsko, aspirantu geologu, taip pat nuteistu už antisovietinę agitaciją net dešimčiai metų (platino nukreiptus prieš valdžią atsišaukimus).

Didžiąją to jaunimo dalį valdžia 1959 m. pavasarį perkėlė į vadinamajame sovchoze įkurtą konclagerį. Mūsų lageryje darėsi be galo nyku. Aš ir vėl tapau baldų fabriko pagalbininiu darbininku. Į darbą varydavo pėsčiomis apie kilometrą. Šunų lojimas ir tas nuolatinis „шаг вправо, шаг влево“ („žingsnis dešinėn, žingsnis kairėn“) varė iš proto. O netoliese esančiuose miškeliuose taip gražiai kukavo gegutės... Kiek, rodos, atiduotum už tai, kad leistų tam beržynėly per dieną nors porą valandų pagulėti.

Sužinojau, kad pas Vytautą Girdzijauską yra atvykusi į pasimatymą jo žmona

Birutė. Ją pažinau iš tolo ateinančią. Pamačiusi didžiulę kalinių vorą, apsuptą kareivių su vilkšuniais, išbalo it drobė. O aš dar garsiai pasveikinau „Labas rytas!“ Ji pabijoję net atsakytį į sveikinimą.

Estai patys daug dirbo lagerio valdžiai ir tinginių labai nemėgo. Brigadininko Jarviko nuomone, didžiausi tinginiai esame mes, trys lietuviai: Antanas Jankauskas, Vytautas Naudžiūnas ir aš. Antanas 1949 m. suimtas Vandžiolagoje (kur gyveno su tėvais) už pagrindinę veiklą. Nieko jis toj organizacijoje per daug nenuveikė, bet tardomas neatsakinėjo į tardytojo ruso klausimus, nieko neišdavė iš draugų, todėl tardytojas pažadėjo jam atkeršyti taip, kad „visą gyvenimą jį prisimintų“. Nors ne jis vadovavo organizacijai, tardytojas padarė Antaną „agitacijos ir propagandos skyriaus vadovu“. Todėl jis gavo didesnę bausmę negu tikrasis vadovas. Be to, tėvą ir pamotę su būriu vaiku išvežė į Zimą (Transsibiro geležinkeliu, pakeliui į Irkutską). Antanas, atlikęs 15 metų bausmę (buvo gavęs 25 metus, SSRS AT komisija 1956 m. sumažino iki 15 metų, bet tremtį paliko), nebuvo išleistas į Lietuvą, o ištremtas 5 metams pas tėvus į Zimą.

Rodė man savo nuotrauką, kurioje jis, devyniolikmetis jaunuolis, guli ligoninės palatoje. Čekistai išvilko jį iš palatos sergantį nebaigta gydyti užkrečiama liga. Vyru tik 31-eri, o jis tiek skiriasi nuo nuotraukoje matytojo – skruostai įdubę, žandikauliai išsikišę... Jis silpnesnės sveikatos už mane. Tokio negalima „dar kartą pasodinti“ – įtraukti į pagrindžio veiklą. Baigęs tremtį jis buvo išleistas apsigyventi Lietuvoje, tačiau buvo priverstas gyventi Daugpilyje...

Kitas draugas, priskirtas tinginių „gildijai“, – Vytautas Naudžiūnas, dvejais metais vyresnis už mane ir metais už Antaną. Jis su dviem vyresniais broliais 1944 m. tapo partizanais. Abu broliai žuvo, o Vytautas sužeistas pateko į enkavedistų rankas ir buvo nuteistas 25-eriems metams lagerio darbų. SSRS komisija jo bausmę sumažino tik penkeriais metais. Daugumai nemažino bausmių tik už tai, jog didžiavosi tuo, kad išėjo Tėvynės ginti nuo okupantų. Buvo ir tokių, kurie įspėjo komisiją, kad paleisti iš lagerio vėl išeisią partizanauti. Tais laikais negyvenę skaitytojai tokio didvyriško elgesio, aišku, nesupras...

Vytas buvo mažakalbis. Jo vidinę dvasinę kančią nesunkiai galima buvo suvokti. Galėjo būti, kad čekistai tardydami žiauriai kankino, nes jis vėliau susirgo nepagydoma liga ir gana greitai nukeliavo pas brolius į aną, gal gražesnę, pasaulį. Į laidotuves

niekas manęs nepakvietė. Aplankiau tik jo kapą ir žmoną. Man ji padovanojo Vytauto laikrodį. Atidaviau jį Genocido aukų muziejui.

Jarviko įsakymu mes trise privalėjom lentoms netinkamus storus rąstus pjaustyti į trinkas (rankiniais pjūklais) ir skaldyti į pagalius krosnims kūrenti. Bet ir čia mes nepersistengiam. Su žodynu skaitome Stefano Cveigo noveles, jos kuriam laikui leidžia pamiršti lagerio tikrovę. Šiek tiek padirbėję valdžiai, vėl maitiname save dvasiniu penu. Pro šalį einančio Jarviko veide matome didelį nepasitenkinimą, kurį jo sieloje galbūt išugdė tarnyba karo metais Waffen SS estų daliniuose.

Kitą rytą Jarvikas nusprendžia mane žiauriai nubausti. Paskiria į lengvą, bet labai pavojingą darbą – ravėti „zapretkoj“ (draudžiamoje zonoje) žolę. Lagerį nuo išorinio pasaulio skiria aukšta lentų tvora, ant kurios prikabintos spygliuotų vielų ritės. Iš vidaus – dviejų metrų aukščio spygliuotų vielų tvora, už jos – kelių metrų pločio smėlėtos žemės ruožas. Už jo – dar viena šiek tiek žemesnė tų pačių spygliuotų vielų tvora. Iš to smėlėto ruožo tarp tvorų turiu išrauti žolę, kad kaliniai nebandytų juo nepastebimi pabėgti.

Raudamas žolę apžvelgiu aplinką. Netoli manęs pietų pusėje – tuščias sargybos bokštelis. Iš čia joks pavojus negresia. Bet gerokai toliau – šiauriniame lagerio kampe sargybos bokštelis „įdarbintas“ – jame vaikšto kareivis. Raudamas žolę meldžiuosi, kad Dievulis apsaugotų mane nuo nelaimės. Vaizduotėje matau visų savo artimųjų veidus, kuriuose tiek kančios sužinojus, kad esu „už mėginimą pabėgti“ nušautas.

Juokai menki. Juk kiek girdėta pasakojimų apie tai, kad viename ar kitame lageryje kareivis, išsiilgęs savo tėvų ir užsigeidęs 10 dienų atostogų, nušovė kalinį, neva bandžiusį pabėgti...

Pakeliu akis į viršų, į tą pusę, kur stovi „gyvas“ sargybos bokštelis, ir matau man mojančią ranką. Tai ženklas, kad prieičiau prie jo. Bet kas gali pasakyti, kas to kareivio galvoje? Tačiau jeigu kviečia, reikia eiti. Dar nepriėjęs sargybos bokštelio atpažinau, kad tai Ivanas. Liepęs sėsti ant žemės, kareivis paklausė, kiek dar man liko „sėdėti“, ir sužinojęs, kad apie pusantrų metų, atsakė, jog dar nemažai, patarė nepersistengti ravint žolę. Ar žinaš kokį nors anekdotą? Pasirodo, vieno iš mano pasiūlytų tikrai nebuvo girdėjęs. Jis man taip pat papasakojo vieną. Abiejų turinio neprisimenu. Taip džiaugiausi, kad Ivanas išgelbėjo nuo baimės raunant tą žolę. Bet greit pasigirdo pietų

pertraukos signalas. Atsisveikinęs su Ivanu, pro neužrakintus vartelius grįžau į baldų kombinatą. Ten užgirdau, kad po pietų man skirtas „naujas darbų baras“. Matyt, šnipeliai pranešė, kad aš beveik nieko nedirbau, o kalbėjaisi su sargybinio. Ką paskui kelias dienas dirbau, neprisimenu.

Perkėlus į kitą lagerį nemokšą ir visišką idiotą viršininką kpt. Kvašniną, į jo vietą buvo paskirtas buvęs lakūnas Kuznecovas, gan griežtas, mėgęs sunkti iš kalinių visas jėgas (kad gautų kuo didesnę algą ir premiją už planinių užduočių įvykdymą), bet gan protingas, apie 45 metų vyras. Iš jo elgesio kalbant su kaliniu jautei, kad jame labai nedaug čekistinių įpročių. Kalinys žinojo, kad valdžios reikia klausyti, bet ir tai, jog be jokio pagrindo jis nebus nubaustas, pažemintas. Kuznecovui atėjus dirbti į 601-ąjį lagerį, nelaisvės tironija pradėjo nebe taip slėgti kiekvieną kalinį. Jis nusprendė dalį kalinių, kurių bausmės mažesnės, paversti „bekonvojais“ (tiksliau, „iškonvojintais“ – „расконвоированные“), t. y. einančiais į darbą ir grįžtančiais iš jo be kareivių palydos. Iš pradžių lydėdavo mus kareivis be ginklo, vėliau eidavom su „popieriumi“, leidžiančiu vaikščioti po miestą be sargybinio.

Po tokios „reformos“ moraliai jautėmės daug laisvesni, t. y. ne taip slėgė nelaisvė. Eidamas į darbą ir grįždamas galėjau kur nors užėiti į miškelį ir įtraukti į plaučius pušų ar berželių aromato. Tačiau mūsų išnaudojimas sustiprėjo. Vietoj 8 darbo valandų teko dirbti vidutiniškai po 10–12 val. O kartais 22 val. vos užmigęs, būdavai po valandos prikeltas miškovežių su storais medžiais iškrauti. Dažnai grįždavai paryčiais ir gaudavai pamiegoti vos kelias valandas. Kartą rašiau į namus, kad ne visada, bet retkarčiais tenka dirbti be miego 25 valandas per parą...

Iš visos sovietų imperijos atveždavo į Taišeto geležinkelio stotį įvairiausių maisto ir pramoninių prekių. Tekdavo jas iškrauti ant savo kupros. Ryžių maišas sverdavo 80 kg, o faneros pakuotė, rodos, 107 kg. Ir visam tam iš vagonų nunešti ant rampos krautuvų ar kitokios įrangos nebuvo. Labiausiai nelaukdavom cemento ir asbesto krovinių. Respiratoriai rusiški, todėl didelė dalis dulkių patekdavo į plaučius. Bet buvome jauni, viską pakėlėm. Žinojom, kad ateis šienapjūtė, javapjūtė. Pakvėpuosime gamtoje grynu oru.

Tik vieną kartą buvome taigoje paklydę. Ir šiandien šiurpas nukrato prisiminus tą jausmą, kad tu esi paklydęs taigoje ir nežinai, kurioje pusėje lageris...

Išdziovintą sieną kraudavome į aukštus kūgius. Žiemą lietaus būdavo retai ir ne daug, todėl nesupūdavo. Atėjus dideliems šalčiams, specialiais sunkvežimiais suveždavome į klojimais vadinamus pastatus.

Vilniaus KGB kalėjime su Vitu Margaičiu buvome prisijaukinę keletą peliukų. Jie dažnai atbėgdavo duonos paprašyti. Laukdavome tų žvėrelių. Tai nors šiek tiek pavairindavo monotonišką kalėjimo gyvenimą. Buvau prisiekęs sau niekada neskriausti tų gamtos padarėlių. Tačiau veždami vasarųjų po javų pėdais rasdavome daug pelių, kartais net žiurkių. Vairuotojai jas degindavo apipylę benzinu. Tose egzekucijose retkarčiais tekdavo ir man dalyvauti. Kuo gilyn į senatvę, vis dažniau prisimenu pelių ir žiurkių egzekucijas ir tai, kad neištesėjau kalėjime duoto žodžio nežudyti jų. Norėtusi, kad nebūčiau dalyvavęs naikinant tuos gamtos padarus.

Valdžia palyginti neblogai aprūpindavo nelaisvėje esančius šienapjūtės ir javapjūtės darbininkus maisto produktais. Dažnai dėkodavau pasaulio Kūrėjui, kad Jis nepasiuntė manęs į lagerius pokariu, Stalino laikais, kai spaudė badas. Manydavau, jog bado nebūčiau pakėlęs. Po daugelio metų teko pabadauti Permės kalėjime. Vienas garsus rusas buvo atvežtas po bado streiko. Jis išgyveno tik vienu vandeniu daugiau kaip 30 parų. Reikėjo padėti jam atsigauti. Atiduodavau jam lygiai pusę savo davinio – 300 g duonos, 10–12 g mėsos, gabalėlį silkės ir bjaurios sriubos, išvirtos iš kažkokių kruopų ir senu, labai sūdytų silkių. Ir jokio bado nejaučiau. Žmogaus organizmas kartais stebuklus daro!..

Žolę pjaudavome už 30–40 km nuo Taišeto. Taip buvo gera, kad nereikia grįžti į lagerį. 1959–1960 m. žiemą gal daugiau nei mėnesį teko praleisti medžiotojų nameulyje, pastatytame vienoje iš Birusos upės salų. Ten buvo ir tvartas, kuriame laikėme savo arkliuką.

Išpuolė ar ne trijų dienų Naujųjų metų šventė. Vienas privalėjome likti saugoti „ūkį“. Pasiūliau savanoriu likti. 6 ar 7 vyrai išvažiavo į lagerį švęsti. Bijojau. Nuo to salos namelio iki lagerio apie 20–25 km. Aplink sniegas ir taiga. Naktimis kaukia vilkai. O mes tik keturiese: ilgaplaukis arkliukas, šunelis, katinėlis ir aš. Nelabai jauku. O vyrai sibiriečiai prigašdino, kad gali vagys apsilankyti ir apiplėšti. Truputį bijojau. Tačiau pabėgęs nuo lagerio smarvės salos trobelėje jaučiausi daug geriau. Sausio 29 d. rašiau žmonai, kad Birusos upės saloje saugojom vasarą taigoje nupjautą sieną. Mažytėje

medžiotojų trobelėje 7 vyrai miegojom ant grūdų maišų, pelių ir žiurkių prižiūrimi.

Dauguma kalinių, tuometiniu mano požiūriu seni, labai bijo skersvėjų, naktį neleidžia langelio praverti. Barake 40–50 vyrų. Oras be galo tvankus. Langelį praveriu, kai visi miega. Kas nors panorėjęs laukan atsikelia ir pamatęs pravirą langelį pratrūks-ta šaukti „Это Антонаса работа!“ – „Tai Antano darbas!“ Vėl uždaro langelį arba medinį dūmtraukį. O aš vėl laikiu, kada tas naktibalda užmigs. Ir vėl kvėpuoju grynesniu oru. Gavau pravardę „Начальник свежего воздуха“ – Gryno oro viršininkas. Daug kas vos ne šimtą kartų žadėjo prilupti už uolų pareigų ėjimą. Bet pažado neištesėjo. Dėl jų nerangumo išsaugojau savo kailį nė karto neluptą. Slėgė žmonių tamsumas. Nors velniai išeitų į koridorių parūkyti. Pypkina machorką nuo ryto iki kito ryto. Nesuvokia, jog nerūkančiam machorkos dūmai – peilis po kaklu.

Tos trys dienos, praleistos Biriusos namelyje, buvo man didelė šventė. Porą knygų ir laiškų perskaičiau. Tada laiškų kontrolės beveik nebuvo. Kiek norėjai, tiek galėjai rašyti. Nesusimąstydavau, kad po 20 metų Urale dažną laišką reikėsia bent vieną kartą perrašyti. Ir iš viso per mėnesį kalinys turėjo teisę parašyti vos du laiškus.

Vakarais rinkdavomės dažniausiai „mano“ barake „papolitikuoti“, kad greičiau laikas prabėgtų. KGB agentėliai klausydavosi ausis ištempę, bet nieko negalėdavo su-prasti. Tyčiodavomės iš tų „stukačių“ (beldikų), kad valdžia nesurengia jiems lietuvių kalbos kursų.

Visais lietuviais visiškai pasitikėdavome. Vėliau sužinojom, jog be reikalo. Bent vienas du imdavo velniui tarnauti. Kagėbistai negali apsieiti be „stukačių“, bet juos niekina, patys jų bijo, nes aukštesni viršininkai dažniausiai juos užverbuoja žemesnie-siems sekti. Be to, „stukačiai“ dažnai neturi jokios „medžiagos“, todėl sukuria pasakas apie rengiamus pabėgimus ir pan.

Kai draugai per ilgai užsibūna, įspėju: „Jūs, vyrai, labai įdomūs, bet, mano many-mu, laikas jums į savo barakus sugrįžti.“ Jie man atsilygina tuo pačiu, ypač A. Jankauskas ir A. Stasiškis: „Antanai, tu labai įdomus pašnekovas, bet dažnai užmiršti, kad lai-kas tau namo (t. y. į savo baraką).“ Žinoma, už tai niekas nesupyksta, bet būti išvartytas iš svečių nė vienas nenori...

Kažkodėl 1959 m. vasaros vakarais padažnėjo lietuvių susirinkimai mano barake arba verandoje, prie suolų, pastatytų netoli barakų. Kažkoks jausmas sakė, kad KGB

turi į mūsų būrį ką nors infiltruoti iš lietuvių „stukačių“. Vieną dieną sugrįžęs iš darbo sužinojau, kad virš mano narų paguldytas lietuvis. Aišku, sekti. Barake radau nuo vaikystės pažįstamą Radzevičių – „Tarzaną“, jam partizanaujant nebuvome susitikę.

Jau kitą dieną „Tarzanas“ prisipažino, jog yra atsiųstas manęs sekti. Patys čekistai jam liepė prisipažinti, koku tikslu jis atsirado mūsų barake. Pasakojo jis man, kaip uoliai tarnavo MGB Juozas Bulika, kurį 1947 m. ne kartą lydėjau į Vilniaus geležinkelio stotį su iš Markulio-Erelio gautu šriftu pogrindinėms spaustuvėms, kaip jis „išbandė“ partizaną Stasį Petravičių.

Čekistai 1951 m. fiziškai privertė Petravičių dirbti jų naudai. Norėdami jį patikrinti, davė jam butelį su tariamu specialiuoju limonadu su narkotikais. Iš tikrųjų tame butelyje buvo grynas vanduo. Jau seniau užverbuotas Bulika – „Skrajūnas“, sutikęs Petravičių, pradėjo skųstis, kad vakar kaimiečiai patriotai jį privašinę sūria dešra. Ar kartais Stasys neturįs vandens ar limonado troškuliui numalšinti? Petravičius, manydamas, kad iš čekistų gautame limonado butelyje yra migdomieji, iš karto nedrįso duoti Bulikai to vandens (Petravičius tada nežinojo, kad Bulika seniai dirba čekistams). Bet ilgai prašomas, davė „limonado“. Bulika, išgėręs tą vandenį, apsimetė esąs be sąmonės. Petravičius davė ženklą netoliese buvusiems čekistams, kad savo užduotį įvykdė. Atlėkę čekistai įmetė „užmigdytą“ Buliką į sunkvežimį ir nusivežė. Kai viskas išaiškėjo, visi šaipėsi iš Petravičiaus.

Skaičiuoju, kada baigiu du trečdalius bausmės. Tada teismo sprendimu mane gali paleisti iš lagerio. Du trečdaliai sueis 1960 m. rugpjūčio pabaigoje. Vytautas Girdzijauskas jaudinasi, kad jo bylos neatiduoda į teismą. Du trečdaliai jo bausmės suejo 1960 m. sausio pradžioje. Štai baigiasi jau vasaris, o teisėjai nesirodo. Nerimavome abu. Jo brolių iš Mordovijos lagerio jau paleido, o Vyto – ne. Pagaliau vasario 25 d. teismas atvažiavo, bausmę sumažino ir paleido. Vadinasi, ir aš būsiu paleistas po aštuonių mėnesių. Vilniuje tai gana trumpas laiko tarpas. Bet Sibire – nepaprastai ilgas.

Lagerio valdžia skleidžia įvairiausių gandus, ramina, įkvepia kaliniams viltį, nes ne vienas kalinys, praradęs bet kokia viltį, išprotėja. Vieną lietuvių laikiau visiškai normaliu. Bet vieną kartą „pratrūko“. Uždarame Vladimiro kalėjime kalinami po 10–15 metų dažnai neišlaiko, išprotėja. Lengviau paprastam kaimo žmogui, o inteligentai sunkiau pakelia nelaisvę.

Kaliniai lietuviai daugiausia bendraudavo tarpusavy.
Antras iš kairės – garsus sokolovininkas „Tarzanas“, šalia jo dešinėje –
V. Girdzijauskas, antras iš dešinės – aš. Taišetas, 1958 12 28

Visus sukretė anykštėno savižudybė. Rodos, jo pavardė Staškevičius. Pažinojau jį. Visą laiką buvo linksmas, laukė baismės pabaigos, turėjo viltį sugrįžti į Tėvynę ir pradėti naują gyvenimą. Apsidžiaugėme, kad jį paleido, jog gavo darbą. Ir štai pritrenkianti žinia – pasikorė. Rado raštelį: „Sudiev, draugai! Pavargau begyvendamas. Nutariau pailsėti. Dėl mano mirties nieko nekaltinkite.“

1960 m. pirmoje pusėje buvo išleisti į laisvę (žinoma, kokia ten laisvė tuometinėje Lietuvoje arba dar turint penkerius metus tremties) dauguma artimų draugų. Balandžio 22 d. paleido Antaną Stasiškį. Balandžio pradžioje laisvėje atsidūrė Stasys Ignatavičius.

1960 m. pradžioje kurį laiką dirbau kūriku plytinėje. Vorkutoje, esant -41°C šalčiui, kaliniai nevaromi į darbą. O Sibire dirbom ir kai buvo -46°C . Per gruodį uždirdbau 42 rublius senais pinigais (kursu iki 1961 m., buvusiais apyvartoje iki 1962 m. birželio 1 d.). Dirbdamas banke tais pinigais gaudavau 1 300 rublių algą.

Lietuvos ateities perspektyvos atrodė gana liūdnos. Matėme lageryje filmą „Chruščiovo vizitas JAV“. Koks gražus pasaulis. Tačiau ar kada nors teks jį pamatyti iš arti?

Jeigu ne mes, ar mūsų vaikai, vaikaičiai pasidžiaugs pasaulio grožiu? Buvo pranešta apie kvailą reformą: sąjunginė Vidaus reikalų ministerija panaikinama, o jos funkcijos perduodamos „suverenioms“ respublikoms. „Įstatymo raidės“ laikantis, reikėjo ir Lietuvos kalinius (tiek politinius, tiek ir kriminalius) perduoti į LSSR VRM dispoziciją, t. y. išvežti į Lietuvos lagerius. Tačiau šaltkalvio N. Chruščiovo vadovaujamų Kremliaus veikėjų logika šlubavo abiem kojomis. Mes kitko ir nesitikėjome.

Nustebome sulaukę netikėtų ir nematytų svečių, kurie buvo atvežti į lagerį kaip paprasti kaliniai. Tai Stalino įsakymu suimtas į nemalonę patekusio ministro Viktoro Abakumovo pavaldinys (SSRS MGB sekretoriato viršininkas iki 1951 m.) pulkininkas Ivanas Černovas ir kaukazietis generolas majoras Varlamas Kakučaja, kurį L. Berija 1953 m. pavasarį buvo kelioms savaitėms paskyręs Gruzijos SSR vidaus reikalų ministru, bet vėliau surado „labiau patikimą“ V. Dekanozovą, 1940 m. pasižymėjusį Lietuvoje. Nuo sušaudymo drauge su Berija Varlamą turbūt išgelbėjo tai, kad jis Maskvoje niekada nedirbo ir dėl to buvo mažiau žinomas; karo tribunolas jį nuteisė tik 1956 m. Tačiau Gruzijoje jis pagarsėjo ir, ko gero, iš dalies tapo Varlamo Aravidzės prototipu garsiajame Tengizo Abuladzės filme „Atgaila“. Mačiau tą filmą 1987 m. grįžęs iš tremties Kolymoje ir nepamenu dėl ko – dėl ūsiukų ar pomėgio stoviniuoti balkone Varlamu pavadinau virš mūsų apgyvendintą čekistą, kuris su žmona turėjo nuolat mane stebėti.

I. Černovas buvo atbuline data priskirtas prie Berijos bendražygių, atsakingų už tai, jog buvo „neteisėtai represuoti“ Stalino pavaduotojai A. Kuznecovas ir N. Voznesenskis vadinamojoje Leningrado byloje. 1954 m. pabaigoje V. Abakumovas ir trys aukštesnio rango jo pavaldiniai buvo karinio tribunolo Leningrade nuteisti sušaudyti.

Na, ir ginčijosi čekistai tautiniu klausimu. Gruzinas prikišinėjo Černovui didžiariškią šovinizmą. Tačiau tuomet mes, kaip ir kiti sovietiniai piliečiai, menkai išmanėme, kokia kova 1946–1957 m. vyko SSRS valdžios viršūnėse. Nujautėme, kad jie buvo nuteisti po 15 metų lagerio darbų tik už tai, kad netinkamu laiku atsidūrė ne ten, kur derėtų, ir niekuo nesiskyrė nuo laisvėje paliktų aukšto rango čekistų. Į jų ginčus žiūrėjome kaip į nemokamą politinį spektaklį.

Ozerlago viršininkas pulkininkas Sergejus Jevstignejevas buvo turbūt neblogai pažįstamas ir su pulkininku, galbūt ir su generolu. Todėl iš pradžių abiem

„berijiečiams“ buvo Taišete sudarytos šiltnamio sąlygos. Jie abu su žmonomis gyveno atskiruose miesto nameliuose be jokios sargybos. Bet dėl skundų Ozerlago viršiniui teko juos abu uždaryti į lagerį. Buvę aukšti pareigūnai, juo labiau nuteisti pagal Baudžiamojo kodekso 58-ąjį straipsnį, tada atskirai nebuvo kalinami. Atsitiko taip, kad į Taišeto lagerį buvo atvežtas kalinys, kurį tardant dalyvavo pulkininkas Černovas. Kalinys pareiškė, kad užmuš Černovą, jeigu jiems teks kartu viename lageryje kailėti. Išvežė į kitą lagerį, aišku, ne Černovą, bet buvusią jo auką.

Nepamenu, kuris iš jų – generolas ar pulkininkas – tapo lagerio pirties vedėju. Grįžę po cemento ar asbesto iškrovimo ar kitų purvinų darbų mes, „bekonvojai“, turėjome teisę be eilės nusiprausti. Berijos žinybos buvę aukšti pareigūnai maloniai leisdavo mums nusiprausti ir vidurnaktį sugrįžus iš darbo.

Kartą į mane kreipėsi buvęs Lietuvos kariuomenės leitenantas anykštėnas, bebaigęs jam skirtą bausmę. Jis papasakojo tragišką savo draugo (taip pat anykštėno) istoriją. Abiejų vardus ir pavardes galiu supainioti, todėl jų neminėsiu. Jaunesnis už mane leitenanto draugas tarnavęs eiliniu pastumdėliu pas turtingesnę anykštėną. Partizanai nušovė NKVD karininką. Nušautojo žmona galėjo tik paliudyti, kad žudikas buvęs neaukšto ūgio. Stribai areštavę tą vargšėlį, pasižymėjusį labai žemu ūgiu. Kankino, grasino tuoj nužudyti, jeigu neprisipažins nušovęs enkavedistą. Todėl pasirašęs jam pakištą protokolą. Karinis tribunolas nuteisęs jį 25 metams. Pusę bausmės jau atlikęs. Bet dėl keistoko principingumo nenorįs kreiptis į žudikus ir paprašyti jų peržiūrėti suklastotą bylą.

Nusprendžiau gelbėti tą kankinį, kuris dėl savo išgyvenimų atrodė bent 20 metų vyresnis už mane. Išklausęs „žudiko“ pasakojimą, parašiau jo vardu skundą į Maskvą. Palyginti greit atėjo atsakymas, kad skundas tikrinamas. Greit jis buvo paleistas. Žinoma, niekas vargšo vyruko neatsiprašė ir jokios kompensacijos nesumokėjo. Tais laikais kitaip būti negalėjo.

Susitaręs su kaliniais lietuviais užsakiau visus į „Sąjunginės spaudos“ katalogą įtrauktus Lietuvos laikraščius ir žurnalus, net „Lietuvos pionierių“, kad kiekvienas lietuvis būtų užsiprenumeravęs vieną „spaudos organą“. Žinoma, maža buvo laiko visus leidinius ne tik perskaityti, kartais – ir pavartyti. Buvau užsakęs net lenkiškos spaudos, kuri pasiekdavo mus anksčiau negu lietuviška – per 4–5 dienas nuo išleidimo, o kartais ir dar greičiau.

1960 m. kovo 25 d. laiške Elytei gyriausi, kad savaitę padirbėjau krovėju. Mūsų „nariadčikas“ ukrainietis jautė, kad jį niekinu už uolią tarnybą okupantams vokiečiams ir žydų šaudymą. Todėl sumanė „paaukštinti“ mane iki šūdvežio, t. y. privalėjau surinkti išmatas iš išviečių visame lageryje, pasikinkęs arkliuką ir užsidėjęs ant rogių ar vežimo kubilą. Draugai patarė atsisakyti tokio žeminamo darbo, pasiskūsti lagerio viršininkui Kuznecovui. Į tokį patarimą atsakiau, kad manęs nežemina joks darbas, reikia visus išmėginti. Tačiau darbus „bekonvojams“ dažniausiai skirstė pats lagerio viršininkas

Paėmęs į rankas paskyrą, viršininkas, kiekvieną mūsų apžvelgęs, sustojo prie mano fizionomijos. Pamaniau, kad ištars: „Terleckas! Пойдите фекалии возить!“ („Eisite srutų vežti!“). Tačiau vietoj to išgirdau: „Назначаю конюхом“ („Skiriu arklininku“). Mano žinioje dabar 28 arkliai. Darbas nelengvas. Juos šeriu, girdau, kelis kartus per parą surenku jų mėšlą. Naudojuosi geru arkliu, važeliu. Pasikinkęs jį važiuoju it ponas pietų, vakarienės. Tačiau neišsimiegu. Bijau, kad koks nors arklys neužspardytų už save menkesnio ar nepasikartų. Tad beveik visą naktį neužmiegu. Tiesa, turiu dvi laisvas dienas. Žinoma, tik sąlygiškai laisvas. Atsiranda „valandėlei“ kitokio darbo...

Vienas kalinys rusas buvo nuteistas visiškai be jokio juridinio pagrindo, kažkokiam girtam prokurorui pajuokavus. O tas kalinys nestokojo humoro jausmo. Daug kartų per radiją girdėjęs nuolat propagandos kartojamus žodžius „Ленин – вечно живой“ („Leninas – amžinai gyvas“), parašė skundą tokiu adresu: „Москва, Кремль, мавзолей В. И. Ленина и И. В. Сталина, вечно живому Владимиру Ильичу“ („Maskva, Kremlius, Lenino ir Stalino mauzoliejus, visada gyvam Vladimirui Iljičiui“). Į voką įdėtame laiške išdėstė savo „nusikaltimo esmę“. Ne kartą iki tol buvo atmetę jo skundus. Ir tąkart gavo neigiamą atsakymą, aišku, ne iš Lenino, bet ilgai niui taip nusibodęs Maskvos čekistams, kad tie pagaliau nusprendė paleisti skundų rašytoją. Lageryje esu girdėjęs šią istoriją pasakojant daugelį sėdėjusių su juo kalinių.

Tokio bjauraus pavasario nei Sibire, nei Urale, net nei pačioje Kolymoje nebuvau matęs, kaip teko 1960 m. Sibiro žemė, padengta labai derlingu riebiu moliu. Jeigu ilgiau palyja, keliai tampa neišvažiuojami. Veikia tik geležinkelis ir vyksta šioks toks judėjimas pėsčiomis. Balandžio 19 d. „didžiosios komunizmo statybos“ sustojo, nes iki jų neprivažiudavo net amerikoniški študabekeriai. Jos pasiekiamos tik kalinių

kojomis. Mane valdžia perkėlė iš „besargybinio“ į paprastą „zeką“. Apie dvi savaites žygiavau ilgoje kalinių kolonoje, lydimas šuns balsu lojančio sargybos viršininko: „Шаг влево, шаг вправо считается побегом...“ („Žingsnis kairėn, žingsnis dešinėn laikoma pabėgimu...“).

Jau metus būdamas „bekonvoju“, sunkiai susitaikiau su „konvojinio“ kalinio statusu... Nuotaika krito. Bijojau, kad nebūčiau visą laiką vėl konvojaus lydimas. Bet netrukus atgavau teisę dirbti be sargybinio.

Balandžio 29 d. rašiau laišką savo šeimai, kuriame pasakojau, kokių darbu išperku savo kalnę okupantams: „Ir toliau vežioju malkas. Šiandien reikės vežti šiukšles, o gegužės 1 d. nuo 20.00 val. iki gegužės 2 d. 20.00 val. budžiu arklidėje. Taip nusibodo purvas, sniegas, lietus. Užvakar taip troškau, kad spustelėtų kokių -20 °C šaltis. Gamta išgirdo mano meldimą. Vakar ledas lengvai laikė žmogų, o vietomis – net ir arklį. Dieną retkarčiais pasirodydavo saulė, pūtė smarkus šiaurys, todėl žemė truputį pradžiūvo.“

Diena anksčiau gavau siuntinį, itin skanios lietuviškos dešros, iš nepažįstamos Onos Bačinskaitės, labai tolimos giminaitės. Iki šiol nežinau, nuo kokios. Džiugu, kad yra gerų žmonių. Tik nejauku, kad sukeliu kažkam daug rūpesčių.

Gegužės 1 d. taip atšilo, kad į darbą išėjau be kepurės. O čia be „galvos apdangalo“ niekas po gatves nevaikšto. Apstojo mane maži vaikai, lydėjo Taišeto gatvėmis ir vis šaukė: „Dėde! Kur kepurė? Pametei? Pats esi kaltas!“ Ryte atsibudęs vėl radau žiemą.

Lagerio viršininkas liepė neiti į darbą, nes sirginėjau. Bet ukrainietis „nariadčikas“, buvęs vokiečių okupacijos metais Baltarusijoje milicijos viršininku, išvarė. Kad nedaviau jam per snukį, vyrai išvadino bailiu. Bet aš dar nepamiršau, kiek dėl manęs kenčia šeima. „Nariadčikas“, gavęs 20 metų katorgos už žmonių žudymą, kažkuo nusipelnė sovietinei valdžiai, todėl jo bijojo pats lagerio viršininkas.

1960 m. gegužės 27 d. rašiau: „Lietuviai primušę kelis lenkus. Rytojaus dieną „praėjus karščiu“, vienas iš jų paklausęs: „Už ką, draugai, mes juos primušėm?“ Į šį klausimą niekas negalėjęs atsakyti. Tada vienas (kilęs iš Labanoro) sąžinei nuraminti atsakęs: „Tegu bus už Vilnių...“

1960 m. gegužės 29 d.: „Niekada negalvojau, kad mes gyvensime ramų, visko pilną gyvenimą. Nuojauta neapvylyė.“

Gegužės 31 d.: „Prieš kelias dienas paleido vieną gudą, iškalėjusį beveik 16 metų.

Kalinių santykiai nelaisvėje

Nei tautinės, nei kitokios neapykantos tuomet lageriuose nebuvo, nors viename ir tame pačiame barake retkarčiais ant tų pačių „narų“ (gultų) greta vienas kito gulėjo žydai ir žydšaudys. Iš tokių lietuvių sutikau tik vieną (rodos, pavarde Navickas). Vidutinio amžiaus kaimo bernas buvo labai ramus, visada taktiškas. Taip nesinorėjo tikėti, kad toks žmogus galėjo šauti į niekuo nekaltą žmogų. Navickas neneigė, kad dalyvavo žudynėse, bet niekada nesididžiavo tuo, kaip kai kurie gudai ir ukrainiečiai. Vienas gudas su pasigardžiavimu pasakodavo, kaip jis nuodijimui išmetamosiomis dujomis pritaikytame sunkvežimyje (dušėgubkoje ar kitaip – Gaswagene) nuodijo žydus, daugiausia moteris ir vaikus. Lagerio administracija kaip tik iš žydšaudžių verbuodavo sau seklius, skundikus.

Poilsiu blogiausia vieta yra ant viršutinių „narų“ – ir oras ne toks švarus, ir elektros lemputė spigina į akis. Bene 55 metų Maskvos žydas, nuteistas už antisovietinį anekdotą penkeriems metams nelaisvės, kaip naujokas gavo vietą antrajame „narų“ aukšte. Vieną dieną jis atsibudęs keltis, pamiršęs, kur esąs, nukrito nuo „narų“ ir labai sutrenkė, tuometiniu mano požiūriu, seną savo kūną. Mačiau, kaip kaliniai užjautė jį.

Po juo apačioje gulėjęs slavas tuoj turėjo išeiti į laisvę. Pagal tradiciją, jo vietą turėjo užimti žydas. Tačiau kartą iš darbo sugrįžę radosi vieną iš slavų gulint ant apatinių narų. Visi pasipiktinę stebėjo tokį negražų elgesį, bet niekas nedrįso kliudyti gan stipraus vyro. Mano nuostabai, vienas lyg ir prieš žydus nusistatęs marijampolietis griebė viena ranka slavui už galvos, o kita – už sėdynės ir užmetė jį ant viršutinių „narų“, taip pat ir jo patalynę. O žydo patalynę pats paklojo ant žemutinių „narų“. Šio fakto

buvome nustebinti ir labai juo patenkinti. Vyravo lageriuose ir savotiško teisingumo nuostatos („poniatijos“). Tų nuostatų kūrėjai – patys kaliniai.

Lagerio ūkvedė buvo storulė žydė. Nuo jos priklausė, gausi pagal įstatymą numatytus du siuntinius ar daugiau. Ūkvedė niekada nesulaikydavo siuntinių. Kaliniai ją gerbė, laikė sava.

Mūsų „nariadčikas“ (darbų skirstytojas) ukrainietis, nors ir turėjo 25 metų bausmę už tarnybą vokiečiams, taip pat uoliai tarnavo ir lagerio administracijai. Jausdamas, kad jį niekinu, „nariadčikas“ labai nekontentė mane ir suko galvą, kaip kuo labiau pažeminti. Iš „patikimų šaltinių“ sužinojau, kad buvęs „policajus“ ir žydų žudikas sumanė mane „pasodinti ant fekalijų kubilio“. Draugai patarė nueiti pas lagerio viršininką Kuznecovą ir pareikšti jam protestą. Jiems atsakiau, kad nesu už kitus nei blogesnis, nei geresnis. Kas nors turi dirbti ir tokį darbą. Manęs jis nepažemins.

Kartą grįždamas iš darbo užgirdau tokį dviejų MVD karininkų pokalbį: „Ivanas, bendraudamas su banditais, persiėmė jų požiūriu į mums šventus dalykus. Ar neteks ir jo pasodinti?“ Sutikęs Ivaną, ironizavau tokiais žodžiais: „Vadinasi, ir tu, Ivanai, nemoki liežuvio už dantų laikyti? Jie žada ir tave už liežuvį pasodinti arba perkelti į kitą dalinį. Kam nuo to bus geriau? Kai žinai, kad tarp mus saugančių yra dorų kareivių, moraliai lengviau. Būk geras ir patylėk!“ Ivanas papasakojo, už ką ant jo užsirūstino valdžia. Kartą per vadinamąją politinę valandėlę vienas karininkas ragino kareivius mylėti savo tėvynę. Tą meilę galima esą įrodyti stropiai saugant įkalintus banditus. „Stropiai“ reiškė smulkiomis priekabomis nuodyti jų gyvenimą. Kadangi niekas iš kareivių neturėjęs klausimų, Ivanas bene taip atsakęs karininkui: „Dar Marksas yra pasakęs, kad buitį lemia sąmonė. Aš gaunu 4 rublius per mėnesį, o jūs – po kelis šimtus rublių. Tad mūsų buitį labai skirtinga. Natūralu, kad ir meilė tėvynei ne tokia pat.“ Nuo tol karininkai pradėję į jį žvairuoti.

1960 m. rugpjūčio 22 d. eidamas per Taišetą į darbą, pamačiau Ivaną su draugu kasančius griovį. Abu be piločių, antpečių ir diržų. Paklausiau, kas atsitiko. Ivanas paaiškino, kad pabėgęs iš kareivinių pas savo „žmoną“. Kažkas iš draugų išdavęs jo paslaptį, kur ta tariamoji žmona gyvena.

Patruliai suradę jį spintoje pasislėpusį. Kelias paras atsėdėjęs daboklėj, o dabar išvarę jį su draugu „švarių oru“ pakvėpuoti. Paklausiau, ar turi ką valgyti ir rūkyti.

Ivanas: „Antanas, неси все, что можеш, мы голодные и без курева“ („Antanai, nešk viską, ką gali. Mes alkani ir neturim rūkalų“). Užmiršęs baimę parduotuvėje sutikti Kuznecovą, nulėkiau ten ir visko pripirkau kareivėliams.

Dar prieš tai, liepos mėnesį, išvežė mus, apie 15 „besargybinių“, į taigą už 30 km šieno pjauti lagerio arkliams. Visi džiaugėmės, kad neteks po dienos darbo sugrįžti nakvoti į lagerį. Gavom nemažai bulvių, džiuvėsėlių, miltų ir lašinių. Taigoje pilna įvairiausių grybų. Gyvenk ir džiaukis! Buvo su mumis keletas neginkluotų gan žmoniškų kareivių. Miegodavom palapinėse. Oras šiltas. Šalia upelis, galima išsimaudyti.

Kartą su vienu kaliniu už to upelio plovėm rąstus – ruošėm malkas valgiui gaminti. Ir staiga iš taigos pasigirdo baisus meškos riaumojimas. Pirmas šokau bėgti per tiltelį palapinių link. Bėgu ir atsigręžęs matau, kad paskui mane gerokai atsilikę bėga keli kaliniai ir pora kareivių. Jeigu meška puls draskyti, tai pirmiausia atsiliekančius... Vos mums perbėgus upelį, pasigirdo iš taigos pakraščio garsus žmogaus kvatojimas. Kvatojo kalinys, visų vadinamas čigonu (gal ir buvo čigonas). Kadangi jo plaukai seniai kirpti, apžėlęs ilga vešlia barzda, tikrai buvo į mešką panašus.

Kažkoku reikalu greit atvažiavo niekada nematytas kapitonas, kareivių viršininkas. Sužinojęs apie tą „meškos užpuolimą“, pradėjo nepiktai juoktis iš kareivių: „Na, kaliniams galima atleisti, bet jūs, sovietiniai kareiviai, taip „drapali“ (skuodėte) nuo meška apsimitusio kalinio. Kaip jums ne gėda!“ Kareiviai stovėjo išsitempę prieš viršininką ir tylėjo. O mes, kaliniai, nejautėme jokios gėdos. Tas sibirietis čigonas, užaugęs taigoje, puikiai gebėjo mešką mėgdžioti.

Po kelių dienų gavome iš lagerio žinią „pristatyti“ ten pradėjusią raišuoti kumelę. Norinčiųjų nebuvo. Nesuprantamas jausmas pastūmėjo mane pasisiūlyti tą valdžios pavedimą įvykdyti. Greičiausiai noras pačiam sau įrodyti, kad nesu bailys. Gal naktį nebūčiau išdrįšęs joti. Bet tada buvo saulėta popietė.

Sėdau ant kumelės ir išjojau į Taišetą.

Nesitikėjau, kad toji kumelė tiek raiša – vos velka vieną koją. Greitis gal net mažesnis už pėsčio žmogaus. Užsėdęs ant kumelės suvokiau, kad tuos 30 km įveiksiu tik paryčiais. Bet atsakyti neišdrįsau, bijodamas bailiu pasirodyti...

Kumelė gan nutukusi, nepabalnota, vos laikausi ant jos nugaros, įsitvėręs kažkoku virvagalio.

Pradėjus temti, kumelė pradėjo ausimis karpyti, o man – vaidentis meškos. Jeigu kokia nors meška užpuls, kumelė šoks į priekį ar šoną, palikusi mane meškos vakarieinei. Ne juokais išsigandau. Kad nuvaryčiau baimę, garsiai uždainavau. Žinoma, lietuviškai, nes meškos, mano įsitikinimu, rusiškai nesupranta.

Man atrodė, kad dainuojant laikas bėga greičiau. Pagaliau pradėjo aušti. Baimė traukėsi nuo manęs. Saulei pakilus, gerokai nutrinta sėdyne atjojau į šimtų tūkstančių kalinių prakeiktąjį Taišetą.

Tik atidavęs kumelę lagerio administracijai suvokiau, kad mano pastangos naktį varyti gyvulį per taigą buvo pavojingos ir visiškai beprasmės. Juk galima buvo išjoti iš taigos į tą medinį miestą sulaukus ryto.

Tačiau peržengęs baimės barjerą, pasirengiau prasmingiems veiksams, susijusiems su rizika. Jų ėmusis, pavojų kelia ne meškos, bet žmonės čekistų uniformomis. 1979 m. abu su Juliumi Sasnausku savo ir bendražygių 1976–1979 m. veiklą įvardijom kaip drąsą, besiribojančią su beprotybe, todėl didžiuotis ja nedrįsom... Drąsa turėtų būti suderinta su sveiku protu. Kalinių bandymas pabėgti iš Mordovijos lagerio 1956 m. rudenį buvo nesuderinamas su sveiku protu. Vėliau keli jaunuoliai buvo „sumąstę“ dar didesnę beprotybę – įmesti į KGB rūmus keletą „Molotovo kokteilių“. Laimei, pavyko juos atkalbėti nuo tikros beprotybės...

Čiunos konclageryje

Kas galėtų paaiškinti lagerių administracijos veiksmų logiką?

Iki šiol negaliu suprasti, kodėl keliolika mūsų „bekonvojų“ reikėjo BAM'o trasa išvežti į už 150 km esantį lengvo režimo Čiunos lagerį. Nebent buvo norėta sutrukdyti mums anksčiau išeiti į laisvę atlikus du trečdalius bausmės. Bent man šis terminas buvo suėjęs 1960 m. rugpjūčio pabaigoje. Tačiau kaip tik rugpjūčio 22 d. gavom įsakymą „собираться с вещами“ („su daiktais“), ir tą vakarą „stolypinas“ išvežė mus į šiaurę nuo Taišeto. Atsisveikinimas buvo liūdnokas. Kuriam laikui užgeso viltis išeiti į laisvę.

Sąmoningesni kaliniai šio termino stengėmės nevertoti, nes ir už spygliuotų vielų, ir net sugrįžę į Lietuvą gerai žinojome, kad jokios laisvės nerasime – būsim griežtai čekistų prižiūrimi. Lageryje pasitikėjome visais lietuviais. Šiek tiek klydome – politkalinių kiekvienas svarbesnis pokalbis buvo registruojamas ir esant reikalui siunčiamas netgi į Vilnių, į pastatą Lenino prospekte 40. Ten tyrinėjamas, o vienas kitas silpnadūšis buvo užverbuojamas sugrįžęs.

Iš tokių žinau Gadliauską. Grįžusio į Lietuvą milicija neregistravo. Teko „teisybės ieškoti“ pas čekistus. O ten užgirdo: „Mums padėsi, tada ir tau pagelbėsime prisiregistruoti Vilniuje.“ Gadliauskas žinojo, kad Vorkutos kaliniai, vadovaujami E. Buroko, leido pagrindinį „Varpą“. Ką žinojo, viską čekistams išklejo. Bet tada „Varpas“ buvo sustabdęs savo veiklą, todėl čekistai iš to neturėjo didelės naudos. O mes apie tai išgirdome ir nesisveikindavome su Gadliausku.

Daugiausia mums pakenkė KGB šnipas, dirbęs jiems turbūt net 23 metus kalėdamas lageryje, o paskui gal 20 metų sugrįžęs į Lietuvą. Tai – jau minėtas, mūsų „Koja“

pramintas išdavikas. Tam tikrais sumetimais čekistai draudė jam pas mus dažnai lankyti. „Koja“ buvo 1979 m. susipažinęs su „45 pabaltijiečių memorandumu“, tačiau tik su gan silpnu pirmu variantu. Tad čekistai nekreipė didelio dėmesio į Juliaus ir mano „gastroles“ po Tartu ir kelionę į Maskvą 1979 m. rugpjūtį. Tai veikiausiai buvo vienas didžiausių KGB neapdairumų, leidęs mums paskelbti „Memorandumą“ per užsienio radijo stotis, savo laidas transliuojančias ir į Lietuvą.

Kai iš Taišeto buvau išvežtas į Čiuną, gailėjausi paliekąs bene vienintelį draugą – Praną Skeiverį, kuriam iki bausmės pabaigos buvo likę dar pusė iš okupantų skirtų 15 metų. Išgyvenau ir dėl to, kad taip staigiai išvežė, net nespėjau užsirašyti kareivio Ivano adreso. Taip norėjau pakviesti jį į Lietuvą, į svečius.

Čiunos lageryje radom visai kitą aplinką nei Taišete. 601-asis lageris buvo režiminis, o 19-asis Čiunoje – vadinamasis paprasto (bendrojo) režimo. Lageryje apie 2 000 kalinių dirbo medžio apdirbimo kombinate. Kombinato direktorius žydas iš Rygos (turbūt ištremtas 1941 m.), vyriausiasis inžinierius – lietuvis, nuteistas 25 metams už „sovietinio žmogaus“ – kunigo – nužudymą. Kažkoks kunigas buvo MGB užverbuotas ir išdavė pas jį išpažinties atėjusius partizanus. Už tai buvo partizanų vadovybės nubaustas mirties bausme. Mirė ne kaip kunigas, o kaip tikras sovietinis žmogus... Tas buvęs partizanas kiek galėdamas padėdavo lietuviams. Lageryje buvo dideli šiltadaržiai, juose auginami agurkai ir pomidorai. Aišku, tų agurkų daugiausia patekdavo ant lagerio vadų ir prižiūrėtojų šeimų stalo. Bet teko ir kaliniams.

Šiame lageryje nė karto nebuvau iškviestas pas „kūmą“ (čekistą, kurio Taišete bijojo pats lagerio viršininkas). Čia manęs nepažinojo nė vienas prižiūrėtojas ir nesikabinėjo, kodėl laisvu nuo darbo laiku basčiausi po zoną. Jaučiau kažkokią skriaudą, kad čia neatvežė prieš dvejus metus. Gaila buvo, kad čia neberadau išvežto į Mordoviją Viktoro Petkaus. Neradau ir Edvardo Buroko.

Laisvu nuo darbo laiku kaliniams buvo leidžiama užsiveisti gėlių darželius. Prie tų darželių buvo pastatyti suolai, ant kurių po darbo kaliniai pavasarį, vasarą ir ankstyvą rudenį sėdėdavo ir skaitydavo knygas. O vakarais buvo leidžiama dainuoti. Dainuoti susirinkdavo tik lietuviai ir ukrainiečiai. Buvusių Lietuvos partizanų čia buvo kalinama apie 200, dauguma dar jauni vyrai, užaugę kaime. Jų dainos keldavo tokį didžiulį Tėvynės ilgesį... Deja, nebebuvo kada su daugeliu iš jų susipažinti.

„Bekonvojams“ buvo skirtas atskiras barakas už lagerio zonos, bet turėjome teisę užėiti ir į pagrindinę zoną. Gaila, kad greit mus, apie 15 žmonių, išvežė už 50 km į tai-gą šieno pjauti. Dauguma plovėjų senyvo amžiaus, ukrainiečių partizanai, jau iškalėję po 15–16 metų. Palikę šeimas, kurios netrukus atsidūrė Sibire, aišku, toli nuo Čiunos. Per trumpas pertraukėles jų kalbos sukosi tik apie jaunystę, moteris. Dauguma ne-buvo baigę net pradžios mokyklos, nes Vakarų Ukrainoje tėvai boikotavo lenkiškas mokyklas, o okupacinė lenkų valdžia draudė mokyklas ukrainiečių kalba. Mūsų bri-gadininku buvo paskirtas kažkokios mažos Sibiro tautelės atstovas. Vėl pasitvirtino Lenino įžvalga, jog daugelis surusėjusiųjų vaidina didelius patriotus... Nors mūsų pri-žiūrėtojas buvo civilis asmuo, elgėsi su mumis blogiau už blogiausią MVD pareigū-ną – vertė pjauti šieną po 14–16 valandų per parą. Neleisdavo net per pietus kiek nors atsikvėpti. Likimo draugai ukrainiečiai į mano prašymą nesiplėšyti ir kiek pasėdėti atsakydavo – „надо работать, гроши заработать“ („reikia dirbti, grašių uždirbti“). O tų „grašių“ per mėnesį uždirbdavom už tokį alinantį darbą vos po 100 rublių (kursu iki 1961 m.). Tačiau vieną sekmadienį prižiūrėtojas įsakė keletą valandų padirbėjus susiruošti į už 15 km esantį geležinkelio stoties miestelį kino filmo pažiūrėti.

Tą žinią sutikau su dideliu džiaugsmu. Po filmo gatvėje jaunas vyras atpažino iš aprangos, jog esame kaliniai. Jis pasiūlė užėiti pas jį į svečius, jeigu teks vėl geležinkelio stotyje būti. Padėkojęs už kvietimą visų vyrų vardu, atsakiau, kad kitos progos nebus čia vėl ateiti. Apsirikau, teko man vienam apsilankyti...

Kol šienavau tą labai vešlią žolę be jokio poilsio, ant dešinės rankos nykščio pa-lengva susivėlė didžiulė pūslė. Dirbti nebegalėjau. Brigadininkas liepė pūslę pradurti įkaitinta adata. kažkas nepavyko, kadangi pirštas ištino, baisūs skausmai neleido už-migti, todėl prižiūrėtojas buvo priverstas nusiųsti į geležinkelio stoties miestelį pas felčerę. Laimei, radau dar neuždarytą medicinos punktą. Priėmė mane jauna felče-rė. Ji paaiškino, kad teks man grįžti į lagerį, kur gydytoja padarys operaciją. Ar turįs kur pernaktoti? Atsakiau teigiamai. Nors to žmogelio, kuris kvietė į svečius, niekada neplanavau aplankyti, bet, laimei, įsidėmėjau ne tik jo pavardę, vardą, bet ir gatvę, ir namo numerį. Radau jį namuose vieną. Žmona su vaikais buvo kažkur išvykusi. Nors manęs iš veido neatpažino, savo kvietimą prisiminė. Jis pakvietė į trobą, bet apgailės-tavo, kad neturįs kuo manęs pavaišinti – nei degtinės, nei „ko nors mėsiško“.

Čia radau gerą progą susipažinti su Sibiro rusų (ir apskritai rusiško kaimo) buitimi ir papročiais. Gyvenęs kažkur arti Maskvos. O rusui keli šimtai kilometrų reiškia „arti“. Atlyginimą gaudavęs nedidelį. Todėl nusprendęs savo laimės paieškoti Sibire. Čia vedęs, žmona pagimdžiusi porą vaikų. Gyvena materialiai neblogai, o svarbiausia, linksmai. Šeima nupenėdavo „didelį kiaulį“ – iki 40–50 kg. Skerstuvėms šeštadienio vakarą sueidavo visas kaimas su degtine ir armonikomis ir keldavo iki sekmadienio vakaro „gulianką“. O po to pusalkaniai laukdavo kito šeštadienio ir naujos „guliankos“ pas kitą kaimyną, papjovusį taip pat panašų „kiaulį“. Ir taip žiemą ir vasarą, visą gyvenimą...

Nupirko geras žmogus man gabalą duonos ir virtos dešros puskilogramį, o degtinei pinigų nesukrapštė. Žinoma, man degtinė nerūpėjo. Visą naktį miegojau, tiksliau, tik gulėjau į viršų iškėlęs ranką, kad skausmai būtų mažesni. Anksti ryte atsiseikinau su šeimninuku, arbatos išgėręs su gabalėliu duonos. Skubėjau pas felčerę, kuri suruošė man dokumentus patekti į lagerį. Paskui palydėjo į geležinkelio stotį, pristatė traukinio palydovei, paaiškino, kodėl pinigų bilietui neturiu, ir įspėjo, kur mane išlaipinti. Nei felčerė, nei tasai rusas (gaila, kad jų nors vardų neužsirašiau) manęs net nepaklausė, už kokį nusikaltimą prieš sovietų valdžią patekau į lagerį.

Sugrįžęs į Lietuvą, vieną žiemos vakarą Vilniaus Lenino prospekte sutikau ieškančius viešbučio rusą su žmona ir mergaite. Jiems paaiškinau, kad galiu juos palydėti į viešbutį, tačiau vietos ten jie nesuras. Pasiūliau važiuoti į ne tokį jau erdvų savo butą be patogumų priemiesčio miške. Nors ir bijodami „banditų“ (Rusijoje buvo pasklidę gandai, kad Lietuvoje rusai žudomi), sutiko sėsti su manimi į taksi. Mano šeima sutiko svečius pagarbiai. O ryte palydėjau juos į autobusų stotelę, iš kurios sugrįžo į Vilnių.

Kartą Halės turguje sutikau moldavus, pardavinėjančius kriaušes. Pardavę jas, ruošėsi jie eiti į geležinkelio stotį „pasnausti“. Jų sunkvežimiu taip pat atvažiavome į Nemenčinės plentą 68. Užleidome nešildomą vasarinį kambarėlį. Mane 1973 m. suėmė, o moldavai vėl buvo atvykę su kriaušėmis ir vynuogėmis į Vilniaus turgų. Nakojo pas mus. Išeidama į darbą Elytė paliko jiems raktą, kad galėtų užrakinti butą. Bendradarbės gerokai stebėjosi, kad svetimiams žmonėms paliko butą, juk galėjo viską išvežti. Žinoma, mūsų bute nebuvo ko vogti. Knygos ir kiti popieriai domino tik čekistus. O kaipgi galima niekuo nepasitikėti...

Lageryje mano pirštą sutvarkė gydytoja totorė, kurią visi lietuviai Onute vadino. Tačiau pirštas sunkiai gijo. Be to, Onutė stengėsi kuo ilgiau mane „ant biuletenio“ palaikyti. Per tą laiką turėjau galimybę arčiau susipažinti su lagerio gyvenimu.

Su Onute draugavo vienas lietuvis, vyriausiasis inžinierius, išėjęs į laisvę su ja situokė, tolesnio jų likimo nežinau. Stebino nuteistų Lietuvos partizanų santykiai su kunigais. Visame lageryje buvo vienintelis kunigas – Pranas Račiūnas, susirašinėjęs su JAV gyvenančia motina, gaudavęs iš jos siuntinių. Su juo bendravo ir eidavo pas jį išpažinties vos keli partizanai. Man buvo keista, kad aš, nors ir buvęs „šiaudinis“ komjaunuolis, jausdavau pareigą aplankyti kunigą, o dauguma partizanų demonstratyviai jo vengdavo.

Taišeto lageryje kalėjo du kunigai – Adomaitis ir Petkevičius. Abu jie buvo kažkokie atsiskyrėliai, nebendravo su pasauliečiais. Petkevičių buvo paleidę iš lagerio, bet vėl sugrąžino už pastoracinę veiklą.

Galiausiai Onutė laikyti manęs lignoniu jau negalėjo. Buvau pasiūstas ruošti miško. Mūsų brigadininkas buvo latvis karo belaisvis, greičiausiai už tarnybą SS kariuomenėje gavęs 25 metų bausmę. Mūsų jis su basliu nevertė kuo daugiau dirbti, bet su mechaniniu pjūkle „Družba“ nuleisdavo pušų, supjaustydamo jas tam tikro ilgio rąstais, o mums reikėdavo kirviais šakas nugenėti. Sniego iki pažastų. Vos spėji nugenėti vieną, pamatai, jog miškovežiai čia pat stovi. Skubėk krauti rąstus į tuos miškovežius. Nepajuntame, kad bušlatai jau šlapi... Darbo pabaigoje vos velkame kojas. Tik tada suvokiame, kiek prakaito (o neretai ir kraujo) medienos paruošose išliejo taigoj milijonai „liaudies priešų“. Mes gal tik mėnesį ar pusantro ten dirbome. Užteko.

Kiek nervų kainavo teismo laukimas. Juk turėjo mus, iškalėjusius du trečdalius bausmės, pagaliau išleisti iš lagerio. Jaudinosi ir mūsų šeimos belaukdamos. Bijojom, kad Kremliaus žiurkės vėl nepakeistų įstatymų ir nepriverstų atlikti visos bausmės. Mano du trečdaliai bausmės baigėsi jau rugpjūčio pabaigoje. Žadėjau grįžti namo. O jau lapkričio pradžia. Kuo toliau, tuo dienos tampa ilgesnės...

Nors ir būdamas lageryje, padėjau šeimai spręsti kai kurias problemas. Valdžia uždraudė mums ožką laikyti. Parašiau prašymą J. Paleckiui, kad tas leistų laikyti ožką, nes turim du mažus, dažnai sergančius vaikus. Tą laišką persiunčiau Elytei. O ji įteikė Paleckio kanceliarijai. Greit gavo atsakymą, kad gyvulius laikyti mieste draudžiama.

Tada persiunčiau į Vilnių tokį pat prašymą jau Chruščiovo adresu. Vieną rytą Elytės motina nusprendė ožkelę išvesti į mišką pasiganyti. Pamačiusi ateinantį milicininką, ji pradėjo „namų maitintoją“ raginti. Jas pastebėjęs milicininkas pradėjo iš tolo šaukti, pridėjęs ir riebių rusišką keiksmazodį: „Eik tu, babuška, po velnių su ta savo ožka: net Chruščiovą drįstate atitraukti nuo svarbių valstybinių reikalų. Laikyk tu tą savo ožką.“

Nors viena pergalės šventė buvo švenčiama mūsų namuose. Tos ožkėlės pienu girdomas Gintautas išaugo metro ir devyniasdešimt penkių centimetrų vyras. Žinoma, po 20 metų.

Aišku, to laiško Chruščiovas ir akyse nematė. LTSR AT kanceliarija gėdijosi tokį laišką Chruščiovui siųsti. Tokį klausimą Kremlius buvo leidęs vietinei valdžiai spręsti savo nuožiūra. Kremlius turėjo svarbesnių reikalų.

Sugrįžę į baraką, mes, keli lietuviai, tęsėme ne vieną mėnesį trukusią diskusiją, gal tikriau – karštus ginčus vis apie tą patį: kas mums geriau. Ar tai, jog Antrąjį pasaulinį karą laimėjo Stalinas su sąjungininkais, ar gal kad jį kažkoku būdu būtų laimėjęs Hitleris? Visi lietuviai, išskyrus mane vienintelį, buvo Hitlerio pusėje, vienintelis palaikiau Staliną.

Mano oponentai turėjo vienintelį argumentą – geriau mus būtų nutautinę civilizuoti vokiečiai negu rusai. Tai manęs neįtikino, todėl pateikiau, mano manymu, svaresnį argumentą – iš Stalino ir jo palikuonių vergijos mes anksčiau ar vėliau išsivaduosime, o iš „civilizuotos“ Vokietijos niekada nebūtume gyvi ištrūkę.

Pagaliau sulaukėme teismo „išvažiuojamojo posėdžio“ – atėjo eilė ir mano bylai. Teisėjas ją pasklaidė, paklausė, už ką esu nuteistas, ar pasižadu ateityje „nekenkti tarybų valdžiai“. Prižadėjau to nedaryti. Ir kiti sakė tą patį. Drauge su keliolika tokio pat likimo draugų patraukėme į vakarus Maskvos link. Į Lietuvą važiuovome trise.

Sugrįžimas

Vėlų ir niūrų 1960 m. lapkričio vakarą su dviem bendrakeleiviais, kurių dabar jau neprisimenu, grįžau Maskvos traukiniu į Vilnių ir pasikviečiau juos pernaktoti mūsų bute Nemenčinės plente. Sūnui Gintautui po dviejų mėnesių turėjo sukakti treji metai, o jo dar nebuvau matęs. Gintulis buvo paprašytas parodyti, kuris iš atvykusiųjų – jo tėvelis. Po tam tikrų dvejonių atspėjo.

Sugrįžus svarbiausias klausimas – kaip ir iš ko pragyventi? Įsidarbinimo galimybės man buvo smarkiai apribotos. Nuteistieji pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso 58-ąjį straipsnį Vilniuje tarnybą surasti galėjo tik su rekomendacija. Netikėtai sulaukiau pagalbos iš savo buvusios viršininkės Dzeržinskio rajono (panaikinto 1958 m.) banko skyriuje – A. Fedotovas. Ji kreipėsi į neseniai įsteigto projektavimo ir konstravimo biuro su eksperimentine gamykla „Punktukas“ direktorių Leonardą Abromaitį ir paprašė jo įdarbinti mane pagal specialybę. Jos akyse nebuvau joks nusikaltėlis. Galbūt šnekėjau tai, ko nederėtų. Tik dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių pakliuvau į KGB akiratį, buvau provokuojamas ir „įjungtas“ į „pogrindį“, kurio iš tiesų nebuvo.

Vis dėlto „Puntuko“ administracija nerizikavo ir iš karto ekonomisto ar finansininko darbo man nesiūlė. Pirmuosius dvejus metus dirbau dispečeriu, apskaitininku, tiesiogiai vadovaujamas „jaunojo specialisto“ Prano Vilko (KPI absolvento inžinieriaus mechaniko), ėjusio vyresniojo meistro pareigas ir turbūt nė nesvajojusio po beveik 30 metų tapti nepriklausomos Lietuvos Seimo nariu, išrinktu pagal Liberalų partijos sąrašą.

ANTANAS TERLECKAS Ne pats pasirinkau savo dalią

Su žmona Elyte ir vaikais. 1962 m. pradžia

„Punktukas“ buvo tipiškas chruščiovinės ekonominės politikos kūrinys. Buvo sudaroma fiktyvi regimybė, kad pačios sovietinės respublikos per įsteigtas Liaudies ūkio tarybas vadovauja „savi“ ekonomikai. Iš tiesų išliko tas pats besąlyginis, privalomomis planinėmis direktyvomis paremtas Maskvos siekis vienašališkai valdyti užgrobtas teritorijas. KPSS tokiomis „reformomis“ tik stiprino unitarinę SSRS imperiją. Kai kurie dabartiniai istorikai, įtakingi veikėjai, dažniausiai remdamiesi buvusių aukščiausių Lietuvos sovietinių nomenklatūrininkų atsiminimais, kvailina tautą, teigdami, jog tuometinė Lietuva „savų“ komunistų – Antano Sniečkaus, Motiejaus Šumausko, Justo Paleckio, Mečislovo Gedvilo ir kt. – dėka turėjo kažkokį unikalų suverenumą. Toliau kuriamas mitas, kad sovietmetis vos netapo lietuvių tautai aukso amžiumi. Apmaudžiausia, kad tokias iliuzijas palaiko nemaža lietuvių tautos dalis. Stebina inteligentais save vadinantys tautiečiai, teigiantys, kad sovietiniais laikais buvo daug kas gero. Pavydžiu prancūzams ar danams, kurie nelinkę kapstyti nacių paliktose šiukšlėse... Jie nieiško ten savo kultūroms vokiečių dovanų „perlų“. Šiukšlynai – palanki terpė įvairių ligų sukėlėjams veistis. Itin pavojingos ligos – savi nieka, dviveidiškumas, prievartos garbinimas, netikėjimas galimybe turėti savo namus, savo Tėvynę. Prancūzai, vokiečių nacistų okupaciją kentę vos ketverius metus, leidžia kapitalinius veikalus, kur nagrinėja, kaip okupacijos metai paveikė tautiečių psichiką, pateikia receptų tiems pakitimams gydyti. Vokietijoje 2007 m. TV „žvaigždė“, pokalbių šou vedėja Eva Herman už teiginius, kad taip, kaip dabar, šeima nebuvo nuvertinta nacionalsocializmo laikais, buvo atleista iš darbo (Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė. Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis, *Kultūros barai*, 2012, nr. 1, p. 7). Nežinau, kokie sąmonės lūžiai turėtų įvykti lietuvių galvose, kad vieną dieną atsikratytume savo tautos prievartautojų garbinimo. Garsiausių Rusijos kolaborantų vadinimas dideliais Lietuvos patriotais – liguista nesąmonė, naivi tautos saviapgaulė. Lietuvos komunistų vadai buvo visiškai priklausomi nuo Kremliaus valios. Ne kažkokia mistinė galia, charizmatiškumas juos laikė vadovaujančiuose okupuotos valstybės valdžios ešalonuose, tik jų nauda okupantams. Sumažėjus minėtų kolaborantų naudingumo koeficientui, mažėdavo ir jiems reiškiamą Maskvos valdžios pagarba. 1943 m., kai nebuvo aišku, ar teks kada Raudonajai armijai grįžti į vokiečių nacių okupuotą Lietuvą, Stalinas rado tinkamo darbo į

Rusijos gilumą pasitraukusiems Lietuvos komunistams, kurie taip aktyviai dalyvavo naikinant Nepriklausomą Lietuvą 1940–1941 m. A. Sniečkus kažkur kasė durpes, o J. Paleckis ravėjo daržus. (Paleckis J. *Pergalės saljutas*, Vilnius, 1987, p. 81). Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, ši savo šeimininkų elgesį kolaborantai su baime prisimindavo. Ji, matyt, ir skatino LKP vadus demonstruoti šunišką ištikimybę Maskvai, aktyviai dalyvauti tremiant Lietuvos gyventojus, naikinant partizanus. Vargu ar šią kalbę J. Paleckiui galėjo atpirkti bandymai grąžinti iš tremties kai kuriuos tautiečius. Dažnai ne vienas grąžintas tremtinys buvo verčiamas tapti okupacinio režimo garbintoju ar agentu. Ne vienas jų, nepatenkinęs savo „gelbėtojų“ lūkesčių, vėl išvydavo Sibiro platybes. Ypač J. Paleckio nuoširdumu tenka suabejoti, prisiminus jo ir „draugų“ pastangas vadinamuoju chruščiovmečiu neleisti iš tremties į Lietuvą grįžti buvusiems Vyriausybės nariams, politinių partijų vadovams, aktyviems rezistentams. Ar galėjo šie komunistai, neva pajutę atgailos poreikį, puoselėti lietuvių tautos ekonomiką, kultūrą? Tam labai trukdė Maskvos dovanotos valdžios saldybės. Niekas negarantavo, kad, Rusijoje nelaukta papūtus kitokiems vėjams, tuometiniams vietininkams neteks prarasti postų. Nuolatinė stresinė situacija vertė LKP elitą labai stengtis. Įsibaiminęs žmogus daro klaidų, dažnai persistengia, kartais neatsimena net savo tėvų vardų, net gimtąją kalbą primiršta. Taip A. Sniečkaus laidotuvėse visos atsisveikinimo kalbos, išskyrus žydės M. Chodosaitės, buvo pasakytos rusiškai. Po 1959 m. plenumo A. Sniečkus puolė pavaldinius dėl rusų šalinimo iš postų. Jam priklauso 1961 m. ištarti žodžiai: „Mums reikia praktikuoti ir sušaudymus.“ Įdomu, kad nei Stalino tironijos metais, nei Chruščiovo kukurūzmečiu šie komunistai neprarado postų. Estijos ir Latvijos komunistus ištiko visai kitoks likimas. A. Sniečkus, savo augtintinio A. Štromo taikliai pavadintas Lietuvos Stalinu, už ištikimybę partijai buvo apdovanotas 8 Lenino ordinais. Tai buvo SSRS aukščiausias apdovanojimas. Apie A. Sniečkaus „rūpinimąsi“ lietuvių kultūra byloja šie faktai: 1959–1970 m. Lietuva pagal gyventojų, turinčių aukštąjį ir vidurinį išsilavinimą, rodiklį užėmė paskutinę vietą SSRS. Lietuvos kultūrai finansuoti buvo skiriama 30 proc. mažiau negu vidutiniškai SSRS. Panašus LKP vadų santykis ir su vietos ekonomika. Tai, kad buvo leista respublikoms pasilikti ir naudoti savo nuožiūra viršplanines respublikų biudžetų pajamas, nerodo okupuotos Lietuvos dalinio ekonomino savarankiškumo. Tokiu ūkio

liberalizavimu buvo siekiama intensyvinti imperijos ekonomiką. Kremliaus savo periferijoms „numestas kaulas“ didino Lietuvos dirbančiųjų išnaudojimą. 1960–1965 m. Lietuvoje buvo sukurta 1,44 karto daugiau nacionalinių pajamų, o darbo užmokestis padidėjo vos 1,24 karto. Lietuvoje darbo našumas buvo didesnis negu SSRS vidurkis 7 punktais, o gyventojų pajamų augimo tempas – 10 punktų žemesnis. Taip Maskva neproporcingai Lietuvoje sukurtas nacionalines pajamas panaudodavo kitų regionų karinio komplekso plėtrai. Pačių prekių Kremlius Lietuvai skyrė žymiai mažiau nei Estijai ar Latvijai. Latvijoje, priešinant Maskvos generalinei linijai, skirtingai negu Lietuvoje, pirmiausia prekėmis buvo apūpinami vietos gyventojai. Lietuvoje nedidelis prekių gausumas vertė gyventojus uždirbtas pajamas kaupti taupomosiose kasose. Tačiau ten didelė sukauptų indėlių dalis buvo naudojama kitų SSRS imperijos kraštų ekonomikai skatinti. Taip KPSS tęsė Rusijos carų kolonijinę politiką. Prieš tokias neteisybes A. Sniečkus neprotavo, kur kas svarbesnis jam buvo pirmojo LKP CK sekretoriaus postas (Terleckas Vl. *Lietuvos istorijos klastojimo ir niekinimo iššūkiai*, Vilnius, 2009, p. 368–372).

Vertinant tuometinę okupuotos Lietuvos padėtį, derėtų prisiminti to laikotarpio tarptautinę padėtį, kuri spartino kai kuriuos pokyčius ir SSRS. Dėl palankios tarptautinės konjunktūros (stiprėjančių tautinio išsivadavimo sąjūdžių, kolonijinės sistemos žlugimo, nuo Antrojo pasaulinio karo nemažėjančio Europos demokratijų silpnumo) ambicingi Sovietų Sąjungos vadai gavo progą bene pirmąsyk Rusijos istorijoje tapti ne regionine, bet pasauline „supervalstybe“ („сверхдержава“). Tuometinis pasaulis kunkuliavo, dviejų priešiškių galybių – SSRS ir JAV – santykiai 1962 m. vos neperaugo į Trečiąjį pasaulinį karą. Ginklavimosi varžybos, svyruojanti, nuolat kintanti jėgų pusiausvyra vertė N. Chruščiovo valdžią būti lankstesnę, prioritetus teikti kūrybiškesnei, nesustabarėjusiai politikai. Todėl komunistinė sistema kai kur atleisdavo varžtus, bet tik tada, jei toks laisvėjimas negrėsė režimui. Priešingu atveju ji buvo žiauri. 1962 m. birželio 1-ąją lokomotyvų gamykloje apie 100 tūkst. gyventojų turėjusiame Novočerkaske (Rostovo sritis) darbuotojai nutarė streikuoti protestuodami prieš nurodymą padidinti gamybą, nors atlyginimai mažėjo, o kainos didėjo. Darbininkų gyvenimo sąlygos buvo nepakenčiamos. Streikuotojų nepasitenkinimą sukėlė milicijos bandymai išstumti mitinguotojus iš gamyklos teritorijos. Valdžios kalbėtojai buvo

nušvilpti, apmėtyti akmenimis, ant pastato kabėjęs N. Chruščiovo portretas nuplėštas ir sudegintas. Naktį į miestą įvažiavo tankai, juos protestuotojai ignoravo, apeidavo, į įspėjamuosius šūvius nereagavo. Kitą dieną protestuotojai, traukdami „Internacionalą“, nešdami Lenino portretus ir raudonas vėliavas, suėjo į miesto centrinę aikštę. Į ją susirinko visi miesto gyventojai: moterys, vaikai, seniai. Buvo užimtas miesto komitetas. Sutelktos vidaus kariuomenės dalys į beginklius savo piliečius pradėjo šaudyti. Oficialiai nužudyti 26 žmonės, tarp jų buvo vaikų. Kiek iš tikrųjų, nežinia iki šiol. Nužudytųjų ir sunkiai sužeistųjų kūnai slapta nuo artimųjų buvo užkasti užmiesčio grioviuose. Taip buvo tęsiamos barbariško laidojimo tradicijos, kažkada taikytos lietuvių sukilėliams, partizanams. Per tolesnius susidorojimus buvo suimta daugiau nei 100 žmonių, septyni iš jų nuteisti mirties bausme ir sušaudyti, o kiti 10–15 metų uždaryti į lagerius. Sovietinė žiniasklaida apie Novočerkasko tragediją pirmąsyk užsiminė tik 1989 m.

Vis dėlto, palyginti su Stalino laikais, susidarė palankesnės sąlygos SSRS pavergtų tautų kultūroms atsigauti. Gyviausiai tai reiškėsi Baltijos respublikose, kur per gan trumpą laiką nespėta gyventojų nutautinti ir paversti visiškais vergais. Rusijos „aparatačikams“ ir Vilniaus vietiniams komunistams nebuvo prasmės drausti viską, kas lietuviška. Gal tikėtasi, kad leidžiami kultūros proveržiai sumažins nuo Stalino laikų išlikusias antirusiškas nuotaikas. Lietuviams leista šokti ir dainuoti, rinkti, sisteminėti tautosaką, pagonybėje ieškoti kultūrinių lietuviybės šaknų. Pasirodė V. Kudirkos ir J. Basanavičiaus, kitų šviesuolių raštai (kad ir cenzūros išbraukti). Neaišku kodėl, greičiausiai propagandiniais tikslais, įsijaučiant į „globojamą“ tautų kultūros auklėtojų vaidmenį, žaidžiant feodalinius spektaklius su vietos valdžia, imtasi pilių atstatymo. Vietiniams „kunigaikščiams“ geriausia sugyventi su savo pavaldiniais bendraujant jų gimtąja kalba. Bet deklaruojant dėmesį lietuvių kalbai, kartu brukama „didžiojo brolio“ kalba. Kitaip tariant, lietuvius, kaip ir kitas tautas, stengiamasi paversti patikimais komunizmo statytojais. Niveliuojant tautinės savimonės turinį, neva paliekamos tautiškumo formos. Be abejo, nutautinimo, tautų susiliejimo planai buvo kuriami ir vykdomi nuolat.

Tikrovės nykumą slėpė menamos gerovės ir klestėjimo regimybė. Kai kas 1959–1960 m. vertina kaip „atodrekió“ („оттепель“) pabaigą SSRS. Visose vidaus gyvenimo

srityse vėl stiprinama kontrolė, griežtėja kai kurie įstatymai ir taisyklės. Visų pirma siekiama užkirsti kelią „socialistinės nuosavybės“ grobstymui stambiu mastu, spekuliacijai užsienio valiuta. Už minėtas veikas netgi skiriama mirties bausmė. N. Chruščiovas, išsigandęs savo paties pradėto „atšilimo“, statė komunizmą. Komunizmo statybai turėjo padėti ir naivūs Vakarai. Tikėtasi išvilioti jų technologijas. Tam reikėjo spręsti politinių kalinių problemą, kuri trukdė, nors ir per Berlyno sieną, artimiaus „draugauti“ su kapitalistiniu pasauliu. N. Chruščiovas stalininį aštrėjantį klasių kovos dėsni pakeitė nauja teorija. Nusikalstamumas turėjo tirti kukurūzinio pertekliaus visuomenėje. Chruščiovo supratimu, artėjant prie tikslo, nusikalstamumas mažėja, tačiau atsiranda nauja laikina blogybė: sunkėja psichinės ligos, jų daugėja. Taip kovai su kitaminčiais pradėta naudoti psichiatrija. Atsidurti psichiatrinėje ligoninėje, „igijus“ lėtai besivystančios šizofrenijos diagnozę, rizikavo ne tik paprasti eiliniai sovietiniai piliečiai, bet ir mokslininkai, generolai. Sveikieji veikiami įkyria propaganda. Aukštosiose mokyklose pradėta dėstyti „mokslinį komunizmą“. Tačiau vaisiai buvo ne tokie, kokių tikėtasi. Siekiamybės ir realybės prieštaravimai neigiamai veikė sovietinių žmonių sąmonę. Dvasinėje aklavietėje atsidūręs individas buvo priverstas ieškoti stiprybės uždraustoje literatūroje. Taip atsirado ir vis labiau plėtojosi savilaida. Ji artino skaitytoją prie vidinės laisvės, Dievo. Sovietinė valdžia vėl griebėsi primityviojo ateizmo.

1960 m. pabaigoje buvo nutarta sutrukdyti Klaipėdos Taikos Karalienės bažnyčios atidarymui. LSSR vadovų nuomone, Bažnyčios veikla savaime skatina ne tik religinių, bet ir nacionalistinių prietarų gyvybingumą, ji buvo ir liko centru, traukiančiu „antisovietinius elementus“. Lietuvos kunigai, išskyrus pavienius atvejus, netapo sovietų valdžios politikos rėmėjais, nors ir nereikė to atvirai, liko iš esmės priešiški santvarkai. Netgi siūlyta teistiems kunigams (tokių tada Lietuvoje buvo daugiau nei 200) neleisti kunigauti ir ištremti juos už Lietuvos ribų.

Taigi tokiomis aplinkybėmis į sovietinį gyvenimą sugrįžau iš lagerio.

Bausmę atlikę, 1961 m. pavasarį mes, keturi lagerininkai, susirinkę Jeruzalėje, bandėme aptarti pagrindinės kovos galimybę Lietuvoje. Bet susivienyti mums nepavyko. Labai nuvyė S. Ignatavičius, jo ateistinės pažiūros, neapykanta Lietuvos dvasininkijai.

Antanas Stasiškis tiko politinei veiklai, bet tik Lietuvos persitvarkymo sąjūdyje, kuri rėmė LKP finansiškai ir negrasė areštais. O Stasys Ignatavičius pradėjo bendrauti su Nachmanu Dušanskiu, kuris jį 1944 m. buvo areštavęs. Sutiko būti liudytoju savo bendražygio byloje. Edvardą Buroką šeimos rūpesčiai ilgam atitraukė nuo bet kokios veiklos. Vėliau daug dirbo ir tebedirba Lietuvai...

Lageryje 1963 m. kalėjo daugiau kaip 300 lietuvių. Aišku, kad tik maža dalis jų domėjosi politine veikla. Tačiau ir ta saujelė susiskaldžiusi į „partijas“. Jonui Semėnui ir Albertui Žilinskui sugrįžus, iširo „marksistų“ ratelis. Albertas kiek stebino. Baigęs aukštąjį mokslą, rodos, išmintingas žmogus, o lageryje tapo uoliu marksistu. Švęsdavęs Kapsuko ir Angariečio gimimo ir mirties sukaktis. Reikėtų būti iki galo nuosekliems, švęsti ir Sniečkaus gimtadienį, Kuo geresni už A. Sniečkų Kapsukas ir Angarietis?

Lageryje netgi vyko kova tarp „partijų“. Tokios rungtynės man atrodė beprasmiškos, šlykščios.

Per stebuklą išsaugotas dienoraštis

1962 m. spalio viduryje nutariau vėl rašyti dienoraštį. Tada jau turėjau ramesnę tarnybą Ekonominių tyrimų laboratorijoje, kuri buvo pavaldi „Puntuko“ projektavimo ir konstravimo biurui. Laboratorijai vadovavo uolus komunistas Vytautas Graubauskas. Jis didžiavosi, kad jo vaikams patikėta garbė per „darbo žmonių demonstraciją“ įteikti gėlių tribūnoje stovintiems Lietuvos SSR vadovams. Gaudavau mažiausią atlyginimą, palyginti su visais panašias pareigas užimančiaisiais. Netgi „jaunieji specialistai“ gaudavo didesnę, ypač „aktyvūs visuomenininkai“, juo labiau – kompartijos nariai.

Skirtingai nei gamyboje, tokioje kontoroje gerokai lengviau organizuoti nuolatinę slaptą sekimą. Tačiau darbo intensyvumas sovietinėse įstaigose neretai buvo gana nedidelis. Tokiomis sąlygomis įmanoma neakivaizdžiai studijuoti, apsimesti, kad konspektuoji marksizmo-leninizmo klasikus, rengiesi politinėms valandėlėms ar panašioms renginiams...

Iš dienoraščio

1963 m. sausio 13 d. (sekmadienis)

Lauke šaltoka. Pirma tokia žiema. Nebuvo dar nė vieno atodrėkio. Vakar buvo kone -20 °C. Šiandien truputį šilčiau. Geriau tokie orai negu atodrėkis, kaip praėjusią ir aną žiemą. Užtat ir vasaros žmoniškos nebuvo.

Aštuonias valandas miegojau, bet jaučiuosi išvargęs. Skaičiau vokiškai. Išėjau pasivaikščioti, nes galvoje pilna „vinių“. Padėjau kaimynui Jakelaičiui malkas pjauti. Bet nuovargis neišnyko.

Jei prieš guldamas esu nuvargęs, naktį sapnuoju egzaminus ir atsibudęs jaučiuosi prastai. Reikia atsivežti iš banko prieš aštuonerius metus ten paliktas slides ir vakarais paslidinėti. Tačiau batų neturiu. Nors vokiečių kalbos ne kažkiek pramokstu, bet nuvargstu gerokai. Ketinau, baigęs vokiečių kalbos kursų, studijuoti istoriją, tačiau daug knygų tektų perskaityti. Bent metus darysiu mokslų pertrauką.

Labai slėgia tai, kad dirbu neįdomų ir nereikalingą darbą. Tai slėgė lagery. Bet ten palyginti daugiau knygų perskaičiau negu čia.

Žadėjo Alfonsas Characiejus* į kokį nors fabriką pasiūsti planavimo skyriaus viršininku. Bet kas iš to? Viršininko vardas manęs nevilioja. Ten taip pat būtų mano prigimčiai netinkama tarnyba. Žūsta mano visuomenės veikėjo prigimtis, tik joje būčiau atradęs save. Dirbčiau dieną ir naktį, negailėdamas jėgų, sovietinio ekonomisto

* Lietuvos SSR lengvosios pramonės ministerijos planavimo ir ekonomikos valdybos viršininkas 1965–1988 m. Tas pačias pareigas ėjo ir 1963 m. „respublikos pavaldumo“ pramonei vadovavusioje Liaudies ūkio taryboje („sovnarchoze“).

tarnyba ne man. Jau devinti metai, kai palikau universiteto suolą, bet esu prastas ekonomistas, nes mažokai žinių turiu.

Norėčiau įsidarbinti medelyne pas Edvardą Rastenį. Jis sako, kad ten aš turėsiąs daug laisvo laiko. Tokia perspektyva mane labai vilioja. Tada galėčiau dažniau paimti knygą į rankas. Juk taip man trūksta žinių, apsiskaitymo. Be to, gal materialiai būtų ten lengviau. Didelės prabangos netrokštu ir apie ją per daug nesvajuju. Tačiau gyvenam itin kukliai. Beveik niekada žmoniškai ir socialiai nepavalgom. Aš dar pusėtinai, bet Alė visada nevalgiusi išbėga į darbą. Vaikai taip pat ne ką mato.

Keliamės po šešių 15 ar 20 minučių, gulam apie dešimtą vakaro. Kol ožkai esti paruošia, ją pamelžia, tenka paskubomis ir stacionomis pavalgius bėgti 7 val. 15 min. į darbą, suspėti į autobusą. Alei dažnai veidai sutinsta, kas vakarą turi temperatūros. O visa tai nuo amžino skubėjimo, bėgiojimo iki autobuso. Į gydytojus nesikreipia. Blogai! Gal aš kaltas, kad nenuvarau.

Sakau, gal nereikia ožkos laikyti. Bet Alė tvirtina, kad ji labai palaikanti mus – vaikams nereikia pieno pirkti. Be to, tokio pieno krautuvėje negausi. Gintulis mėgsta manų košę, išvirtą ožkos piene, ir pieną geria. Kitko jis ir nemato.

Skaudu, kad kitų vaikai valgo pirktinių vaisių, o mūsiškiai nemato jų. Prieš Naujuosius „išmetė“ apelsinų. Keletą kartų nupirkau po kilogramą. Kažkaip „dūšią nuraminau“ – ir mūsų vaikai gavo apelsinų paragauti.

Gal skolas atiduosim, tada nelaikysim ožkos (dabar turim dvi, nes jaunesnioji laukiasi ožkiukų). Daug vargo su ja. Dėl jos patys rytą nespėjam žmoniškai pavalgyti. Alė supyko šiandien, kad pasakiau, jog ožką papenėti gali mama. Mes patys žmoniškai pavalgyti suspėtume.

Šieno mažai, todėl anas dienas Alė buvo pas Jonelį bulvių lupenų (anksčiau veždavo jas iš vienos žydės ir Bronės). Grįžo pavargusi. Naktį stuburkaulį skaudėjo. Kaltas aš. Reikėjo ją pavaduoti. Bet skubėjau vokiečių kalbos mokytis. Vakar važiuom abu. Vos įlipom į troleibusą. Juokėmės abu su Ale. Bijom pažįstamų sutikti. Klaus, ką vežam. O ką atsakyti? Toks gyvenimas! O po 10 metų partija žada viskuo aprūpinti. Ir kaip tuo patikėti?

Atsimenu 1953 m. SSKP CK rugsėjo plenumą. Nikita Chruščiovas tada žadėjo sovietinę liaudį aprūpinti žemės ūkio produktais. Paskui kiek dar įvyko plenumų,

kuriuose pylėsi panašūs pažadai. O kas iš jų išėjo? Pragyvenimas kasdien brangsta. Nuo 1962 m. birželio 1 d. taip pakėlė kainas, kad daugelis buvo priversti atsisakyti kai kurių produktų. Nuėjęs į krautuvę stebiu, kas perka brangesnę dešrą. Beveik niekas.

Aną šeštadienį buvome su Ale Žvėryno parduotuvėje Kęstučio gatvėje. Įėjo Characiejus, priėjo prie vitrinės su dešromis, pasižiūrėjo į kainas ir nuėjo. O jis toks viršininkas – dvigubai daugiau uždirba, palyginti su manimi. Krautuvėse gan gausu maisto produktų, nes mažai kas perka juos. Sviestą perka, bet tik po 200–300 g. Tik tas gali sočiai pavalgyti, kas vagia. Iš algos nei pavalgysi sočiai, nei apsirengsi žmoniškai.

Jokių perspektyvų nematau. Jei nusiginkluotų, liautųsi rengęsi karui, gyvenimo lygis pakiltų. Juk viską praryja kosminės raketos, ginklavimosi varžybos. O gal susitars su Amerika? Jei norėtų, žinoma, susitartų. Bet kažkas trukdo tam norui atsirasti. Kažkokia nelaboji jėga tvarko pasaulį.

Nusibodo tas „šaltasis karas“, pusbadis gyvenimas, baimė dėl rytdienos. Jeigu visus ginklus, visas bombas kur nors paskandintų, gyvenimo lygis keletą kartų pakiltų.

Jei Edvardas bus paskirtas medelyno direktoriumi, reikės nuvažiuoti ir pasižiūrėti, koks ten gyvenimas. Nereikėtų kasdien anksti atsikėlus kažkur į Saltoniškių gatvę Žvėryne iš Nemenčinės plento keliauti į darbą. Alė važiuoja tenai, o aš nuo Naujųjų metų laikinai atlieku praktiką J. Vito kailių fabrike. Nuovargis kenkia mano sveikatai, nervams. Būnu piktas, irzlus. Gintulis išdykęs, todėl dažnai aprėkiu jį, kartais per užpakalį suduodu. Myliu juos, bet auklėti nemoku. Labiau myliu Viliją. Kai esu geros nuotaikos ir kai ji nesupykdo, net panešioju ją, devynmetę, vakarais einam pasivaikščioti, pabėgioti. Bet kai supykdo, – šaukiu.

Dabar kai ką prisiminsiu iš to, kas įvyko pastarosiomis savaitėmis. Naujųjų metų išvakarėse Mokslininkų name pas Čiuladas reikėjo ilgai laukti Mikučionių. Tapo tradicija, kad ponai, norėdami parodyti savo vertę, sąmoningai vėluoja. Kvaili šeimininkai, kurie laukia vėluojančiųjų. Prisistatė prie manęs universalinės direktorius Pranas Butkevičius. Kiekvienas stengiasi su manimi mandagiai kalbėti. Bet kur nors „šilčiau“ įsitaisyti niekas nepadedo (nors jų ir neprašau). Kiekvienas dreba dėl savo kailio. Man nereikia. Bet Butkevičius galėjo kur nors geriau Alę įdarbinti. Nenorėjo iš buhalterijos atleisti, bet geresnės vietos nesiūlė. Bijo, kad kas nors neįtartų Terlecko šeimą remiant.

Butkevičius aimanuoja, kad jam sunku dirbti su visokiais perėjūnais. Vaidina

demokratiškų pažiūrų „tautiškai susipratusį“ lietuvi, nepatenkintą komunistų politiką. Kalbama, jog jis nuo seno turi nekokią reputaciją, o aimanuoja gal todėl, kad nesumanyčiau darbo paprašyti.

Po 1961 m. Velykų nebuvau pasigėręs. Koks velnias užėjo – šikart prisilakiau it kiaulė.

Prieš pat dvyliktą mintyse buvau lageryje su savo draugais. Šį kartą nervai buvo stipresni negu lageryje, todėl neverkiau. Mintyse sveikinau savo draugus, linkėjau 1963 m. išeiti į laisvę. Nuotaika buvo tokia pakili, kad net gailėjausi negalįs dabar ten būti su jais. Taip didžiavausi savo draugais! Negailėjau jų. Visu ūgiu jie buvo mano akyse aukštesni už naujametinio stalo bendrus. Anie turi kilnių tikslų, negaili jėgų, sveikatos ir net gyvybės už savo idealus. Kokių idealų turi šie? Apie nieką jie giliau nesusimąsto ir gyvena šiandiena. Man atrodė, kad reikia gailėtis šalia manęs sėdinčiųjų. Žmoniškiausias iš visų – Silvestras Čiulada. Širdį turi gerą. Žinoma, negaliu jam atleisti, kad nieko nepadovanoja mano draugams. Tiesa, aš jo nieko neprašiau. Bet pats galėjo susiprasti. Galėtų kartais nors po 5–10 rublių paaukoti...

Pamenu, grįžęs iš Sibiro užėjau į Ekonomikos institutą. Buvęs mano mokytojas technikume Priečinauskas paklausė, ar aš buvęs pas buvusius pažįstamus prekybininkus, dabar užimančius aukštas pareigas. Atsakaiu, jog nebuvęs, nes nenorįs kam nors nusilenkti, ko nors prašyti. Šis sukritikavo tokį mano požiūrį. Gal aš klystąs? Reikia pamėginti.

Ilgai svarstęs nutariau užėiti pas visus iš eilės. Mikučionį sutikau koridoriuje. Rengėsi kažkokiam susirinkimui. Šaltai pasisveikino. Nė nepaklausė, kur ir ko atėjęs. Prisiminiau tada 1957 m. pradžią. Dirbau banko Vilniaus kontoroje viršininko Rotomskio pavaduotoju. Mikučionis – kažkokios bazės direktoriumi (o gal vis dėlto vyriausiuoju buhalteriu). Sutikęs jį banko koridoriuje, pasikviečiau į savo kabinetą ir pasiūliau prireikus kreiptis į mane, visada padėsiu. O jis?..

Kremliaus kurantai išmušė 12. Kažkas išjungė televizorių. Pakėlėm taures Naujųjų metų garbei. Visi vieni kitus sveikino, linkėjo laimingų naujų metų.

Kitą dieną paskambinau bendrabyliui Albertui Zvicevičiui. Susitikom pirmąsyk po 1958 m. vasaros. Ar tikėjome 1958 m. liepos 4 d. Lukiškėse, kad taip negreit pasimatysime? Vargšas Zvicevičius! Taip už nieką iškalėjo penkerius metus! Kažin ar kur

kitoje pasaulio šalyje esama tokių žiaurių įstatymų? Gal tik ten, kur valdo diktatoriai: Ispanijoje, Portugalijoje, arabų valstybėse. Už tai, kad jis davė skaityti savo paties prieš karą nupirktų knygų, iš jo ilgam atėmė laisvę. Praeis kiek metų, ir niekas tuo nenorės patikėti.

Lageryje beveik apako žmogelis, tačiau nepaleido jo, nors galiojo toks įstatymas, pagal kurį galėjo invalidą paleisti.

Paltas suplyšęs, pats suvargęs. Pasakyk idealiam užsienio komunistui, kad SSRS ir po Stalino išmetimo iš mauzoliejaus dedasi tokie dalykai, tas spjaus tau į akis, prieš tai begėdišku melagiu išvadinęs.

Albertas – tvirtos dvasios žmogus, bet sveikata stumia jį į nevilgtį. Bijosi, ar leis prisiregistruoti. O gal ir sveikata pagerės? Juk lagerio aplinka veikė jo nervų sistemą, o nervai – akis.

Norėčiau jam padėti. Bet kuo galiu? Jis patarė atsargiau rašyti laiškus. Mano laiškus įdomu skaityti lagerininkams, bet jie „persišviečia“ – rodo mano pažiūras, kurios čekistams nepatinkančios.

Keletą dienų buvo mane užvaldžiusi baimė. Kaip tik Naujųjų metų išvakarėse parašiau Viktorui „baisų“ laišką, kurį vargu ar praleis. Tą patį vakarą kažkas pabeldė į duris. Pasivaideno, kad atėjo manęs suimti.

Nejaugi lageris, kalinimas padarė mane bailiu? Ne! Truputį gąsdina tai, kad „sužvejoti“ ir turbūt prisegti prie bylos net 16 mano laiškų, siųstų Viktorui. Be šių, dar keletas kitiems siųstų prapuolė. Laiškai priverčia kartais krūptelėti išgirdus beldimą į duris.

Su jais nejuokaujama. Jei norės, galės lengvai „apiforminti“. Juk teismas ir prokuratūra liko KGB rankose, kaip buvo ir prie Stalino.

Aną dieną sutikau lituanistą Bronių Savicką. Jį 1957 m. nuteisė dvejiems metams už juokingą nusikaltimą, – už pjesę, kuri netgi gavo kažkokią premiją. Nors pagrindo nebuvo jokio, jo tardytojas Leniovas (ne vienas pasakojo, kad jis gan sadistiškas) pareiškė: „Aš pasieksiu, kad jį nuteistų. Jei nenuteis, bus veltui jo bylai išleisti tūkstančiai.“ Ir pasiekė. Jį nuteisė. 1961 m. parašė skundą į Maskvą. Buvo priversti reabilituoti. Sumokėjo už 2 mėn. algą. Bet kas sumokės už jo ir žmonos skausmą, vargą ir pažeminimą? Kas? Kitoje šalyje už bylos sufabrikavimą panašus į Leniovą niekšas skaudžiai nukentėtų. O jis ir toliau KGB dirba.

Sufabrikavo ir Klaipėdos kunigų bylą. Doras teisėjas nebūtų leidęs įstatymų taip pažeisti. Bet į Aukščiausiojo teismo teisėjus, matyt, doras žmogus nepatenka. O jei patenka, toks negauna „atsakingų“ bylų.

Tad jei KGB norėtų, galėtų ir man bylą sufabrikuoti. Su jais nepokštaujama. Ne! Ką jie norės, tą padarys, nes teismas savo nuomonės neturi. Ir tokias išvadas darau po SSKP XX ir XXII suvažiavimų, po Stalino išmetimo iš mauzoliejaus. Po A. Solženycyno apysakos „Viena Ivano Denisovičiaus diena“ pasirodymo daug ko tikėjausi. Bet paskutinė L. Iljičiovo* kalba susitikime su kūrybiniais darbuotojais** rodo, kad daug tikėtis iš jų neverta. Iš viso nutylėti Stalino darbelių negali. Bet apie tai kalbama puse lūpų. Viena kalbama, o kita – daroma.

Turiu suvokti Iljičiovo teiginį apie laisvę. SSRS garantuojama laisvė tik komunizmaž statyti. Tai reikia gerai įšikalti į galvą ir nepenėti savęs jokiais iliuzijomis.

Koks buvo teismas, KGB, prokuratūra, tokie ir liko. Tiesa, tokių suėmimų, kokie buvo prie Stalino, nėra. Tai reikia pripažinti. Sovietiniai piliečiai laisviau kvėpuoja. Nereikia per daug visko juodinti, bet nereikia ir pokštų krėsti...

Nuo Naujųjų metų pasižadėjau laiškus rašyti rečiau ir truputį kitaip. Per pusę gruodžio parašiau Viktorui net penkis laiškus. Šį mėnesį parašiau tik vieną Pranui. Aleksandrui dar neparašiau.

Kiekis nesvarbu, svarbiau – turinys. Susirašinėjimo su lageriu nenutraukšiu. Tai būtų didelis smūgis mano draugams. Turiu dvasiškai palaikyti juos.

Pavasariį Viktoras barė mane, kad visus matuoju savo matu, stengiuosi aprenkti nuosavu drabužiu. Pasirodo, turiu daugiau tolerancijos negu jis. Manyje, rodos, nėra pavydo, garbės troškimo.

Nepatinka man šios Viktoro ydos. Bet kas iš mūsų nėra nuodėmingas? Jis turi vienokių, o aš – kitokių ydų. Idealių žmonių be jokių ydų niekur nėra. Ir tai perpratau tik lageryje, tapau atlaidesnis.

Sąlygos lageryje prastokos ir vis sunkėja. Brr! Bet jaunimas laikosi tvirtai. Iš

* Leonidas Iljičiovas – SSKP CK sekretorius kultūrai, kūrybinių sąjungų prievaizdas 1961–1965 m.

** Šis susitikimas įvyko 1962 m. gruodžio 17 d. po to, kai Chruščiovas apsilankė dailės parodoje ir jam ten nepatiko. Neredaguota stenograma pagal vaizdo įrašą iš dalies paskelbta žurnale „Ogoniok“ 2002 02 25, nr. 8 (4734).

lietuvii tik senimas nešioja raudoną raištį. Ir tokių mažai. O čia juk visos tautos garbė! Lietuviai laikosi gerai, palyginti su latviais.

Kalėjime visokiais būdais stengiamasi kalinius palaužti. Naudojami įvairiausi būdai ir metodai. Suleidžia į vieną patalpą su homoseksualistais. Koks tyčiojimas! Lagerio valdžia stengiasi, kad į lagerį nepatektų „Ivano Denisovičiaus diena“. Enkavedistai nenori, kad kaliniai daugiau sužinotų apie jų darbelius praieityje.

Visas pasaulis įtikinėjamas, kad SSRS nėra politinių kalinių. Tačiau vien tik lietuvių yra apie 800. Neseniai atvežė iš Klaipėdos dar keturis jaunos lietuvius. Už mėginimą pavogti lėktuvą ir juo pabėgti du iš jų gavo po 10, o kiti – po 12 metų lagerio. Kas dedasi Rusijoje, mes nežinom beveik nieko, nors aš ir dažnai klausausi radijo. Kiek suimta žmonių Ukrainoje ir kitur. Neramu ir Latvijoje. Tik Lietuvoje neva tylu, ramu.

Šeštadienį pas Martišių šventėm Vytaitines. Buvo ten Vacys Milius, Antanas Tyla, Jadvyga Kardelytė. Vytas gavo gerą butą. Nenoromis pradedi įtarti, kad butą jam padėjo gauti valdžia. Kodėl kiti taip lengvai tokių butų negauna? O gal tik atsitiktinumas, gal tai tik jo apsukrumas?

Deja, jo krūtinėje išblėso kilnūs idealai. Apaugo taukais jo širdis ir akys. A. Tyla jaučiasi visada kažko prislėgtas. Jis gal dar nepamiršo mano jam parašyto 1957 m. laiško. Juk į institutą ne taip lengva per J. Žiugždos tinklą patekti. O jis pateko. Gal tai jį slegia. Nieko nepadarysi, „buožės vaikas“.

Niekada nesigailėjau ir nesigailiu patekęs į kalėjimą. Dažnai net didžiuojuosi tuo... Tik gaila tėvų ir Alės ašarų, vargo. O pats dėkoju likimui už pažintį su Sibiru.

Išdidus buvau (nors iš pažiūros to ir nebuvo matyti) ir pas Vyta. Gal beveik visi iš ten susirinkusių (filologai, istorikai) buvo labiau apsiskaitę, labiau išsilavinę už mane, bet aš vis tiek laikiau save visa galva pranašesniu už juos.

Vacys bailokas, Tyla taip pat panašus. Vytas toks pat. Ir kiti tokie. Gal tik reikėjo išskirti Vyto draugą, buvusį tremtinį. Gailiuosi nepasikalbėjęs su juo.

Bet juk kiekvienas apie save gerai mano. Sakoma, kad nė vienas nėra patenkintas savo turtu, bet visi patenkinti savo protu. Gal taip apie save tą vakarą manė ir Vytas, ir Vacys, ir Antanas? Tai nereiškia, kad nematau savo ydų. Matau, ir aš jų labai daug turiu. Aš tik didžiuojuosi tuo, kad savo dvasia esu jaunas ir kad mano krūtinėje neužgeso tie idealai, kurie mano buvusiems draugams gal kiek išblėso.

Antra vertus, nereikia savo matu matuoti kitų.

Išėjęs iš vaišių (išgėriau tik stiklelį vyno ir keletą stiklinių giros), pažadėjau sau dažniau susitikti. Senstam, kada nors gailėsimės, kad taip neįdomiai leidžiam laiką vieni it lokiai miške. Iš tokių išsilavinusių vyrų daug galima išgirsti, sužinoti. Tokie susitikimai nuplauna nuo mūsų sielų prisirinkusias dulkes. Kitą sykį rinksimės pas Kazį Ambrazą.

Vacys sužinojo, kad pas jį nenuėjau į vardines todėl, jog jis manęs nekviečia. Užtat dabar sutikęs visada kviečia užėiti. Aną dieną ėjau pro KGB rūmus. Būdamas pas tardytoją Pilelį, matydavau pro jo kabineto langą šią gatvę. Taip spausdavo širdį žiūrint į laisvai vaikščiojančiuosius.

Žiūrėdamas į „Pilelio langą“ nei iš šio, nei iš to pamaniau: „Kažin ar neteks ten daugiau patekti?“ Ir pats nusigandau tokio savo klausimo. Teks! Nieko aš šiandien nedarau, prieš valdžią nekovoju, bet ten teks dar ne kartą būti. Kodėl? Todėl, kad gerai pažįstu save, savo charakterį, pažiūras, be to, ir savo likimą. Negali būti, kad ramiai nugalvėjęs likusią savo gyvenimo pusę. Dar teks gyvenime visko pamatyti.

To bijau dėl Alės ir tėvų. Geriau, kad pirma vaikai paaugtų. Vilytė labai išgyventų. Ji visada sudreba, kai aš gaunu kvietimą į karinį komisariatą. O kaip Alė tai pakeltų? Jos sveikata silpna.

Man taip pat būtų sunkiau. Anksčiau dar nežinojau, kas yra lageris, kas laukia manęs. Svarbiausia, už ką patekčiau ten. Jei nejausčiau jokios kaltės, tada būtų daug lengviau viską pakelti.

Aną kartą slėgė mano prisipažinimas ir Laugalio elgesys. Jei būčiau ničnieko nepripažinęs, vis tiek turbūt būtų nuteisę, tačiau visa tai nebūtų kainavę tiek sveikatos. O KGB vis neužmiršta manęs. Jie, atrodo, įtarinėja, kad per brolių Vladą galiu ką nors veikti. Kažkoks trečiakursis ekonomistas „Tauro“ kavinėje skaitęs antisovietinius eilėraščius. Paskui milicijos karininkui neva pasakęs: „Neilgai dar tryps Lietuvos žemę jūsų kojos.“

Vladas papasakojo, kad po kurio laiko į KGB išsikvietę ano draugą tardyti. Klausinėję apie tą išsišokėlį. Bet ilgainiui priėjau prie išvados, kad čia kažkas įtartina. Kodėl kvietė ne tą išsišokėlį, o jo draugą? Ir kodėl jo nesuima? Tas pasakojęs, kad jis namie nenakvojęs, dirbęs kažkokioje kontoroje, vežiojęs darbininkus į Kazachstaną. Naivus pasiaiškinimas. Jei norėtų, KGB nesunkiai surastų.

Vladas pats tuo jį įtariaš. Gal ir pačiam šnipui pasidarė įtartini neįtikinami argumentai. Užtat aną dieną paleido gandas, kad gavęs kvietimą į KGB. Kvailiais laiko studentėlius! Argi KGB pasikviečia ir prieš tai oficialiai įspėja? Ar nors kartą įspėjo mane? Tik kaip liudytoją Alekso Bičkausko byloje kvietė raštu. Šiaipgi išsikviečia kur nors ir nusiveda kaip aviną. Jie juk nenori, kad žinotų draugai, pažįstami, jog buvai kviestas. O čia tau ir kvietimą parašys: ateik, jaunuoli, pas mus pasikalbėti. Ką ten išdarinėji? Įtartinas jis. Gal kur nors važinėja, šnipinėja gavęs užduotį?

1963 m. sausio 27 d. (sekmadienis)

Vilytė prie krosnies šildosi. Praėjusią savaitę atšilo, bet vakar vėl atšalo. Kambariai šalti.

Kaip gaila, kad nėra laiko dienoraščiui. Nuo pirmadienio dvi savaites turiu kariame Šiaurės miestelyje paskaitų klausyti. Grįžtu labai vėlai.

Kartu išsiprašiau į J. Vito fabriką padirbėti. Gal ko nors išmoksiu. Šiaip iš manęs ekonomistas vis dar silpnas. Ten išvargstu. Aną penktadienį po pietų nieko nedirbau, parėjau namo. Šią savaitę jaučiuos geriau.

Vis tikiuosi, kad ir mudu su Ale kada nors žmoniškai pagyvėsime. Šiandien dar gulint ji pasakė: „Paskaičiavau savo amžių. Man jau greitai 38 metai. Kiek daug!“ Apie tai, kad senstu, nemąstydavau iki pernai. Visiškai buvau ramus dėl to, kad lageris susendins mane trejais metais. Man atrodė, kad kiti sensta, o aš – ne. Bet kai 1960 m. Alė atsiuntė mano 1949 m. darytą nuotrauką, pamačiau, kad ir aš senstu.

Vokiečių kalbos dėstytoja pavadino mus ne jaunais, bet vidutinio amžiaus žmonėmis, kuriems jau sunkiau mokytis kalbų. Tai savotiškai užgavo ir išgąsdino mane. Kodėl? Todėl, kad išėjau iš „jaunimo gretų“. Kursuose pajutau, kad jau netinku jaunimo kompanijai. Sėdžiu kartu su prof. Dagio 21 metų dukra. Ji gan graži mergaitė. Apie ją nieko „draudžiamo“ negalvoju. Tačiau dėstytojos pastaba, kad jai tinka tik vienas iš mūsų (taip ji nesakė, bet kažką panašaus), nemaloniai nuteikė mane, priminė, jog senstu.

Ketinau baigęs aspirantūrą dirbti dėstytoju universitete, būti tarp jaunimo. Ten dirbdamas ne taip jaustum artėjančią senatvę. Nepavyko!

Prieš pusantros savaitės Vilija nėjo valgyti. Ji pasislėpė po savo lovele. Už tai nepykau, bet norėjau ištraukti ją iš po lovelės ir nunešti į virtuvę. Nepastebėjęs, kad jos

plaukai apsvyniojo apie lovos dugno spyruoklinę vielą, smarkiai patraukiau ir išroviau kuokštą plaukų. Ta verkė, močiutės pakurstyta nekalbėjo su manimi keletą dienų. Aš taip pat nesirengiau kalbinti, nes nesijaučiau kaltas. Užsispyrusi mergaitė, tėvo vaikas. Gintulis visai kitoks. Abu labai myliu, bet esu nervingas ir šiurkštokeras.

Kai prausiausi fabriko duše, per pietų pertrauką atėjo darbininkai pietauti į persirengimo kambarį. Tyčia delsiai išeiti. Gėdijausi savo apatinių drabužių. Jie švarūs, bet trumpikės sulopytos, baltiniai kai kur įplyšę. Vietoj apatinių kelnių buvau užsimovęs pizamines. Bet turėjau kada nors išeiti. Gėdydamasis rengiausi. Juk esu vyresnysis inžinierius! Kaip tada gyvena tie, kurie algos gauna dar mažiau už mus? Kai aną dieną kažkas prašė pasverti pusę kilogramo sviesto, pardavėja labai nustebė. Tiek esą niekas neperkaš. O ką perka ir valgo? Margariną, kitokius menkaverčius riebalus, silkę, pigesnę mėsą. Užtat sunku gauti margarino.

Bet materialus skurdas nėra pats baisiausias. Baisiausias yra dvasinis, moralinis skurdas. Pastarasis taip slegia mane jau keliolika metų. Pavydžiu kartais akliams, kurie nieko nemato ir dėl nieko nesielvartauja.

1963 m. vasario 2 d. (šeštadienis)

Šiandien reikia parašyti apie vaikus ir Alę. Praėjusį kartą gal nemokėjau deramai išreikšti minčių. Reikia būti švelnesniam. Gintulis dar ne viską prisimins, o Vilija – viską. Vaikystės prisiminimai išlieka visą gyvenimą. Man būna kartais taip gaila, taip skaudu dėl savo nelaimingos vaikystės. Ir ką gražaus galiu prisiminti? Gal tas žiemos dienas, kai neturėdami kuo apsirengti prasėdėdavome su Joneliu ant rusiškos krosnies? Gal tai, kaip dėdė Juozas mušė mus už duonos riekę? Gal ašaras dėl motinos, tėvų rietenas ir niekada nesibaigiančias ligas? Neprisimenu ir tėvų glamonių. Tik, rodos, motina kartą po operacijos ir narkozės 1936 m. birželio 19 d. pabučiavo mane, gulintį pusiau be sąmonės. Tėvams dovanojau, nes, viena, jie patys buvo taip išauklėti, taigi ir mus auklėjo be jokių glamonių, švelnumo. Antra, vėliau jie man buvo ir dabar yra per daug geri. Bet dėl to man nė kiek ne lengviau, užtat turiu stengtis, kad mano vaikų vaikystė būtų šviesesnė negu mano.

Gintuliui penkerių metų gimtadienio proga visi pripirko tiek daug įvairiausių žaislų, knygų. Ir koks laimingas jis buvo tomis dienomis! Laimingas ir aš, matydamas

tokį savo sūnų. Vis dėlto mano vaikų vaikystė gražesnė negu manoji. Argi aš turėjau nors vieną žaislelį? Net mediniai, negrabūs, namų darbo ratukai buvo tik svajonė. O dabar abu turi po dviratuką. Žinoma, jie nemato nė dalies to, ką mato mano buvusių draugų vaikai, bet vis vien nors žaislų turi ir apsirengę ne taip, kaip aš anuomet.

Gintulis vis prašo šį bei tą nupirkti. O Vilytė didesnė, supranta, kad neturim per daug iš ko pirkinėti, todėl ir neprašo. Bet ji ir mažesnė būdama neprašydavo, nors mėgsta gražiai pasipuosti, dailiau apsirengti.

Labai sunkus Alės gyvenimas. Pluša ir vis kažkur bėga. O aš tai matydamas retai ją pavaduoju. Tiesa, rytą kartu keliamės, kartu ruošiam pusryčius. O po darbo? Aš skaitau, rašau, o ji man sako: „Atnešk vandens, anglių.“ Ir viskas. Suserga vaikai, ji gydytoją kviečia, vaistų perka. Ožkai lupenas daugiausia ji tempia. Lokia ir lokia. Anksčiau jos mama daugiau padėdavo. O dabar ji rytais nesikelia, negali. Tik pietus išverda. Ir tai gerai.

„Armėnijos radijas“ paklausė, ar galįs šuo susirgti širdies infarktu? Radijas atsakęs: „Gali, jei šuniui bus sudarytos žmoniškos gyvenimo sąlygos.“

Kai kas kaltina Chruščiovą už maisto produktų pabrangimą. Manau, kad dėl to jis nė kiek nekaltas. Juk jis kitokios išeities neturėjo. Ką jis galėjo padaryti? Maisto trūko net Lietuvoje, jau nekalbant apie Rusiją, Ukrainą, Gudiją. Pakėlė kainas, žmonės priversti mažiau valgyti. Sako, kad Vilniuje parduodama mažiau sviesto negu iki pabrangimo beveik pusantrą karto (pabrango iki 3 rb 50 kap. už kilogramą). Visko vartojam mažiau. Pirma ne taip jau gailėdavom sviesto tepti ant duonos. O dabar tik vaikams perkam sviestą. Patys beveik nevalgom.

Alė duoda man dienai 50 kapeikų. Iš jų 16 sumoku už transporto bilietus – ten ir atgal. Lieka 34. Kai nebuvo karinių kursų, užtekdavo. Antradienį ir penktadienį, kai einu į vokiečių kalbos kursus, tenka ir vakare nusipirkti ko nors pavalgyti. Pigiausia – chalva. Už 20 kap. nusipirkęs 200 g, užėinu pas Joną, kuo nors užgeriu. Arba duona prikėmšu pilvą. Bet chalvos sunku gauti, retai būna. Perku 200 g kažkokių sojos pyragaičių. Jaučiaus išvargęs. O jei dar nepavalgęs, nuovargis didesnis. Ir taip man vien pietums per mėnesį išeina 15 rublių. Alė ir tiek neišleidžia. Ji labai sublogusi. Prašau nusipirkti ką nors, bet ji neklauso, vis taupo. Ar toks pusbadis gyvenimas nekenkia sveikatai?

Jei noriu kokią knygelę nusipirkti, pietų nevalgau ir susitaupęs nusiperku. Taip

gyvena dauguma tų, kurie nevagia, milicijoje ir KGB nedirba, nėra mokslo darbuotojai, aukšti karininkai su didelėmis žvaigždutėmis antpečiuose.

Dažnai rašau apie savo sunkią materialinę padėtį. Atrodytų, kad ji mane labiausiai domina ir labiausiai slegia. Rašau tik todėl, kad po kokių 20 metų žinotume, kokiomis sąlygomis gyvenome. Šiaip dėl to per daug neišgyvenu. Kaip yra, taip gerai. Badu nemirsime. Nusiperkam po truputį mėsos, miltų. Pavalgę. Tik nepietaujam žmoniškai.

Savaitės pradžioje Tyla kursuose pasakė, kad girdėjęs, jog Kaliningrado sovnarchozo įmones perduoda Lietuvai. Maniau, kad tai gandai. Pasirodo, kad tiesa. Iš pradžių kalbėjo, kad darbuotojai pasiliks ten. Dabar paaiškėjo, kad 30 rusų su šeimomis atvažiuoja. Įsakyta aprūpinti juos butais. Ši žinia taip prislėgė mane. Vežė Stalinas lietuvius tūkstančiais į Sibirą. Bet tada dėl to ne taip išgyvenau. Atrodė, kad jie vis vien sugrįš, nors ir pakėlę daug kančių ir skurdo. Dauguma sugrįžo.

Gerai prisimenu 1940-uosius. Nežinau inteligentijos nuotaikų, nes pats buvau kaime ir dar vaikas. Nežinau, kaip Raudonąją armiją sutiko Suvalkijos ir kitų turtingesnių vietovių lietuviai. Bet mūsų apylinkėse sutiko gana draugiškai. Daugelis mažražemių ir bežemių (taigi ir mano tėvai) gavo žemės, pradėjo geriau gyventi, nes už žemės ūkio produktus mokėjo daugiau negu Smetonos valdžia. Anksčiau pyrago nupirkdavo tik Kalėdoms ir Velykoms, o dabar kvietinių miltų nusipirkdavome labai dažnai. Bet atėjo 1941 m. birželio 14 d. Stalinas parodė savo kruvinus nasrus.

Maskvos propaganda tikino, kad Stalinas kitoks pasidarė. Daug kas vėl pradėjo tuo tikėti. Bet sugrįžęs 1944 m. pasirodė esąs toks pat kruvinas, koks išsinešdino. Vargšę mūsų Lietuvą apleido arkliavagiais ir kitokiais žmogžudžiais, vadinančiais save iš pradžių „naikintojais“, vėliau – „liaudies gynėjais“. Vėl prasidėjo nekaltųjų areštai, žudymai, trėmimas į Sibirą ištisomis šeimomis.

Po 1953 m. atrodė, kad gyvenimas eis kita linkme. Sugrįžo dauguma tremtinių, kurie gyvi išliko. Iš lagerių paleido daugumą kalinių, kurie ten nenumirė. Įstaigose raštus pradėjo rašyti lietuviškai. Daug vilčių teikė prasidėjęs atlydis sovietinėje literatūroje, ypač – „Vienos dienos“ pasirodymas.

Bet paskutiniai žingsniai, kad ir su tuo Kaliningrado sovnarchozu, parodė: tuščios visos iliuzijos, viltys, iki šiol buvau per daug naivus. Tikslas liko tas pats, pasikeitė tik priemonės.

1963 m. vasario 3 d. (sekmadienis)

Atomo ir Žemės palydovų amžiuje rašyti dienoraštį pavojinga, tolygu nuodėmei, už kurią gresia kalėjimas. Bet nerašyti negaliu. Juk neturiu su kuo pasikalbėti, paskutuoti. Mėginu laiškuose „išlieti tulžį“ ir galbūt padauginu. Ten dar pavojingiau reikšti mintis. Viktorui rašytų net 23 laiškų likimo nežinau. Gana. Be to, senatvėje bus įdomu paskaityti dienoraštį, prisiminti, kokiomis sąlygomis mes gyvenome šiandien.

Kaip valdžia užsitarnautų lietuvių tautos meilę? Labai lengvai – jei pradėtų su mumis elgtis kaip su lygiateise tauta. Tik tiek.

Skačiau 1944 m. „Tiesoje“, kad Amerikos lietuviai kreipėsi į Paleckį. Buvo siūloma prašyti Sovietų Sąjungos vyriausybės atiduoti Lietuvai Rytprūsius. Vadinasi, kažkokia kalba apie tai buvo. Po teismo 1958 m. KGB kalėjime nagrinėjome neseniai išleistą Juozo Jurginio Lietuvos istorijos vadovėlį. Jame ne kartą primenama, kad Rytprūsiuose gyveno lietuvininkai. V. Grabauskas vos neįtikino manęs, kad Rytprūsius tikrai norėta atiduoti, bet Lietuvos valdžia nesutikusi. Tokie gandai turbūt skleidžiami sąmoningai. Žinoma, Sniečkaus nebūtų niekas teiravęsis. Matyt, nei Stalinui, nei Chruščiovui nebuvo naudinga primesti Lietuvai šią „dovaną“.

Menka būtų bėda, jei neatvežtų savo kadry. Rytprūsių priskyrimas nieko nepakeistų. Dabar lietuviai viršininkai nepriima atvykėlių į LSSR valdžios įstaigas tuo pretekstu, kad šie nemoka lietuvių kalbos. Prijungus Kaliningrado sritį kad ir prie Lietuvos SSR Liaudies ūkio tarybos, nebeliktų to preteksto, pradėtų „keistis kadrai“. O ką tai reiškia, aišku kiekvienam kvailiui.

Sako, kad Chruščiovas esąs demokratinių pažiūrų. Bet vienas jis nieko negali* padaryti. Valdžioje labai daug stalinistų. Pokarinė Stalino galdynė daugelį rusų šovinitais padarė, įtikino juos, kad jie ponų tauta, „vyresnieji broliai“.

Atėjau dirbti į banką. Darbuotojos klausinėdavo, kaip aš kalbu su žmona, su dukra. Jų veidai rodė, kad jos ne tik stebisi, jog su savo lietuve žmona kalbu namie lietuviškai.

Aną dieną vienas bendradarbis pasakojo apie savo buto šeimnininką, kuris sakęs: „Greit ateis toji diena, kada visi bus rusai, visi rusiškai kalbės.“ Apie tai ne pirmą kartą girdžiu. Tai stalininio „internacionalizmo“ auklėjimo padariniai.

* Sovietų Sąjungos raida nuo stagnacijos 1964–1985 m. iki griūties įrodė, kad ir vienas daug ką gali.

Kokią bjaurią įtaką, kokį šlykštų palikimą paliko Stalinas daugeliui rusų! Paklausk, kokia kalba pasaulyje gražiausia, jie atsakys – rusų, nors jokios kitos nemoka. Tai – tamsumo, neišsiauklėjimo požymis. Man, pavyzdžiui, graži lietuvių kalba. Bet niekada nepasakysiu, kad ji gražiausia pasaulyje.

O gal iš tikrųjų esu nacionalistas? SSRS valdovų požiūriu, tikrai toks esu, jų mąnymu, jei myli savo Tėvynę, jos praeitį, esi įtartinas. Rėkauk apie savo karštus jausmus rusų kultūrai ir tu būsi „tarybinis patriotas“. Negirdėjau, kad nors vienas rusas būtų apšauktas nacionalistu, nors daugelis jų atvirai neslepia savo tautinio pasididžiavimo ir didžiavalstybinio šovinizmo.

Iš mažens buvau auklėjamas tokiomis sąlygomis, kur jokiam šovinizmui nebuvavo vietos. Pas mus dažnai nakvodavo žydai, elgetos. Nesijaučiau už juos pranašesnis ir netapau antisemitu. Tiesa, jaunimui buvo skiepijamas nusiteikimas prieš lenkus, tačiau netapau ir jų priešu. Nelaikau nė vienos tautos nei geresne, nei blogesne už lietuvių tautą.

Praėjusią savaitę mačiau Roberto Roselinio filmą „Romoje buvo naktis“. Nors filmui daug ką galima prikišti, bet tai doras bandymas paaiškinti tautų bendradarbiavimą ir net draugystę. Trys belaisviai – amerikietis, rusas ir anglas – slapstosi Romoje pas italę. Rusas, kurį vaidina S. Bondarčiukas, išsiduoda (pasirodo gatvėje, gaudydamas pabėgusį kalakutą), todėl priverstas išeiti. Prieš išeidamas į nežinią prašo, rusų papročiu, pasėdėti. Salė juokiasi, nors aš sujaudintas žiūrėjau šią sceną... Jo draugai ir italė nesupranta, kodėl jie susėdo. Supratę, kad jis nori išeiti, anglas ir amerikietis apkabina rusą ir neleidžia.

Salė užia, juokiasi, o aš vos sulaikau ašaras. Kaip gera būtų, jei ta draugystė iš ekrano būtų perkelta į gyvenimą. Bet matome ką kita. Tas faktas, kad šį garsų filmą nukišo į antros eilės kiną, o didžiuosiuose kino teatruose demonstravo kažkokią kvailą komediją, rodo, jog nelabai rūpi propaguoti tikrą internacionalizmą. Apie šį filmą kritikai išvis tyli. Šią savaitę nukišo į „Žvaigždę“. Gal išvis liautųsi rode, jei visus metus nebūtų aiškinę, kad Bondarčiukas Italijoje filmuojasi. Itin patiko likusių gyvų anglo ir amerikiečio žodžiai: „Kur ruso kapas? Reikėtų jį aplankyti.“

Aną dieną darbe viena mergina sako: „Nekenčiu žydų ir rusų.“ Į tai atsakiau: „O kuo mes geresni už juos? Atminkite, kad visos tautos vienodos, kiekvienoje yra ir

dorų, ir niekšų.“ Jei visi „nacionalistai“ būtų tokie kaip aš, niekas nesistengtų silpnesnių nutautinti, išnaikinti. KGB, žinoma, esu laikomas didžiausiu nacionalistu.

Daug vyrų negrižta iš armijos. Jie lieka Rusijoje ar kitose tarnybos vietose. Daugelis išvyksta darbo ieškoti ir nesugrižta. Kad ir kaip būtų, bet Lietuvos vardo neišbrauks iš istorijos ir nepavyks mūsų nutautinti. Nutautins tik silpnesnius. O tokių mums negaila.

Karinio parengimo kursuose buvome vienoje grupėje su istoriku A. Tyla. Keistas jis man pasirodė. Jeigu aš jam kalbu ką nors kritiška, jis tyli arba sako, kad girdėjęs apie tai. Jeigu noriu pasakyti kokį nors anekdotą, taip pat sakosi jau žinąs, nors manau, kad jis ir jo nėra girdėjęs (beveik nepasakoju politinių anekdotų). Baigę kursų ketvirtadienį ėjome abu namo. Dabar jis pradėjo gan kritiškai kalbėti vienu ar kitu klausimu. Aš tylėjau ir nepritariau. Jis prašė paaiškinti apie bylą, apie šriftą.

Ir jis buvo tardomas. Man grįžus iš lagerio, pasakojo, jog dar prieš mano areštą jis sunaikino visus laiškus, kuriuos buvau jam rašęs. O dabar sako, kad sugrižęs iš KGB viską sunaikino. Įtarimą kėlė ir labai trumpas jo apklausos protokolas. Prasitarė jis, jog tikėjosi, kad visi jo laišakai pateko į KGB. Jeigu jis iš tiesų taip manė, tai kentė didžiulę baimę ir jį lengva buvo paveikti. Tokių progų kagėbistai niekada nepraleidžia. Gal aš ir be reikalo jį įtarinėju.

Jau treči metai rengiuos užėti pas Tylą, bet vis neprisiruošiu, ne todėl, kad sąmoningai vengiu. Neprisirengiu, ir viskas. Jis parodė, kur gyvena. Šį kartą neprašė užėti, bet aš pats pasisiūliau. Užėjome. Buvo drąsus ir kritiškai vertino daugelį kompartijos veiksmų, istorijos aiškinimą, dėstymą. Sausio 30 d. norėjau paklausti, kodėl jis manęs bijosi. O kitą dieną jis galėjo manęs paklausti, kodėl aš jo bijau. Dieve! Atomo ir palydovų amžius!

Sausio 30 d. su Tyla dalyvavom ceremonijoje, per kurią prie paminklinės lentos žuvusiems 1863 m. sukilėliams buvo dedamos gėlės, vainikai. Sunku pasakyti, išreikšti jausmus, kuriuos jutau žiūrėdamas į A. Sniečkų ir kitus ponus, dedančius vainikus. Vienas mano kompanionas atkreipė dėmesį, kad visi vainikai su rusiškais užrašais.

Nors šalta buvo diena, vakare nuėjau į Operos teatrą, į sukilimo metinių minėjimą. Šlykštesnio pranešimo, kokį skaitė J. Žiugžda, niekas nebūtų galėjęs sukurpti. Nė žodžio apie Muravjovo Koriko žiaurumus Lietuvoje. Iš kailio nėrėsi senas bedalis,

mėgindamas įtikinti klausytojus tuo, kad tarp sukilėlių buvo daug rusų karininkų ir kareivių, pas sukilėlius perėjo ištisas Liepojos pulkas. Iš tiesų dauguma to pulko kareivių buvo lietuviai ir lenkai. Todėl jie ir perėjo.

Labai džiugina humaniška Gerceno veikla spaudoje per sukilimą, visapusiška parama sukilėliams. Tačiau gercenų buvo mažokai. Sužinojau, kad istorikai verčiami iš istorijos veikalų išmesti teiginį, jog carų Rusija buvusi kolonijinė šalis. Ir kam to kaip tik dabar prireikė? Ar tik ne analogijos baimė? Analogijos, kurios gali ieškoti „buržuaziniai nacionalistai“ dabartyje? Tai daug pasako.

Lenkijos atstovas taip pat ne kažin kokią kalbą pasakė. Gražiau būtų buvę, jei jis būtų kalbėjęs lenkiškai, kad ir su vertėju.

Po minėjimo rodė Dvariono operą „Dalia“. Išskyrus paskutinį veiksma, nepatiko, nors, mano supratimu, chorai puikūs. Paskutinis veiksmas sukrėtė, priminė netolimą Lietuvos tragediją.

Pirmuose veiksmuose baudžiauninkas – ateistas. Kam prireikė šios klastotės?

1963 m. vasario 9 d. (šeštadienis)

Šiandien man suėjo 35 metai. Niekas net nepasveikino. Alė žino, bet nesveikina. Nėra pinigų. Bet šiandien man nupirko švarką. Buvusi proga. Be to, man dovanos nereikia. Svarbiausia – pasveikinti nors žodžiu. Bet aš jos taip pat nesveikinu su gimimo diena. Tą dieną beveik nesąmoningai pamirštu. Prisimenu šią dieną prieš 15 metų. Su pusbroliu Broniumi su puse pūdo rugių ieškojom samanės atšvęsti. Kaip greitai bėga laikas! Nieko vertas žmogaus gyvenimas, nes jis prabėga it sapne.

Prisimenu šią dieną ir prieš penkerius metus – KGB rūsy. Šventėm abu su Vitu. Tos „šventės“ niekada neužmiršiu. Ir šie 5 metai prabėgo greit, nors daug teko per juos pamatyti, daug vargo ir kančių (jei taip galima sakyti) iškęsti.

Kad ir kaip būtų, man skaudu, kad niekas manęs šiandien nesveikina. Išskyrus Alę, gal niekas ir nežino.

Edvardas Burokas patarė nutraukti susirašinėjimą su lageriu. Tuo aš nieko nepadarysias, o sau pakenksias. KGB mano, kad daug laukiu iš savo draugų lagery ir daug apie juos mąstau. Geriau parodyti, kad viską pamiršau.

Nutariau paklausti jo patarimo. Pranui apie tai parašiau. Jam ir kitiems draugams

bus smūgis. Bet jis turėtų suprasti mane. Viktoras neatsakė į septynis mano paskutinius laiškus. Daro tai sąmoningai, kad susiprasčiau ir nerašyčiau. Pranui kartą per mėnesį rašysiu.

Laiškai mane labai išvargina. Gal ne tiek laiškai, kiek mintys, kad į tiek ir tiek laiškų neatsakytą. Neturiu nė vienos pietų pertraukos. Arba vokiečių kalbos mokausi, arba laiškus rašau. Reikia per pietų pertrauką nors po miestą pasivaikščioti.

Kursai baigiasi 22 val. 25 min. Vėlai jie prasideda. Ar negalėtų anksčiau?

Visi tėvai skuba savo vaikus pionieriais užrašyti, kad, gink Dieve, valdžia neįtartų, jog jie neloyalūs. Kokie bailiai ir menkystos! Jie uždraudė jaunesniems nei 18 metų jaunuoliams patarnauti bažnyčioje. Ką gi.

Kokia dvasia auklėja vaikus pionierių organizacija? Galima spręsti pagal tai, kad savo „patronu“ laiko Pavliką Morozovą, kuris išdavė savo tėvą. Tai rodo, kokią moralę stengiasi kiekvienam vaikui įskiepyti pionierių vadovai. Kadangi aš nepageidauju, kad mano vaikai taptų savų tėvų išdavikais, nenoriu, jog jie būtų pionieriai.

Rodos, 1948 m. mačiau puikų vokišką filmą „Rudasis voratinklis“. Ten rodoma panaši istorija. Du tėvų sūnūs – hitlerjugendo nariai. Vienas jų išduoda savo tėvą. Tėvas uždaromas į konclagerį. Žūsta išdavikas sūnus ir motina. Tėvas lieka gyvas. Daugiau tokių puikių filmų neteko matyti. Bet kodėl vokiečiai tėvo išdavikas smerkiamas, o rusiškas – stabu padarytas? Kodėl jaunimas mokomas eiti tėvo išdaviko pėdomis?

Žinoma, ne tik pionierius mokykla auklėja Morozovo „idėjų“ dvasia. Vilija norėtų būti pionierė. Bet, žinodama mano nusistatymą, net neprašo.

Mokykloje sąmoningai ignoruojami nepionieriai. Visiems liepia išeiti (jų klasė tik trys), o pionieriams – pasilikti. Jiems – įvairios pramogos ir t. t. Užtat tai vaikus ir vilioja. Net į saviveiklą nenori nepionierių priimti. Jų klasės auklėtoja nekvaila moteris, bet ją verčia taip elgtis.

Esu blogas pedagogas. Šiuo klausimu su Vilija net nesikalbu. Tačiau vertėtų. Ji labai daug ką supranta, tik reikia jai išaiškinti.

Sausio pradžioje į mūsų skyrių priėmė dirbti V kurso ekonomistą Juozą Šlevą. Įtariau, kad specialiai atsiuntė man. Bet, atrodo, nepanašus į nieką. Tai kritiškai mąstantis jaunuolis. Žada pirmadienį abu siųsti į komandiruotę. Ten turėsiu daugiau galimybių jį išstudijuoti. Į gudrų ir užsimaskavusį nieką nepanašus. Pažiūrėsim!

1963 m. vasario 10 d. (sekmadienis)

Alė sako, kad jei vaikui atversi akis, išmokysi jį realiai žiūrėti į visus gyvenimo reiškinius, tai padarysi jį nelaimingą. Ir kaip jį daryti laimingą? Reikia taip auklėti jį, kad būtų aklas, kad į gyvenimą žiūrėtų pro rožinius akinius? Mūsų pareiga išauklėti vaikus taip, kad nebūtų dviveidžiai, kad kalbėtų tai, ką mąsto, bet ne atvirksčiai. Juk iki jie suaugę, gal jau nereikės tylėti sukandus dantis, bus galima kalbėti tai, ką manai. Aš į pasaulį, į mus supančią tikrovę tikrai per daug realiai žiūriu, neapkenčiu melo, prievartos, smurto. Bet ar dėl to esu nelaimingas? Priešingai! Gal ir dėl to esu labai laimingas. Laimingas, kad prieš nieką nešliaužioju, neveidmainiauju ir turiu savo nuomonę. Laimingas, kad nesu aklas ir kurčias. Tik dėl to vertinu save.

Bjaurią ydą turiu – raustu. Raustu ir kaltas būdamas, ir nekaltas. Dažnai raustu visiškai ne vietoj, nebūdamas kaltas. J. Vito fabrike kalbėdavo apie „beldikus“, o aš rausdavau. Juk nesu joks beldikas ir išdavikas. Tad ko raustu? Ir ką tokiu atveju jie mano apie mane? Įtarinėja be jokio pagrindo.

Perskaičiau dienoraštį ir supykau ant savęs. Koks esu nepastovus. Mano pažiūros priklauso nuo nuotaikos. Niekas juk nesirengia mūsų nutautinti, kaip man kartais atrodo. Juk šiandien lietuvių Vilniuje daugiau, negu buvo prieš 5, 10, 15, 20 metų. Kiek inteligentų baigia mokslus ir pasilieka Vilniuje. O kiek iš kaimų atvažiuoja. Atvyksta ir rusų, bet daug mažiau. Koks gali būti nutautimas, jei turime savo mokyklų, spaudą, teatrą ir kt. kultūros institucijų? Prieš karą Lietuvoje buvo leidžiamos knygos 2000–3000 egz. tiražu, dabar – po 15000–20000. Ar tai nutautimo požymis? O teatrų, mokyklų ir studentų skaičius! Aną dieną Edmundas pasakojo apie Lietuvos elektrifikaciją. Iki 1965 m. galo bus visa Lietuva, tiek miestai, tiek kaimai elektrifikuoti. Argi tai nedžiugina?

1963 m. vasario 17 d. (sekmadienis)

Užvakar grįžau iš Panevėžio. Buvau komandiruotėje. Taip patiko miestas, kad sunku ir apsaityti.*

* Tikėjausi, jog bus daug blogiau. Suvokiau, kad pažanga matuojama vien pastatytų „objektų“ – gyvenamųjų namų, mokyklų, koncertų salių – skaičiumi. Apie dvasinę prievartą ir visų gyvenimo sričių ideologizavimą nutylėjau. Juk tais laikais rašyti dienoraštyje vien tik kritines, „tikrovę juodinančias“ pastabas vis dėlto buvo pavojinga.

Tiek daug fabrių statoma! O kiek naujų gražių namų pristatyta. Kad ir kur eitum, visur daug stato.

Stalinas trėmė mus į Sibirą. Kvailas buvo tironas. Galima būtų taip sugalvoti, kad lietuviai savanoriais ten važiuotų. Kaime – darbo jėgos perteklius. Jei čia nestatytų gyvenamųjų namų, fabrių, daugelis būtų priversti išvažiuoti iš Lietuvos. Jei Sibire sudarytų nebologas sąlygas, lietuviai savanoriškai trauktų ten. Ar ne tiesa?

Bet valdžia to nedaro. Priešingai – vis stato fabrius, naujas įmones.* Vadinasi, nesirengia mūsų tiesiogiai nutautinti. To nematyti. Panevėžyje tik prie vienos krautuves mačiau rusišką užrašą. Rusų kalbą labai mažai teko girdėti.

O koks puikus Panevėžio linų kombinatas! Grynai lietuviškas fabrikas. Krautuve visko pakanka – tiek maisto, tiek pramoninių prekių. Žmonės gražiai apsirengę. Pardavėjos labai mandagios...

1963 m. vasario 24 d. (sekmadienis)

Panevėžys, jau rašiau, viskuo sužavėjo mane – statybomis, lietuviška atmosfera.

Išsiuntė abu su Juozu Šlevu. Su juo buvau atsargus, bet kartais gan atviras. „Jis negali būti šnipas“, – tvirtinau pats sau. Mano atvirumas turėjo ribas.

Ketvirtadienį nuvažiauvau į Kuncagalius pas Prano Skeiverio tėvus. Gaila, kad neradau tėvo. Šis buvo ligoninėje. Panevėžio alumi nugirdė sesuo Genė iki sąmonės netekimo. Gėda. Jau trečią kartą pajutau šio alaus galią. Reikia jo saugotis. Daugelio draugų tėvus aplankiau.

Į Vilnių grįžome vasario 15-osios vakare. Dairiausi seklių, bet nebuvo matyti. Gudrūs! Šį vakarą jie buvo itin budrūs ir būtinai turėjo sekti mane. Tegu nemano, kad kiti kvailesni už juos. Jie mėgsta areštuoti prieš vasario 16 d. Laimingai praėjo. Iki gegužės 1 d. galiu būti ramus...

Praėjusią savaitę buvo pas mane daug svečių (ir Aleksas Bičkauskas, kaip tyčia), todėl ir pradėjo taip sekioti.

Vaikai ir mama pas Bronę. Alė mazgoja baltinius. Viršuje pas kaimyną, Švietimo ministerijos inspektorių Jakelaitį, puiki plokštelių muzika. Nuotaika taip pat puiki.

* Ar eilinio sovietų Lietuvos piliečio gyvenimas nuo to pasidarė daug geresnis?

Pirmą kartą taip nuoširdžiai pasikalbėjome su Ale. Taip džiugu, kad ji mane visiškai supranta. Gera ji mano draugė. Tik turiu būti jai geresnis, labiau užjausti. Jai labai sunku. Vakar užtrukau pas Silvą bare iki 19 val. 30 min., nors darbas baigėsi 14 val. Negerai. Išsigando, kad gal areštavo, išvažiavo iš namų su Vilija. Antakalnio gale susitikom. Užsigavo.

Kažkoks tenoras taip gražiai dainuoja. Pasaulis atrodo toks gražus gražus.

Prisimenu savo nelaimingus draugus lageryje: Viktorą, Praną ir kitus. Kaip gaila jų. Kaip jiems sunku. Kai pasakojama, kad teisia už kalbas, anekdotus, apima baimė. Jei taip, gali ir mane pasodinti, nors stengiuosi nepasakoti tų anekdotų.

Reikia elgtis taip, kad be reikalo nepatekčiau į kalėjimą. Jei būtų už ką, rasčiau savyje jėgų nugalėti visus sunkumus. O jei patekčiau taip, kaip praėjusį kartą, nepakelčiau kalėjimo. Kaip tą smūgį pakeltų Alė, tėvai? Pas Vyta imu „Novyj mir“. Nors tai sovietinis žurnalas, bet į tai, kad jį platinu, KGB žiūri kreivai. Solženiciną jie pakenčia, bet KGB jo nemėgsta, nemėgsta tų, kurie reklamuoja jį. Reikia parnešti Hikmeto* „А был ли Иван Иванович?“ („Ar buvo Ivanas Ivanovičius?“).

Kovo 4 d. būsiu pas Ambrazą Kazį. Ten bus Vytas ir Antanas.

Man esant Panevėžyje, doc. Petrylos sūnus nužudė 6 metų mergaitę. Pasklido gandai, kad tai žydų darbas. Niekada tuo netikėjau, bet daugelis patikėjo. Kai kas sąmoningai skleidė tokius gandus... Tai rodo ne tik tamsumą, bet ir antisemitinių nuotaikų gajumą. Džiaugiuosi, kad šia liga nesergu ir galbūt niekada nesirgau. Man taip džiugu žiūrėti į tai, kaip draugiškai šnekasi žydas J. Gurvičius* su lietuviais Raliu ir Želmium.

Ir kas būtų atsitikę, jei iš tikrųjų ją būtų nužudęs žydas? Taip galėjo būti. Juk tarp žydų niekšų, išsigimėlių pakanka kaip ir tarp lietuvių.

1963 m. vasario 25 d. (pirmadienis)

Dar prieš komandiruotę į Panevėžį Maurukas prašė „Novyj mir“ žurnalo Nr. 11, kuriame išspausdinta Solženicino apysaka. Kodėl jis prašo? Juk jo sūnus –

* „Novyj mir“ 1956 m. Nr. 4 paskelbta šiuo metu jau primiršto turkų poeto ir dramaturgo Nazimo Hikmeto (1901–1963) pjesė, sukėlusį skandalą, kadangi spektaklis Maskvos Satyros teatre buvo uždraustas. Valdžia visą laiką labai aiškiai atsirinkdavo ir dozuodavo tai, ką galima sakyti, žiūrėjo, kad nebūtų peržengtos ribos. Kai kuriais atvejais spektaklių cenzūra būdavo itin griežta.

** Tiesioginis mano viršininkas, laboratorijos padalinio vadovas.

visų bibliotekų galva, lengvai gali gauti. Gal norėjo pasigirti savo globėjams, kad juo pasitikiu.

Šiandien troleibuse prie manęs atsisėdo švariai apsirengęs jaunuolis. Iš veido nepanašus į nieką. Prie žiedo išlipo ir vėl įsėdo į atgal važiuojantį troleibusą. Kodėl jis lydėjo šį troleibusą?

Silvą čekistas Martinkus, su kuriuo mokėmės Švenčionėliuose, klausinėjo apie mane. Paklausęs, ar jis susitinka su manimi ir ar aš nieko neveikiąs prieš valdžią. Nors nieko neveikiu prieš juos, bet jei pradės įtarinėti, areštuos ir už ką nors „sukombinuos“ keletą metelių. Iš niekšų visko galima laukti.

Radijas transliuoja vokišką laidą. Neturiu laiko pasiklausti. Gaila. Šiandien atsiėšiau Erenburgo memuarus. Reikia būtinai perskaityti.

1963 m. kovo 7 d. (ketvirtadienis)

Ryt važiuoju į Krivasalį. Vakar pradėjo smarkiai lyti. Tai gal pirmas atodbrėkis po beveik trijų mėnesių šaltos žiemos.

Pasiilgau senelių. Gal paskutinį kartą. Gali numirti kuris nors iš jų, gali mane suminti. O tada jau nepasimatysime. Šie 10 metų mano gyvenime buvo gan audringi. O kiti 10 gali būti dar audringesni. Savo likimo negalime žinoti.

Nutariau nutraukti vokiečių kalbos kursus. Išvargau. Nepajėgiu. Be to, reikia mokėti 36 rub., nes už aną ketvirtį žadėjo Mokslo ir technikos draugija sumokėti, bet neištesėjo. Raminu save tuo, kad kitais metais nuo kovo 1 d. vėl lankysiu ir baigsiu tuos kursus. Maurukas ir toliau provokuoja mane, nors aš nepasiduodu. Aną dieną teigė, kad per Kauno potvynį rusų kareiviai gelbėjo tik tuos, kurie turėjo laikrodžių, pinigų. Tiems, kurie nieko neturėjo, leido skęsti! Tai provokacija. Rusų kareiviai taip elgtis negalėjo. Gal net ir enkavedistai taip nebūtų elgęsi.

Šeštadienį pas Kazį Ambrasą šventėme jo vardines, buvo Vytas Martišius, Antanas Tyla ir labai daug nepažįstamųjų. Kaziui tokios vaišės kainavo apie 200 rb. Kiek knygų už tą sumą būtų galima nusiųsti į lagerį, kiek siuntinių. Bet reikia ir vardines švęsti. Nesu prieš.

Tyla tuoj prisistatė su kalbomis apie pagrindį. Kaip įžangą papasakojo, kad Vasario 16-osios proga Klaipėdos mokiniai išleido lapelius.

Kartais apninka mane visiško nepsitikėjimo žmogumi jausmai. Pradedu nepasitikėti Edvardu. Prie to prisideda Viktoro įspėjimas, kad jis gali „parduoti“.

Negali būti! Vakar jis nakvojo pas mane. Juo galima pasitikėti. Jeigu juo netikėsi, tada eik ir pasikark. Taip sunku visą laiką tylėti, bijoti su kuo nors pasidalyti savo mintimis. Baigiu. Galva plyšta. Trejetą naktų blogai miegojau.

1963 m. kovo 16 d. (šeštadienis)

Naktį buvo iki 20 °C šalčio. Dieną atšyla, bet naktį šalta, gili žiema. Sako, kad ievos žydės tik gegužės 15 d.

Tik tegu niekas kada nors nesprenžia iš mano dienoraščio, jog aš tik apie KGB seklius galvodavau ir labai bijodavau jų. Nebijau per daug nei KGB, nei jų seklių. Įdomu vedžioti juos už nosies. Gaila, kad neturiu laiko Tylos aplankyti.

Praėjusį šeštadienį lynojo. Bijojau, kad neišbrisiu per šlapius laukus. Bet, pasirodo, kaime jokio vandens nėra. Iš Linkmenų tempiau 25 kg miltų, duonos ir kitų maisto produktų – „miesto pagalbą kaimui“. Po keliolikos metų niekas negalės suprasti, kad buvo laikai, kada reikėjo miltus tempti iš Vilniaus į kaimą. O dabar tai – įprastas reiškinys. Ėjom kartu su Vygantu Jakučiu. Prisiminiau jo tėvą. Taip be jokio reikalo jį nužudė miškiniai. Kiek beprasmių aukų, kiek beprasmiškai pralieto kraujo.

Padėjo nešti. Pirmąkart gyvenime taip pavargau, nes buvau visą dieną beveik nevalgęs. Važiavo į Pakiaunį Jurgelevičius. Galėjo pavėžėti nors kuprinę. Pats nesusiprato pasiūlyti, o aš nenorėjau žemintis ir prašyti. Be to, norėjau viską parnešti šį vakarą, pavaišinti.

Važiavau „bagotas“, nes Jonelis davė tris rublius. Nupirkau dar 2 kg silkių, 3 butelius vyno ir puslitrį degtinės. Taip apsidžiaugiau pamatęs gimtąją pirkele. Tėvukas labai suvargęs, susenęs. Vis juokauju, kad ministru būsiu. Netiki jau, nors labai norėtų. Daug tikėjosi iš manęs. Areštas atėmė iš jo visas viltis. Jis tikisi, kad „laikai pasikeis“, bet nesitiki pats tų dienų sulaukti.

Pagalvojus, kad mane gali suimti, nukrėsdavo šiurpas. Kaip tą smūgį išgyventų tėvai? Kaimynai esą pirštais užbadytų. Tada sakę: „Ir ko jis ieškojo? Juk gerai gyveno, gaudavo 1 000 rublių stipendijos.“ Prisimenu, kaip jis 1945 m. pavasarį žadėjo man palaiminimą. O dabar nesusprastų manęs.

Skaičiau V. Kapsuko „Caro kalėjimuose“, lyginau kalinių padėtį prieš 50 metų ir šiandien. Sąlygos Lukiškėse tada buvo daug žmoniškesnės negu šiandien. Vladimiro kalėjime šiandien daug sunkiau negu tada. Šiandien duonos duoda 550, o tada – 1 000 gramų. Šiandien nieko negali nusipirkti, o tada galėjai, rodos, kiek norėjai. Jie gaudavo net marksistinių knygų ir pagrindinių leidinių. Pamėgink šiandien tai gauti!

Iš viso to galima padaryti labai daug išvadų. Manau, jog Kapsukas nesitikėjo, kad po 50 metų liks tas pats katargos kalėjimas, kuriame bus kalinami tokie pat idealistai už tokius pat įsitikinimus daug sunkesnėmis sąlygomis. Vadinas, beprasmiškai kovojavo pavieniai idealistai už žmonijos išvadavimą. Jų kova neatnešė reikiamų rezultatų.

Nieko! Lieka viltis, kad po kelerių ar keliolikos metų Vladimiro katargos kalėjimas taps muziejumi, bylojančiu pasauliui apie milijonus kankinių, kurie kentėjo jo celėse. Bus pažymėti tiek Kapsukas, tiek Viktoras Petkus.

Rytoj rinkimai, t. y. balsavimas, net nežinau, už ką reikia balsuoti. Išsišnekejome įstaigoje. Pasirodo, kad ir ten dauguma nežino, už ką jie balsuoja. Nesuprantu, kodėl bijosi paskirti keletą kandidatų. Lenkai paskiria į Seimą po keletą kandidatų, išrenka vieną kitą katalikų atstovą, ir nieko blogo neatsitinka. Vis vien vadovauti lieka Gomulka. Aišku, dėl ko. Ši tema neverta, kad jai gadintum popierių ir laiką, o ypač – nervus. Švenčionėlių stoty nusipirkau „Komjaunimo tiesą“. Joje radau išspausdintą Iljičiovo kalbą pasitarime su rašytojais. Ši kalba – tai aiški tendencija visais būdais sugriauti nemažą Erenburgo autoritetą, apjuodinti jį. Anksčiau ir aš nemėgau šio rašytojo dviveidiškumo. Stalinas žudė jo geriausius draugus, o jis tylėjo, visaipliaupsino jį. Nuomonės apie jį nepakeičiau ir skaitydamas memuarus 1962 m. „Novyj mir“ 4, 5, 6 numeriuose. Aną dieną gavau jo memuarų pradžią (1960 m. Nr. 8). Tada šiek tiek pakeičiau apie jį nuomonę. Patiko, kad jis truputį didžiuojasi savo žydiška kilme. O Jermilovo,* Iljičiovo ir Chruščiovo pastangos pasieks savo tikslą? Vargu.

Pirmadienį susipažinau su Chruščiovo kalba.** Ji daugelį nustebino, pritrenkė, o kai ką pradžiugino. Apsidžiaugė stalinistai. Nei iš šio, nei iš to jis pradėjo Staliną vadinti marksistu, leniniečiu.

* Anuomet garsus sovietinis literatūros kritikas, stalinistas.

** Dar viename susitikime su kūrybinių sąjungų atstovais 1963 m. kovo 8 d.

Eina gandai, kad rašytojai pradėję reikalauti šalinti iš Rašytojų sąjungos visus tuos, kurie rašinėjo „donosus“, dėl kurių kaltės žuvo šimtai dorų rašytojų. Kas liktų Rašytojų sąjungoje po šio valymo? Liktų reikalaują reformų. O reformos gal dar per ankstyvos. Tad reikėjo užstoti ir apginti Stalino gerbėjus, kurie moka tik liaupsinti ir girti valdovus ir nereikalauja jokių nuolaidų, reformų. Viktoras Nekrasovas išskėlė tiek daug labai svarbių problemų. Maniau, kad bus atsižvelgta į jas. Deja, Chruščiovas labai šurkščiai pasijuokė iš jo. Anksčiau maniau, kad valdžia nesupranta šių dalykų. Dabar įsitikinau, kad supranta, bet reikiamų išvadų nedaro. O gal taip reikia, nes kitaip negalima. Gal nė viena epocha nebuvo tiek prieštaringa, kiek postalininė. Kiekviename žingsnyje susiduri su didžiausiais prieštaravimais.

Prieš mėnesį universitete surinko dėstytojus, visus aktyvistus, nes kažkoks čekistas skaitė jiems paskaitą apie „buržuazinius nacionalistus“. Esą iš lagerių sugrįžta nemažai buvusių nacionalistų, kurie visais būdais stengiasi „apkrėsti“ jaunimą. Jie neva atėmė iš vieno pagrindinės veiklos programą, kurioje smulkiai išdėstyti visi metodai, kaip jaunimą patraukti savo pusėn.

Dar pasakojęs, kad į Vilnių buvo atvykęs JAV pasiuntinys, tačiau KGB nenustatęs, kokių tikslu jis buvo atvykęs. Tik paskutiniai kvailiai gali tikėti jo pasakomis. Pirma, ambasadų darbuotojai neturi teisės atvažiuoti į Lietuvą. Antra, pagrindžio tikslais nevažiuotų, nes tokių žmonių seka kiekvieną žingsnį. KGB susektų tuos, kurie palaiko ryšius. Trečia, JAV pasiuntinybė pagrindžio organizavimu ir kitais panašiais dalykais neužsiiminėja. Man perdavė iš kitų lūpų, todėl negalėjo visko atpasakoti. Tad sunku susidaryti vaizdą apie KGB kėslus. Tačiau aišku, jog tai – taip pat „profilaktika“.

KGB stengiasi įtikinti aktyvistus, kad prieš tokią gerą ir tobuliausią visame pasaulyje santvarką kovoja tik bepročiai ir užsienio žvalgybų agentai. Patys lietuviai juk yra laimingi ir negali kovoti. Jeigu pasirodytų, kad esama pagrindžio, žinokit, jog tai užsienio agentūros lizdas. Savaime aišku, kad reikia išmokti kovoti su „buržuaziais nacionalistais“.

Šis įvykis rodo, kaip jie žiūri į mus ir kuo mus laiko. Bijo, kad jaunimo nepatrauktume į savo pusę. Vadinasi, valdžia jau labai nepasitiki savo idėjų galingumu. Iš to reikia daryti ir daug kitų išvadų.

Vakar nei iš šio, nei iš to Maurukas pasisiūlė aplankyti mane.

Norįs knygų pasiskolinti. Jis galįs ir man paskolinti. Šiandien pridūrė, kad turįs nemažai ir išimtų iš apyvartos.

Aišku viskas. KGB nori sužinoti, kokias knygas skaitau, kokias laikau knygų spintoje. O špygos nenorit, šūdžiai! Jei Maurukas praneštų, kad turiu daug antisovietinių, padarytų kratą ir suimtų. Būtų geras pretekstas mėginti mane užverbuoti. Juk nelabai norėsiu trečią kartą sėsti į kalėjimą. Tik neaišku, kodėl jie mane kvailėliu laiko.

O toks nesu. Juk gerai žinau, kad jo sūnus yra visų respublikos bibliotekų kolekto-riaus galva ir galėtų gauti kiekvieną knygą, kuri tik yra Lietuvos bibliotekų fonduose, prireikus – net ir tų, kurios yra vadinamuosiuose specfonduose. Argi neaišku, kodėl jis užsinorėjo būtinai pasiskolinti knygų iš mano bibliotekos. KGB stengiasi parodyti save visažiniu ir visagaliu. Šis faktas rodo, kad ne toks jis galingas, kaip įsivaizduoja. Matyt, kito šnipo nesurado. Niekšų yra, bet ne per daugiausia. Kaip Mauruko, kiekvie-no už rublį nenupirksi.

1963 m. kovo 17 d. (sekmadienis)

Kaip gaila tuščiai bėgančio laiko įstaigoje. Kiek per tą laiką galėčiau paskaityti knygų, kiek įgyčiau žinių. Visa laimė, kad nors laikraščius galiu paskaityti ten. Kartais paskaitau „Za rubežom“.

Pasirodo, buvau labai naivus, tikėdamasis gyvenimo demokratėjimo po Solženi-cyno apysakos pasirodymo. Naivus! Atlydys neatnešė laukto pavasario. Pirmąsias pa-vasario žibuokles pakando stiprūs šalčiai. Tamsybininkai vėl galvas kelia, nors ir šiaip jie turi didelę laisvę. Tačiau pažangieji rusų rašytojai duodavo atkirtį. Dabar niekas jų nelies, gaus visišką laisvę. Knygynus užvers stalininiu šlamštu. Gyvenimo lakuotojai savo „talentui“ pasireikšti turės dar geresnes sąlygas, negu iki šiol turėjo.

Apie tikrai realistinių literatūros ir kino kūrinių pasirodymą nėra ir kalbos. Savo kalba Chruščiovas parodė, kad gana Staliną kritikuoti. Suprantama. Toji kritika toli nuveda ir duoda ne tokių rezultatų, kokių nori partija. Tamsybininkai triumfuoja, o pažangieji gavo didelį smūgį. Bet stalininės praeities niekas jau nepajėgs* sugrąžinti, kol Chruščiovas bus gyvas. Visi neakli ir daug ką supranta.

* Pajėgs ir Chruščiovą nuversti, ir saikingą Stalino garbinimą įdiegti.

Tuštoki studentėliai, bent dauguma. J. Šlevas – mąstantis jaunuolis, bet labai mažai apsiskaitęs. O ką kalbėti apie kitus? Dauguma – apatiški nihilistai. Komunistinių fanatikų labai mažai.

Neatrodo, kad Šlevas būtų pasiūstas manęs šnipinėti. Bet su juo atviras negaliu būti, negaliu pasakyti, kad Maurukas yra šnipas. Tik patariu įstaigoje nepolitikuoti. O iš Mauruko nesiskolinsiu „pavojingų“ knygų. Kur įkišti šį dienoraštį? Rastų čekistai, ir atsisveikink su laisve. Bet nerašyti negaliu.

1963 m. kovo 26 d. (antradienis)

Sekmadienį atšilo. Vakar ir šiandien lyja. Šlapia. Sako, kad vėl artėja šalčio banga. Kriaušės jau iššalo. Kaip gaila sodo. Taip malonu per atostogas, kai daug obuolių. O tėvai turėtų pajamų. Jau dvejus metus nebuvo pas mus obuolių. Manėm, kad šįmet bus. O gal obelys neiššalo?

Su Ale ir Vilija nuėjome pasižiūrėti „Traviatos“. Ją buvau matęs 1949 m. rudenį. Klausia neišlavinta. Bet jaučiu, kad muziką suprantu labiau negu anksčiau. Puiki Verdžio muzika. Puikių yra arijų. Reikėtų lankyti koncertus. Vakar skaičiau knygelę apie Ibseną. Pasirodo, nesu matęs nė vieno jo veikalo. Argi tai ne apsileidimas, ne nusikalimas? O Vilniuje galima pamatyti ir „Lėlių namus“, ir „Perą Giuntą“, ir „Šmėklas“.

Po Chruščiovo kalbos kovo 8 d. priėjau prie išvados, kad neteks pamatyti žmoniškų SSRS gamybos filmų, nepasirodys vertų knygų. Bet „Kolegų“ nespėjo „pertaisyti“ pagal stalininį skonį. Puikus filmas. Žinoma, tiek apysakos autorius, tiek scenarijaus autorius visko pasakyti negalėjo. Reikia viską paskaityti, ką Vasilijus Aksionovas* yra parašęs. Šis dar neprarado sąžinės ir garbės.

„Literaturnaja gazeta“ tapo stalinistų tribūna. Pataikūnai, pataikautojai liaupsina valdžią. Staliniečiai triumfuoja. Erenburgas, Jevtušenka, Roždestvenskis, Voznesenskis, Nekrasovas,** Tvardovskis*** tyli. Ar ilgai jie tylės? Iljičiovas pasakė, kad tylėjimas taip pat išreiškia tam tikras „tylėtojų“ pažiūras. Juos spaus. Ar ilgai jie išsilaikys. Pasižiūrėsime!

* 1980 m. buvo priverstas emigruoti iš SSRS į JAV.

** Viktoras Nekrasovas 1974 m. buvo priverstas emigruoti į Prancūziją.

*** Aleksandras Tvardovskis 1970 m. pašalintas iš „Novyj mir“ vyriausiojo redaktoriaus pareigų, po metų mirė sulaukęs tik 60-ties.

Vakar Maurukas pavėlavo į darbą. Atėjo 12 val. gerokai išgėręs, nes Ralys komandiruotėje, o Grabauskas „Puntuke“ tikrina ir šiaip nekreipia dėmesio.

Rašiau Viktorui laišką. Netikėjau, kad jis net 2 val. kalbėjo su Šlevu. Tas gyrėsi, kad išpasakojęs savo autobiografiją, kvietęs pas save. Tai esąs įdomus žmogus. Buvęs milicijos viršininku. Nesušaudę už tai, kad buvęs žmoniškas.

Klausiau Juozą, ar jis tiki juo. Tas atsakė: „Tikiu. Niekšu jis negalėtų būti. Taip kalbėti galėtų tik labai gudrus šnipas. O jis toks nėra.“ Aš į tai: „O jei jis gudrus šnipas? Ar jis negali toks būti?“

Mąščiau, kaip įtikinti Juozą, kad jis nebūtų su juo per daug atviras. Ką daryti? Su kuo pasitarti? Pasakyti jam viską neturiu teisės, nes negaliu pasitikėti.

Visa doroji inteligentija arba išvyko į Vakarus, arba pateko į lagerius. Išliko nesuimti tik tie, prie kurių jokių būdu negalima buvo prikibti. Jie tylėjo, pataikavo ir taip išsilaikė. O tiems, kurie liko Lietuvoje ir ką nors pastebimo veikė per vokiečių okupaciją, buvo tik du pasirinkimai – lageris arba nuolankus prisitaikymas ir net veikimas čekistų naudai. Užtat tik labai nedidelė Lietuvos inteligentijos dalis galėjo likti nuošaly.

Aną dieną gatvėje pamačiau Pilelį su kitu čekistu. Tyčia pastovėjau prie kryžkelės, kol jis priėjo arčiau, ir pasisveikinau nukėlęs kepurę. Pirmą kartą pasisveikinom. Šiaip arba jis manęs nepastebėdavo, arba aš – jo.

Alė sako, kad su tokiais nereikia sveikintis.

1963 m. balandžio 2 d. (antradienis)

Dieną gerokai atšilo. Sniegas pagaliau tirpsta. Per pušų viršūnes saulės spinduliai taip maloniai šildo vėsoką kambarį. Kad greičiau ateitų pavasaris. Nusibodo šįmet žiema.

Turiu keletą nebaigtų skaityti knygų, kurias pastaruoju metu (nutraukęs vokiečių kalbos studijas) ryte ryju. Neseniai grįžau iš profesoriaus Vosylius Sezemano laido-tuvių.

Tik šiandien laikraščiai pranešė, kad šeštadienį mirė Sezemanas. Nutariau nueiti į universiteto Kolonų salę ir palydėti jį į kapus. Visokių paslaptinių, apgaubtų romantikos skraiste gandų sklido apie šį žmogų. Šiandien sužinojau iš spaudos, kad jis buvo suomis (tai ne visai tiesa).

Kadangi nuo vakar dienos esu pasiūstas tikrinti „Raudonosios žvaigždės“ kombinato, galėjau anksti išeiti iš darbo.

Einu nusirengęs pažįstamais universiteto koridoriais į Kolonų salę, kurioje pašarvotas velionis. Prie 33 auditorijos susirinkę daug dėstytojų, kurie gerai pažįsta mane. Kai kurie apsimeta pirmąsyk matą. Pasirodo, Kurkulis Bronius dirba dėstytoju. Su šiuo „veikėju“ susipažinau „Taure“. Rinkdavomės jo kambary 1956 m. rudenį radijo paklaustyti. Atrodo, jog KGB ir jį „pakratė“, taigi ir šis pradėjo nepažinti manęs. Gali būti, kad ir užverbavo. Tokių nepažįstu ir aš. Su Vinciūnu nuo Švenčionėlių sveikindavomės. Dabar nepažįsta. Nepažįstu ir aš. Kiti pažįstami iš aspirantūros laikų. Nesisveikiname. Su Barzdaičiu pasisveikinome galvos linktelėjimu. Šis mane blogai charakterizavęs už mano pažiūras (dėstė man marksizmą antrame ar trečiame kurse). Bet šiaip simpatiškas iš pažiūros.

Koridoriuose gausu studentų. Pats nepajuntu, kaip manyje gimsta pavydo jausmas. Ach, kad sugrįžtų studijų dienos! Ir kaip nemokėjau tada deramai išnaudoti tų dienų, džiaugtis jaunyste. Džiaugtis nebuvo kuo, nes aš nebuvau aklas ir bejausmis Tėvynės kančioms, vargams. Tačiau nemokėjau deramai išnaudoti laiko.

Neradęs „Literaturnaja gazeta“ ieškomo numerio, atėjau prie universiteto paskaityti jį vitrinoje.* Nė vienas studentas nestovėjo prie šio laikraščio. Neįdomu! Tai rodo dabartinio jaunimo veidą.

Įėjęs į salę, tuoj pat sutinku dėstytoją Juvencijų Lape, su kuriuo lankėme kartu aspirantūrą. Gal be reikalo padaviau jam ranką. Jis vyras geras. Bet ten šalia niekšų buvo. Galėjau žmogui pakenkti. Žinoma, daug kas į tai nekreipia jokio dėmesio ir nieko jiems neatsitinka. Bet žinok tu, žmogau, kuris bijo, o kuris – ne. Kaip tik šiandien sutikau Vengrį ir pirmas prisistačiau. Bet, sustojęs prie kiosko ieškoti „Literaturnaja gazeta“ kovo 30 d. numerio, pasakiau: „Eik! Neverta su manim ilgai vaikščioti.“ Jis nusijuokęs numojo ranka ir nuėjo. Nežinau, kaip jaučiasi su manimi kalbėdami aukštus postus užimą žmonės, bet aš nejaukiai jaučiuos. Vis man atrodo, kad jie bijo manęs. Stengiuosi kuo greičiau nešdintis. Ir su Lape Kolonų salėje nenorėjau ilgai stovėti.

* Dabartiniai laikraščiai tokio storumo, jog neįsivaizduoju, kokio ilgio stendų reikėtų jiems iškabinti, o tada keturių puslapių „organai“ tilpdavo vienoje vitrinoje.

Vengrys teisme nekalbėjo taip, kaip KGB norėjo, bet jis karjerą padarė. Kiek paėjęs į dešinę, pamačiau tarp gėlių gulintį velionį. Sunku buvo jį atpažinti. Vaško spalvos veidas, užmerktos akys. Nejaugi tai tas pats Sezemanas, kuris prieš 13 metų dėstė man logiką? Į akį krito tai, kad nebuvo nė vieno vainiko su raudonu audeklu. Matyt, šeima pasirinko tu. O gal laidotuvių komisija taip nutarė. Juk žinojo, koks žmogus jis buvo. Nežinau, ar jis buvo tikintis, ar ne, bet ne vieną „Amžiną atilsį“ sukalbėjau prie jo karsto.

Negalėjau susikaupti. Įvairios mintys pynėsi galvoje. Vaizduotėje keitėsi vaizdai it kino juostoje. Juose mačiau Sezemaną per paskaitas, aiškinantį egzamino bilietus, užpernai Kardelytei ginant disertaciją. Prisiminiau, kaip mes gavome logikos bilietus. Kiekvieno iš jų trečiasis klausimas skambėjo bene taip: „Leninas ir Stalinas logikos kūrėjai?“ Vienas iš mūsų klausia: „Profesoriau! Ką mes galime pasakoti, jei tamsta apie tai mums nedėstėt?“ „Ir nereikia, apie tai aš neklausinėsiu. Mokėkite tik du klausimus.“ Tai rodo, kokių įsitikinimų, koks doras buvo šis žmogus. Juk jis žinojo, kad tarp mūsų yra niekšų, bet neišsigando. Jis žinojo, kas jo laukia, bet nenusilenkė niekam.

Greit jį pašalino iš universiteto. Išgirdom, kad areštavo, šeimą išmetė iš buto. Taip norėjau susitikti su juo dar gyvu. Bet buvau praradęs viltį. Maniau, kad toks senelis neištvers. Ištvėrė! 1956 ar 1957 m. nieko negirdėjau apie jį sugrįžusį.

1960 m. lagery gavom Aristotelio „Logiką“ su Sezemano įvadu. Tada supratau, kad nors iš dalies reabilitavo jį. Sugrįžus, o ypač pamačius jį universitete, norėjau susitikti ir paspausti jam ranką už viską, ką jis padarė Lietuvai gero. Bet... su mano žiniomis buvo gėda jam pasirodyti. Buvo kažkaip nedrąsu prisistatyti.

Žiūrėdamas į vaškinį veidą, jaučiau žmogaus menkumą. Tai buvo reto išsilavinimo, plačios erudicijos žmogus, tačiau mirtis neaplenkė ir jo. Tokio išsilavinusio žmogaus Lietuvoje neliko. Tai niekuo nepakeičiamas nuostolis mokslui. Jis daug buvo rašęs ir tuo būtų galėjęs perduoti nors dalį savo žinių. Tačiau daug kas žuvo rankraščiuose, pasak prie jo kapo kalbėjusio A. Gučo. Analfabetai Berijos tarnai sunaikino viską. Vien tik apie tai pagalvojus norisi verkti.

Niekšai jūs, niekšai! Ir kada gi jus pasieks teisingumo ranka?! Kada ir jūs nukeliate site pas savo kruvinąjį „patroną“ – Staliną ir jo draugą Beriją.

Pradėjo rinktis studentai, dėstytojai. Tarp jų mačiau CK narį Grigonį ir kitų niekšų. Atėjo ir jie atsisveikinti su velioniu. Juk jie patys šaukė tada, kad Sezemanas buvęs

„liaudies priešas“, o dabar rodo savo prielankumą profesoriui. Veidmainiai! Kaip jie neapkentė jo prieš 10–15 metų, taip ir šiandien neapkenčia. Ir daug kas džiaugiasi nusikratęs.

Sėdom visi į keturis autobusus ir patraukėm Antakalnio kapinių link.

Pernai, prieš 13 mėnesių, buvo laidojamas poetas Kostas Kubilinskas. Gatvėmis ėjo procesijos (nes nedaug kas žinojo, koks jis žmogus), buvo sustabdytas eismas. Pats apie valandą išsėdėjau troleibuse.

O Sezemanui tokių laidotuvių neleido. Savo draugų išdavikas, kruvinasis Kubilinskas nusipelnė iškilmingų laidotuvių, o doras žmogus neužsitarnavo. Tai labai daug ką pasako.

Nemažai buvo žmonių, bet galėjo būti daugiau. Galima buvo susispausti autobusuose, nes vietų buvo. Bet studentai nelabai norėjo dalyvauti šiose laidotuvėse. Juk jie nežino, koks žmogus buvo velionis. Apie jį žino tik dalis filologų ir istorikų.

Kapinėse einant taku molis lipo ant kojų, tirpo sniegas. Nesinori tokiu laiku mirti. Bet mirtis į tai nežiūri. Neblogą kalbą pasakė doc. Eugenijus Meškauskas. Šis, atrodo, protingiausias iš visų Filosofijos katedros darbuotojų. Bet jam labai toli iki velionio. O kiti – tik jo šešėliai. Puikią kalbą pasakė doc. Gučas, kažkokia studentė, nepažįstama dėstytoja. Bet nė vienas net neužsiminė apie tai, kaip Stalino gadynėje buvo tyčiojama iš velionio, kaip jis buvo persekiojamas. Tik paskutinė kalbėjusioji pasakė: „Tebūnie lengva jam Lietuvos žemelė.“ Taip, rodos, ir Gučas baigė. Rektorius Jonas Kubilius ir Meškauskas nei iš šio, nei iš to pradėjo tvirtinti, kad velionis „persiėmė“ marksistinė filosofija. Taip norėjosi sušukti: „Kada? Gal Sibiro lageryje?“

Nebuvo tokių kalbų, kokių jis užsitarnavo. Tačiau lietuvių tauta tauriojo Suomijos sūnaus niekada neužmirš! Kada nors jis bus deramai paminėtas.

Įleidus karstą, paėmiau iš kapų sargo kastuvą, ilgokai pyliau ant kapo žemes. Reikia dėkoti likimui, kad šis Žmogus nors savo kaulus parvežė į numylėtą Lietuvą. Bepilant ant kapo drėgną ir sunkią žemę, darėsi taip graudu, kad vos neapsiverčiau. Sugrižau it iš savo artimo giminės laidotuvių.

Lapė parodė Sezemano sūnus, nors vyresnį, kalbantį rusiškai, aš atspėjau, žmonas.

Belipdamas žemyn pamačiau senelį, kuris atrodė man pažįstamas. Nejaugi tai Poška, su kuriuo dirbau prieš 11 metų Švietimo ministerijoje? Taip susenęs. Bet jis

mane tuoj pažino. Kadangi slidu, išvedžiau jį iš kapinių. Jis, pasirodo, buvo gerai pažįstamas su velioniu. Kai ką papasakojo apie jį.

Labai norėčiau užeidinėti pas Pošką, nors jis ir nekviėtė. Jis geras pasakotojas, daug žino, daug keliavęs ir matęs. Reikėtų paraginti jį atsiminimus rašyti. Bet kaip tai padaryti?

Pamenu, pamatęs, kad prof. Šalčius greit mirs, mintyse prisiečiau jam (kaip gaila, kad tą dienoraštį praėjusį rudenį sudeginau), jog stengsiuosi tapti mokslininku. O kas iš to išėjo? Žinoma, ne nuo manęs tai priklauso. Kiek galiu, tiek dirbu.

Šeštadienį vakare su Ale apsilankėm Ibseno „Šmėklose“. Didelis jis dramaturgas. Bet jo dramų tema manęs jau nejaudina. Ji pasenusi.

Vos įėjęs į teatrą, pamačiau rūbinėje A. Knyvą. Gal ir nematė manęs. O gal apsime-tė nematęs. Greičiausiai apsime-tė, nes buvo visai arti priėjęs.

Taip norėtuši pasikalbėti su juo ir pasakyti kai ką į akis. Alė tikino mane, kad aš neturįs už ką jam priekaištauti, nes jam daug nemalonumų padaręs. Jis mane „iškėlęs“, o kuo atsilyginau jam? Iš dalies ji teisi. Bet negaliu jo pateisinti už elgesį arešto dieną. Mano akyse jis labai daug ko neteko. O kadaise labai gerbiau jį.

Pirmą kartą mačiau teatre tiek žmonių. Bet ekonomistų nesimato. Nedomina jų teatras.

Sekmadienį apsilankė Vladukas. Išsigandau pamatęs. Taip blogai atrodo. Nemiegojęs. Persimokė. Norįs važiuoti savaitei namo. Bet vis vien norįs imti „Kreditavimo“ užrašus. Niekaip negalėjau jo įtikinti neimti užrašų, nes tokį šūdą išmoks. Atrodo, kad bus tas pat, kas man.

Pasirodė kažkoks keistas. Kalba užuominomis, bet neprisipažįsta, kodėl nusivylęs. Kažką slepia. O ką? Neišklause Alė, ir aš neišklausiu. Neišklauseme nei prieš porą savaitių, nei dabar.

Nenorėjo užėiti pas Joną. Užėjęs nenorėjo su broliais sąžiningai visko išsiaiškinti. Užpykau. Bet išėjusį vėl pasivijau. Palydėjo mane iki stotelės. Norįs mesti universitetą, važiuoti dirbti į Rusiją. Kokio velnio? Neaiškino. Užpykau, nors ir neparodžiau to.

Vis labiau pamėgstu knygas. Jei galėčiau, naktimis nemiegočiau, vis skaityčiau. Bet sveikata neleidžia. Taip gąsdina mintis, kad net savo bibliotekos visų knygų neper-skaitysiu iki savo amžiaus pabaigos. Skaitau be jokios sistemos. Negerai. Reikės kitais

metais baigti vokiečių kalbą ir visas jėgas nukreipti į istoriją. Ekonomika nevilioja, nes nėra žmoniškos literatūros. O istorinės literatūros yra ganėtinai.

Jei pavyks, 1964 m. rudenį pradėsiu istoriją studijuoti. Bestudijuodamas sulauksiu 40 metų. Dar ne senatvė. O mokytis, dirbti tik tam, kad tas žinias nusineštum į kapą, tikrai neverta.

Po dviejų mėnesių tylėjimo, kovo 25 d., parašiau laišką Viktorui. Išėjo „piktas“. KGB užpyks, nors „apiforminti“ mane bus sunku. Šiandien gavau Viktoro laišką. Prašo rašyti, nes labai laukia mano laiškų. Suprantu. Bet taip nesinori svetimiems rodyti savo minčių. O rašydamas nemoku jų slėpti. Ima ir ištrūksta.

Visi sugrižę pataria atsargiau rašyti. Viktoras nieko nesako. Kai ten būna, visi nori gauti tokių drąsių laiškų. O kai jų nebereikia, tada pasako, kad veltui rizikuoju. Reikės rašyti nors kiek galint atsargiau.

Taip slegia Sezemano mirtis. Tamsiau tapo Lietuvoje, lygiai taip pat, kaip po K. Jablonskio, I. Jonyno, B. Sruogos, P. Pakarklio ir kitų mokslų vyrų. Amerikoje mirti ne taip jaučiame. Be to, gal ten auga jų pamaina, o čia – ne, ypač humanitarinių mokslų srityje. Technikos, medicinos mokslų vis dėlto pamaina auga. Turime gerų inžinierių, gydytojų.

1963 m. balandžio 12 d. (penktadienis)

Laukuose apie Vilnių mažai sniego. Miške dar gerokai.

Vakar iš lagerio grįžo Kazys Katkus. Išgėrėm, pasėdėjom. Kazimieras sugrižo iškalėjęs 15 metų. Dieve! Tai juk visa jaunystė. Ir kas ją sugražins? Ir už ką žmogus tiek iškentė? Už tai, kad mylėjo savo Tėvynę. Jo kančių jokiais pinigais neįvertinsi. Pats puikiai įsivaizduoju, kiek jis iškentėjo. Pateko į kalėjimą būdamas dvidešimties, o sugrižo – 35 metų. Ir iš viso neturėjo jis jaunystės. 1941 m. birželio 24 d. Rainių miškelyje be jokio kaltės įrodymo žvėriškai nužudė jo tėvą. 1944 m. stojo į Vietinę rinktinę. Paskui 3 metus slapstėsi, nuolat lydimas baisiausių pavojų. Jis nenužudė nė vieno nekalto, nenukriaudė nieko. Tačiau ir toliau persekios jį. Dabar trukdys prisiregistruoti Tėvynėje, stengsis priversti išvažiuoti. Kiek iškentėjo jo šeima?! O kiek tokių šeimų Lietuvoje. Jis nors sugrižo, rado gyvą motiną, seseris, brolių. O kiek savo kaulus palaidojo Sibire ir Kolymoje. Kiek sugrižę nerado tėvų, brolių ir seserų?

Prisimenu kartu praleistas dienas Čiuonoje. Kartais būdavo taip sunku, kad net, rodos, norėdavosi gyvam į žemę lįsti (ypač kai buvau pasiūstas šieno pjauti).

Tebūnie prakeiktas tas, kuris išgalvojo kalėjimus! Jokių būdu negalima skirti žmogui didesnės bausmės negu 10 metų. Bet ar apie tai mąsto įstatymų leidėjai? Argi jie patys kada nors kalėjo? O jei kalėjo, jie arba greit viską pamiršo, arba kalėjime prisiurbė per daug neapykantos savo „klasiniams“ priešams.

Jį areštavo 1948 m. balandžio 7 d. O mes su Ale pradėjom draugauti balandžio 9 d. Taip aiškiai prisimenu tą vėjuotą dieną. Kazimieras tada jau kalėjo MGB rūsy. Kiek daug per tą laiką nutekėjo Nerimi vandens. Ir jaunystė spėjo prabėgti. Mes su Ale draugavom, dešimtis kartų pykomės ir vėl taikėmės, vedėm, 6 metus drauge gyvenom, 3 metus buvau kalėjime ir lagery, prabėgo dar pustrėčių metų.

Kokia laiminga šiandien Kazimiero motina! Koks jis laimingas sugrįžęs į tėviškę kaip tik Velykoms!

Kazimieras baigė devynias klases lagery. Jis gan apsikaitęs, prasilavinęs. Jis labai doras, sąžiningas žmogus, svarbiausia – ne karjeristas. Tokių mūsų dienomis labai mažai ir tokie gali būti labai naudingi mūsų tautai.

Jis nenori Plungėje gyventi, nes ten daug pažįstamų. Gal priregistruos jį Vilniuje?

Vakar mėginau įrodinėti, kad mirdamas žmogus galėsi pasakyti: „O vis dėlto gyvenau prasmingai, nė prieš vieną nešliaužiojau ir niekam nelaižiau batų. Gyvenimas trumpas ir vis vien reikės mirti. Svarbiausia – mirti gryna sąžine.“ Bet argi tai atsakymas į šį klausimą?

Šiandien važiuodamas troleibusu ilgai mąščiau šia tema. Vilniaus gatvės pilnos saulės, šviesos. Kapsuko (dab. Jogailos) gatvėje priešais troleibusą pasirodė labai graži jauna mergaitė, ji atrodė esanti ne gyva šio pasaulio būtybė, bet kažkoks simbolinis tvarinys, įkūnijęs savyje pavasarį, jaunystę, grožį, sveikatą, džiaugsmą ir laimę. Ir kai pamąščiau, kad galiu būti areštuotas, net šurpas nuėjo visu kūnu... Manyje atsirado toks noras gyventi, džiaugtis šio pasaulio grožiu.

Gyvenime, išskyrus lagerį ir kalėjimą, neturėjau nė vieno gero draugo. Vis tekdavo nusivilti jais. Kilniausiai su manimi pasielgė tik Miroslavas.

Juozo Šlevo nepaskyrė dėstytoju. Mano manymu, koją pakišo KGB. Jis studijuodamas „pasireikšdavo“.

Kazio Katkaus pasakojimas įvarė baimės, suteikė neramių sapnų. Nei iš šio, nei iš to pradėjau tikinti save, kad galiu būti areštuotas. Po darbo skubėjau knygų paslėpti (čekistai gali už nekaltą knygą „apiforminti“ keletą metų). O gal susirgau, jau esu sakęs, persekiojimo liga? Realiai į viską žiūriu. Pas mane daug kas lankosi. Jie žino mano pažiūras, charakterį ir todėl daug kuo mane įtarinėja. Jei įtars, kad ką nors darau, čiups ir „apiformins“. Teistumas neišnykęs. Padarys recidyvistu, o tada galas.

1963 m. balandžio 16 d. (antradienis)

Šeštadienį ir sekmadienį nesijautė Velykų nuotaikos. Ryte nuvažiuovau į Šv. Rapolo bažnyčią. Važiuodami matėm Šv. Petro ir Povilo bažnyčios šventoriuje daug žmonių. Šv. Rapolo bažnyčioje taip pat daug. Tas pat buvo ir Šv. Mikalojaus bažnyčioje. Aną dieną „Komjaunimo tiesa“ rašė apie tai, kaip dvi pionierės „padarė ateistėmis“ dvi močiutes. Juokas! Nepaisant ateistų pastangų, tikinčiųjų nemažėja. Tai rodė ir Verbų sekmadienis. Pilnas miestas žmonių su verbomis. Bet giliai tikinčiųjų mažai. Sekmadienį bažnyčioje mintyse buvau lageryje su draugais ir pykau ant Edvardo Buroko. Jo lakstymas ir mano paties klaidos (kadangi nebuvau suvokęs, jog jis naivus berniokas) gerokai įvarė man baimės.

Geriau pasisaugoti ir nukreipti visus įtarinėjimus.

1963 m. gegužės 2 d. (ketvirtadienis)

Nemėgstu lengvatikių ir labai pasitikinčių žmonėmis, nors ir pats toks atrodau. Gal per daug įtarus? Geriau jau nukrypti į kraštutinumą, negu slinkti perdėto pasitikėjimo link.

Turime mokytis iš savo ir iš kitų klaidų! Mokomės ir kvaili mirštame!

Dėl to labai išgyvenau, o ypač balandžio 29 d., grįždamas iš Rusų dramų teatro.

Maniau, kad gegužės 1 d. atvažiuos Antanas Jankauskas iš Daugpilio. Neatvažiuo. Pyksta, kad nerašau? Gal. Bet kai vienas mano laiškas, kuriame kviečiau jį atvažiuoti, dingio, nutariau nesusirašinėti. KGB labai nemėgsta, jei buvę lagerininkai, gyvenę laisvėje, susirašinėja. Mažesnė nuodėmė susirašinėti su lageriuose esančiais.

Sunku be gerų draugų. Taip viskas slegia, taip kartais sunku. Su geru draugu išsiplėpi ir palengvėja. Ką padarysi...

Kadangi po darbo nėra laiko skaityti, vieną dieną darbo laiku nuėjau į sodelį prie Revoliucijos muziejaus vis tų pačių Erenburgo memuarų skaityti. Pakėlęs akis, pamaciau S. su sūnumi. Būčiau nieko jai nesakęs, net nesisveikinęs, bet ji pasisveikino pirmoji ir sustojo.

Kiek mažiau apie šį susitikimą KGB rūsy ir lagery būdamas! Mintydavau, kaip ji (ir Ivanauskas) norės pasisveikinti, bet aš atsakysiu: „Atleisk, bet rankos tau nepa- duosiu.“ Bet susitikimas nebuvo toks, apie kokį esu galvojęs. Atrodė, kad ji nori ištiesti man ranką. Būčiau tikrai nepadaavęs. Bet kai ji paklausė, kur dirbu ir ką čia veikiu, gan nepiktai atsakiau ir net paklausiau, ar ji ten pat gyvenanti. Ji priminė aspirantūrą ir paklausė, ar aš nemanęs vėl stoti į ją. Į tai atsakiau: „Ką tu čia šneki? Kokia gali būti kalba apie aspirantūrą. Ir kas mane į ją priims?“ Ji atsakė: „Dabar ne tie laikai.“ „Mažai tu supranti, kokie dabar laikai.“

Kažką kalbėjom minutę. Paskui ji paklausė, ar aš pykštąs ant jos. Tokį klausimą ją privertė užduoti mano nuotaika ir kalbos tonas. „Pykstu? Tau nekeršysiu niekada, bet taip elgtis – lietuviui rašyti čekistams „donosus“, tai jau per daug žema.“ Toliau buvo kalbama apie jos rašliavą.

Ji išsisukinėjo, kad nerašiusi. Bet kai pasakiau, kad skaičiau „donosą“ be datos, ji pradėjo įtikinėti mane, kad jie sufabrikavę. Ji rašiusi per mano tardymą, t. y. akistatą, kad esu nervingas, ir prašiusi man gydytojo.

Ar pakenkusi per akistatą? Juk visa tai visi girdėjo. „Girdėjo, bet nė vienas to nepatvirtino, net Rakūnas.“ Tik ji viena tai tvirtino. Ji kažkaip išsisukinėjo. Klausė, ar po tuo „donosu“ buvęs jos parašas. Tvirtinau, kad buvo. Sufabrikavę.

„Nėra ko mums šiandien apie tai ginčytis. Esu niekas ir gal būsiu niekas. Bet jei ir turėsiu galimybę atkeršyti, nekeršysiu. Tik taip elgtis...“

Pasakojau, kad to kvailio aspirantūros vado Venckevičiaus tikslas – parinkti aspirantūroje čekistams agentų. Viena iš jų tapusi ji. Gal ir nenoromis. Ji pasakojo, kad labai daug išgyvenusi, iškentėjusi.

„Aš taip pat gyvenime daug iškentėjau. Bet tai nereiškia, kad dėl to turiu teisę ant ko nors „donosus“ rašyti. Abejoti, kad tai nusizengimas. Jei „donosų“ rašymas nėra nusikaltimas, tai kas, tavo manymu, yra nusikaltimas? Gal tik žmogaus nužudymas tada yra nusikaltimas?“

„Ir nėra ko apie tai šiandien ginčytis.“ Numojau ranka ir neatsisveikinęs nuėjau.

Grižęs į darbą, pykau ant savęs, kad per švelniai su ja kalbėjau. Reikėjo išvadinti KGB šnipe ir nesikalbėti. Sukau galvą, kodėl ji taip elgėsi, o dabar nevykusiai ginasi. Tada prisiminiau jos tvirtinimą, kad parašo negalėjo būti. Bandžiau tiksliai prisiminti jos „donosą“ (į lietuvių kalbą neišversi, tokio šlykštaus žodžio lietuvių kalba neturi) – gal iš tikrųjų buvo be parašo ir be datos.*

Maniau, kad Grabauskas pamiršo mane dėl draugovininkų. Kur tau! Aną dieną radau išspausdintą pareiškimą. Man reikia tik pasirašyti. Nusinešęs tą pareiškimą į išvietę, panaudoju pagal paskirtį. Sugrižęs iš ten, radau Grabauską atėjusį. Ar radęs pareiškimą? Atsakiau, kad ne. Liepė ranka rašyti. Davė popieriaus, parkerį. Atsisakinėjau teigdamas, kad man per didelė garbė būti „družiniku“. „Nesijuok iš mūsų. Rašykis, tau bus geriau. Gailėsies vėliau.“ Sakiau, kad pagalvosiu iki pirmadienio.

Pirmadienį jis buvo piktas. Tai supratau. Bet nepriminė man. Kadangi nestojau į „družinikus“, atsiėmė pareiškimus Marytė ir Ieva. Tylėjo kelias dienas. Tik Maurukui užsiminus, Grabauskas paklausė, ar parašiau pareiškimą. Į tai atsakiau: „Mane patį reikia dar auklėti. Jaučiu neturįs teisės kitų auklėti.“ Maurukas: „Terleckas meistras iš degtuko vežimą priskaldyti. Baisus čia dalykas. Įsirašei, ir viskas.“

Nesuprantu šio niekšo. Iš pradžių jis agitavo mane nesirašyti. „Neskubėk, drauge Terleckai! Mes abu paskutiniai įsirašysime.“ Tačiau jis įsirašė vienas pirmųjų, nors jo niekas neagitavo ir vien dėl amžiaus nebūtų agitavę. Tą dieną koridoriuje pagrasinęs man pirštu sako: „Baisus čia dalykas kartą į metus „padežuruoti.“ Supratau, kad jis siūlo man užsirašyti. Apsimečiau kvailu ir nukreipiau kalbą į kitą pusę.

Kodėl nori, kad įsirašyčiau? Neaiškios jų užmačios. Gal nori mane išbandyti, pamazu palaužti mano užsispyrimą. O gal nori pritrenkti mano draugus lagery koku nors reportažu. Duos kokiam nors KGB agentui parašyti apybraižą apie „Geriausią draugovininką Terlecką“. Tą reportažą perskaitys mano draugai, ir tai bus jiems didelis smūgis. Jie tokiomis sunkiomis sąlygomis nepasiduoda ir nenešioja raiščio. O čia laisvėje pasidaviau. Tokius smūgius čekistai labai mėgsta.

Juozas sako, kad esu blogas diplomatas, kad čia menkniekis ir nėra ko užsispirti.

* Su parašu ir be datos. Slapyvardžiais pasirašytų agentūrinių pranešimų į bylą nedėdavo.

Tai ne menkniekis. Tai – principo reikalas. Jei dirbčiau pogrindy, gal ir pradėčiau „persiauklėti“. O dabar nėra tikslo. Be to, toks greitas „persiauklėjimas“ gal dar labiau išduotų mane.

Anksčiau darbe vis laikraščius paskaitydavom. Kažkas Grabauskui apskundė. Išsigando. Pats neskaito, ir mums nepatogu. Caro „činovnikų“ paprotys gyvas! Nieko nedirbi, sėdėk rankas susidėjęs, bet neskaityk nieko. XX amžius! Taip tuščiai bėga laikas įstaigoje. Po velnių! Kiek per tą laiką galima būtų paskaityti, prasilavinti. Tebūnie prakeikti visi biurokratai ir jų įvesta tvarka.

1963 m. gegužės 12 d. (sekmadienis)

Gegužės 3 d. paskambino Edvardas. Pasirodo, jam pavyko Vilniaus rajone prisiregistruoti. Labai apsidžiaugiau. Tą pačią dieną atvažiavo pas mane. Lyjant (o koks šiltas lietus!) palydėjau jį iki autobuso.

Sekmadienį iš ryto linojo. Atvažiavo E. Skaitėm laiškus. Po pietų su Gintuliu ir Vilyte išsiruošėm į miestą. Išėjau kostiumu apsirengęs, nors dauguma buvo su lietpalčiais. Iš kirpyklos užėjom į „Kroniką“ Romos olimpiados pasižiūrėti.

Pirmadienį su Ale buvom Dramos teatre Radijo dienos minėjime. Pranešėjas kalbėjo tik apie Rusijos radijo istoriją. Apie Lietuvos radijo istoriją nė žodžio. Pats J. Januitis – šlykštus. Pranešėjas inžinierius, pranešimas turėtų būti „gramatnas“. Tačiau jis pasakė: „Mes daug skolingi prieš partiją ir vyriausybę...“ Sėdėjau piktas ir neplojau. Šūdžiai! Koncertas nesužavėjo, nes mintyse rašiau ilgą laišką.

Balandžio 26–gegužės 6 dienomis rašiau Pranui tą laišką. Žadėjau šiais metais nerašyti taip kaip pernai. Tačiau nesugebu „pasitaisyti“. Bet kitaip negaliu. Jei rašai, tai kad turėtų ką paskaityti, gautų žinių apie gyvenimą Lietuvoje. O jei taip kaip kiti, tai geriau iš viso nerašyti. Gailėjausi, kad į minėjamą ėjom.

O orai praėjusią savaitę dieviški. Tokio šilto pavasario senokai nėra buvę. Jau aną sekmadienį staiga sulapojo berželiai. Pirmadienį ir Gedimino gatvės liepos pasipuošė mažais lapeliais. Vidury savaitės pražydo ievos, kriaušės ir trešnės.

„Punktukas“ surengė spartakiadą. Kadangi neužsirašiau „družiniku“, nebuvau gegužės pirmąją demonstracijoje, valdžia pyksta. Grabauskas pasakė: „Tu nenori dalyvauti jokiam visuomeniniame darbe.“

Nutariau užsirašyti į spartakiadą. Apie Alę ir nepagalvojau iš viso. Gal man atrodė, kad ir ji užsirašys.

Paplaukiojom kateriu Trakų ežeruose, pavalgėm valgykloje. Užsukom į pilį. Taip gėda anksčiau būdavo, kad vasarą nesu buvęs Trakuose (žiemą buvau 2 kartus). Labai susimąstęs vaikščiojau po pilį. Tarsi tuoj pasirodys iš už kampo šarvuotas lietuvis. Nesinorėjo įtikinėti savęs, kad šioje pilyje kadaise gyveno Kęstutis, Vytautas.

1963 m. birželio 2 d. (sekmadienis)

Puikus iki šiol buvo šimet pavasaris. Dienų be saulės gegužę, atrodo, iš viso nebuvo. Vienmarškiniai vaikščiojom po miestą. Bet paskutinę gegužės dieną po pietų gan atšalo. Vakar einant į teatrą Alė apsvilko paltu (gal todėl, kad lietpalčio neturi).

Gegužės 13 d. komandiruotės reikalais buvau Žvėryne, „Punktuko“ gamykloje. Užėjau pas Alę. Jos akyse mačiau ašaras. Gal jas spaudė savitės išsiskyrimas? Atsisveikinant gaila buvo jos. Juk ji tokia jautri ir dėl tokių menkniekių išgyvena.

Palangos autobuse termometras rodė kone 30 laipsnių karštį. Rietave mačiau dar nenugriautą Oginskių koplytėlę. Vakare prisistačiau į Plungę. Užsukau pas Kazio Katkaus svainį. Kazys buvo krikštynose. Vakare atėjo ir jis. Išgėrėm po stiklelį. Šiame kambary esu buvęs du kartus. Atrodė tada, kad, Kaziui sugrįžus, bus tokia didelė laimė tiek jo motinai, tiek visiems giminėms, tiek man. O dabar atrodė viskas taip paprasta. Kitą dieną jam pasakiau apie tai. Jis sutiko su manimi. Žmogaus tragedija iš dalies ta, kad jis gan jautriai ir giliai išgyvena savo nesėkmes ir nelaimes, bet greitai pripranta prie laimės akimirku. Ar iš to negalima padaryti išvados, kad tikrai esama aukštesnės už žmogų jėgos, kuri tvarko jo likimą. Bet kodėl ji tokia neteisinga?

Telšiai priminė Rainių miškelio tragediją. Tik Kuršėnai ir Pavenčiai pataisė truputį nuotaiką, miesteliai atrodė gražiai, pristatyta daug mūrinių namų. Abu, tiek ir Telšius, mačiau pirmą kartą. Šiauliai nepatiko kažkodėl. Gadino nuotaiką didžiulis kalėjimas. Kažkodėl kiekvieno kalėjimo vaizdas sugadina mano savijautą. Ir kada jie išnyks nuo pasaulio veido? Tiek aukų žmonija sudėjo per praėjusį karą, o kalėjimų nugalėti nepajėgė. Ir kada ji įveiks juos?

Nustebino Radviliškis. Nesitikėjau, kad ir jame tiek daug mūrinių namų. Tą patį vakarą prisistačiau į Panevėžį.

Kitą vakarą su savo viršininku V. Grabausku apsilankėm Panevėžio teatre, kur gastroliavo vilniečiai. Matėme Kazio Sajos „Pirmąją dramą“. Tai šeimos drama, ji manęs nesujaudino. Kurauskas ir čia per daug „hamletiškas“. Visa tai gadino įspūdį. „Rate“ jis kitoks.

Kitą dieną išvažiavom abu į Biržus. Prieš Pasvalį įlipo į autobusą mokytoja su pionieriais. Lietuviški pavlikai morozovai! Žiūrėjau į jų raudonus kaklaraiščius, o galvoje buvo tūkstančiai sunkiai išreiškiamų minčių.

Ir Biržuose buvau pirmą kartą. Nepadarė didelio įspūdžio. Aplankiau Radvilų pilį. Argi negalėjo prieš karą konservuoti jos? Jei „deržimordos“ nebūtų įskundę, ir šią pilį būtų atstatę. Už ežero, grafo Tiškevičiaus rūmuose įsisteigęs „Siūlo“ fabrikas. Džiugu, kad rūmus baigia atstatyti.

Darbininkai uždirba 70–80 rb. Kaip už tokią sumą galima pragyventi, kiekvienam aišku.

Penktadienį sumąščiau per Rokiškį patekti į Uteną, o iš ten – į Krivasalį. Visiškai netikėtai pavyko. Iki Kamajų važiavau vietomis, po kurias nėra tekę važinėti. Mintyse buvau 1944–1953 m. Ilgai žiūrėjau į Pandėlio vidurinę mokyklą, išauklėjusią Algiuką Susnį. O kad daugiau tokių mokyklų ir tokių mokinių!

Rokiškis pasirodė esą gražesnis miestas negu Biržai. Už rublį pusėtinai pavalgiau. Išeitų 3 rb per dieną – 90 rb per mėnesį vien maistui. Aišku! Kaimuose jaunimo nematyti beveik.

Iš Utenos iki Kuktiškių siauruku važiavome viename vagonė keturiose: du seniai, aš ir graži mergina, baigusi kooperatinį technikumą. Išsikalbėjau. Ji man patiko. Ir kas čia blogo?

9 val. 30 min. išlipau Kiaunelišky. Mintimis sugrįžau į 20 metų senumo praeitį. Prisiminiau naktis, kai laukdavome siauruko į Švenčionėlius. Prisiminiau vagonus, pilnus jaunimo, dainų. Kur jie šiandien? Dauguma po žemėmis, daug išblaškytų po visą pasaulį, dalis suseno. Prieš 20 metų tų eglaičių nebuvo, gal tik išdygusios, o šiandien – jau dideli medžiai.

Kaip greitai bėga laikas! Taip buvo gaila kažko, graudu.

Pakiaunys priminė dar senesnę praeitį! Prieš 28 metus čia pradėjau lankyti pradžios mokyklą. Kiek kartų basomis šiuo keliuku bėgta?!

Sutikau Bronių Rastenį, skubantį pas panas. Jis iš jaunų vyrų esąs vienas. O anksčiau kiek būdavo jaunimo kaime?! Žinoma, jei visi suvažiuotų iš miestų ir šiandien būtų nemažai.

Liūdna kaime. Neišgirsi nei jaunimo juoko, nei dainų. Daugiausia likę tik seniai. Tėvai išmirs, ir tuščias kaimas liks. Visi bėga iš jo. Eidamas pro kapines, kaip visada, šnabždėjau „Amžiną atilsį“. Kaip gaila, kad Jonelis žuvo. Tokio gero ir užjaučiančio draugo daugiau neturėsiu. Šiandien jis būtų, kaip ir aš, keleto vaikų tėvas. O greičiausiai būtų žuvęs 1945 m. kovo 11 d. Labanoro miškuose.

Koks dėkingas buvau likimui už tai, kad jis lėmė man palyginti lengvai ištrukti iš Sibiro ir sugrįžus į tėviškę, rasti dar gyvus tėvukus. Tėviškė! Ir kas ją gali atstoti, pakeisti? Kaip skaudu, kad po keleto metų sugrįžęs nieko nerasiu joje. Gal tik sodas liks, mano sodinti medžiai. Tėvai numirs, trobas nugriaus ir nieko neliks. Graudu bus sugrįžus į tėviškę.

Kiek džiaugsmo buvo matyti taip gražiai žydinti sodą. Jau porą metų jis labai mažai žydėjo.

Nudžiugo seneliai, išgirdę „ministrą“ besibeldžiantį. Nudžiugau ir aš, juos gyvus matydamas.

Kitą dieną buvo šalta. Todėl skaičiau kažkokio uteniškio raudonojo partizano atsiminimus. Kiek juose melo! Klįjavę atsišaukimus ant autobusų stotelių lentelių. Ar tada kursuodavo autobusai? Policininkai kepurėse nešioję svastiką. Nešiojo jie Vyti, ne svastiką. Mulkina jaunimą. Kada nors XX amžius bus pavadintas istorijos klastojimo amžiumi. O kaip jie spausdino atsišaukimus, slepia. Bijo paaikškinti!

Vakare vežėm mėsą. Mama pakvietė į bažnyčią, į Linkmenis. Sutikau. Norėjau pasižiūrėti, ar daug žmonių bažnyčioje, pagyventi prisiminimus.

Džiugu, kad mama sveikesnė ir gali į bažnyčią nueiti. Turi nors šioki toki tikslą. Prieš pamaldas aplankiau dvejus miestelio kapines. Biržuose taip pat aplankiau net trejas kapines. Mėgstu kapinėse pabūti. Bet grįžtu visada be nuotaikos. Ir nejaugi žmogus gyvena tik tam, kad mirtum?

Biržų bažnyčioje susirinko beveik vien senutės (per 100) ir tik apie 10 vyrų, iš kurių jauniausias buvau aš. Čia pat mokykloje tuo metu jaunimas krepšinį žaidė. Nė vieno jaunuolio Biržų bažnyčioje. Žinoma, tikinčiuosius persekioja. Bet ir šiaip žmonės vis

Su šeima atostogaujame tėviškėje. Karštos 1962 metų liepos 22 dienos pavakarys.
Visi laimingi, ypač mano tėvai, kupini vilčių dėl ateities

labiau atitolsta nuo bažnyčios. Biržuose pristojo prie manęs girtuoklis. Parodžiau savo silpnumą ir „pastačiau“ 100 gramų. Nuėjom abu į bažnyčią. Jis 15 metų nebuvo buvęs. Kadangi jau buvo išgėręs, nuo 100 g visai pasigėrė. Šventoriuje laukėme pamaldų pradžios. Jis spjaudėsi ir keikė bažnyčią. Gal koks nors buvęs skrebas, nors to ir nesakė. Bet kažkodėl nemokėjau neapkęsti jo. Kitą dieną susitikęs net ranką jam padaviau.

Menkas iš manęs katalikas, bet skaudžiai išgyvenu dėl to, kad tuščios bažnyčios. Nenorėčiau, kad mano vaikai būtų tokie netikintys. Vilija šįmet eis Pirmosios komunijos. Tačiau ji mąstanti mergaitė, greit perpras tikybos pradžiamokslio pasakas. Ji greit supras prieštaravimą tarp Biblijos pasakų ir mokslo. Reikia skubios reformos. Tačiau bažnyčios galvos daug ko nemato, nors pastaruoju metu Roma pradėjo mąstyti. Ne tokį mokslą skelbė Kristus. Išsigimė bažnyčia. Ir vargu ar ji sugebės tapti tokia, kokia buvo pirmaisiais mūsų eros amžiais. Tikėjimo žmogui reikia.

Linkmenų bažnyčioje buvo ir jaunesnių žmonių, tarp jų – ir mokyklinio amžiaus. Tačiau iš viso tik apie 30–40 žmonių. Kadaisė vien Krivasaly į „mojavas“ susirinkdavo daugiau. O tokių „mojavų“ buvo ne vienos. Dabar Krivasaly iš viso nėra „mojavų“.

Niekas neorganizuoja ir niekas nesusirenka. Žmonės užsipliekę darbais. Anksčiau rinkdavosi jaunimas daugiausia ne iš pamaldumo, bet pasimatyti su draugais ir draugėmis. Ši tradicija baigia nykti. Dar 1945–1950 m., pamenu, gan gausiai susirinkdavo.

Sekmadienį (gegužės 19 d.) buvo labai šilta. Kaip gražiai žydėjo sodas! Jame daugiau žiedų negu lapų. Bus obuolių. Mieslės tada ir atostogos. Kaip gražu tėviškėje!

Nors nuobodoka kaime, labai norėčiau visą vasarą praleisti jame. Kartais noriu susirasti darbą tik vakarais. Dieną galėčiau „pazubryti“. Bet toks darbas mažai mokamas. Turiu šeimą, reikia pinigų. Ir šiaip ne kažin kaip laikomės. Per metus vien dražiams išleidom per 600 rb. Ankstesniais metais mažiau išleisdavom. Padėjo tai, kad Alė daugiau uždirba, gavom premiją. Daugiau kaip pusę tos sumos sunaudojau aš. Vien kostiumas kainavo 180 rb (beveik dviejų mėnesių alga!). Išeina, kad aš geriau apsirėngęs. Negerai. Žmona turėtų geriau rengtis...

Pirmadienį buvo Edvardas. Vaikščiojom po mišką. Nelinksmos mintys lindo į galvą. Kaip maža mūsų Lietuvoje tikrų lietuvių. Jį graužia pesimistinės mintys. Mane taip pat, nors nenoriu pasiduoti.

Vėl pradedu tikinti save, kad esu gimęs ne tokiam darbui, kokį šiandien dirbu. Ir tai nėra gėda pačiam pripažinti, nors šis „atradimas“ neteikia man didelio džiaugsmo, laimės. Daugeliu atžvilgių esu nepatenkintas savimi. Labai trūksta man Prano, Algio ir Viktoro, kuris už mus visus visa galva aukščiau. Tik po 3 metų sugrįš Algis ir Viktoras. Palyginti su Viktoru, esu tikras analfabetas. Ką daryti?

1963 m. liepos 10 d. (trečiadienis)

Labai seniai turėjau rankose dienoraštį. Buvo svarbesnių darbų. Ir draugams į lagerį retai rašau. Viktorui daugiau nei mėnesį nerašiau.

Per daug neturiu apie ką rašyti. Maurukas dirba valdyboj Vienuolio gatvėj, Juozas išėjo atostogų.

Mano vardinės praėjo gerai. Atėjęs Vytas Martišius pradėjo klausinėti Alę, ką ji girdėjo Kaune. Toji nustebo, iš kur jis žino, kad ji buvo komandiruotėje. (Aš jam buvau sakęs.) Į tai jis atsakė: „Dirbu KGB, todėl viską žinau.“ Ji jautėsi it per veidą gavusi. Buvo Edvardas, Vytenis Karvelis, Kazys A. Stasys I. tik minutei užbėgo.

Tik dabar perkėlė mus (birželio vidury) į „Švyturio“ gamyklą Vilniaus pakrašty.

Į darbą važiuoju visą valandą. Važiuodamas paskaitau. Per pietų pertrauką taip pat skaitau. Darbe kažkiek „nuvagių“. Noriu prieš atostogas truputį paskaityti, kad per atostogas daugiau pailsėčiau.

Darbas ir toliau labai nepatinka. Dirbi tik todėl, kad gautum rublį egzistencijai. Nors žmoniškai mokėtų. O dabar negali nė žmoniškai apsirengti, nė pavalgyti. Iš skolų negalime išlįsti. Pirkom anglių už 40 rb. Jei atiduotume skolas, algos neliktų. Žinoma, numoju ranka į materialinius sunkumus. Bet jie taip pat veikia. Ir kada žmoniškai galėsiu valgyti? Sako, kad milijonai nepavalgo. Azijoje, Afrikoje, žinoma. Bet Europoje tai gal tik čia taip pusbadžiu gyvenama.

Menkniekis materialus skurdas. Blogiau dvasinis. Viskas taip slegia slegia.

Norėčiau keisti darbą. Gal turėčiau daugiau laiko paskaityti. Bet kur tokį darbą gauti. Yra valgyklos filialo vedėjo vieta ir 107 rb atlyginimas. Eičiau. Gal nors pavalgyčiau žmoniškai. Be to, įdomesnis darbas būtų. Bet kas tą vietą duos. Net nepasiūlo.

Kažkodėl nuotaika prislėgta. Truputį bijau, kad KGB neužklyptų visų rašinių. Daug ką pasikviečia. Manęs – ne. Gali kada nors užgulti. Pagrindo daug neduodu šūdžiams ir sadistams.

1963 m. liepos 18 d. (ketvirtadienis)

Šeštadienį išvažiuoju į komandiruotę. Noriu parašyti kai ką ir paslėpti dienoraštį.

Trečiadienį pasiekiau Kauną. Užsukau pas Bičkauską. Aplankęs „Liteksą“ ir „Drobę“, ketvirtadienį išvažiavau per Uteną į tėviškę. Stebėjau, kad taip atstatyta Jonava. Stebino žmonių nemandagumas. Vienas inteligentiškos išvaizdos lietuvis su dukra apkėtė visą sėdynę ir neleido sėstis senutei. Atrodo, kad jis mokytojas. Ir ko gali toks mokytojas išmokyti vaikus? Užtat ir jaunimas toks nemandagus.

Išlipau Varančiškėse. Pavakariais buvo gan gražu. Kokia laimė sugrįžti į tėviškę! Radau Jonelį ir Vladuką kitoje pusėje gaudančius žuvis. Perkėlė Jonelis. Kaip gražu tėviškėje! O šįmet tiek daug uogų, obuolių.

Radau Viktoriją su vaiku. Motina suvargusi, bet geriau jaučiasi negu pernai. Pavalgęs nuėjau tėvuko parsivesti iš Sidariškių, kur jis ravėjo burokus. Nenusėdi namuose. Jis labai patenkintas, kad pirmininkas jį pagiria. Aš visai nepanašus į jį. Man nusispjauti į valdžios autoritetų nuomonę, jų pagyrimus. Vladukas švelnesnis, ne toks

Mes, broliai (iš kairės) Vladas, Jonas ir Antanas, visada jautėme vienas kito palaikymą, paramą, pasitardami rūpinomės tėvais

nusiminęs. Tik gaila, kad su jaunimu nebendruoja. Prabėgs taip neįdomiai jaunystė, o vėliau gailėsis. Ir šokti nemoka.

Labai gerai, kad jis daug skaito. Su juo apžiūrėjome sodą. Šįmet parduosime obuolius, aprengsime Vladą, tėvai turės pinigų, nereikės drebėti dėl rublio.

Tą patį vakarą nuvažiauvau į kapines. Norėčiau būti palaidotas Krivasalio kapinėse. Iš ten matyti tos vietos, kur mažas būdamas bėgiojau.

Aplankiau senele. Vargšė. Jau per 90, o mirti nenori.

Šeštadienį Rasteniai pakvietė pas save. Kokie tėvai laimingi. Visi trys sūnūs sveiki, jauni, linksmi. Tėvai patys jauni.

Šiandien perskaičiau kinų komunistų laišką sovietų vadams. Tikri dogmatikai, bet proletariato diktatūros atžvilgiu jie daug nuoseklesni. Vietomis taikliai „užveža“.

Gal tie nesutarimai privers nusiginkluoti, t. y. nors truputį apriboti ginklavimosi varžybas. Nusibodo tas „šaltasis karas“. Gal atslūgs įtampa ir truputį laisviau pagyvėsime. O dabar taip slegia visa tai. Gal sovietų vadai darys kokių nors nuolaidų? Vargu. Bijosi Vengrijos ir Lenkijos pamokų. Pažiūrėsime. Bet konfliktas tarp Maskvos ir Pekino gali turėti visai netikėtų rezultatų.

1963 m. rugsėjo 12 d. (ketvirtadienis)

Dienoraštį ilgam buvau nutraukęs. Aprašysiu viską eilės tvarka.

Liepos 21 d., šeštadienį, išvažiavau į komandiruotę, į „Nemuno“ fabriką. Nutariau dieną pabūti ten, o likusį laiką – paatostogauti tėviškėje.

Visai netikėtai patekau į Utenos autobusą, einantį pro Joniškį. Nuo Pabradės tuo keliu per Joniškį, Inturkę ir Labanorą važiavau pirmą kartą. Buvo savotiškai įdomu.

Rodos, Inturkėje įlipo buvęs mano šeimininkas (jo sūnus) Rimas iš Švenčionėlių, kurio nebuvau matęs apie 20 metų. Mane pagavo prisiminimų banga. 20 metų! Kiek per tą laiką išgyventa, tačiau tiek daug metų prabėgo it sapne.

Privažiavome Labanorą. Jame esu buvęs prieš 25 metus – 1938 m. kažkas taip slėgė krūtinę. Važiuodamas šiomis apylinkėmis, prisiminiau paskutinius karo ir nemaža pokario metų. Kiek čia pralieta kraujo! Taip buvo liūdna, kažko taip gaila.

Išlipau prie Pajuodinės. Nors sunkiai nešiau, oras šiltas, bet per valandą su trupučiu buvau tėviškėje. Ėjau tiesiai per laukus, pievas, nes jos buvo sausos.

Nustebo ir pradžiugo tėvukai. Užsukau pas senelę, atvežiau jai vyno, „Palangos“ duonos. Vakare su Broniumi šienavau.

Antradienį ryte Kiaunelišky sėdau į traukinį. Tą patį vakarą pavyko grįžti iš Juodupės. Padėjo mano apsukrumas.

Ketvirtadienį sugrįžau į Vilnių. Pirmadienį gavęs iš Silvo moskvičių su vairuotoju, išvažiavau į tėviškę obuolių. Neprivažiavus Švenčionių, pradėjo smarkiai lyti. Anksti ryte priskynėm iš viso apie 300 kg obuolių. Gavau 110 rb grynaisiais. Džiaugiausi, kad palengvinau tėvų dalią. Nereikės skolintis duonai. Daug prisinervinau, iki gavau mašiną, iki pardaviau obuolius. Bet savo pasiekiau.

Liepos 31 d. valdžia išsiuntė mane į komandiruotę, į Kauną. Nustebino Pliušo-šilko kombinatas, o ypač aibė gydytojų kabinetų. Nereikia darbininkams po darbo poliklinikose eilėse stovėti. Džiugu.

Nusprendžiau aplankyti IX fortą. Kameros nenustebino. Visur jos vienodos. Bet kiek čia turėjo iškęsti pasmerktieji mirti?! Tačiau aplinkui daug žmonių ir sunku įsigilinti, pajusti tada buvusią aplinką.

Nekaip įsivaizdavau ir 1943 m. per Kalėdas organizuojamą žydų pabėgimą iš forto. Sunku, sunku tai suprasti, suvokti. Yra pabėgimo organizatorių nuotraukų. Aiškiai

matyti, kad dauguma žydai. O filme „Žingsniai naktį“ jie buvo „pavirtę“ lietuviais. Kokia skriauda žydams! Ir kaip jie turi jaustis?

Sunku išreikšti jausmus, kurie sukilo mano krūtinėje bevaikštinėjant po fortą.

1963 m. rugsėjo 13 d. (penktadienis)

„Inkaro“ fabriko kažkuriame kabinete sienos nukabinėtos Lietuvos komunistų pagrindininkų portretais. Nesu iš tų, kurie visus Lietuvos komunistus laikė ir tebe-laiko niekšais, rusų šnipais ir pan. Tarp jų buvo ir yra tokių, kurie dirbo ir tebedirba tik už pinigų, buvo ir yra prisiplakėlių, karjeristų ir niekšų. Bet tarp jų buvo ir yra ir idealistų, dorų žmonių,

Skaičiau pavasarį Kapsuko atsiminimus. Jis, atrodo, iš pradžių buvo doras žmogus, idealistas. Per 1917 m. revoliuciją jis tikrai naiviai tikėjo, kad galima sukurti nepriklausomą komunistinę Lietuvą. Bet prieš mirtį tiek jis, tiek Angarietis, manau, turėjo suprasti, kad tai neįgyvendinama.

Galima dar suprasti ir pateisinti dalį 1940-ųjų komunistų, jų darbus. Bet nesu prantu 1944 m. ir vėlesnių komunistų. Suvokiu jų neapykantą Lietuvos ponijai, policijai, biurokratijai. Bet niekaip nesu prantu jų neapykantos visai tautai. O nuo 1944 m. kiekvienam komunistui buvo aišku, su kuo ėjo tada visa tauta, ką ji rėmė.

Žinoma, ne pyragai buvo ir Smetonos kalėjimuose. Bet komunistai nematė ir dalies to, ką lietuviai Stalino kalėjimuose ir konclageriuose. Ir šiandien Lietuvos politiniams kaliniams daug sunkiau, negu buvo tada. Tada nors siuntinius galėjo gauti. O dabar iki pusės bausmės – visai nieko. Lietuvos kalėjimuose buvo nužudyti vos keli komunistai, kurių nuotraukas visur skelbia. O kiek lietuvių buvo nužudyta Stalino laikais?

Pamenu, kaip vienas Istorijos-filologijos fakulteto dėstytojas su pasipiktinimu šaukė, kad Telšių kalėjime vienu metu buvo per šimtą politinių kalinių. Tuo tarpu 1945 m. pavasarį tik vienoje Švenčionių kalėjimo kameroje buvo apie 120 kalinių.

Didelę neapykantą jutau fašistiniams žvėrimis, vaikščiodamas po fortą. Gaila, kad neapžiūrėjau vietų, kur buvo šaudomi forte iš visos Europos atvežti žmonės. O dar labiau gaila ir skaudu, kad prie tų šaudymų prisidėjo ir lietuviai. Už tai kaltė tenka ne vien patiems šaudytojams, bet ir Lietuvos inteligentijai, netgi dvasininkams.

Mano dėdę Antaną Mičėną su visa šeima išvežė į Sibirą 1941 m. birželį.
Jo žmonos sesuo Marija Terleckaitė tuoj po karo nuvažiavo
į tremties vietą, parsivežė ir užaugino jų vaikus Algį ir Marytę.
Šioje nuotraukoje mes pusbrolio Algio Mičėno vestuvėse 1967 m.
Aš sėdžiu antras iš dešinės, šalia mano žmona Elena, Algis Mičėnas

Dvasininkija galėjo nors iš dalies sumažinti žudynių mastą. Gaila tūkstančių nekaltai nužudytų žydų. Aplankiau ir Čiurlionio muziejų. Ištraukė Čiurlionį, o taip neseniai jis buvo užkištas, niekinamas. Tik todėl jo paveikslai pateko į rūsius prie Nemuno ir per 1946 m. potvynį gerokai nukentėjo.

1963 m. rugsėjo 14 d. (šeštadienis)

Kaip gera tėviškėje! Norėčiau atvažiuoti čia gyventi. Tiek tikrai uždirbčiau kaime, kiek mieste uždirbu, ir sveikatos liktų daugiau. Alė juokiasi iš mano svajonių. Bet aš jų neatsisakau.

Diena, atrodo, bus graži, saulėta. Bet kaip greit pasikeitė gamta. Prieš 4 mėnesius atvažiavęs radau čia gražų pavasarį, žydinčius sodus. Dar taip gražu buvo prieš 2 mėnesius, kada užsukau važiuodamas iš Kauno. Prieš mėnesį buvo šilta, gražu. O vakar atvykus pasitiko mane niūroka gamta ir gan vėsus vakaras.

Žiūrėdamas pro autobuso langą, gretinau liepos ir rugsėjo vidurio gamtą. Ir kaip skuba ruduo! Ir koks didelis panašumas tarp gamtos ir žmogaus gyvenimo. Vaikystėje taip lėtai slenka laikas, taip norėtum paskubinti jį, tapti suaugęs. O senatvėje su tokiu pat troškimu norėtum sulaukyti laiką. Ypač kalėjime, lageryje metai atrodė ilgas laiko tarpas. O šiandien šis laiko tarpas keliskart sutrumpėjo mano vaizduotėje. Jau čia pat Naujieji metai. Paskui 3 mėnesiai – ateis ir pavasaris. Prabėgs 4 mėnesiai – ir vėl ruduo. Metai po metų ir – senatvė. Mama sako, kažin ar kitą kartą, kai bus daug obuolių, ar visi skinsime. Taip, kažin?

Gaila, kad praėjusį sekmadienį nepaprašiau Kazio Ambrazo nufotografuoti prie obels. Taip gražiai atrodo obuoliai! Tiksi laikrodį, ant stalo garuoja bulvės, kvopia sviestas. Kaip gera, malonu tėviškėje.

1963 m. rugsėjo 21 d. (šeštadienis)

Norėjau bulves kasti, bet šalta. Užvakar prasidėjo šalnų. Dienos puikios, saulėtos, bet naktys gan šaltos, šalta rytais ir vakarais.

Taip ir nesugebu sutvarkyti dienoraščio. Perskaičiau knygą apie Sofiją Perovskąją. Kokia puiki moteris! Mums, vyrams, gėda prieš ją. Ji veikė, kovojo prieš tironiją, o mes tik plepam. Bet istorija moko, kad neverta iš viso kovoti su socialine ir politine blogybe. Nikolajus Morozovas mirė 1946 m., t. y. sulaukė tų dienų, kada Stalinas be jokio teismo arba suvaindinęs šlykščią teisminę komediją milijonus šaudė, trėmė. Tokios neteisybės, teroro nebuvo nė prie vieno caro, valdžiusio XIX amžiuje. Aleksandrų II ir III laikais suimtas galėjo atsakyti liudyti, ir nebuvo fizinės prievartos, kad duotų parodymus. O Stalino laikais? Baisu ir pagalvoti! Koks didelis žingsnis atgal!

O šiandien? Prieš 80–90 metų advokatas teisme galėjo ginti savo ginamąjį. Teismo pirmininkas Anatolijus Koni išteisino Verą Zasulič, kuri šovė į žandarų viršininką.

Ar šiandien atsirastų tokių advokatų, kurie išdrįstų ginti politinį nusikaltėlį? Ar atsirastų tokių teisėjų, kurie išdrįstų prieštarauti KGB ir CK valiai?

Baisu apie tai ir pagalvoti!

Žengiamo atgal, palyginti su XIX šimtmečiu. Bet žengtas žingsnis į priekį, palyginti su kruvinojo Stalino gadyne.

Ar ilgam?

1963 m. rugsėjo 22 d. (sekmadienis)

Pradėsiu pagaliau nuo atostogų pradžios. Rugspjūčio 7-osios ryte su vaikais išvažiavom traukiniu į Krivasalį. Iš Švenčionėlių sunkvežimiu prisistatėm iki Kaltanėnų, o iš ten – iki Linkmenų. Teko eiti pėsčiomis iki Tijūnėlio. Pavargom. Gintulis pametė laivelį. Grįžo ieškoti. Nusibodus laukti, nuėjau ir aš ieškoti. Radau tik vaikus ir daiktus, o Alės – ne.

Skaityti teko mažai, daug mažiau nei per kitas atostogas. Eidavom bruknių rinkti, vėliau – spanguolių. Nuo rugspjūčio 27 d. visą savaitę rinkom grybus. Nieko nepadarysi, taip pat reikia.

Rugspjūčio 11 d. turėjo įvykti Saldutišky atlaidai (Atsimainymo). Nors neturėjom kuo gerai apsirengti, nutarėm vis vien nueiti. Man rūpėjo pasižiūrėti, ar iš tikrųjų tiek pasikeitė Lietuvos jaunimas, kaip rašo apie jį spauda. O ši stengiasi įtikinti skaitytoją, kad į atlaidus susirenka tik močiutės. Jaunimas lekiąs į festivalius, kurie tyčia organizuojami per atlaidus. Nejaugi jaunimas tapo toks aklas ir nė kiek nesupranta, ko iš jo norima ir ko tais festivaliais siekiama? Reikėjo įsitikinti.

Orai pasitaikė gražūs. Bet pėsčiomis atsibodo eiti. Eidamas buvau paskendęs prisiminimuose. Prieš 25 metus šiuo keliu bėgdavau į Saldutiškį ruoštis Pirmajai komunijai. Po metų mačiau ten pirmą negarsinį filmą. Prieš 18 metų šiuo keliu enkavedistai vežė mus į Saldutiškio rūsį. Prieš 14 metų antrą kartą patekau į tą patį rūsį, į sužverėjusių skrebų rankas. Prisiminiau, kaip šio miestelio gatvėmis vedė mus tada surištomis rankomis. Prisiminiau žmonių pasakojimus apie tai, kaip šioje turgavietėje guldydavo nušautus partizanus. Ir kiek kraujo prisigėrė Saldutiškio žemė, kiek galėtų papasakoti gatvių grindinio akmenys. Ir kaip visa tai pamiršti?!

1948 m. skrebai išvarė mane šieno vežti į Saldutiškį. Su manimi ant šieno vežimo važiavo jaunas skrebas su automatiniu šautuvu. Jis naiviai aiškino man apie naujo gyvenimo kūrimą, apie tai, kad kolchozuose būsiąs laimingas gyvenimas. Dirbsią traktoriai, duosią daug mineralinių trąšų ir dėl to pakilsiąs derlingumas. Aš juo, žinoma, netikėjau, nes žinojau, ką žada kolektyvizacija. Tačiau jis man pasirodė doras žmogus, tvirtai tikįs tuo, apie ką šneka. Bet kas jį nuvedė į skrebų eiles? Kas? Noras pasiplėšti, atkeršyti už kadaise padarytas kieno nors skriaudas? Žinoma, buvo ir tokių, kurie šių tikslų vedami nuėjo ten. Bet ne visi. Į šį klausimą nelengva atsakyti. Kada nors bus į jį atsakyta.

Nuvažiavus tada į Saldutiškį, jo senutė motina pavaišino mane, priėmė su švenčioniškiams būdingu nuoširdumu. Tai nebuvo niekšų šeima. Jos sūnus tikrai tikėjo, kad eina doru ir teisingu keliu. Bet ar tai pateisina jį tautos akyse?

Priėję miestelį, pamatėme sudaužytą Saldutiškio paminklą, pastatytą nepriklausomybės metais. Vandalizmas! Dar prie skrebų šis paminklas nebuvo taip sudaužytas, kaip šiandien.

Toliau epušių alėjos pradžioje pamatėme neskoningą ir rėksmingą plakatą: „Visi į festivalį!“

Skelbimas aikštėje skelbė, kad festivalis prasideda 11 val., t. y. sąmoningai prieš mišias. Šventoriuje buvo nemažai žmonių. Bažnyčioje buvo ir jaunimo.

Galvojau apie lageriuose vargstančius draugus. Menkas iš manęs katalikas. Bet vis vien paaukojau rublį. Būtina bažnyčių remti.

Kunigas pasakė labai neįdomų pamokslą. Žinoma, jie ir negali įdomesnio pasakyti. Seka kiekvieną jų žingsnį, kontroliuoja kiekvieną žodį.

Po mišių patraukėm į tą festivalį. Ten buvo tik patys rengėjai ir kelios dešimtys žiopių, kurie stovėjo prie sunkvežimio, pardavinėjančio alų. Net alumi vilioja žmones į vadinamuosius festivalius. Tik grįždami sutikom daugiau žmonių, traukiančių į festivalį. Bet tada buvo jau po mišparų.

Jaunimas eina į atlaidus savęs parodyti ir kitų pamatyti. Tačiau jis mano esant nepatogu, neapsilankius bažnyčioje, eiti į festivalį.

Festivalininkai neriasi iš kailio, bet nieko nelaimi. Pirma jaunimą viliojo naujas, iki šiol negirdėtas pavadinimas. O dabar visi prie jo priprato. Festivalis – tik paprasčia gegužinė. Manau, festivaliai pasiekia atvirksčių rezultatų – padidina atlaidininkų skaičių. Tik tiek! Ateistai bus priversti ieškoti naujų kovos su Bažnyčia formų ir metodų. Manau, kad dauguma ateistų veikia nesąmoningai. Jie nesupranta, ką daro. Jei suprastų, dauguma savo energiją nukreiptų kitur.

Grįžom namo patenkinti, kad jaunimas dar laikosi senų tradicijų. Ir koks būtų jaunimas, jei jų nesilaikytų. O laikraščiai meluoja. Maniau, kad po Stalino gadynės jie tapo objektyvesni. Apsirikau.

Jaunimas kultūrėja. Švietimu, sveikatos apsauga tikrai reikia dėiaugtis. To gal turėtų pavydėti beveik visas pasaulis. Ar negalėjo Smetonos valdžia daugiau dėmesio

skirti Lietuvos švietimui? Galėjo, bet palyginti per mažai skyrė dėmesio. Būtų gal buvus šviesesnė Lietuva, ir nebūtų tekę tiek daug kraujo išlieti dėl liaudies tamsumo ir iš to išplaukiančių žiaurumų.

1963 m. rugsėjo 23 d. (pirmadienis)

Reikia tęsti, nors turbūt sunkiai išeis. Darbo nebuvo, todėl visą dieną rašiau skundą dėl autobusų iš Švenčionėlių judėjimo. Šiuo atžvilgiu dabartinė įstaiga patinka. Nereikia gaišti taip brangaus laiko.

Rugpjūčio 27 d. anksti atsikėlęs išėjau grybauti. Visą savaitę buvo gražūs orai, bet mums nebuvo kada jais džiaugtis. Per dieną po du kartus eidavom grybauti. O grįžus reikia grybus nulupti, išvirti. Bėk ir bėk. Kartą per dieną pagrybauti neskubant būtų poilsis. Bet toks skubėjimas tik išvargina.

Su tėvuku nuvažiuom šieno į Pakiaunio lauką. Prieš porą metų pjoviau ten šieną spalio mėnesį. Grįžome vėlai. Artėjo atostogų pabaiga. Kaip gaila. Motina norėjo važiuoti su mumis pas gydytoją. Tėvukas niekada nesiskųsdavo. Bet šįkart prisipažino, kad jam liūdna, kai mes išvažiuojam. Viskas priminė vaikystę, jaunystę. Liūdna buvo skirtis su tėviške. Kankino mintys: „Kažin ar kitais metais atvažiavę rasime visus gyvus?“

Nesidžiaugiau atvažiavęs į Vilnių. Jis man atrodė toks svetimas. Visur girdėjau rusų kalbą, vaidenosi čekistai, šnipai, niekšų gaujos. Taip troškau sulaukti tokių dienų, kada negadins nuotaikos mintys, kad nesi šio miesto šeimininkas. Sunku buvo priprasti vėl keltis 6 val. Jaučiausi išvargęs, neišsimiegojęs.

Rugsėjo 7 d. Kazio Ambraso pobieda su Rasteniu Broniumi ir Šidla išvažiuome į Krivasalį. Oras pasitaikė labai gražus. Važiuome geros nuotaikos ir nepamatėm, kaip pasiekėm tėviškę. Sutiko motina. Buvo išplovusi grindis. Tėvukas buvo pirty. Pavalgę išvažiuom pas Kardelytę Jadzytę. Ją radom namuose. Su ja išvažiuom į Piliakalnį. Pravažiuom daugelį ežerų. Buvo gražus vakaras. O kokia graži čia gamta. Svajojom apie keliones į svetimus kraštus, o savo tėvynę taip mažai pažįstame. Gėda!

Prabėgo it sapne 15 metų. Juk tai visa buvo dar tik vakar. O kad sugrįžtų tos dienos! Ant Piliakalnio radau tą aikštelę, kurioje tąkart šokome. Tada viskas buvo neįdomu, o dabar, rodos, galva eičiau, jei sugrįžtų tos dienos. Tada dar buvo A. Smetonos sodintas ąžuolas. O dabar nė paminklinio akmens neliko. Vandalai! Nors didelių simpatijų

Smetonai nejaučiu, bet griauti paminklus gali tik Hitlerio ir Stalino bernai.

Prisiminiau ir 1949 m. liepos 18 d. Tada pjovėm rugius su V. Juršiu Papiliakalnėje. Labai romantiškai nusiteikę pravažiavom Kirdeikius, Mineiškiemį. Kiek kartų čia vakarota. O prabėgo viskas it sapne. Dieve! Koks menkas esi žmogus! Ir kam tu gimsti? Gana kelti tuos pačius klausimus!

Nuvežę Jadzytę namo, grįžom į Krivasalį. Nuėjom į pirtį, nes Kazys sakėsi nė karto nebuvęs kaimo pirty. Pavalgę atsigulėm klojime. Miegojom blogai. Atsikėlę 7 val. 30 min., išėjome grybauti. Grybaudami daug diskutavome. Mūsų pažiūros daug kuo sutampa, nors jis tikras katalikas, o aš – menkas.

Paėmę tėvuką, krikšto motiną ir Veroniką, išvažiavome į Labanorą. Nesitikėjau pakliūti į Labanorinę. Keista buvo po 25 metų užsukti į tą pačią bažnyčią, apie kurią nieko neprisiminiau. Tada ji man atrodė tokia didelė, o dabar – mažytė. Nejaukiau jaučiausi dėl to, kad buvome nešventiškai apsirengę. Niekada nesvajojau apie automobilį, o dabar jis pasirodė man didelis dalykas.

Žmonių buvo labai daug. Džiugino didžiulis jaunimo būrys. Skrebai išžudė net apie 90 proc. šių apylinkių jaunuolių. Praėjo keliolika metų, ir vėl gausu jų. Kazys kalbėjo rožinį, o aš mintyse meldžiaus. Akimis ieškojome gražių merginų. Radau tik vieną iš tiek daugelio, o jis – tris, tarp jų ir „manąją“. Sunku dabar būtų vesti. Kazys tvirtino, jog nėra gražių todėl, kad gražius vaikus gimdo gražūs tėvai, gyvenantys geromis sąlygomis. O dauguma dabartinio jaunimo gimė per karą. Tačiau kodėl yra gražių vyrų, bet nėra dailesnių merginų?

Kunigas barė už girtuokliavimą. Tačiau kas jo klauso? Jis ir pats tai supranta.

Sugrįžę tuoj išskubėjome į gamtą. Labai norėjau nuvesti jį ant Šventkalnio ir pats ten pabūti. Nuo to kalno labai toli matyti. Aprodžiau namus, kuriuose yra žuvusiųjų pokario metais. Prisiminiau žiaurią praeitį. Ją pakeitė vaikystės ir jaunystės prisiminimai. Taip slėgė dūšią mintis, kad gyvenimas greit bėga. Kazys mane suprato. Bet jis negalvojęs apie praeitį, tik apie ateitį. Jis jaunesnis už mane tik 6 metais, bet nevedęs. Mano gi „giesmė sugiedota“.

Išsimaudę maudykloje prie Ramono Vinco, grįžome namo. Taip vėlai gal nė karto nebuvaudėsis. Bet vanduo vėsokas. Kartu su motina išvažiavom. Apie pusę dešimtos buvom Vilniuje. Alės neradau, nes ji su vaikais buvo sesers Bronės varduvėse.

1963 m. lapkričio 3 d. (sekmadienis)

Dienoraščio nebuvaу paėmęs į rankas pusantro mėnesio. Pusantro mėnesio rašiau (dar nebaigiau) recenziją. Pavargdavau. Todėl nenorėjau imti plunksnos į rankas. Šiandien visą dieną dirbau su ta vištide. Protas pailsėjo, nors ir blogai miegojau, vakar prisiklausęs radijo vokiškai. Skubu kai ką parašyti. Noriu dar į miestą nueiti pasibastyti. Nusibosta namie vakarais sėdėti.

Alė sakė, kad mačiusi Mikojaną* per televiziją. Sklido įvairiausių gandų. Gerai, kad jis sveikas, gyvas. Taip bijau, kad Stalinas neprisikeltų. Nikita nors nosį nušluostė Stalino išperoms. Jis davė daugiau laisvės, pagerino gyvenimą. Šįmet sunkiau su duona. Bet tai – ne jo kaltė. Sausra.

Daug anekdotų. Kvaili žmonės vienam nori viską suversti. Chruščiovas labai stengiasi,** bet ne kas išeina. O kiek jis bėgioja, pluša, vargsta. Kruvinasis Stalinas sėdėdavo Kremliuje ar vasarvietėse ir niekur nosies neiškišdavo. Nikita gi ir minutės nepabūna vietoje – vis bėga, pluša. Daug kas iš jo juokiasi, daug kas pyksta ant jo. Bet man jis simpatiškas. Jam valdant laisviau pasijutome.

Spaudoje daug rašoma apie artėjantį Donelaičio 250-ųjų gimimo metinių minėjimą, kuris vyks Maskvoje. Puiku! Jo vardas nuskambės po visą pasaulį.

Spalio 6 d. buvau Krivasaly bulvių atsivežti, užėjau pas Avižienį. Žinau, kad jų vaikai geriau aprengti negu mano. Tegu šiandien kolūkiečiai pasijuokia iš miestiečių.

Artėja šventės. Bet aš neisiu į demonstraciją. Apsieis.

1963 m. lapkričio 26 d. (antradienis)

Šiandien pasakojo, kad ant Pedagoginio instituto stogo kažkas vėliavą iškelęs, užrašęs Tiltu gatvėje šūkį „Tegyvuoja Lietuva!“

Viskas juoda, tamsu. Nuotaiką sugadino Kenedžio mirtis. Taip sunku suvokti, kad jo jau nėra tarp gyvųjų. Kai vyko prezidento rinkimai, buvau Čiuonoje. Tada buvau

* Anastazas Mikojanas – tada SSRS ministrų tarybos pirmininko N. Chruščiovo pirmasis pavaduotojas, ko gero, bene vienintelis ištikimas jo bendramintis, nedalyvavęs sąmoksle, 1964 m. spalį pasibaigusiame Chruščiovo pakeitimu į „kolektyvo vadovavimą“, kuris kažkaip savaime išsirutuliojo į Leonido Brežnevo vienvaldystę.

** Šių dienų Rusijoje jis nepopuliarus. Netgi Brežnevas labiau gerbiamas. Nenuoramų rusai nemėgsta.

Niksono pusėje. Atrodė, kad tas kietesnis mano priešų atžvilgiu. Bet dabar buvau tapęs Kenedžio šalininku. Gerbiau jį už tai, kad pradėjo juodaodžius ginti ir ieškojo kelių susitarti su Nikita. Nusibodo ta tarptautinė įtampa. Padėtis truputį pagerėjo, buvo vilties, kad dar gerės.

Vakar per televiziją mačiau Kenedžio laidotuvių eiseną. Žiūriu į tiesiogiai rodomą Vašingtoną televizoriaus ekrane ir kartoju: „Kiek daug pažengė žmogaus protas! Koks galingas žmogus!“ Bet jo dvasia liko tokia pat skurdi, trokštanti keršto, garbės, turto.

Kankina mintis: „Kas bus toliau?“ Kažin, ar Džonsonas sugebės eiti Kenedžio keliu. Gal vėl sustiprės „šaltasis karas“. Daug simpatijų pradėjau jausti Nikitai už tai, kad jis deramai pagerbė Kenedį. O kinai spausdina mirusiojo karikatūras. Neaišku dėl Kenedžio nužudymo. Atrodo tokia bejėgė Amerikos valdžia, kad nesugeba surasti kaltininkų. Abejoju, ar Osvaldas buvo žudikas. Jį galėjo tyčia pakišti, kadangi tam tikru laikotarpiu jis save laikė komunistu. Žinoma, nereikia manyti, jog užkibau ant Kremliaus propagandos meškerės. Turiu ir savo nuomonę.

Šiandien kažkas aiškino, kad pasitaiko tokių, kurie trokšta atominio karo. Esą Rusija nukentėsianti, o Lietuva taip atgausianti savo nepriklausomybę ir laisvę. Netikėjau, kad yra tokių fanatikų ir kvailių.

1958 m., kai buvau Lukiškėse, tarptautinė padėtis buvo įtempta. Valdant Chruščiovui, ji tokia buvo beveik visuomet. Taip buvo atsibodęs kalėjimas, kad troškau bet kokio galo. Tą rudenį padidėjo įtampa Tolimuosiuose Rytuose dėl Taivano. Taip laukiau JAV karo su kinais. Jo laukė tūkstančiai lagerininkų. Juos galima pateisinti. O laisvėje gyvenančiųjų – jokių būdu. Tarp savo pažįstamų nesutinku tokių, kurie trokštų karo, požiūris į karą labai pasikeitė. Bet dar yra fanatikų, trokštančių karo, tarptautinės įtampos didėjimo. Greit nereikia kažko tikėtis. Kad tik Nikitos nenuverstų ir jo vieton nepastatytų panašaus į Molotovą ir jo sėbrus. Tada galas. Reikia laukti laikų, kada prie SSRS valdžios vairo atsistos jaunoji karta, t. y. neturėję nieko bendra su Stalinu. Tada galėsime tikėtis šiokių tokių nuolaidų. Tik čia matau išeitį.

1963 m. gruodžio 13 d. (penktadienis)

Penktadienis ir dar 13-oji. Yra toks prietaras, jog tai – nelaiminga diena.

Rodos, rugsėjo 20 d. su Ale aplankėm Kinijos dainų ir šokių ansamblio koncertą.

Dar prieš kalėjimą buvau sužavėtas Šanchajaus dramos (o gal operos?) artistų koncerto. Tikėjaisi ir dabar pamatyti gerą koncertą. Be to, buvo įdomu pasižiūrėti, kaip kinus priima publika. Juk spauda, radijas ir tūkstančiai agitatorių pasistengė, kad daugelio jausmai kinų atžvilgiu gerokai pasikeistų.

Publika sutiko gana šaltokai. Pykau ant kvailių. Skaudžiausia, kad daugumą publikos sudarė lietuviai. Pykau ant Alės, kad ji daug ko nesupranta.

Bet per koncertą įsitikinau, kad propaganda pakeitė ir mane. Šokant kinams kardu šokį, jie atrodė man tokie žiaurūs, tokie baisūs ir pavojingi. Bet greit tas jausmas pranyko. Prie to itin prisidėjo simpatiškas solistas, lietuviškai atlikęs „Bijūnėlis žalias“. Kilo tokia plojimų audra, kad sunku ir apsaityti. Politiškai jie gerai parengti. Žinojo, kaip reaguos lietuviška publika į iš kino lūpų išgirstą lietuvišką dainą, ir beveik be jokio akcento.

Atvykę į Lietuvą užsienio artistai (tiek ir SSRS) niekada neatlieka lietuviškų dainų, tik rusiškas.

Alė papasakojo Vilijai, kaip skrebai nužudė brolių Staselį. Nors uždariau duris, bet viską girdėjau. Taip nenoriu girdėti tokių kalbų. Nenoriu prisiminti tų skrebų (ir ne tik jų) padarytų žiaurumų, kurių klausantis gyslose verda kraujas.

1963 m. gruodžio 18 d. (trečiadienis)

Ir vėl keletą dienų negalėjau rašyti, nes skaudėdavo galvą, anksti eidavau miegoti. Šiandien jaučiuosi geriau. Sekmadienį dariau Šapokos „Lietuvos istorijos“ santrauką. Greit pavargau, todėl ir nenorėjau, t. y. negalėjau, paimti į rankas dienaščiū.

Šeštadienį ketinu važiuoti į Krivasalį, todėl reikia aprašyti net tris apsilankymus tėviškėje.

Pirmą spalio šeštadienį lynoju prisistačiau į Švenčionėlius. Čia sutikau Kušeliauską Edmundą, Vosiulį Antaną, jie mane pavežė per Žvirbliškes į Krivasalį. Namuose žinojo, kad atvažiuosiu bulvių.

Kaip pasikeitė gamta per mėnesį! Visur nyku, nuobodu. Sekmadienį lyjant vaikščiojau po kaimą bulvių pirkti. Gal net 4 ar 5 kartus teko pėsčiomis sekmadienį, pirmadienį ir antradienį keliauti į Pakiaunį dėl sunkvežimio.

Tėvai davė 5 maišus bulvių, giminės – 3. Pirkau po 4 rb dar 4 maišelius. Bulvių

užteks visai žiemai. O be jų nėra ką ir valgyti. Juk miltų šįmet negausi...

Išvažiavus iš kaimo, pragiedrėjo. Į mašiną prikrovė apie tris tonas vietoj galimų 2,5. Taip bijojau, kad neįklimptų. Laimingai išvažiavau. Važiuojant per Labanorą, Stirnius ir Molėtus, slėgė 18 metų senumo įvykiai, prisiminimai apie juos. Kiek jaunų vyrų žuvo!

Pakeliui buvo matyti gelžbetoniniai stulpai. Net į tokį užkampį atkeliaus elektra. Pažanga vis vien veržiasi į kaimą. Džiugu, kad šįmet labai geros (visai netikėtai) bulvės, ir kaimietis gaus truputį pinigų.

Nors buvo vargo perrenkant obuolius, uždirbau tėvams 180 rb. Tėvams bus išlaidoms, nes pirmuosius 110 rb (kuriuos gavau liepos mėnesį) išleido ir atidavė Vladui kostiumui pirkti.

Lapkričio 14 d. J. Gurvičius pasiuntė mane su Z. Kaplanu^{*} į Šiaulių „Elnią“. Pasiukioję po fabriką iki pietų, išėjome. 13 val. išvažiavau į Panevėžį, kad iš ten galėčiau suspėti į „siauruką“ Panevėžys–Švenčionėliai. Labai norėjau aplankyti tėvuką, nes jis nuo lapkričio 9 d. buvo vienas. Mat motina buvo pas Jonelį.

Vos išvažiavus iš Panevėžio, sutemo. Pirmą kartą važiavau toliau negu iš Utenos šiuo traukinėliu. Nuobodu buvo, nes nebuvo kompanijos – visi seniai. Gal toks apytūštis vagonas pasitaikė. O prieš 15 metų sunku būdavo įlipti į vagoną. Žmonės (ir aš pats) ne kartą yra važiavę ant stogo. Kaip pagerėjo susisiekimas.

Troškūnų stoty prisiminiau, kad dažnai iš šios stotelės važiuodavo Alė mokytis į Panevėžį ir į Vilnių. Taip pagailo jos jaunystės. Kaip norėjau, kad mes pajaunėtume bent 20 metų ir susitiktume čia.

Saldutišky garvežys sugedo ir daugiau nei pusvalandį stovėjo. Ir vėl akyse vaide nos miestelio aikštėje suguldyti partizanai...

Nors iki tol lynojo, vakare atšilo. Naktis tamsi, nors pirštu į akį durk. Pabudinau Astrauskienę ir iš jos gavau žibintuvėlį. Kaip, rodos, neseniai pas ją laukdavau traukinio bijodamas, „ar įsėsime“. O jau praėjo 15–17 metų! Dieve!

Vos radau perėjimą per Kiaunę. Kaime tik pas Vosiulį žiburėlis. Visi giliai miega.

^{*} 1963 m. rudenį mūsų laboratorijoje įsidarbinęs, „atvirkštinę“ karjerą sovietinėje Lietuvoje padaręs Vilniaus miškų technikumо direktorius 1949–1957 m. Parengė įdomius atsiminimus, apimancius 1927–2009 m. laikotarpį. A. Characiejaus kurso draugas.

O prieš 20 metų ir dar anksčiau jaunimas vakarodavo iki vidurnakčio. Šiandien jaunimo nėra, kaimas lyg išmiręs. Sodas plikas, niūru, nuobodu. Pribudinau senelį. Dar pusėtinai švaru. Bet jis ir šviesos nedegęs.

Anksčiau taip klausinėdavo tėvukas apie politiką, o dabar – nieko. Lova trumpa, todėl miegojau blogai. Galvą labai skaudėjo. Ryte kūrenom abu krosnį. Ketinau padėti kultū, bet dieną lijo. Pamiegojau truputį.

Vėl važiauvau obuolių su „Palangos“ vairuotoju Genadijumi gruodžio 3-iosios pavakariais. Sniego lauke buvo mažai, bet ežerai užšalę, ledas jau išlaiko žmogų.

Radom tik vieną tėvuką apšepusį, troboj nešvaru, priversta dėžių su obuoliais. Labai šalta, neįjauku. Perrinkinėjom obuolius. Prieš išvažiuojant atėjo motina su sukarštomis vilnomis. Iš viso išbuvau ten gal tik apie pusantros valandos. Išlėkėm į Vilnių. O tėvai vargsta. Laimė, kad turi ką valgyti.

Labai vargau, bet obuolius realizavau, gavau apie 100 rb. Vadinas, šįmet už obuolius iš viso gavom apie 400 rb. Labai gerai.

Tokiais proziškais žodžiais baigiasi paskutinis 1963-ųjų dienoraščio įrašas. Dienoraštis 1964 m. jau yra paskelbtas atskira knyga „25-ieji Lietuvos okupacijos metai: rezistentų dienoraštis“ (Kaunas, Judex, 2006). Gerai paieškojus, ją galima rasti didesnėse bibliotekose.

Sovietmečiu ir dienoraštį, ir šiaip „į stalčių“ rašyti buvo be galo pavojinga. Nedaugelis ryžosi rizikuoti laisve ar karjera, gaišti laiką ir rašyti vien tik sau, be vilties paskelbti. Aš visą sovietmetį rašiau dienoraštį. Kartais pats išsigąsdavau savo drąsos, ir vidinis cenzorius pristabdydavo mano pluksną: negalėjau rašyti apie kitus žmones, apie mūsų veiklą, nes žinojau, jog neturiu teisės įklampinti draugų. Mintis pratęsti savo atsiminimus dienoraščiu kaip tik ir kilo suvokus, kad vien iš dienoraščio, kaip ir vien iš atsiminimų, sunku įsivaizduoti, kaip lietuviai išgyveno sovietinę tikrovę, ką apie ją mąstė. Mano dienoraštis yra geriausias įrodymas, jog tada tvirtai tikėjau, kad kruvina sistema nėra amžina, kad ateis toks laikas, kai jausimės laisvi. Dabar suprantu, kad, valstybei išsivadavus iš svetimųjų priespaudos, kiekvieno iš mūsų laukia dar ilgas kelias. Tikiuosi, jog ši mano knyga ne vieną padrąsins siekti asmeninės laisvės.

Asmenvardžių rodyklė

(559 vnt.)

A

Abakumovas Viktoras 256
 Abromaitis Leonardas 270
 Abukauskas Jonas 234, 235
 Abuladzė Tengizas 256
 Adamkus Valdas 180
 Adomaitis 268
 Agafonovas 95
 Aksionovas Vasilijus 304
 Aldusevičius Jonas 83
 Ambrazas Kazys 172, 173, 286, 299, 326, 329
 Amstibovskis 101
 Andersas 74
 Andriuskevičius Alfonsas 214
 Andriuskevičius Valdas 158
 Andropovas Jurijus 48, 146
 Angarietis 115, 277, 324
 Ankėnas Algimantas 88
 Antonova 118
 Aravidzė Varlamas 256
 Ardžiūnas V. 216, 223, 224, 227, 231
 Arlauskas Mykolas 151, 217, 218
 Astrauskienė 334
 Ašembergaitė Marytė 51
 Ašembergienė 51, 67
 Aučnikas Juozas 154
 Augulis G. 84, 140
 Avižieniai 83, 111, 331
 Avižienis Adolfas 57
 Avižienis Algis 98
 Avižienis Antanas 83, 89, 90
 Avižienis Bronius 83, 84
 Avižienis Jonas 40, 66
 Avižienis Kazys 58, 66, 70, 83, 84, 87–91, 94, 97–100, 109, 110
 Avižienis Vaidotas 98

B

Bachtinas 145
 Bačinskaitė Ona 259
 Bagdonavičius 197
 Bagdonavičius Juozas 169, 214
 Balašaitis Antanas 214
 Balčikonis Juozas 147, 148
 Balčiūnas 132, 133
 Baltrukaitienė Jūratė 336
 Baltušytė Violeta 336
 Baranovas 160
 Barkauskas Antanas 133
 Bartkevičiūtė 222, 223
 Barzdaitis 306
 Basanavičius Jonas 275
 Basčys Vytautas 235
 Basionokas 74
 Bekas 58
 Bergmanas Berkiokas, 70
 Berija Lavrentijus 141, 161, 145, 148, 256, 257, 307
 Berkus 57
 Bernatavičius Juozas 118
 Bernatavičius Vincas 119
 Bičiūnas 210
 Bičkauskaitė Birutė 120, 139
 Bičkauskas Antanas 121, 207
 Bičkauskas Aleksandras 138
 Bičkauskas Aleksas 120–123, 125–127, 134–137, 139, 287, 297
 Bičkauskas Romas 120, 136, 139
 Bičkauskas Vytautas 139
 Bičkauskienė Stasė 139
 Bileišis Alfonsas 100
 Biliūnas Jonas 58
 Bilkis 102
 Bimba Leonas 81, 82, 90, 92, 94, 98, 99
 Binkis Antanas 54
 Binkienė S. 54
 Birmontienė Tamara 180
 Bivainis 110
 Blažys Algis 91, 97, 98, 100

Blusytė 63
Bobelis Kazys 139
Bogdanovas 141, 142
Bondarčiukas S. 292
Bondarevas Jurijus 176
Brežnevas Leonidas 248, 331
Brukštas 78
Budrys Dzidas 169–171, 215
Bulyginas Borisas 125, 126
Bulika Juozas 84, 85, 117, 123, 254
Burokas Edvardas 246, 265, 277, 281, 294, 300,
312, 315, 320
Burokevičius Mykolas 103, 104
Butkevičius Pranas 281

C

Characiejus Alfonsas 279, 334
Chodosaitė M. 273
Chruščiovas Nikita 148, 256, 269, 273, 274,
276, 280, 284, 289, 291, 301, 303, 304, 331, 332
Cveigas Stefanus 250
Cvirka Petras 140

Č

Čapkus 226
Čeponis Jonas 95, 96
Čeponis Kostas 95, 96
Černiauskas Romualdas 86
Černovas 256, 257
Činčys Eduardas 126, 137
Čiulada Alfonsas 130, 135
Čiulada Algis 127, 130
Čiuladaitė Irutė 138
Čiulada Silvestras 120, 123, 125–127, 130, 138,
282, 323
Čiulada Valdas 138
Čiurlionis 325
Čiurlionytė Vladė 101

D

Danilčevas 126

Dasčinskas 77
Daukša Antanas 107, 112, 115
Daunoras Bronius 63
Davtian 133
Dekanozovas V. 256
Denisovičius Ivanas 284, 285
Diržys Kęstutis 245
Dovydėnas Vytautas 132
Drūteika Ignas 83
Dubauskas Anupras 76, 83, 85
Dūdėnas, Antanas 54, 81
Dusevičius Juozas 156, 157
Dušanskis Nachmanas 130, 277
Dzeržinskis 153
Džonsonas 332

E

Edmundas Kušeliauskas 333
Elytė (žr. Keraitytė–Terleckienė Elena)
Engelsas 116, 203
Erenburgas 299, 304

F

Fedotova Ana 214, 270
Franckevičienė Danutė 145, 152, 153, 156

G

Gadliauskas 264
Gaivelis Petras 100
Gaižutis Kazys 59, 73, 99, 100
Galaburda Gediminas 119
Galinaitis Viktoras 220, 222, 223, 225
Garolis 222
Gasperavičienė Auksė 336
Gaškaitė Nijolė 209, 210
Gedvilas Mečislovas 272
Gercenas 294
Gimbutytė Valytė 138
Gimžauskas J. 77
Gira Liudas 107
Girdzijauskas Petras 151, 216, 219, 223, 226,

Girdzijauskas Vytautas 216, 218, 220, 226, 227,
231, 233, 239, 248, 254, 255
Girdzijauskienė Birutė 249
Girėnas 143
Gliožeris A. 173, 176, 180, 189, 190
Glodas Tomas 58
Grabauskas Vytautas 278, 291, 317, 305, 314, 315
Gražulis Juozas 218, 223
Grigaravičius Mečislovas 83, 90
Grigonis Jonas 118, 307
Grigorjevas Sava 132
Griška Albinas 167, 194, 195, 214, 215
Griška Antanas 196, 209, 215, 225
Gučas A. 307, 308
Guiga Juozas 94, 95
Gurvičius I. 128, 130
Gurvičius J. 298, 334
Gustas 50
Gutmanas J. 215

H

Herman Eva 272
Hikmetas Nazimas 298
Hitleris 222, 239, 269, 330

I

Ignatavičius Stasys 245, 246, 277
Ilgamaisis 47
Iličiovas Leonidas 284, 304
Inčiūra Kazys 173
Ivanauskas A. 170, 313
Ivanauskas Tadas 147
Ivanovičius Ivanas 298

J

Jablonskis K. 191, 310
Jackevičius 142
Jakutis Juozas 109
Jakutis Vygantas 300
Jankauskas Antanas 245, 249, 253, 312
Jankevičius 188

Januitis J. 149, 150, 232, 315
Januševskis 51
Jarmalis Juozas 57, 74, 100
Jarvikas 249, 250
Jermilovas 301
Jeronimas 59, 61
Jevstignejevas Sergejus 256
Jevtušenka 304
Jokubynas Kęstutis 238, 246
Jonas Petruitis 82
Jonynas I. 310
Jonušas Petras 336
Jukna 222
Jurgelevičienė 190
Jurgelevičius Jasius 35
Jurgelevičius Vytautas 118, 119, 300
Jurša Napoleonas 141, 154, 155
Juršys Apolinaras 77
Juršys V. 84, 330
Juršys Valentinas 84, 85, 99, 100, 104
Juršys Viktoras 78
Juršys Vladas 102, 104
Juršytė Janina 78

K

Kairys Steponas 100, 169
Kajetonas Antanas 10
Kajetonas Mičėnas 11
Kajetonas Vladas 10
Kakučaja Varlamas 256
Kaminskas 159
Kapelinskas 54
Kaplana Z. 334
Kapsukas 277, 301, 311, 324
Kardelis Alfonsas 91, 92, 98
Kardelis Balys 74, 99
Kardelis Kazys 74, 91, 99
Kardelytė Jadvyga 285, 307, 329
Karnackai 77, 87
Karnila L. 104
Karvelis Vytenis 320

Katkus Kazys 310, 312, 316
Kaukėnas Miroslavas 158
Kavoliūnas Vladas 123, 124, 153
Kazbaras 101
Kazlauskas 150
Kelevišius Jonas 174
Kenedis 331
Kepeniai 224
Keraitytė–Terleckienė Elena 6, 8, 101, 102,
104–106, 123, 125–130, 133, 135, 136, 138, 142,
153, 164, 165, 174–176, 184, 197, 207–209, 211,
213, 214, 216, 218, 220–222, 225, 227, 231, 235,
238, 243, 258, 267, 268, 271, 280, 285–288, 294,
296, 297, 304, 309, 311, 315, 316, 320, 325,
327, 331–334
Keraitis Stasys 101, 105, 106
Keraitytė Bronė 105, 106
Kisenkovas 95
Kisminas Eduardas 126
Kliukas Vladas 54
Klopovas 188, 209, 214, 217
Knyva Albertas 123, 124, 133, 145, 152, 153, 156–
161, 163, 168, 214, 309
Kolgovas 173, 180–184, 188
Kondraškaitė Aldona 174, 218
Koni Anatolijus 326
Korka 47, 55
Kovalginas, 146, 159
Krinickaitė Marcelė 11
Krinickas Antanas 11, 67, 77
Krinickas Ignas 90
Krinickas Jonas 66
Krinickas Juozas 109
Krinickas-Romeliis 79
Kriščiukas 176, 180, 183, 184, 188
Kubilinskas Kostas 308
Kubiliūnas Povilas 89
Kubilius Jonas 231, 308
Kudirka Vincas 130, 275
Kumpis 77, 83
Kuolelis Juozas 130

Kuryla Adolfas 84
Kurkulis Bronius 306
Kurpė 52
Kušelevskis Jeronimas 59–61
Kušeliauskas Juozas 71, 109, 110, 122
Kušeliauskas Stasys 60
Kuzelis 190
Kuznecovas 251, 258, 261, 262
Kvašnina 251
Kvietkus Juozas 107, 108, 112

L

Landsbergis Vytautas 37
Lapė Juvencijus 214, 306
Lapėnas Leonas 107
Laugalaitis Zigmās 239, 240
Laugalis Vytautas 148, 149, 150, 151, 172, 173,
174, 180, 183, 184, 185, 207, 209, 214, 216, 218,
219, 222, 225, 227, 231, 233, 286
Laurinskas Leonas 155
Lempertas Izraelis 115
Leninas 70, 81, 86, 101, 104, 116, 117, 130, 133,
163, 169, 176, 203, 258, 264, 266, 275, 284, 301, 307
Leniovas 283
Liampertas Leonas 142, 143
Liaudis K. 149, 150, 187, 188
Liorentaitė Ina 154
Liorentas Algis 141, 154, 155
Liorentas Jonas 154
Lipinskas Albertas 109, 110
Lipinskas Jonelis 109
Liugailienė Ona 336
Liutkus Petras 78
Lola Michailas 130
Lomachina 157
Lunius Adomas 52–55, 192

M

Macevičius Jonas 167, 168, 171, 194, 195, 196, 214, 215
Mačiūnas 218, 228
Maironis 81

Malakauskaitė Elena 79, 85
 Malakauskas Eduardas 79, 85
 Malakauskas Liudas 11, 79, 85
 Manochina 121, 131, 133, 135
 Marcalis Mindaugas 133
 Margaitis Ramūnas 247
 Margaitis Vitas 185, 186, 187, 192, 207, 209, 210, 211, 246, 247, 252
 Markaitis Aleksandras 219
 Markevičius Aleksandras 127, 211, 212, 213, 218
 Markevičius Klemas 212
 Markevičius-Markaitis Aleksandras 5, 24, 212
 Markovas Fiodoras 58
 Markovna Sara 154
 Marksas 116, 203, 261
 Markulis-Erelis Juozas 84
 Martavičius Leonas 173, 177, 180, 212
 Martinkus 299
 Martišius V. 172, 173, 285, 299, 320
 Masiulionis R. 216, 220, 223, 224, 226, 233
 Masiulionytė Gražina 218
 Maurukas 298, 299, 303, 305, 314, 320
 Merkienė 67
 Merkys Antanas 44, 51
 Meškauskas Eugenijus 308
 Meškauskas Kazimieras 157, 169, 170, 171, 171, 175, 196, 214
 Michailovas 177
 Mickevičius Adomas 44
 Mičėnas A. 29, 30, 49, 325
 Mičėnaitė Stasė 127
 Mičėnaitė Teklė 14
 Mičėnas Bronius 64
 Mičėnas Jonas 63, 83
 Mičėnas Kajetonas 10, 20, 21
 Mičėnas Vaitiekus 20
 Mičėnas Vladas 20, 26, 67, 83
 Mikakauskas Leonas 94
 Mikojanas Anastazas 331
 Mikolaičikas 95
 Mykolaitis-Putinas Vincas 218

Mikšytė Irena 231
 Mikučionis 175, 282
 Milčinskaitė 109
 Milčinskas Antanas 83
 Milius Vacys 285
 Milius Vaclovas 172
 Mišėnaitė Marija 49
 Miškinis Antanas 7, 218
 Miškinis Motiejus 7
 Mitrofanovas 124
 Mitropolskis Konstantinas 130
 Mockevičius 180, 184
 Morozovas Nikolajus 326
 Morozovas Pavlikas 295
 Motiejūnaitė 101
 Motiejūnas-Valevičius Jonas 22, 46
 Mūkas 88

N

Naras 176
 Narusevičius Antanas 49
 Narusevičius Vytautas 49
 Naudžiūnas Vytautas 249
 Navickas 260
 Nekrasovas Viktoras 302, 304
 Niekipielovas Viktoras 7

O

Obukauskas 176
 Oginskiai 316
 Ohlis 94
 Orčikaitė 47, 53

P

Paeglytė 107
 Pakarklis P. 310
 Paleckis J. 46, 125, 135, 268, 273, 216, 268, 291
 Palikšas Julius 52
 Paukštė Jonas 82, 91, 92, 97, 98
 Paulaitis Petras 186, 246, 248
 Pauraitė Danutė 151

Pauraitė Regina 219
Pavlovas 95, 96
Pazdniekas Algirdas 32, 37
Pazdniekas Justinas 14
Pazdniekienė 55
Paznėkaitė Stasė 90
Paznėkas Adomas 81, 90
Paznėkas Algirdas 76, 80
Paznėkas Ignas 51, 83
Paznėkas Kazys 90
Pelakauskai 149
Pelenis Jonas 93
Pelenytė Veronika 74
Perovskaja Sofija 326
Petkevičius Vytautas 155, 268
Petkus Viktoras 139, 151, 219, 222–228, 229, 231–235, 247, 265, 283, 284, 291, 295, 298, 300–305, 310, 320
Petrauskas 162
Petrauskas Juozas 245
Petrauskas Kazimieras 216
Petravičius Stasys 123, 254
Petraitis Jonas 63
Petruševičius Algirdas 141, 154, 155, 235
Pikturna Ignas 154
Pilelis 188, 189, 190, 194, 195, 207, 208, 209, 214, 215, 216, 219, 286, 305
Plumpa Petras 155, 210
Podsiadlovskis Tadeušas 144
Poška Bolius 176, 214, 308
Povilaitis A. 44
Pričinauskas 282
Prunskienė Kazimiera 109
Puronas V. 170
Purvini 122

R

Rabinovičius 144
Račiūnas Pranas 268
Radzevičius 254
Radziulis 73
Rakūnas 195, 313

Ralis 298, 305
Ramankevičius Juozas 238
Ramankevičius Vincas 80
Rasteniai 68, 87, 322
Rastenis Bronius 318, 329
Rastenis Edvardas 280
Rastenis Ignas 30
Rastenis Jonas 99
Raštikis S. 33
Robsonas Polis 193
Roselinas Robertas 292
Rotomskis 282
Rotomskis Jonas 214
Roždestvenskis 304
Runovičius 74, 75
Rupkis 51
Ruseckas P. 37

S

Saja Kazys 317
Saladžius P. 40, 45
Samuolis Mykolas 74
Sasnauskas Julius 7, 126, 227, 263, 265
Satteris D. 137
Savickas Bronius 283
Savina 159
Semėnas 150, 172, 174, 180, 183, 184, 185, 208, 215, 218, 225, 277
Serbenta L. 116
Sergejevna Ana 154
Sezemanas 115, 116, 305, 307, 308
Simėnas Jonas 149
Skebėra K. 28, 150, 215, 217, 218, 220, 222, 223, 224, 226, 228, 229, 231, 233, 234, 235
Skeiveris Pranas 228, 245, 246, 265, 297
Skučas K. 44
Skupeika Alfonsas 214
Smagurauskas Juozas 119, 124, 128
Smetona Antanas 33, 44, 167, 290,
Sniečkus Antanas 45, 51, 125, 146, 171, 273, 274, 277, 291, 293, 324, 328, 329

Soblis J. 71
 Solženicynas A. 284, 298
 Sosnovskis Borisas 248
 Sruoga B. 203, 310
 Stalinas 48, 60, 61, 63, 71, 81, 82, 101–103, 107, 115–117, 123, 125, 126, 134, 135, 136, 138, 141, 143, 146, 148, 153–157, 160, 163, 166, 171, 173, 175, 214, 233, 241, 243, 252, 256, 258, 269, 272–275, 283, 290, 291, 297, 302, 303, 307, 326, 328, 330–332
 Stankevičius 165
 Starčėnkas 96
 Stasiškis Antanas 235, 246, 255, 277
 Stasiukelytė Valerija 134
 Staškevičius 184, 255
 Storpirštienė Polė 136
 Storpirštis Antanas 108, 127, 136
 Strimaitis Pranas 22, 30
 Stungurys Stasys 149, 172–174, 180, 215, 220, 223, 227, 228, 231, 233, 254
 Sudavičius Bronius 118
 Susnys Algis 105, 209–211, 235, 246, 317, 320
 Svarinskas Alfonsas 228
 Svetlauskaitė B. 204

Š

Šabanas 95, 96
 Šalčius Petras 115, 116, 309
 Šapiro Borisas 118
 Šapoka 333
 Šarmaitis R. 115
 Šeinius Ignas 45
 Šelechova M. 214
 Šerėnas Stasys 54, 87, 88
 Šerėnas Vincas 54
 Šerėnas Vladas 100, 101
 Šešelgis Aleksandras 214
 Šidla 329
 Šidlauskas Gintaras 8
 Širmaja 70
 Šklenskas Alfonsas 93

Šklenskas Juozas 78
 Šklenskaitė Juzė 75
 Šklenskas Juozas 75
 Šlevas Juozas 295, 297, 304, 305, 311
 Šmidtas 235
 Špokienė 124, 128
 Štomas A. 273
 Šulgaitė 220
 Šumauskas Motiejus 272
 Švedas Aurimas 149

T

Terleckas Kazys 57
 Terleckaitė Bronė 330
 Terleckaitė Janina 21, 30, 57, 59, 72
 Terleckaitė Marija 9, 87, 90, 325
 Terleckaitė Marytė 48
 Terleckaitė Stasė 53
 Terleckaitė Veronika 18, 19, 28, 29, 31, 34, 51, 55, 69
 Terleckaitė Vilija 6, 12, 138, 141, 164, 175, 176, 211, 218, 221, 227, 281, 286, 287, 288, 295, 304, 315, 319, 333
 Terleckas Algis 48, 49, 325
 Terleckas Antanas 2, 6, 22, 41, 46, 48, 50, 57, 70, 83, 127, 137, 139, 150, 160, 162, 171, 174, 180, 182, 184, 194–198, 203, 204, 212–217, 225, 227, 230, 231, 239, 245, 249, 253, 255, 258, 262, 274, 285, 298, 314, 322, 325, 336
 Terleckas Bronius 15, 63, 64, 67, 89
 Terleckas Gabrys 14, 19
 Terleckas Gediminas 209
 Terleckas Gintautas 6, 12, 103, 221, 269, 270, 280, 281, 288, 315, 327
 Terleckas Ignas 49, 67, 90
 Terleckas Jonelis 15, 17, 18, 20, 30, 32, 33, 36, 40, 41, 48, 57, 63, 72, 73, 122, 127, 163, 176, 190, 192, 230, 239, 280, 288, 300, 318, 321
 Terleckas Juozas 14, 16, 17, 19, 29, 34
 Terleckas Kazys 13, 19, 58, 67, 85
 Terleckas Pranas 7, 13, 14, 19
 Terleckas Ramūnas 6, 12

Terleckas Viktoras 23
Terleckas Vytautas 19, 21, 22, 49, 68, 87, 90
Terleckas Vladas 26, 27, 31, 41, 48, 63, 70, 73, 87,
190, 230, 238, 286, 309, 321, 322
Terleckienė Antanina 21
Terleckienė Elena (žr. Keraitytė Terleckienė Elena)
Terleckienė Alė (žr. Keraitytė Terleckienė Elena)
Terleckienė Felicija 21, 22
Terleckienė Janina 48
Terleckienė Stasė 17, 18, 41, 42, 51
Terleckienė Teklė 13
Terleckienė Veronika 14, 16, 17
Terleckas Kazys 59
Tyla Antanas 172, 285, 299
Tiškevičius 317
Titlius J. 148–150, 168, 172, 173, 218
Tokareva Nadežda 146, 152, 153,
Tumas-Vaižgantas Juozas 130
Tvardovskis Aleksandras 304

U

Uosienė Bronė 124
Uosys Bronius 127
Uosis Stasys 112, 118, 119, 124, 132, 133

V

Vaičiulis 79
Vaičius 172
Vainauskas Valentinas 73
Vaitiekus Mičėnas 20
Valentinas Jurgis 82, 231
Valentukonis Vytautas 122, 125, 127, 128, 135–139
Valevičius J. 67
Varanauskas P. 230
Varanauskas R. 230
Varlamas 256
Vasiliauskas Justinas 182
Vencevičius Romas 194, 196, 313
Vengrys Aleksandras 214, 217
Verikaitė Stasė 26
Verikas Gediminas 26

Verikas Jonas 26
Verikas Vladas 26
Vienuolis A. 130, 170
Vilutis Ignas 54, 240
Vilutis Leonas 77, 81, 240
Vilutis Mykolas 78, 81
Vincas Ramonas 330
Vinciūnas 306
Vyšniauskaitė Vladė 122
Vitkūnas Algirdas 214
Vlasovas 240
Voronovas 145, 146, 157, 159
Vosiūlis Antanas 110
Vosiūlis A. 111
Vosiūlis Ignas 122
Vosiūlis Jurgis 57
Voznesenskis N. 256, 304

W

Wittig-Marcinkevičiūtė Eglė 272

Z

Zabulis Henrikas 119
Zalatorius Albertas 218
Zasulič Vera 326
Zdebskis Juozas 229
Zujevičius Antonas 101
Zvicevičius Albertas 216, 220, 227, 282

Ž

Ždanovas 102
Želmis 298
Žilėnas Alfonsas 115
Žilėnas Vladas 39, 51
Žilėnienė Stasė 18, 33, 57, 107
Žilėnienė Stefanija 18
Žilinskis Albertas 277
Žiugžda J. 149, 196, 285, 293

Terleckas, Antanas

Te-115 Ne pats pasirinkau savo dalią : [atsiminimai, dienoraštis] / Antanas Terleckas. – Vilnius : Versmė, 2013. – 344 p. : iliustr., asmenvardžių rodyklė: p. 336–343.

ISBN 978-9955-589-82-2

Žinomo rezistento, politiko, Lietuvos laisvės lygos įkūrėjo ir vadovo, nenuilstančio Lietuvos laisvės šauklio Antano Terlecko knyga „Ne pats pasirinkau savo dalią“ tarytum apibendrina ilgą ir sudėtingą autoriaus gyvenimo kelią, jo išgyvenimus, apmąstymus, lūkesčius ir gyvenimo patirtį. Pirmojoje dalyje, remdamasis artimųjų ir draugų pasakojimais, liudijimais, dokumentais, laiškais ir savo patvaria atmintimi, autorius užrašė atsiminimus. Antroji dalis – gūdaus sovietmečio 1963–1965 metų dienoraštis, ilgai slėptas ir, anot paties A. Terlecko, kadaise rašytas tik „į stalčių“, be vilties kada nors vėliau paskelbti.

Šiame leidinyje nėra vietos pagyrūniškumui ar pozuojančiai beletristikai. Nepagražintu tikroviškumu, kartais net šokiruojančiu atvirumu alsuojančioje knygoje skaitytojui atskleidžiamas autoriaus gyvenimas nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje, nepaprastai sudėtingu ir dramatišku sovietų ir nacių okupacijų bei vėlesnės sovietų reokupacijos laikotarpiu. Nepaisydamas netekčių, patirtos neteisybės ir nuoskaudų, į daugelį dramatiškų situacijų autorius žvelgia su įgimtu humoru.

UDK 821.172-94+947.45.085/.086(093.3)

Atsakingoji redaktorė Jūratė Baltrukaitienė

Redaktoriai Violeta Baltušytė,

Auksė Gasperavičienė, Petras Jonušas

Dailininkė Ona Liugailienė

Išleido „Versmės“ leidykla

Geležinkelio g. 6, 02100 Vilnius

Spausdino UAB „Petro ofsetas“

Savanorių pr. 174D, 03153 Vilnius

Tiražas 500 egz.

Antanas Terleckas gimė 1928 m. vasario 9 d. Krivasalyje, Saldutiškio valsčiuje.

1954 m. baigė Vilniaus universitete ekonomiką, nuo 1964 m. neakivaizdiniame skyriuje studijavo istoriją, tačiau prisidėjus KGB persekiojimui, diplomo apginti negalėjo.

Buvo vienas aktyviausių sovietmečio disidentų. 1978 m. įkūrė slaptą organizaciją – Lietuvos laisvės lygą, leido nelegalius leidinius „Laisvės šauklys“ ir „Vytis“. 1957, 1973 ir 1980 m. okupacinio režimo teistas už disidentinę veiklą, 1983 m. ištremtas į Rusijos Magadano sritį.

Grįžęs iš tremties, 1987 m. rugpjūčio 23-iąją kartu su kitais disidentais ir Lietuvos laisvės lygos nariais Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminklo surengė pirmą sovietiniais laikais viešą nesankcionuotą mitingą, kuriuo buvo smerkiamas Antrąjį pasaulinį karą ir Lietuvos okupaciją nulėmęs Stalino–Hitlerio suokalbis (Molotovo–Ribentropo paktas), jo slaptieji protokolai. Mitinge pirmą kartą viešai buvo sakoma tiesa apie šį gėdingą sandėrį ir jo pražūtingus padarinius Lietuvos valstybingumui. Tai buvo drąsus žingsnis kelyje į Nepriklausomybę, artėjant Kovo 11-osios Akto paskelbimo link.

Atkūrus Nepriklausomybę, reiškiasi kaip aštrios plunksnos publicistas.

Apdovanojimai:

1998 m. Vyčio Kryžius,

2000 m. Lietuvos Nepriklausomybės medalis,

2004 m. Vytauto Didžiojo ordino Karininko kryžius,

2012 m. Laisvės premija.